

KORUNK

IRODALMUNK TÖRTÉNETE ÉS
AMI MÖGÖTTE VAN • JEGYZE-
TEK A KELET-EURÓPAI IRÓ-
DALOMÖSSZEHASONLÍTÁSRÓL •
EGY ELÉVÜLT VITA TÖRTÉNE-
TÉHEZ • NÉPBALLADÁTÓL – NO-
VELLÁIG • ION CHINEZU: A
SZABADVERS • IRODALOMTÖR-
TÉNETI KORSZAKOLÁS • A KO-
RUNK EXPRESSZIONIZMUSA •
ADY KABARÉVERSEI • ALVIN
TOFFLER: JÖVŐ-SOKK • • •

1971 | 12

E SZÁM MUNKATÁRSAI

BUCUREȘTI

Dima, Alexandru
Lőrinczi László

KOLOZSVÁR

Ágoston Vilmos
Antal Árpád
Balogh Edgár
Bustya Endre
Csehi Gyula
Dávid Gyula
Engel Károly
Farkas László
Furdek Mátyás
Gáll Ernő
Kacsó Sándor
Kántor Lajos
Katona Adám
Kozma Dezső
Láng Gusztáv
Mózes Huba
Muzsnay Árpád
Rácz Győző
Ritoók János
Ifj. Szabó T. Attila
Szigeti József
Szilágyi Júlia
Szováti Endre
Tóth Sándor
Veress Zoltán

KOROND

Páll Lajos

KOVÁSZNA

Gazda József

NAGYBÁNYA

Balogh Béla
Klacsmányi Sándor

SZABÓFALVA

Lakatos Demeter

KÜLFÖLDI SZERZŐK

Toffler, Alvin
Jenkins, Joy

Szervátiusz Jenő—Szervátiusz Tibor:
Tamási-emlékmű (részlet)

KORUNK

havi szemle

* * *	Ósi diszciplína — mai igények	1775
GÁLL ERNŐ	Irodalmunk története és ami mögötte van	1777
RÁCZ GYŐZŐ	Irodalomtörténet és ideológia	1782
ANTAL ÁRPÁD	Kutatómunkánk filológiai megalapozásáért	1790
ALEXANDRU DIMA	Jelen és távlat	1794
CSEHI GYULA	Jegyzetek a kelet-európai irodalomösszehasonlításról	1797
SZIGETI JÓZSEF	A régi magyar irodalom komparatista szemlélete felé	1802
BALOGH EDGÁR	Egy elévült vita történetéhez	1807
LÁNG GUSZTÁV	A XX. századi magyar irodalom történetének korszakolása	1812
DÁVID GYULA	Ion Chinezu erdélyi magyar irodalomtörténete	1819
ION CHINEZU	A szabadvers	1826
KÁNTOR LAJOS	Népballadától — novelláig (tanulmányvázlat)	1829
LAKATOS DEMETER	Nem szeretem!, Nem tudam! (versek)	1838
TÓTH SÁNDOR	„Vallani és vállalni“, avagy vita az írók gyávaságáról	1839
SZILÁGYI JÚLIA	Expresszionizmus és elkötelezettség a Korunkban	1846
RITOÓK JÁNOS	A Klingsor és a hazai magyar irodalom	1851
PÁLL LAJOS	Agyagos szekerek (vers)	1855
KATONA ADÁM	A „pozitivista“ György Lajosról	1856
KOZMA DEZSŐ	Irodalomkritikánk történetéből	1865
LŐRINCZI LÁSZLÓ	Dante, akit olvasnunk kell	1870
DANTE ALIGHIERI	A Pokol második éneke (Lőrinczi László fordítása)	1874
ALVIN TOFFLER	Jövő-sokk (bevezette és fordította Farkas László)	1877

JEGYZETEK

KACSÓ SÁNDOR	A marosvécsi friss sírhalom mellől	1888
VERESS ZOLTÁN	Szempont egy új Dante-értékeléshez	1890
GAZDA JÓZSEF	A grafikus arcváltozatai	1893

NEMZETKÖZI ÉLET

SZOVÁTI ENDRE	A politikai életraajz és önéletraajz Angliában (Roy Jenkins nyomán)	1896
FURDEK MÁTYÁS	A dollárválság néhány tanulsága	1900

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

ENGEL KÁROLY	Századvégi viták író és közönség kapcsolatáról	1906
BUSTYA ENDRE	Ady kabaréversei	1911
JANCSÓ ELEMÉR	Irodalmi levelezések	1919

SZEMLE

IFJ. SZABÓ T. ATTILA	A biológiai determinizmus értelmezéséről (Elettől értelemig)	1925
MÓZES HUBA	Metafora és valóság	1930
MUZSNAY ÁRPÁD	Ady és Csokonai	1933
ÁGOSTON VILMOS	Horváth Imréről — kérdezetlenül	1936

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

BALOGH BÉLA	Adalékok a román irodalom magyar bibliográfiájához	1947
KLACSMÁNYI SÁNDOR		

TEKA, LÁTÓHATÁR, A KORUNK HÍREI

Műmellékleten Szervátiusz Jenő—Szervátiusz Tibor Tamási-émlékműve és Bencsik János Dante-illusztrációi

Cseh Gusztáv, Györkös Mányi Albert, Kazinczy Gábor, Péter Rózsa és Gy. Szabó Béla grafikái

Gévelt kéziratokat kérünk
Kéziratokat nem őrzünk meg

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05

Postacím: Cluj, Căsuța poștală 273, Republica Socialistă România.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár, Gaál Ernő (főszerkesztő), Gaál János, Kántor Lajos, László Béla, Lázár József, Rácz Győző (főszerkesztő-helyettes), Ritoók János (szerkesztőségi főtájtár), Szabó Sándor.

Bukaresti szerkesztő: Aszódy János, B-dul Hristo Botev 26. Telefon: 56 09 22.

Ősi diszciplína — mai igények

Nem először kerül egy tudományág a Korunk érdeklődésének előterébe. Am nem egyszerűen a súlypontos szerkesztés tehetetlenségi nyomatékával magyarázható, hogy az orvostudomány, a történelem, a biológia, a politológia, a lélektan, a szociológia után az irodalomtörténeten van a sor. Nem valamilyen kerek évforduló vagy széles visszhangú nemzetközi konferencia terelte figyelmünket ez ősi diszciplína felé, mégis szükségszerűnek mondhatjuk, hogy a romániai magyar tudományoság annyi jelentős problémája mellett éppen most kap folyóiratunkban ilyen nagy súlyt az irodalomtörténetírás.

A mennyiségben és minőségben végre növekedő tudományos „termelés“ a már elvégzett s még inkább az elvégzendő irodalomtörténeti feladatok számbavételére int; s hogy ez nem szűk szakmai kérdés, amely megoldható a közönség kizárásával, egyetemi katedrák és kutatócsoportok belső értekezletein, azt épp az utóbbi hónapok pártdokumentumai, vitái bizonyították. Az ideológiai tevékenység javítását célzó program kapcsán felvetődött a múlt differenciáltabb értelmezésének szükségessége. Múlt, amihez nem lehet visszatérni, a burzsoá-földesúri korszak sötét terhe. Múlt, amihez nem akarunk visszatérni, a törvénytelenségek, visszaélések, torzítások szomorú emléke. „De ezeken a szomorú emléké multakon kívül még van egy más múlt is; elsősorban arról a múltról van szó, amelyre büszkéek vagyunk, a nemzeti és a társadalmi felszabadulásért vívott harcról, az oktatás, a tudomány és népiünk kultúrája haladó hagyományairól — s azt akarjuk, hogy munkánkban szem előtt tartsuk ezt a múltat.“

A dokumentum, amelyből idéztünk, természetesen nem kizárólag s nem is elsősorban az irodalomról szól, de érdemes elgondolkozni rajta, milyen tekintélyes részt foglal el benne „Az irodalmi-művészeti alkotás az új ember kialakításának, a nép szellemi élete gazdagításának szolgálatában“ című fejezet. Az ideológiai tevékenység alapvető mozzanata az etikai nevelés — ennek viszont fontos része, segítője az esztétikai nevelés. Az esztétikai nevelés pedig elképzelhetetlen a jelen és ama bizonyos, büszkeségre jogosító múlt hozzáértő feltérképezése nélkül, a kritika eszmei irányító szerepének növekedése nélkül, lényeges esztétikai kategóriák (realizmus, humanizmus) tisztázása nélkül. Vagyis: az irodalom mint társadalmi tudatforma múltjának a tudományos vizsgálata, más szóval a marxista alapozású irodalomtörténetírás, irodalomtudomány ideológiai életünk számottevő frontszakaszának nyilvánított.

Számunkra, romániai magyar nemzetiség számára ez a figyelmeztetés annál is visszhangosabb, hogy az irodalom hosszú időszakon át uralkodó kifejezési forma volt. (Nemrégben a Korunkban indított irodalomcentrizmus-vita erre kívánt volna

utalni.) De ez nemcsak nemzetiségi sajátosság. Közismert a magyar irodalom, különösen a költészet — Balassi, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Ady, József Attila, Illyés — szerepe az elmúlt századokban s e század első felében is a haladó társadalmi eszmék, a forradalmas gondolat, a nemzeti függetlenség hirdetésében. Ugyanezt elmondhatjuk Alecsandri, Coşbuc, Eminescu, Argezi lírájáról. Irodalmi horizontunk tágulásával, megbízható szomszédnépi irodalomtörténeti ismereteink gyarapodásával egyre nyilvánvalóbb, hogy a hasonló történelmi-társadalmi feltételekben gyökerező, közös kelet-európai sajátosságról van szó. Amikor tehát e tájék irodalomtörténetéhez fordulunk, elengedhetetlenül társadalomtörténetét, nemzeti-nemzetiségi problematikáját is vizsgáljuk.

Vagyis jellegzetesen Korunk-feladatot vállalunk, amikor megszólaltatjuk irodalomtörténezeinket s a rokon-szaktudományok kutatóit. A romániai magyar irodalomtörténetírás ötven éve, sajnos, nem jelent olyan gazdag örökséget, mint ugyanennek a kornak a lírája vagy prózája. A pozitívizmus egyedi eredményeit meglehetősen hosszú stagnálás kísérte, követte, s a felszabadulást követő évek szaktudományosa szintén nemigen tudta alkotóan magáévá tenni s felhasználni a marxista jelenség-analízist, megrekedt a külsőséges szociologizálásban, egy kölcsönvett terminológia felületén. A másfél évtizedes múltra visszatekintő kolozsvári akadémiai folyóirat, az évente két füzetrel jelentkező, az irodalmat a nyelvészettel összeházasító Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények döntően nem tudott változtatni a helyzeten, s valójában csupán egyéni kezdeményezések eredményeként üdvözölhetünk ma néhány kiemelkedő szaktanulmányt, monográfia-kísérletet vagy irodalomtörténeti összefoglalást. Eppen a legújabb pártdokumentumok fényében, az ideológiai tevékenység javítását szolgáló körülmények közötti káderpolitika keretén belül a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájára hárul e kérdés elemzésének és megoldásának feladata.

Mit tett és mit tehet a Korunk? Irodalmunk történetének teljesebb-valósabb megismerését az elmúlt évek folyamán főként publicisztikai sugalmazásokkal szolgálta, s helyel-közzel teret adott irodalomtörténeti tanulmányoknak is. A hiányzó filológiai kutatás gondját természetesen a jövőben sem vállalhatja magára, mint ahogy egy irodalomtörténeti szakfolyóirat egyéb feladatait sem sajátíthatja ki (és nem teheti ezt az Igaz Szó sem), de folytathatja a „vallani és vállalni” jelenség vizsgálatát, a nemzetiségi önismeret szellemében, s folytathatja a Gaál Gábor-i örökséget a romániaiság társadalmi-esztétikai lényegének elemzésében, a kapcsolattörténeti, sőt azon túlmutató kelet-európai összehasonlító kutatások szorgalmazásával. A határtudományok nemcsak a természettudományok, hanem a társadalomtudományok jelenét is átalakítják; történelem és irodalomtörténet, szociológia és irodalomtörténet kapcsolásai mellett indokolt volna etika és irodalomtörténet, lélektan és irodalomtörténet, strukturalista alapozású stilsztika és irodalomtörténet határmezsgyéjén is mind gyakrabban elindulni. Egyelőre azonban inkább csak felvillantathatjuk a romániai magyar irodalomtörténetírás jelenlegi érdeklődését, néhány tématerületét, eredményét (a teljesség igénye nélkül). Mindenesetre, a mai összkép gazdagabb, mint a tegnapi volt — s reméljük, hogy a holnapi, holnaputáni még sokkal gazdagabb lesz.

KORUNK

IRODALMUNK TÖRTÉNETE ÉS AMI MÖGÖTTE VAN

Kántor Lajos és Láng Gusztáv vállalkozását a romániai magyar irodalom utolsó negyedszázadának felmérésére* a szorosán vett szakkutatáson messze túlmutató teljesítménynek tartom. Beavatott irodalomtörténészek és kritikusok nyilván találnak majd vitathatót az elődök és a kortársak megítélésében, ez azonban — meggyőződésem szerint — nem változtat azon a tényen, hogy a két szerző könyvében az első, valóban korszerű tudományos kísérletet kell látnunk művelődésünk feltérképezésére. Olyan kezdeményezést üdvözölhetünk munkájukban, amely — más monográfiákkal együtt — előkészíti a honi magyarság helyzetét, fejlődését és távlatait megvilágító szintézis megfogalmazását. Ebben az összefüggésben Kántor és Láng irodalomtörténete máris kiválóan alkalmas arra, hogy elősegítse a romániai magyarság önismeretének kimunkálását. És nem csupán a magyarságét. Irodalmunk a romániai valóságból sarjadt ki. Az egész ország szellemi életének kölcsönhatásaiban nőtt naggyá, s így eredményeinek összegezése szintén összromániai jelentőségű.

A felszabadulás előtti irodalom jellegével kapcsolatban jegyezte meg Gaál Gábor: „Irodalomról sohasem szabad gondolkodni a hozzátartozó nép (nemzetiség) nélkül“ (*Transzilvániai-e vagy romániai magyar irodalom? Korunk*, 1937. 214). Ezzel pedig azt kívánta kifejezni, hogy nép (nemzetiség) és irodalom között szerves a kapcsolat, s a viszonylat bármelyik oldala csak a másik közvetítésével ismerhető meg hitelesen. Nemzetiségről irodalmára, az irodalomról a nemzetiségre lehet következtetni.

Az irodalomszociológia szerint az irodalmi jelenség egyben szociológiai jelenség. Anélkül, hogy az irodalmat pusztán megismerésként, „cselekvési technika“-ként fognók fel, vagy másra, mint önmagára redukálnók, elfogadhatjuk azt a felismerést, amely benne a társadalom öntudatra ébredésének serkentő funkcióját látja. Nem azonosítjuk — nyilván — az irodalmat kialakulásának vagy létezésének körülményeivel. Nem tehetünk egyenlőségi jelet az alkotás és az alkotó szándéka, illetve a mű társadalmi-lélektani következményei közé. Még kevésbé mellőzzük az irodalmi „tény“ érték-mivoltát. (vö. Albert Memmi: *Problèmes de sociologie de la littérature, Traité de sociologie*, II. Paris, 1963. 299—315) Gaál Gábor megállapítása sem marasztalható el a szociologizmus vétségében. Tétele — többek között — irodalmunk letagadhatatlan társadalmi szerepére figyelmeztet és tudatosítja kölcsönhatását a romániai magyarság megváltozott létfeltételeivel. Ebben az összefüggésben jellemzőnek, módszertani szempontból pedig tanulságosnak vélem, hogy Gaál Gábornál elválaszthatatlanul egybefonódik a transzilvanista irodalom bírálata a romániai magyarság társadalmi létében végbe ment metamorfózis felvázolásával. Ez az elemzés éppen ezért szociológiai jelen-

* Kántor Lajos—Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1945—1970. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971.*

tésű is; a *romániaiság* megfogalmazásával nem csupán irodalmunk, hanem nemzetiségünk sajátos meghatározottságát tárta fel. Eljárása változatlanul megőrizte heurisztikai érvényét a felszabadulás után kibontakozó szocialista nemzetiség és irodalma tanulmányozásában.

*

Irodalmunk a folytonosság és a diszkontinuitás egységét mutatja fejlődésének két alapvető szakaszában. Míg a folytonosság társadalmi alapját a honi magyarság kisebbségi, 1944 után pedig nemzetiségi helyzete alkotja, új vonásai a népi demokratikus, majd a szocialista átalakulás folyamatában jelentkeztek. Kántor és Láng főként e koordináták között rögzíti jellegzetességeit: „Ilyenformán a romániai magyar irodalom Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 után nemzetiségi helyzete. Mindkét vonás megkülönböztető a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és a kulturális hagyományok tágan értelmezett közössége fűzi.“ (i.m. 7).

E definíció értékes adalékokkal szolgál a nemzetiség szociológiai meghatározásához, s ezen túlmenően, a nemzeti-nemzetiségi kérdés vitájához. Ha ugyanis irodalmunk társadalmi meghatározója a romániai magyarság kisebbségi, illetve nemzetiségi helyzete, akkor a Gaál Gábor-i visszakövetkeztetés vonalán nemzetiségünk és művelődésünk lényegi vonásait is megközelíthetjük. Ebben az optikában a nemzetiség etnikai-történeti közösség, amelynek ismérvei hasonlóak a nemzethez, szerepe és távlatai szintén egyezők vele. Számszerűleg kisebbség a többséget alkotó nemzet mellett, tagjait egybekapcsolja a közös nyelv és kultúra, valamint az összetartozás tudata és a kollektív azonosság megőrzésére, fejlesztésére irányuló akarat. (Vö. Nagy György: *A nemzetiség fogalma*; Mikó Imre: *Nemzet és nemzetiség. Korunk*, 1971. 5.) Ha a nemzetmeghatározás „rugalmasabb, szabadabb formulá“-ja szerint a nemzet anyagi, nyelvi és szellemi közösség (Deme László), akkor a nemzetiség olyan képződmény, amelynek esetében e három és még más tényezők játéka (külön és együtt) a nemzettől eltérő alakulatot, összefüggéseket hoz létre. Konkrétan: a honi magyarság a román nemzettel és többi nemzetiségekkel él (ez az együttélés egyébként évszázados) a közös terület, gazdasági létfeltételek és államiság megszabta egységben. A történelmileg kialakult keretek között, a közös múlt szabadságharcos hagyományainak folytatásaként az egységet biztosító objektív tényezők hatását azok a közös célok és eszmények fokozzák fel, amelyek az új társadalom létrehozásában új centripetális erőként jelentek meg.

Ennek megfelelően művelődésünk szervesen kapcsolódik a szocialista Románia kultúrájához, Kántor és Láng elemzésében pedig támpontot találunk jellemzőinek megfogalmazására. Ha egyrészt irodalmunk „örökségül kapta a nemzeti irodalom valamennyi értékét, az egységes irodalmi nyelvtől a klasszikus hagyományok formálta értékszempléltig“ (i.m. 6), másrészt pedig „létfeltételei arra utasítják..., hogy a romániai kultúra vérkeringésébe ömlessze a magyar irodalom humanizmussal és európaisággal eljegyzett áramát Balassitól József Attiláig — s ugyanakkor romániaiságából adódó sajátos vonásaival termékenyítő többletet jelentsen a magyar kultúra számára is“ (i.m. 7), akkor ezek az irodalmat jellemző vonások rányomják bélyegüket arra a művelődésre is, amely magában foglalja. Művelődésünk mikrokultúra: a honi magyarság létének, törekvéseinek kifejezése. A romániaiság éppen ezért lényegi jegyét alkotja. E meghatározottságában viszont

— mint láttuk — nemzetiségünk ismérvei közé tartozik, s egyben termékenyítő, közelítő kölcsönhatások hordozója. Funkciója természetesen nem csupán a hagyománykövetétségből származik. Nemcsak retrospektív jellegű, hanem a jelenben s a jövő távlatában is érvényesül. E minőségében pedig internacionalista hivatást tölt be.

A romániai magyar irodalom — történetének tanúsága szerint — nem csupán a megismerés síkján játszott és játszik szerepet a nemzeti kérdés viszonylatában. A felszabadulás előtt, egy tőkés-földesúri rendben élő nemzeti kisebbség szellemi megnyilvánulásaként, részben tükrözte az uralkodó nemzet vezető körei és az elnyomott kisebbség között feszülő ellentétet (amely egyébként mindig az alapvető osztályantagonizmusok függvénye volt) részben pedig fürkészte és felvillanította a megoldás-lehetőségeket. Ez az érdem természetesen demokratikus áramlatait, a társadalmi valóságot hitelesen-kritikailag tolmácsoló alkotásait illeti meg. E megközelítésben elemzik szerzőink a transzilvanizmus kezdeti szakaszának az erdélyi magyarság kultúrónállóságát tételező reális tájékozódását és egy széles, a kisebbségi feladatok megoldásához szükséges értelmiségi összefogást szorgalmazó teljesítményét. Ebben a szellemben méltatják Benedek Elek szerepét a szülőföld-szeretetre való nevelésben, egy aktív kisebbségi kultúrpolitika ösztönzésében és annak az erkölcsi modellnek felelősségtudatnak a sugalmazásában, amely egy bizonyos szakaszban a „székely írók“ munkásságát is jellemezte. Kántor és Láng a kisebbségi létvalóság felé fordulásban jelöli meg a „vallani és vállalni-vita“ pozitívumát. Első irodalomtörténetünk megfogalmazói kellően értékelik a 30-as években fellépő új nemzedék szociális szemléletét és érdeklődését, valamint a mítosszá és konzervatívívá merevedő transzilvanizmussal szemben tanúsított bírálatát. Megkülönböztetett figyelemmel regisztrálják a román—magyar kultúrközeledést, a kölcsönös megismerést serkentő írói-kiadói kezdeményezéseket és kiemelik az európaiságot, az egyetemes kultúrhumánusot mércének állító törekvéseket, amelyekben a vidékies-nacionalista elszigetelődesi tendenciákkal szemben fellépő irányzatot köszöntik. A régi *Korunkban* a „tiszta osztályvonal“ irodalmának, az új nemzedék realizmusának fórumát, azt a folyóiratot látják, amely „a romániai magyar irodalom haladó szárnya elé európai és egyetemes nemzeti mértéket tudott állítani“ (i.m. 20). Hangsúlyozzák, hogy a lap vezető orgánuma lett a népfőnt-irodalomnak, és kimagasló eredményt ért el a nemzeti kérdést, a romániai magyarság sorsát az ország demokratizálásával, a munkásság és a parasztság követeléseivel egybekapcsoló Vásárhelyi Találkozó előkészítésében. A Találkozó jelentőségét pedig abban jelölik meg, hogy „a szorosan nemzetiségi problémákon túllépve, azokat a romániai — és az egyetemes európai — haladás kérdéskörében tudta szemlélni, s megteremtette egy, a kor követelményeinek megfelelő népi egység feltételeit, a nemzetiségi és a haladó társadalmi igények szintézisét“ (i.m. 22).

Mindezekben irodalmunk élenjáró képviselőinek népi-erkölcsi elkötelezettsége, ama feladatvállalása nyilvánul meg, amely munkásságukat hatékony szubjektív tényezővé avatta a nemzeti kérdés megoldásáért, a demokratikus átalakulásért folyó küzdelemben.

A felszabadulás után, a gyökeresen megváltozott körülmények között új vonásokkal gyarapodik irodalmunknak az előbbieken érintett szerepe. Kántor és Láng szerint ez az irodalom „a szocialista nemzet—szocialista nemzetiség kialakulási

folyamatának, a folyamat problematikájának sajátosságait közvetíti“ (i.m. 6). E közvetítés is cselekvő ráhatás a közvetített folyamatra. A szellemi felderítésnek, az eszmei kezdeményezésnek és horizont-tágításnak ama lendülete, amelyben újszerűen ötvöződik a magyar irodalom hagyományos ideológia-pótló, nyomatékosan társadalmi-politikai eszményeket hordozó jellege az új közösségi elvárásokból, az élet új igényeiből fakadó funkcióval. Bizonyos folytonosság persze e téren is megállapítható. A nemzeti-nemzetiségi problematika a megváltozott feltételek között sem elválasztó, elszigetelő mozzanat, hanem összekötő kapocs, az az artikuláció, amely szervesen egybefűzi a romániai magyarság törekvéseit az egész ország valóságát forradalmasító átalakulással, az alkotó marxizmus úttörésével, a szocialista demokrácia elmélyítésével. A szocialista humanizmus — ellentmondásokon átvevő — kiteljesítésével. Irodalmunk — legjobb hagyományainak szellemében és legjobb alkotásaiban — a haladás, az emberség ügyének letéteményese, mindenfajta el- és bezárkózás, szellemi szklerózis és maradiság ellenfele.

Ennek az elkötelezettségnek a jegyében indult el fejlődése, ezzel az eszmei tartalommal töltötte meg azokat az intézményesített kereteket és szervezeti formákat, amelyek az irodalomnak a társadalom életében elfoglalt új helyét biztosították. Ligeti Ernő állapította meg — megszépítő általánosítással — a két világháború közötti kor romániai magyar irodalmáról, hogy eszménye — politikai eszmény. Nos, ami csak részben volt igaz a felszabadulás előtt, valóban jellemző vonással vált 1944 után. Irodalmunk antifasiszta-népfronti tradícióinak jegyében vette ki részét a szellemi újjáépítésből, és még fokozottabban az „együttélés műhelyé“-vé vált a kortárs román irodalom rendszeres fordításával, képviselőinek megszólaltatásával és a velük megteremtett bensőséges együttműködés révén.

Kántor és Láng nem hallgat a normatív irodalomszemlélet, a dogmatikus türelmetlenség, a proletkultos ingerültség okozta károkról, s könyvük egyik legfőbb erényének azt az élő marxizmusból ihletődő kritikai elemzést kell tekintenünk, amellyel az ötvenes évek jelenségeit tárgyalják. Ugyanez a vízió teszi számukra lehetővé, hogy nyomon kövessék és méltassák a kritikában s a szépirói alkutatás minden területén kibontakozó modern törekvéseket, azokat a műveket, amelyek — az egész ország megújuló szellemi légkörében — a gondolatiság, a szocialista humánus térhódítását jelzik. Tudatosítják a hagyományok értékelése körül zajló viták ideológiai töltését, egy tudományosabb felfogás felülkerekedését. Rámutatnak a világirodalmi értékek árnyalt értelmezésének ösztönző szerepére az egymást követő írói nemzedékek fellépésében és sikerében. És ami a legfontosabb: optikájuk nem egysíkú. Értékskálájuk megfelelő helyet és fajsúlyt biztosít a legváltozatosabb alkotói elvek, stílusok képviselőinek, a hagyományosabb realizmustól az avantgarde előzmények felújításán át a különböző nonkonformista kísérletekig. Indokoltan visszaautasítják a gyökeresség és kozmopolitizmus mesterségesen felszított vitáját, hogy félreérthetetlenül állást foglaljanak a honiség és európaiság kölcsönös feltételezettségét posztuláló, népi-nemzetiségi elkötelezettségű, a társadalmi kritika szerepét hordozó és a szocialista eszmeiséget korszerű, változatos formai megoldásokban érvényesítő irodalom mellett.

E sommás áttekintés is bizonyítja: irodalmunk története nem csupán elválaszthatatlan az eszmetörténettől, hanem bizonyos korszakokban azonos is vele. Valóban, közéletünk nagy ideológiai vitái az utóbbi évtizedben főként az irodalom, a művészet áttételében zajlottak. Ezért kell az írókban és költőkben, a kritikuskban és irodalomtörténészekben a nemzetiségi értelmiség leghatékonyabb

csoporthát látunk, azt a különítményt, amely a legtöbbet tett eddig a romániai magyarság létérdekeiből származó törekvéseinek kifejezésére, előmozdítására. Ezért tartom Kántor és Láng könyvét nélkülözhetetlen előmunkálatnak a kor megírandó eszméttörténetéhez, értelmiségünk elkészítendő szociológiájához is.

A romániai magyar irodalom ideológiai jelentésében pedig nemcsak a már említett hagyományt látom munkálni, hanem az újabb keletű fejlődés során megmutatkozott jelenségek következményeit is. Meggondolkoztató például, hogy sok jeles irodalomkutatónk, kritikuskunk és esztétánk alapműveltsége filozófiai jellegű, mint ahogyan számos filozófusunk, ideológusunk munkássága hangsúlyosan irodalmi-művészi tájékozódású. Valamilyen különös szelekció folytán (ezt a jelenséget tanári tapasztalataimból ismerem) humán érdeklődésű fiataljaink legtehetségesebbjei évek óta az irodalom felé orientálódnak s csak az utóbbi időben jelentkeznek a filozófiai karokon. Tény, hogy az elemzett korszakban kevés jelentős társadalomtudományi munka látott napvilágot, úgy látszik tehát, hogy a már felszámolt dogmatizmus ezen a téren nehezebben behozható kiesést okozott, mint az irodalomban. Tény az is, hogy az írók a filozófusoknál nagyobb hatékonysággal képviselték az újító eszmevilágot, több alkotó kezdeményezésről és bátor úttörésről adtak tanúbizonyságot.

E jelenségek összefüggésében és az irodalomtörténetünk nyújtotta ismeretek birtokában — úgy érzem — világosabban, egyértelműbben ítélnünk művelődésünk irodalomközpontúságának kérdésében is.

Amikor a hagyományértékesítés számbavétele során művelődésünk irodalomcentrizmusára utaltam (*Korunk*, 1969. 8.) nem volt, nem is lehetett szándékom, hogy tagadjam, csökkentsem irodalmunk múltbeli és mai érdemeit a nemzetiség életében. Csupán a tradíciók ápolásában megmutakozó egyoldalúságra hivatkoztam, és kiemelttem, hogy a korszerű nemzetiségi tudat belső struktúrájának meg kell felelnie a tudományos-műszaki forradalom, az élet támasztotta új igényeknek. Sokoldalúan tagolt művelődéspolitikát sürgettem, amely hatékonyabban ösztönözné a társadalom- és természettudományok fejlődését — az irodalomhoz való felzárkózásnak, a szakkompetencia elmélyítésének jegyében.

Kántor és Láng könyve csak megerősített e konklúzióm időszerűségét illetően.

Mikes Kelemen szülőháza (Bartha Árpád felvétele)

IRODALOMTÖRTÉNET ÉS IDEOLÓGIA

Egy könyv, amely irodalomtörténeti igényvel először méri fel az utóbbi negyedszázad romániai magyar irodalmát, tiszteletre méltó és kockázatos vállalkozás. A nagyobb kockázat nyilvánvalóan nem Kántor Lajos és Láng Gusztáv *Romániai magyar irodalom 1945—1970* című munkájának úttörő jellegéből következik, hanem sokkal inkább a kortárs irodalom irodalomtörténeté avatásának a kísérletéből. A kísérlet szó jelentőségét külön hangsúlyoznám. Tudott tény ugyanis, hogy a biztonságosabb, higgadtabb és ezért időállóbb irodalomtörténeti ítékezés nagyobb távlatot feltételez. Aki ennek a távlatnak a lehetőségét nem várja ki, munkája most látható értékei ellenére is kísérletezik, és mindenképpen várnia kell a történelem igazolásaira. Ezért szabadkoznak nemcsak a Pintér Jenő típusú irodalomtörténészek, de komoly tudósok is, ha a kortárs irodalomról bocsátkoznak irodalomtörténeti jellegű jóslatokba.

Persze, olvastunk már olyan irodalomtörténeteket, amelyeknek a szerzői a távlatot azért várták ki, hogy a saját bizonytalan ízlésüket az irodalomkritikától ellesett szempontokkal dűcolhassák alá, nem pedig azért, hogy az irodalom valóságát önmagában és a történelem valóságával összehasonlítva mérlegeljenek. Az ilyen irodalomtörténetekben, még ha a szorgalmasan összehordott tényanyag nem is egészen fölösleges, a közös nevezőre hozott vélemények sivár uniformizáltsága és az eredetiség hiánya riaszt. Ezek a munkák éppen sikerületlenségükkel vagy enyhébb esetben problematikus voltukkal bizonyítják: mennyire elengedhetetlen feltétele minden komoly irodalomtörténeti munkának a tudományosan megalapozott esztétikai és világnézeti tisztánlátás. Az irodalomtörténet ugyanis az *irodalom* története. A megállapítás látszólag nemcsak tautologikus, de funkciótlan is. Vélőjében azonban ki nem fejtett formában az irodalomtörténetírás lényegére utal, mert az irodalmat mint a történeti elemzés tárgyát elhatárolja más tudományterületektől (mindenekelőtt az irodalomkritikától), másrészt az irodalom minősítésre igényt tartó műveket is magától az irodalomtól. Tulajdonképpen ebben a szelektáló munkában nyilvánul meg első fokon az irodalomtörténész esztétikai és világnézeti alapállása.

A kritikának minden valamirevaló irodalmi megnyilvánulással foglalkoznia kell. Az irodalomtörténésznek azonban nem. Az irodalomkritikának a formálódó irodalom valóságát az egészre és a részletekre reflektáló elemzésekkel kell „előkészítenie” az irodalomtörténeti számbavételre. Minél több az ilyen irodalomkritikai értő, érzékeny és árnyalt problématisztázás, annál könnyebb az irodalomtörténész dolga. Az ilyen természetű feladatok azonban nem oldhatók meg évtizedes előmunkálatok nélkül.

Mégis hangsúlyoznom kell, hogy nemcsak az idő dolgozik közvetve az irodalomtörténésznek, hanem az irodalomtörténész is az időnek. Még hozzá kétfős értelembe is. Minden irodalomtörténész azzal a bevallott vagy be nem vallott szándékkal dolgozik, hogy ítéletei nagyobb távlatra érvényesek, és hogy ezekkel az ítéletekkel meghatározóan befolyásolja az irodalommal ismerkedők ízlését és tájé-

kozódását. Akármilyen is tehát egy irodalomtörténet, az irodalmi ízlés formálásának olyan eszköze, amely mellett nem mehet el szó nélkül elsősorban az elméleti igényű kritika.

Kántor és Láng irodalomtörténete mindenekelőtt a vállalkozás bátorsága és kétségtelen értékei alapján érdemesül az ilyen jellegű számbavételre. Megítélésünk szerint hibáinak és problémáinak egy része elkerülhetetlen velejárója az irodalomról vallott felfogásunkat évtizedeken át befolyásoló pozitív vagy negatív esztétikai-ideológiai beidegződöttségeknek.

*

Ha a körültekintően megírt és alapos, a romániai magyar irodalom előzményeit vizsgáló fejezettől eltekintünk — Kántor és Láng mindössze száznolcvan oldalon taglalja az egész felszabadulás utáni romániai magyar irodalom történetét. Ez a terjedelem elkerülhetetlenül kihatott mind a munka belső arányaira, mind az egész vállalkozás jellegére. Ilyen terjedelemben ugyanis, bármennyire viszonylag kicsi a romániai magyar írók száma, és az 1944 utáni romániai magyar irodalom mennyiségi értelemben sem túlságosan nagy — csak vázlatos kép megrajzolására vállalkozhattak. Ezért tűnik már az első áttekintéskor szembeötlőnek, miért igyekeztek szerzőink a jelzett terjedelem szorítójában szinte minden tollforgatói eredményt számba venni. Láthatóan, Kántor és Láng nem osztja Szerb Antal véleményét a világirodalomról („elfér egy jól megválogatott magánkönyvtárban“), mert ha ezt a véleményt — mutatis mutandis — a tárgyalt korszak romániai magyar irodalmára is alkalmazták volna, feladatuk nem vált volna ugyan könnyebbé, de némileg módosult volna. A tényleges irodalomtörténeti számbavételre érdemes életművekre való koncentráció ugyanis lehetővé tette volna annak a „különvéleménynek“ az irodalomtörténetileg-esztétikailag árnyaltabb és differenciálabb bemutatását, amelyben a szerzők vállalkozásuk „létjogát“ látták (i.m. 211). Az egész könyvnek ugyanis az a talán legnyilvánvalóbb jellegzetessége, hogy nem mindenütt jelent be különvéleményt, ahol pedig éppen erre a különvéleményre volna a legnagyobb szükség. A szerzők nagyon sok lényeges ítélete egyezik azzal a felfogással, amely egy-egy íróról, irodalmi jelenségről vagy ismertebb irodalmi megnyilatkozásról az irodalmi közvéleményben kialakult. Nyilvánvalóan elvont elméleti megítélésben ez az egyezés nem tekinthető fogyatékoságnak. Elképzelhető ugyanis, hogy van egy olyan jól orientálódott irodalmi közvélemény, amelynek az értékrendszere tökéletesen egyezik az irodalom valóságos értékeiről alkotott helytálló véleményekkel. Ebben az esetben az irodalomtörténésznek az a kísérlete, hogy ettől az értéktétel-rendszer-től eltérő különvéleményt képviseljen, nemcsak mesterkéltnek és erőltetettnek tűnne, de az irodalom valóságát is elferdítő volna.

De vajon ilyen-e a mi irodalmi közvéleményünk? Nézetünk szerint éppen ez a közvélemény szorul néhány centrális jelentőségű kérdésben módosulásra.

Több mint két évtizede hat például ebben a közvéleményben egy elhibázott vagy legalábbis egyoldalú felfogás a romániai magyar irodalom központi kérdéséről, a „romániaiságról“. Mint köztudomású, a fogalmat Gaál Gábor használta először a néprfronti években (*Transzilvániai-e vagy romániai magyar irodalom? Korunk*, 1937. 214—217). Gaál Gábor *valóságirodalmat* követelő szemléletében ez az igény elválaszthatatlanul összekapcsolódott a magyar nemzeti kisebbségnek a román néppel való együttéléséből következő feladatok teljesítésére sarkalló magatartással. A romániaiság Gaál Gábor-i gondolatában ez az általánosabb, esztétikai-ideológiai és konkrétabb, politikai program már a gondolat legkorábbi megfogalmazásában is kimutatható. Gaál Gábort ugyanis már az idézett írásban sem a hazai ma-

gyar irodalom földrajzi meghatározottsága érdekelte *mindenekelőtt*, hanem a már jelzett általánosabb esztétikai-ideológiai igény. Bizonyítékul idézzük az említett írásból magát Gaál Gábort: „Kétségtelenül: az írók (egyelőre még) szinte mind Transzilvániában élnek. A közönség, az olvasó, a nemzetiség azonban, ami nélkül nem képzelhető az irodalom, egész Romániában. S a közönség és olvasó nélkül, mely maga a nép, a nemzetiség, nemcsak azért nincs irodalom, mert valójában az irodalom a közönségnek és olvasónak készül, de azért sem, mert *róla* is készül! S ez utóbbi a legfontosabb, mert ez a *róla* az irodalom tartalma, világa, létjogosultsága.“

Már csak ebből az egy — az utóbbi években egyoldalúan értelmezett — szövegösszefüggésből is kiderül, hogy Gaál Gábor irodalomszemléletében a romániaiság mint írói program nemcsak a romániai magyar irodalom történetének a feltételeiből adódó követelmény volt. Ezt a tényt szándékosan hangsúlyozom ennyire, mert a romániaiság Gaál Gábor-i szempontjait elemző írásokban — éppúgy, mint Kántor és Láng irodalomtörténetében — majdnem csak erre a vonatkozásra esik a hangsúly. Pedig nyilvánvaló, hogy ezzel a leszűkítéssel éppen e program esztétikai indoklása, lényegében tehát magának az igénynek az elméleti-filozófiai megalapozása és jogossága mosódik el. Gaál Gábor marxista esztétikai szemléletéből következően filozófiai szintű tudatossággal vallotta, hogy az igazi irodalom nem mozoghat légüres térben. Ezért írta már idézett tanulmányában: „Igazi kész irodalmak csak azok, amelyekben a népről (nemzetiségről) az irodalomra s az irodalomról a népre (nemzetiségre) lehet ismerni.“ Gaál Gábor víziójában tehát félreérthetetlenül arról van szó elsősorban, hogy a romániaiság nem azért meghatározó követelmény a Romániában élő író számára, mert az itt él, hanem azért, ami ebből következik, mert a Romániában élő író természetesen a romániai valóságot ismeri igazán. Azt az olvasót, akinek és akiről ír. E szerint az esztétikai szemlélet szerint, amelynek az érvényessége kétségtelen, nemcsak nagy irodalom, de egyszerűen irodalom, amelyre valóban illik ez a minősítés, csak a legmélyebben átélt valóságra épülhet.

A romániaiságból következő Gaál Gábor-i igények teljes jogosultságát a napjainkban eléggé divatos idegen példák másolása idején a legkevésbé nehéz belátni. Az az író, aki ismert világa helyett a különböző divatok hatására egy fikatív, eléggé nem ismert világban mozgatja hőseit — ha igazán tehetséges is —, csak erőtlen, sápadt és ezért irodalmilag értéktelen másolatait tudja létrehozni az utánzott példáknak.

Kétségtelen: a romániaiság Gaál Gábor-i értelmezésében benne volt a *Korunk* főszerkesztőjének az az őszinte törekvése, hogy a romániai magyar irodalomnak a hazai valóságba való gyökereztetésével elősegítse a román nép és az akkor nemzeti kisebbségként kezelt magyar nemzetiség egymásra találását a közös hazában, a közös célok érdekében. De újólágy hangsúlyozzuk, hogy ez az egyedül józan törekvés a romániaiság valódi Gaál Gábor-i értelmezésében egy elméletileg-filozófiai-lag megalapozott meggyőződésből következett, és semmi köze sem volt semmiféle esztétika-idegen szemponthoz vagy valamilyen elvtelen konformizmushoz. Ellenkezőleg: az anacionális illúziókat és az elvtelen konjunkturalizmust konzekvensen elutasító marxista internacionalista filozófus-szerkesztő magatartásából következett.

Bizonyosság erre Gaál Gábornak egy 1937. december 1-én Méliusz Józsefhez címzett levele is. „De ha senki se veszi komolyan — írja Gaál Gábor —, én komolyan veszem a Marosvásárhelyi Találkozót. Komolyan kell vennem. S aztán: a lap romániaiságát mind erőteljesebben kifejezésre akarom juttatni. Ez a lap egyre kizárólagosabb bázisa, s végül is: nő a nemzedék, amelyik bekapcsolható.“

Miért időztem ilyen hosszsan ennél a kérdésnél?

Nemcsak azért, amire már utaltam: mert a közvéleményben a már jelzett egyoldalú felfogás él a romániaiság Gaál Gábor-i gondolatáról, *hanem mert a felszabadulás utáni romániai magyar irodalom megértésének és megértetésének is — megítélésem szerint — ez a kulcsa.*

A problémának ezt az összefüggését Kántor és Láng, könyvük tanúsága szerint, elméletileg tisztán látják. Ezt bizonyítják az *Előzmények* című fejezet ilyen fogalmazásai: „A politikai és szociális viszonyok» azonossága fűzi tehát a romániai magyar irodalmat a románhoz; a romániai magyar irodalom sajátos, helyre és korra valló vonásait a történelemnek ugyanazok a parancsoló törvényei vésték ki, amelyek a román irodalom, a román kultúra egészét formálták“ (i.m. 5); vagy: „A romániai magyar irodalom Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 utáni nemzetiségi helyzete. Mindkét vonás megkülönbözteti a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és a kulturális hagyományok tágan értelmezett közössége fűzi“ (i.m.7).

Ezek és a könyv egészében kimutatható, kétségtelenül alkotó marxista világnézeti és esztétikai tisztánlátásra valló szempontok azonban bizonyos irodalmi jelenségek, írói életutak és irodalmi művek értelmezésében nem mindig érvényesülnek a szükséges hangsúllyal. Kétségtelen, ebben a tényben a döntő szerepet a már jelzett szűkre szabott keretek játsszák.

Hogy lehetne például a romániai magyar irodalomkritika és irodalomtörténetírás sajátosságait megnyugtató módon tisztázni egy mindössze tizenegy lapnyi terjedelmű fejezetben, amely ráadásul harminc, lapszéléken is feltüntetett kritikust, irodalomtörténészt és jó néhány, címszavakban jelzett problémát tárgyal? Ez a kis terjedelmen sokat markolás szándéka végül is néhány helyen nemcsak elnagyolt és túl általános jellemzéseket eredményezett — ebben a fejezetben talán inkább, mint a könyv többi részében —, de egy olyan, irodalomtörténetbe nem illő publicisztikai, helyenként pedig egyenesen pamflet-hangot is kényszerített a szerzőkre, ami kirí a könyv higgadt és komoly hangütéséből, és itt-ott meg is kérdőjelezi néhány értékítélet helytállóságát.

Az ilyen intonációjú sommás ítélkezések, mint: „... *Műhely* (1967) című gyűjteményes kötete is (alcíme: *Egy szerkesztő feljegyzései*), amely helyenként *az irodalomkritika látszatát kelti*“ (Az én kiemelésem — R. Gy.) Hajdu Győzőről, vagy a Gálfalvi Zsolt pályáját a Hajdu Győzőéhez viszonyító megállapítás: „Figyelemre méltó indulás után részben hasonló utat futott be; első kötetét *Írók, könyvek, viták*, 1958) továbbiak nem követték“, vagy a Veress Dánielre vonatkozó, komikusan ható jellemzés: „Élénk vitázó kedv, világirodalmi tájékozódás, nemegyszer heves modernizmusellenesség, de különösen a gyökeresség, a *sepsiszentgyörgyi helytállás* hangoztatása jellemzi reális esztéta tehetségről árulkodó nagyszámú írását“ (Az én kiemeléseim — R. Gy.).

Bármennyire is valószínű, hogy az ilyen fogalmazásokban semmilyen személyes ellenszenv nem vezette a szerzőket, nem lehet nem feltenni ezt a kérdést például a Veress Dániellel kapcsolatos megmosolyogtató megállapításra vonatkozóan: hogyan nyilvánulhat meg például a „reális esztéta tehetség“ a „sepsiszentgyörgyi helytállás“ hangoztatásában?

A kritika és az irodalomtörténetírás problémáit tárgyaló fejezetnek azonban nem ezek az élceldő hangú jellemzések a centrális gyengeségei. A könyvnek ebben a részében a legproblematisabbnak én nemcsak egyes értékítéletei, de

elméleti megalapozása miatt is a Gaál Gáborról írottakat érzem. Amit ebben a fejezetben róla olvashatunk, kétségtelenül lényegében helytálló. Mégis, néhány fontos vonatkozásában nem tisztázott, vagy egyoldalúan, esetleg hibásan megvilágított kérdés miatt nemcsak a Gaál Gábor életművével kapcsolatos alapvető összefüggések maradnak tisztázatlanul, de az egész fejezet központi kérdése is. Gaál Gábor kritikai életműve ugyanis a tárgyalt korszakban hű tükörképe azoknak a specifikumoknak, amelyek az akkori kritikai életre általánosan érvényesek voltak. A szerzőknek ez a jellemzése kétségtelenül helytálló Gaál Gáborról: „1945 utáni szakaszából hiányoznak a nagy felfedezések (az olyan telibe találó bírálatok-üdvözlések, amilyeneket például Nagy Istvánról, Illyés Gyuláról, Szilágyi Andrásról írt), a kritikusi alkatában kétségtelenül meglevő, a világra nyitottsággal, az új iránti fogékonysággal furcsa módon keveredő merevség, a prolektul szűk normativizmusától erősfítve, nem egy igaztalan esztétikai ítélethez vezetett“ (i.m. 37). De mert, amint a szerzők is hangsúlyozzák, ez a szemlélet élesen elüt Gaál Gábor két világháború közötti, lényegében antidogmatikus esztétikai-filozófiai álláspontjától, az adott terjedelem keretei között is mélyebb és átfogóbb elméleti megvilágításra szorult volna. Nem vitatom, valóban, Gaál Gábor második világháború utáni irodalomkritikusi működésében döntő szerepe volt annak, hogy: „nemcsak alakítója volt egy átmeneti történelmi feladatokkal terhes kor irodalompolitikájának“, hanem „szenvedő alanya is“ (i.m. 39).

Tekintsünk el attól a hibás fogalmazásból eredő tévedéstől, hogy a „történelmi feladatokkal terhes kor irodalompolitikájára“ való hivatkozás azt a benyomást keltheti az olvasóban, hogy a Gaál Gábor akkori kritikai szemléletében jelentkező hibák az irodalompolitika előtt álló történelmi feladatokból következtek — ami nyilvánvalóan szükségtelen és rossz hatású mentése az említett kor — legújabb nagy jelentőségű pártdokumentumainkban is bírált — hibáinak, és lássunk egy lényegesebb kérdést.

Megítélésem szerint legalább főbb összefüggéseiben tisztázni kellett volna a Gaál Gábor művészetfilozófiai szemléletében bekövetkezett változásokat, mindezekelőtt azt a különbséget, amely Gaál Gábornak a két világháború között kialakult realizmus- és szocialista realizmus-konceptiója s a negyvenes évek második felében módosult felfogása között kimutatható.

Ennek a problématisztázó összefüggésnek a fényében ugyanis nyilvánvalóvá vált volna, miért ítélkezett Gaál Gábor dogmatikusan, elfogultan azokban az írásokban is, amelyek nem kapcsolódtak semmilyen, akkor aktuális irodalompolitikai kérdéshez. Semmiképpen sem hihető ugyanis, hogy a legendás tájékozottságáról és becsületességéről méltán híres Gaál Gábor, ha kellett, ha nem, teljes ultra-loyalitásáról akarta volna meggyőzni a pártunk mai politikája által elítélt, akkori hibás praktikák kezdeményezőit és támogatóit. Minden jel szerint Gaál Gábor őszintén hitte, hogy a szocialista realizmusnak az a hibás, dogmatikus felfogása, amelyet a negyvenes évek második felében ő maga is vallott (lásd például ezzel kapcsolatban *A szocialista realizmus sztálini gondolata* című tanulmányát — *Valóság és irodalom*, 1950), nemcsak helyes, de egy olyan abszolút mérce is, amelynek a fényében kell megítélni a jelen és a múlt irodalmát egyaránt. Lehangoló példája ennek a szemléletnek az *Olvassuk újra a magyar irodalmat* című írása (*Valóság és irodalom*, 1950).

En, aki művészetfilozófiai kérdésekkel foglalkozom, tehát az irodalomtörténetet is elsősorban ebben az összefüggésben ítélem meg, úgy vélem, hogy éppen a fenti kérdések elméleti tisztázása lett volna Gaál Gábor kritikusi működésével kapcsolatban az egyik leglényegesebb feladat. Ebből az irodalomtörténeti elemzés-

ből ugyanis nemcsak az derült volna ki, hogy egy elméleti esztétikai dogma mennyire torzítóan hathat egy nagy kritikus munkásságára is, hanem egy ezzel összefüggő másik döntő jelentőségű, eddig mind Gaál Gáborral, mind a dogmatizmus éveinek a kritikai irodalmával kapcsolatban téves megvilágításban tárgyalt problémára is fény derült volna.

Kántor és Láng jól látja, hogy a Gaál Gábor „kritikusi alkatában kétségtelesen meglevő, a világra nyitottsággal, az új iránti fogékonysággal furcsa módon keveredő merevség a proletkult szűk normativizmusától erősítve, nem egy igaztalan esztétikai ítélethez vezetett“ (i.m. 37).

1970-ben, a felszabadulás utáni 25 év romániai magyar irodalmát elemző munkában, éppen Gaál Gábor életműve kapcsán kellett volna ebből a tényből levonni a nyilvánvaló következtetést: teljesen hibás az a széles körben elterjedt felfogás, miszerint egy téves, dogmatikus szemlélet „intelligens applikációban“ enyhítheti az adott felfogás káros következményeit. A tételnek éppen a fordítottja igaz, és ezt Gaál Gábor életműve is cáfolhatatlanul bizonyítja. Minél intelligensebb tárlásban jelentkezik ugyanis egy hamis elméleti álláspont, annál több az esélye arra, hogy azok is elfogadják, akik egy primitívebb kifejtést mint nyilvánvalóan tudománytalan teoretizálást elutasítottak volna. Az ilyen elemzések szükségszerűségének és jelentőségének a hangoztatása éppen napjainkban teljesen nyilvánvaló. Kétségtelen ugyanis, hogy a mai polgári ideológia hatása bizonyos szubjektíve becsültes gondolkodókra vagy szélesebb olvasóközönségre döntő módon összefügg azzal az intelligens, nem egy esetben meggyőzően ható tárlási móddal, amellyel a modern polgári ideológia bizonyos új irányzatai jelentkeznek.

A dogmatizmus éveinek minden hibájával nagy jelentőségű pártdokumentumaink ma nyíltan és kertelés nélkül néznek szembe és ítélik el azokat. Semmi okunk tehát arra, hogy az irodalomtörténetben vagy az irodalompolitikában óvatos fogalmazásokkal mentegessük ennek a korszaknak a tényleges negatívumait. Gaál Gábor a negyvenes évek második felében kifejtett szektás, dogmatikus irodalomkritikusi és közirói gyakorlatával nem ártott kevesebbet — a már jelzettek miatt — az irodalom antidogmatikus kibontakozásának, mint bárki más, aki az elméleti esztétikai tevékenységben jelentkező dogmatizmust primitívebb felfogásban vallotta és terjesztette.

Ebből a tényből az irodalomtörténet számára is az a tanulság, hogy egy hibás művészetelméleti álláspontnak éppúgy, mint bármilyen ideológiai természetű torzításnak, nem lehetnek rossz és kevésbé rossz következményei, csak rosszak; ezért van olyan nagy jelentőségű szerepe minden alkotómunkában a valóban tudományos elméleti megalapozottságnak. Ezért hangsúlyozzák ma olyan erőteljesen pártdokumentumaink az elméleti ideológiai tisztánlátás jelentőségét és érvényesítését az élet minden területén.

Nem hiszem, hogy Gaál Gábor méltán legendás alakja valamit is veszített volna korszakos jelentőségéből és igazi ragyogásából, ha Kántor és Láng nemcsak azt állapítják meg — teljes joggal különben, a szerkesztő és nevelő Gaál Gáborról, hogy: „személyes példamutatásával, nevelői szigorával egy nemzedéket nevelt“ (i.m. 39), hanem azt is, hogy ennek a nemzedéknek a legjobbjait is befolyásolták akkori munkájukban a mester dogmatikus, „szűk normativizmustól áthatott“ szempontjai.

Igaza van Kántornak és Lángnak akkor is, amikor megállapítja, hogy Gaál Gábor esztétikai tévedései „akkor kerülnek helyes megvilágításba, ha összehasonlítjuk őket a korszak más jelentős esztétáinak... korabeli írásaival...“ (i.m. 37; Révai Józsefet, Lukács Györgyöt, Vitnert, Novicovot és Vianut említik). Ettől az

összehasonlítástól azonban ezek a hibák semmi esetre sem válhatnak menthetőkké, csak élesebben világítják meg a dogmatizmus pusztításait az összes szocialista országok irodalomtörténetében is.

Ezen összefüggések tisztázásának arra kell sarkallnia az irodalomtörténészeket is, hogy az irodalom valóságának a lényeges kérdésekre kiterjedő, tárgyilagos esztétikai-világnézeti elemzésével segítsék a mai alkotó marxista szemlélet jegyében zajló tudományos munkát.

Félreértéseket elkerülendő: hangsúlyozni kívánom, hogy Kántor és Láng Gaál Gábor-elemzése éppúgy, mint az egész irodalomkritika és irodalomtörténet problémáit tárgyaló fejezet, sőt, a könyv a maga egészében nagy jelentőségű, becsületes és őszinte szándékú irodalomtörténeti munka. Elemzéseik túlnyomó részükben megalapozottak, értékítéleteik sok esetben telibe találók, szellemesek, bátrak és őszintén szókimondók. (Látszólag nincs különösebb értelme a könyvnek ezekről az eredményeiről írunk, mert mindezek elengedhetetlenül hozzátartoznak bármilyen komoly tudományos munkához. Hasonlítsuk azonban össze e könyv alapvető értékítéleteit a nem is olyan régmúlt irodalomkritikai termésének vonatkozó megállapításaival, és rögtön kiderül, miért lényeges külön hangsúlyoznunk a jelzett eredményeket.) Mégis, mert a többször említett kompendium-keret túl szűkre szabott — a vállalkozás méreteihez és értelmezéséhez képest —, sok helyen nem nyújt teret a lényegbe vágó kérdéseket érintő tisztázásokra.

Újra hangsúlyoznom kell, hogy a líra és a dráma problémáit elemző fejezetekből is néha hiányzik egy-egy írói életműnek éppen a romániaiság helyesen értelmezett szempontjaira épülő értékelése. A könyvben Kántor és Láng teljesen indokoltan sűrűn említi a műközpontú elemzések jelentőségét mint döntő fontosságú esztétikai-világnézeti követelményt. Ők maguk azonban nemegyszer ezt az igényt nem tudják érvényesíteni.

A gazdag és jelentős életművel rendelkező írók többségének (Nagy István, Méliusz József, Bartalis János, Szemlér Ferenc) Kántor és Láng több oldalas, elegánsan megírt és lényegláttató elemzéseket szentelnek, de helyel-közzel ezek az oldalak sem teljesen mentesek a jelzett hibáktól. Bartalis lírájának viszonylag terjedelmes taglalásában például szó sem esik Bartalis költői világának nézetünk szerint központi kérdéséről, a panteizmusról — amelyre pedig ráépül Bartalis egész természetszemlélete —, és amit nemegyszer magyaráztak hibásan. Nagy István életműve például — bár az értékelés értő, nem egy vonatkozásban árnyalt, a keletkezéskörülmények rendszerével is számoló — az aránytalanul sok fenntartás miatt végül is nem az igazi irodalomtörténeti jelentőségének megfelelő megvilágításban jelentkezik.

A középnemzedék írói közül a valódi súlyukhoz igazodó elemzésekben szerepelnek Sütő András, Bajor Andor, Páskándi Géza, Bálint Tibor és Szabó Gyula, a kritikuskok közül Földes László. A Panek Zoltánról és Veress Zoltánról írottak azonban, munkásságuk minőségéhez és mennyiségéhez viszonyítva, az adott arányok között is túl szűkszavúak.

A fiatalabb írók munkásságát Kántor és Láng lakonikusan tárgyalják. Ez az eljárás általában indokolt. Néhány esetben azonban a pár soros jellemzésekből nem mindig rajzolódik ki az, ami a legsajátosabban jellemző egy-egy fiatal íróra, az, ami megkülönbözteti őket egymástól.

Cseke Gáborról például ez a még nagyon sok költőnkre is érvényes általánosság olvasható: „Két verskötetét a líraiságot nem cáfoló valóságközelség, a tárgyakhöz és az emberekhez fűződő bensőséges viszony jellemzi.“ Szűcs Kálmánról ugyanilyen általánosságot állapítanak meg: „Legeredetibb és leghatásosabb ver-

seiben az irónia felé hajlik, célja azonban nem az etikai értékek tagadása, hanem a vágyak és lehetőségek szembesítése...“ Kenéz Ferencről ezt írják: „Eredeti kép-kívágásai s a mélyről fakadó líraiság nagy költői energiákat sejtetnek.“

Ha tekintettel vagyunk arra a tényre, hogy középiskolásaink Kántor és Láng könyvét mai romániai magyar irodalmunk kézikönyveként fogják kezelni, ezeknek a keveset mondó általánosításoknak a fogyatékoságai hangsúlyosabban kerülnek előtérbe.

Negatívumként is nyilvánul meg a könyvben a műfajonkénti elemzés. Ennek az eljárásnak a következményeként Kántor és Láng nem tudták elkerülni az itt-ott előforduló ismétléseket. Nem arra gondolok, hogy ugyanaz a szerző több fejezetben is szerepel, hanem mindenekelőtt arra, hogy ugyanazzal a szerzővel kapcsolatban ugyanaz a problémafölvetés két-három fejezetben is előfordul, az erre vonatkozó mentegetőzés — „Könyvünk beosztása nemegyszer ismétlődéseket *kényszerített ránk...*“ (Az én kiemelésem — R. Gy.) — nem fogadható el. Mindez elkerülhető lett volna, ha a tárgyalt kérdéseket gondosabban elhatárolták volna egymástól.

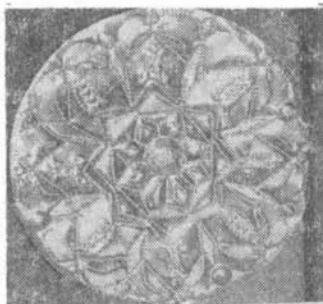
Minden bizonnyal más kritikai elemzések a könyv más fogyatékoságaira is ráterelik majd az olvasók és a szakemberek figyelmét. Én, szakmai beállítottságomnak megfelelően, a könyvnek főleg azokra a vonatkozásaira térhettem csak ki, amelyek alapvetőbben kapcsolódnak elméleti ideológiai kérdésekhez.

A jelzett hibák és fogyatékoságok ellenére nem kétséges, hogy Kántor és Láng irodalomtörténete az utóbbi huszonöt év egyik legjelentősebb könyve. Azzá teszi mindenekelőtt úttörő jellege mellett józan, körültekintő, nem egy vonatkozásban valóban árnyalt álláspontja a tárgyalta kérdésekről. Az „úttörőnek bukni is érdem“ Arany János-i mentegetőzése kedves „fogása“ a szerzőknek, de nem szorulnak rá. A mű egésze helytáll önmagáért.

A felszabadulás utáni romániai magyar irodalom története a hazai magyar szellemi élet egyik fontos területét öleli fel. Mérleget készíteni erről a nemzeti-ségi önismeret és a román néppel való együttélés szempontjából is rendkívül fontos szellemi tevékenységről akkor is aligha túlbecsülhető vállalkozás, ha a munka — mint erre ismételtén kitértünk — nem teljesen mentes az úttöréssel mindig együtt járó hibáktól és hiányosságoktól.

A *Romániai magyar irodalom 1945—1970* gondozója, a Kriterion Könyvkiadó ezzel a vállalkozásával újra emlékeztet: mekkora művelődéspolitikai funkciót tölthet be egy szerkesztőség is, ha van olyan vezetője — Domokos Géza —, aki távlatokban gondolkodva ténylegesen nagy feladatokra koncentrálva tervez.

Kolozsvár, 1971. november 1.

KUTATÓMUNKÁNK FILOLÓGIAI MEGALAPOZÁSÁÉRT

1. Húsz egynéhány évvel ezelőtt, egészen pontosan 1948 nyarán, mint utolsó éves tanárjelölt, magam is tagja lehettem annak a tanárokból és még vizsga előtt álló egyetemistákból összehozott munkaközösségnek, amely Gaál Gábor vezetésével arra vállalkozott, hogy rövid néhány hónap leforgása alatt elkészíti a magyar irodalom marxista szellemű tankönyveit. Azért hozom emlékezetbe ezt az időben távoli eseményt, mert érzésem szerint igen jól illusztrálja új irodalomtörténetírásunk elindulásának körülményeit, a történeti helyzet diktálta sürgető feladatait. Az irodalmi hagyományt kellett máról holnapra *újraértékelnie*, s azon nyomban eljuttatnia ifjúságunkhoz és nagyközönségünkhöz: tankönyvek, alkalmi cikkek és dolgozatok, legfőképpen pedig klasszikusok műveihöz írt előszók és kommentárok formájában.

Ez a *népszerűsítő* jellegű, hagyományátadó munka, mely fokozatosan megújulva s lassan túllépve a kezdeti torzulásokon és merevségeken egészen napjainkig prolongálódott, kétségtelenül igen hasznos és jelentős korfeladatot teljesített. Új, igényes olvasóközönséget nevelt, fejlett irodalmi kultúrát közvetített, létrehozva a nagyközönséghez szóló publikációk igen széles és változatos skáláját. Ma már joggal elmondhatjuk, hogy minden, értéket jelentő hazai író, román és magyar klasszikus (az egyedüli és érthetetlen kivétel máig is: Kemény Zsigmond!), s természetesen az egyetemes irodalom nagyjai — egyre értőbb és színvonalasabb közvetítésben — sorra mind olvasóink kezébe kerülnek.

A mögöttünk levő korszak irodalomtörténeti munkásságában, a jelzett körülmények és sürgető feladatok folytán, némi késéssel jutnak szóhoz a kifejezetten *szaktudományi* jellegű kutatások. Jó ideig ezek eredményei is a népszerűsítő publikációk anyagába épülnek bele, s csak az utóbbi évtizedben lehetünk szemtanúi annak, hogy a lassan felerősödő irodalomtörténeti kutatómunka kezdi beérlelni első jelentősebb önálló eredményeit. A közeli években már monográfiákat, terjedelmes tanulmányköteteket, irodalmi és szakfolyóiratokban közölt nagyobb dolgozatokat vehettünk kézbe, s találkozhattunk nagyobb igényű, úttörő jellegű szintézis-kísérletekkel is.

Az irodalomtörténeti kutatómunka látható megélnkülése ellenére sem állíthatjuk azonban, hogy végre sikerült behoznunk az annyiszor és joggal emlegetett lemaradást, s hogy az előző időkből örökölt felemás jelleg felszámolódott volna. A monográfiák és nagyobb tanulmányok általában igen lassú tempóban érnek be, a folyamatban levő munkálatok nem fogják át a legfontosabb kutatási területeket, központi fontosságú kérdésekről — az alaposabb irodalomtörténeti dokumentáció mellőzésével — publicisztikai szinten vitáznak, s ma még alig rajzolódna ki egy nagyigényű és korszerű szintézis elkészítéséhez nélkülözhetetlen összefogás és együttműködés körvonalai. Végül súlyos hiányok vannak az irodalomtörténeti munka *filológiai alapjai* körül. Efféle munkát végeznek ugyan nálunk, de

töbnyire elszigetelten, ötletszerűen, minden különösebb átgondoltság és hosszabb időre szóló tervszerűség nélkül.

2. Mielőtt tovább haladnánk, a félreértések elkerülése végett, szükségesnek látszik elvégezni néhány fogalomtisztázást. Szokás mifelénk a *filológusról* s általában a filológiai munkáról némi lenézéssel beszélni. Ez annak következménye, hogy az irodalmi köztudatban a filológiát hozzákapcsolják a múltbeli pozitivista kutatás egyik színvonaltalan és méltán elmarasztalt változatához, amelynek képviselői alig léptek túl az adatok mechanikus felleltározásán, apró részletösszefüggések felvillantásán, s ily módon egy fantáziátlanul sivár, kisszerű *filológizmussal* kívánták helyettesíteni az irodalmi művek esztétikai, irodalomtörténeti értelmezését, az irodalmi jelenség komplex értelmezésének feladatát. Nincs szándékunkban felújítani az efféle hagyományt, de a leghatározottabban igényeljük a korszerű filológiai munkát, s tesszük ezt azért, mert nélküle nem lehet meg az irodalomtörténeti munka. Hiszen minden vizsgálódásnak a mi szakmánkban is a tényekből kell kiindulnia, a tényekre kell alapozódnia, s ha ezek körül nem teremtünk rendet, a legzeniálisabb erudíciójú értelmezések is könnyen tévútra kanyarodhatnak. Az így értelmezett korszerű filológiát Klaniczay Tibor az irodalmi kutatás *segédtudományának* minősíti, sokkal meggyőzőbbnek látszik azonban Barta János álláspontja, aki szerint a filológia része az irodalomtudománynak. Lényegében ezt a felfogást vallja Tudor Vianu is, amikor az irodalmi mű értelmezésének három egymásba fonódó s egymást kölcsönösen támogató fázisát különbözteti meg: a filológiát, a történetit és az esztétikait.*

3. A filológiai munka legfontosabb feladatkörének, a *szövegkritikai* vizsgálódásnak s az ezzel összefüggő kiadói tevékenységnek nálunk igen szerény hagyományai vannak. Gondolhatunk Jancsó Elemérnek a polgári korszakban indított sorozatára, az *Erdélyi Ritkaságokra*, amely rangos és korszerű folytatásra talált az utóbbi évek nagy sikerű „fehér könyv” sorozatában. Persze ezek nem annyira irodalmi, mint inkább művelődéstörténeti érdekességű szövegek, s feldolgozásukban történész kollégáink vállalják magukra az oroszánrészt. Sajnos, irodalomtörténeteseink nem tanúsítanak különösebb érdeklődést a régi szövegek felkutatása és szakszerű szövegkritikai vizsgálata iránt. Pedig tennivalók bőségesen akadnak. Példaként hadd említsem meg Árva Bethlen Kata eddig ismeretlen szövegeinek megtalálását, ami szükségessé tenné a hiányosan ismert s most új részekkel kiegészült önéletírás modern igényű tudományos kiadását.

Legfőbb feladatunk azonban kétségtelenül a romániai magyar irodalom örökségének textológiai feldolgozása. Olyan filológiai munkálatokra van szükség, amelyek kéziratok, egykorú publikációk és egyéb szóba jöhető adatok alapján tisztázzák a művek kronológiáját, megállapítják a hiteles alapszövegeket, közlik a szövegváltozatokat, s megoldják a névtelen és álneves szövegek agnoszkálásának meglehetősen bonyolult, olykor gondos stílusvizsgálatot igénylő feladatait. Tisztázzák a művek keletkezési körülményeit, forrásait, valamint fogadtatásának és egész utóéletének problémáit, s elvégzik a szövegek elsődleges magyarozatát, értelmezését. Lényegében a korszerű igényekkel készült *kritikai kiadás* követelményei ezek, s nézetünk szerint elérkezett az ideje annak, hogy filológiai kutatásunk és nemzetiségi könyvkiadásunk ezzel a „műfajjal” is ismeretséget kössön.

* Klaniczay Tibor: *Marxizmus és irodalomtudomány*. Budapest, 1964. — Barta János—Kovács László—Nagy Miklós: *Bevezetés az irodalomelméletbe és irodalomtudományba*. Budapest, 1966. — Tudor Vianu: *Filologie și estetică. Studii de literatură română*. București, 1965.

Hasonló javaslatok már korábban is elhangzottak, s akkor egyesek a romániai magyar írók sorozatának igényesebben szerkesztett, ún. „féltudományos“ kötetekre hivatkozva hártották el a kezdeményezést. Nem tagadjuk, hogy a szóban forgó kiadványok igen hasznos feladatot töltöttek be az egyes írók népszerűsítése terén, sőt a tudományos feldolgozást is eredményesen szolgálták. Az efféle átmeneti megoldások azonban nem helyettesíthetik a korszerű igényrel, sokoldalú szövegfilológiai vizsgálódással készült kritikai kiadást.

Hangsúlyozni szeretném, hogy mivel a tudományos szövegkiadás előkészítése roppant fáradságos és szerteágazó filológiai munkát igényel, a kérdés megoldása nemcsak a kiadón s nem is egyes kutatók feladatvállalásán múlik. Az ilyen feladatok számára intézményi munkatervekben — elsősorban az akadémiai fiók és az irodalmi tanszék munkatervében — kellene helyet biztosítani, megteremtve természetesen az ehhez szükséges személyi és anyagi feltételeket. Ami a kérdés szakmai részét illeti, gondolunk egy bizottság létesítésére, amely kidolgozná a textológiai munka módszertani követelményeit, s megtervezné és irányítaná a különböző helyeken folyó munkálatokat. Egyelőre a lezárt és valóban maradandó értékű életművek, mindenekelőtt Dsida Jenő, Kunz Aladár, Salamon Ernő és Asztalos István műveinek feldolgozására lehetne gondolni.

4. A textológiai munkán kívül a filológiai munkálatok körébe sorolják a szak kutatáshoz szükséges adatok, különféle dokumentumok, források felkutatásának, ellenőrzésének feladatait is. Ezen a téren is vannak igen sürgető és a kutatást nagyobb távon megalapozó kötelességeink. Mint ismeretes, szerte az országban magánszemélyek birtokában roppant mennyiségű és kivételes értékű irodalomtörténeti dokumentumanyag található: gazdag írói hagyatékok, művek kézírataival, vázlataival, jegyzetekkel, írói levelezéssel és egyéb igen fontos levéltári anyaggal. Ennek felkutatása, szakszerű elrendezése, megőrzése és a tudományos kutatás számára való előkészítése halaszthatatlan feladat.

És itt érintenünk kell a forráspublikációk kérdését is. Az utóbbi években irodalmi és szakfolyóirataink hasábjain gyakran találkozunk értékes és szakszerű forrásközlésekkel. Ezek gondozói igen hasznos munkát végeznek, ám azt is világosan látnunk kell, hogy az efféle, alkalmyszerűen felbukkanó közlemények nem oldhatják meg a nagy távra szóló alapozás problémáját. A forráspublikálás területén szükségesnek mutatkozik egy gondosan megtervezett és példás szakszerűséggel szerkesztett „fontes“-sorozat elindítása. Valójában már el is indult ez a sorozat, Jancsó Elemér másfél évtizeddel ezelőtt megjelent forráskötete — mely azóta is folytatására vár — példaadó és biztató előzménynek tekinthető ezen a téren. Az újabb korszakból mindenekelőtt az irodalmi társaságokra, írói mozgalmakra vonatkozó források, illetve az írói levelezések kívánkoznának egy ilyen sorozat kötetébe.

5. A szakkutatás számára nélkülözhetetlen előmunkálatok közül harmadikként a *bibliográfiai* tevékenységet hoznám szóba. Nálunk sokan és sokhelyütt kezdeményeznek könyvészeti anyaggyűjtést, éppen ezért bibliográfiai munkákra az ötlet-szerűség, a tervszerűtlenség nyomja rá bélyegét. Eltekintve a budapesti Domokos Sámuel nálunk kiadott bibliográfiai kötetétől, a könyvészeti összeállítások rendszerint folyóiratokban jelennek meg évfordulói alkalmakra, illetve monográfiák és szövegkiadványok függelékében (rejtett bibliográfiák). Réthy Andor többévtizedes kitartó, áldozatos munkáját kell említenünk e tekintetben. A publikálási lehetőséget tartva szem előtt, bibliográfusaink az esetek legtöbbszörében kisebb témák, apró részfeladatok elvégzésére vállalkoznak, s esztendőről esztendőre halasztódnak a nagyobb igényű, átfogó jellegű bibliográfiai munkálatok.

Véleményem szerint egy átgondolt, a távlati feladatokra tekintő tervezetnek elsősorban néhány alapvető retrospektív bibliográfiai munka és repertórium elkészítését kellene felölelnie. Pontosabban: ilyen munkák már vannak is, csak éppen kiadásra várnak. Tudomásom szerint Monoki István hagyatékában nyomdakész állapotban van a két háború közti romániai magyar könyvkiadás teljes bibliográfiája, aminek sürgős publikálása nemcsak az irodalomtörténeti, hanem más jellegű, a korszak egész szellemi életére vonatkozó kutatásainkat is nagyban megkönnyítené. Szükség van továbbá az ötvenéves romániai magyar szellemi élet periódikáit felölelő általános repertóriumra. (Ennek a két háború közé eső részét Monoki István évtizedekkel ezelőtt elkészítette és publikálta is.) A soron következő további sürgető feladat legfontosabb folyóirataink analitikus repertóriumainak elkészítése lehetne, kezdve a *Korunkkal*, folytatva a *Helikonnal*, *Páosztortűzzel*, illetve a rövid életű folyóiratok egy-egy összevont csoportjával. Ezt követhetné a szellemi életünkben jelentős szerepet játszott hírlapok (például a *Brassói Lapok*) irodalmi és publicisztikai közleményeinek szelektív repertóriumra. A retrospektív jellegű alpmunkálatok lezárásától kezdve pedig a hazai magyar irodalmi és tudományos termés évenkénti bibliográfiájának összeállítása maradna a mindenkori könyvészeti feladat. Úgy gondolom, a rendelkezésre álló erők ésszerű felhasználásával, a kapcsolódás és párhuzamosság, az alkalmosság lehetőség kiiktatásával, a közlési problémák megoldásával (az anyag egy részét xeroxon is lehetne sokszorosítani) mintegy 8–10 esztendő leforgása alatt megvalósítható lenne a könyvészeti alpmunkálatoknak egy ilyen szerű átfogó programja.

6. Befejezésül ismételnem hangsúlyozni szeretném, hogy a levéltári, szövegfilológiai és könyvészeti munkálkodás csupán első lépcsőfoka, nélkülözhetetlen alapja a további, magasabb igényű, összetett irodalomtörténeti kutatásnak. Valódi értelme tehát nem önmagában, hanem e további kutatói feladatok eredményes és hatékony szolgálatában rejlik. Úgy gondolom, az előzők során érintett elképzelések és javaslatok harmonikusan illeszkednek bele egy átfogó jellegű, az egész irodalomtörténeti kutatást számon tartó koncepcióba. Ha az ötvenes évek a népszerűsítő, a publicisztikai jellegű, hagyományátadó munka időszaka volt; ha a következő évtizedben az irodalmi hagyományt felfedező és átadó munka hatékonyabb lett, s ezzel egyidőben a szakkutatás is jelentékenyen előre haladt — a hetvenes éveket tegyük az irodalomtörténeti szakkutatás valódi nagykorúsodásának időszakává: széles körű és tervszerű filológiai alpmunkálatokkal (kritikai szövegkiadások, forrás-sorozatok, könyvészeti munkák), korszerű elméleti és metodológiai tájékozódással s az előbbiekre alapozott mind nagyobb számú részlettanulmánnyal, monografikus feldolgozással és maradandó értékű szintézismunkákkal.

JELEN ÉS TÁVLAT

Szerkesztőségünk kérdésekkel fordult Dima professzorhoz, a bukaresti „George Călinescu” Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Intézet igazgatójához, amelyekre a neves román irodalomtörténész készségesen válaszolt. A kérdések és válaszok az intézet munkáján túl az egész romániai irodalomtudományra vonatkoznak.

— *Ismeretesek azok az eredmények, amelyeket a román irodalomtörténetírás a távolabbi és közelebbi múlt örökségének újraértékelése és különösképpen a két világháború közötti irodalom tudományos feldolgozása terén elért. Melyek az Ön által vezetett „George Călinescu” Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Intézetben az utóbbi évek legjelentősebb eredményei, s mi várható a jövőben, a megnövekedett eszmei-szakmai igényesség jegyében?*

— **A Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájához tartozó „G. Călinescu” Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Intézet fő feladata,** amint azt neve is mutatja, éppen az irodalmi örökségnek az Önök kérdésében is megfogalmazott újraértékelése. Következésképpen erre kellett összpontosítanunk minden erőfeszítésünket. Hogy tehát konkrétan és tömören szóljak, röviden végigtekintem e téren elért eredményeinket.

Mostanáig négy kötetnyi kiadatlan irodalmi dokumentumot és kéziratot jelentettünk meg a román irodalom minden korszakából, de főként a XIX. és XX. századból, természetesen megfelelő jegyzetek és kommentárok kíséretében. Most dolgozunk a régi román irodalom történetének analitikus bibliográfiáján, amely az 1920-ig terjedő anyagot foglalja magában, s ugyancsak készül az utóbbi két évszázad legjelentősebb román íróinak munkásságát felölelő bibliográfia. E munkák tulajdonképpen az információs osztály munkakörét alkotják. Ezek alapján készülnek majd el a jövőendő irodalomtörténetek.

Intézetünk gondozásában, az intézet igazgatójának szerkesztésében készült el a román irodalomtörténet kézikönyvének (*Istoria literaturii române*) második, 840 oldalas kötete, amelyet az Akadémia adott ki még 1968-ban. E mű következő kötetét már más munkaközösségek készítik, s felelőseik is intézetünkön kívüliek. A román irodalmi örökség problémáival foglalkozik az Ovidiu Papadima szerkesztésében 1969-ben megjelent kötet, a *Studii de istoria literaturii române* (Román irodalomtörténeti tanulmányok) is. Különleges figyelmet szenteltünk az irodalmi folyóiratok történetének; így készült el és jelent meg a régi Irodalmi Könyvkiadónál, Paul Cornea szerkesztésében, a *Revistele literare din secolul al XIX* (A XIX. század irodalmi folyóiratai) című munka. Ezenkívül külön munkacsoport dolgozik a román irodalmi osztály keretében a századvég folyóiratainak felmérésén, s egy másik — amelyet Marin Bucur, az intézet tudományos titkára irányít — már el is készült egy tanulmánykötettel a Román Kommunista Párt által kezdeményezett, irányított két világháború közötti folyóiratokról.

Természetesen itt kell megemlítenünk az egyetemes és összehasonlító

irodalomtörténeti osztályt, amely már több éve kutatja *Az európai irodalmi irányzatok és kapcsolataik a román irodalommal* témát. E munka vezetői I. C. Chițimia és Stan Velea, az intézet osztályvezetői.

Allandóan foglalkozott az irodalmi örökség kérdéséhez kapcsolódó témákkal a *Revista de istorie și teorie literară*, a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája Művészet-, Irodalomelméleti és -történeti Osztályának folyóirata; az 1962—1970 közötti időszakban nyolc, negyedévi füzeteket magába foglaló kötet jelent meg.

Az irodalmi örökség megbecsülése jutott kifejezésre azon a tudományos ülésen is, amelyet 1971. március 18-án tartottunk, s amelynek keretében — az összes egyetemek román irodalomtörténeti tanszékeinek hozzájárulásával — előadások hangzottak el az irodalmi örökség elméleti kérdéseivel, valamint azokkal az eredményekkel kapcsolatban, amelyeket a különböző irodalomtörténeti korszakok újraértékelése terén (a régi irodalomtól egészen a modern irányzatokig) elértünk. Ugyancsak nagy figyelmet szenteltünk a két háború közötti irodalomnak, amelyről Constantin Ciopraga iași-i egyetemi professzor külön előadást tartott. Az irodalmi hagyomány értékelésének alkalmi voltak intézetünkben az évfordulók és megemlékezések is, amelyek Ibrăileanu, Iorga, Călinescu, Eugen Lovinescu művéhez kapcsolódtak, hogy csak a legutóbbi évben lezajlottakat említsem.

Ezeket a munkákat természetesen a jövőben is folytatjuk, mégpedig elmélyültebben, a megnövekedett eszmei igényesség új létkörében.

— *Az utóbbi időben az összehasonlító irodalomtörténet rohamos fejlődésének lehettünk tanúi; Tudor Vianu művét folytatva, Ön az ilyen irányú hazai kutatások egyik ösztönzője. Milyen kutatási lehetőségek és milyen feladatok vannak ezen a téren? Milyen nemzetközi akciókban vesz részt az Ön vezetése alatt álló intézet?*

— Tudor Vianu akadémikus, akinek eltávozását mélyen fájlaljuk, valóban az összehasonlító irodalomtudomány megalapítója volt nálunk, abban a tudományos értelmezésben, amelyet e tudományágról alkotunk, de a román komparatiztika története tulajdonképpen visszanyúlik az előző évszázad derekáig. Intézetünkben különben elkészült, mégpedig végleges formában, az a történeti áttekintés (egy hatszáz oldalas kötet), amely végigkíséri a hazai összehasonlító irodalomkutatás összes fejlődési szakaszait. Ez a mű néhány hónapon belül meg is jelenik.

Intézetünk az utóbbi években fokozott figyelmet szentelt az összehasonlító irodalomtudománynak; három egyetemes és összehasonlító irodalomtörténeti tanulmánykötetben közzé is tettük kutatóink elmélyült munkájának eredményeit. Ezenkívül az intézet igazgatójának megjelent egy elméleti és programadó munkája: *Principii de literatură comparată* (Az összehasonlító irodalomtudomány alapelvei, 1969), amely felvázolja e tudományág problematikáját és modern értelmezését.

Három országos összehasonlító irodalomtudományi konferenciát is szerveztünk, nemzetközi részvétellel. A legutóbbira meghívtuk Jacques Voisine-t, a Sorbonne professzorát, a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Társaság volt elnökét, Sötér István akadémikust, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem tanárát, a Társaság jelenlegi elnökét, Alekszejev leningrádi akadémikust és Kurt Weiss tübingeni professzort.

Intézetünk küldöttei több nemzetközi összehasonlító irodalomtörténeti kongresszuson vettek részt, így az 1968-as belgrádi és az 1970-es bordeaux-i kongresszuson. (Ez utóbbira készült dolgozataink előzőleg megjelentek a *Revista de istorie și teorie literară* című folyóiratban.)

Most készítjük elő részvételünket az 1973-as kongresszuson, amelynek megrendezésére Kanadában kerül sor.

— *Ismeretes, hogy hazánkban a román szakemberek mellett magyar és német kutatók is dolgoznak; van-e lehetőség arra, hogy nagyobb mértékben bevonják őket az összehasonlító irodalomtörténeti kutatómunkába?*

— Az Önök kérdése a legalkalmasabb időpontban hangzik el. Nemrég kértem fel Csehi Gyula elvtárs útján — aki az Országos Összehasonlító Irodalomtörténeti Bizottság tagja — együttműködésre a magyar és német kutatókat. Az említett hazai komparatiztika-történeti áttekintésben ugyanis külön fejezetet kívánunk szentelni azoknak a hazai magyar és német tudósoknak, akik e tudományág kifejlődéséhez hozzájárultak. Egyébként az Országos Összehasonlító Irodalomtörténeti Bizottságnak Csehi Gyula professzor mellett a szebeni Bernhard Capesius is tagja.

Ezúton is kérünk mindenkit a fokozottabb együttműködésre.

— *A romániai magyar irodalomtörténetírásban az utóbbi években néhány figyelemre méltó próbálkozásnak és teljesítménynek (monográfiák, a romániai magyar irodalom lexikona, a felszabadulás utáni romániai magyar irodalom történeti összefoglalása stb.) lehetünk tanúi. Ezek legnagyobb része egyéni erőfeszítésből született; felvetődik a kérdés, miképpen lehetne ezt az irodalomtörténeti tevékenységet jobban megszervezni és koncentrálni? Az Ön véleménye szerint melyek ebben a vonatkozásban a perspektívák?*

— Természetesen rendkívüli örömmel üdvözlöm a romániai magyar kollégáknak azokat a kutatásait, amelyeket Önök felsoroltak, s amelyek, sajnos, nem eléggé ismertek a mi szakmai köreinkben. Tudom azt is, hogy az Akadémia kolozsvári irodalomtörténeti munkaközösségében a hazai magyar problémákban értékes kutatók dolgoznak. A *Revista de istorie și teorie literară*-ban közöltük is egyes tanulmányaikat, s ugyancsak közöltük Domokos Sámuel budapesti egyetemi tanár tanulmányát a román irodalomra vonatkozó magyar kutatásokról.

Ami e tevékenység ésszerűbb megszervezését illeti, amelyről Önök kérdésükben szólnak, úgy vélem, hogy ennek fejlesztésére az Akadémia kolozsvári irodalomtörténeti munkacsoportjában nyílik lehetőség; e munkacsoportot át kell szervezni, ki kell bővíteni és kitartóan támogatni kell annak érdekében, hogy megfeleljen azoknak a feladatoknak, amelyeknek betöltésére létrehozták.

Szívből köszönöm a *Korunk* szerkesztőségének azt, hogy érdeklődést tanúsított a „G. Călinescu“ Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Intézet munkája iránt, és felkért a fenti tájékoztatásra. Hasonlóképpen őszintén meg kell mondanom, hogy nagyra becsülöm a folyóirat sorozatos akcióit a román irodalom értékeinek és problémáinak megismertetésére és alapos ideológiai elemzésére.

JEGYZETEK A KELET-EURÓPAI IRODALOMÖSSZEHASONLÍTÁSRÓL

Ha nyelvtanilag nem volna helytelen vagy kétes, a fenti címet szívesebben fogalmaznám meg így: Jegyzetek a kelet-európai irodalomösszehasonlításért. Vagy, ha nem irtóznék a pátoasztól, talán inkább így: Védőbeszéd a kelet-európai irodalomösszehasonlítás mellett.

Azonban nem lehet jegyzeteket írni valamiért, csak valamiről. A pátoasztól pedig nemcsak azért tartózkodom, mert nem egyezik ízléssel és vérmérsékletemmel. Azért is, mert ez esetben fölösleges. Nincs szükség az összehasonlító irodalomtudomány mellett érvelő szónoklatra, védőbeszédre, „plaidoirie pro domo“-ra. Hiszen senki sem támadja. Senki sincs ellene. A kelet-európai regionális irodalomösszehasonlítást a Nemzetközi Összehasonlító Irodalmi Szövetség (UILC) már majd tíz évvel ezelőtt egy nemzetközi konferencia napirendjére tűzte. Azóta pedig, kevéssel e konferencia után, a kelet-európai szocialista országok komparatistái is értekezletre gyűltek össze, és konkrétan is megbeszélték teendőiket, közös állásfoglalásuk elvi alapjait a nemzetközi komparativizmus e különleges területén való munkában, kezdeményezésekben, helytállásban. A kelet-európai komparatiztika ugyanis, ha nem is teljesen, de túlnyomórészt szocialista ügy. Ahhoz, hogy erről alaposan meggyőződjünk, elégséges a mai Európa politikai térképére pillantanunk. Azok az országok, amelyeknek sajátosságait, irodalmi fejlődésükben a regionális specifikumot — azt a közös valamit, ami őket egymással összeköti, a „világirodalomban“ pedig nemcsak egyedenként, hanem közösségenként is más regionális egységektől megkülönbözteti — kutatni kell, két kivétellel — Görögország és Törökország — a huszadik század szocialista forradalmainak második hullámában megvívta a maguk győztes forradalmait. Jelenleg a szocialista társadalomra való átmenet különböző, előrehaladott stádiumaiban vannak. Ez jellemzi társadalmi rendjüket és annak dinamikáját. Ezen belül: ezeknek az országoknak az irodalomkutatói mindenütt kísérletet tettek — és ezt a kísérletet kitarthatóan folytatják — az irodalomkutatás minden ágában, tehát az összehasonlító kutatásban is, a marxista módszer alkalmazására.

*

A nemzetközi irodalomösszehasonlítás fórumaiba, az UILC rövidítéssel jelzett szövetségbe, annak tevékenységébe, fokozatosan minden európai szocialista ország irodalomtudományának képviselői bekapcsolódtak. Annyi kínálózó példa közül hadd idézzem itt Tudor Vianu emlékét, aki mint a „Weltliteratur“ hivatott és poliglott értelmezője lelkes híve volt a kelet-európai összehasonlító irodalomtudomány eszméjének.

E tudományág kérdésének megvitatásában immár jó évtizede a kelet-európai sajátosságok problémája, ezen övezet irodalmi múltjának és jelenének összehasonlító vizsgálata is szerepel. Az egyik olyan terület ez, amelyet marxista és nem marxista szakemberek lojális, de nem ritkán éles vitái az ideológiák és a belőlük fakadó tudományos módszertani fel-fogások összecsapásának, harcának helyévé tesznek. Az ideológiai harcnak a formái ezek. Ma már komoly szakemberek részéről alig szólnak meg bennük a hidegháború és a belőle fakadó idegháború hangjai. Ha egy-egy ilyen disszonancia mégis felhangzik, többnyire nem marxista irodalomkutatók is, sokszor elsősorban ők, utasítják vissza, ahogy ez például az UILC 1970 őszi megrendezett bordeaux-i kongresszusán is történt.

•

Azt mondtam, és ez így igaz, hogy a kelet-európai irodalomösszehasonlításnak nincsen szüksége prókátorra, mivel a nemzetközi tudományosságban nincsenek sem ellenségei, sem ellenfelei. De a kérdést felvetni és a teendőkre emlékeztetni mégis szükséges. Szükséges — sok egymással összefüggő és egymást kiegészítő szempontból. Szükséges elsősorban azért, mert a problémák és a teendők kimerítő és bizony nem rövid leltárt már egyetértően kidolgozták, és úgy szólnak jóváhagyták. Azonban a leltárnak még alig akad olyan pontja, amelyet mint megnyugtatóan megoldottat kipipálhatnánk, és megállapíthatnánk: áttérhetünk a következőre.

A konkrét irodalomtörténeti kutatások tömegében az összehasonlító szempont gyakran felmerül. De éppen Kelet-Európában és Kelet-Európáról ritka még az olyan kutatás, amely sajátosan komparatista szempontot érvényesítene: a helyit, a sajátosat regionális, a regionálist pedig összeurópai és (ma már ez az igény is jogos) planetáris nézetben tekintené át. Az összehasonlító irodalomtudomány mai állapotában a módszertani kérdések minden területen előtérbe kerültek. A korszerű marxista irodalomtudománynak éppen elvi, ideológiai fegyverzete révén e téren fontos szerep jut a kérdések megvitatásában és megoldásában. Az egyik ilyen kérdésterület, ahol az elvi, metodológiai tisztázással utat kell törnünk a konkrét, részletekbe menő és ugyanakkor szintézisekre is képes kutatásnak, a kelet-európai komparatiztika.

Vele kapcsolatban kísérlem meg néhány szempont felvázolását, néhány óhaj kifejezését. Abban a meggyőződésben teszem ezt, hogy a tisztázó viták, amelyek már korábban megindultak, és valamilyen módon elakadtak, rövidesen újból, most már konkrét eredményekhez vezetően, fellángolnak. Hiszem, hogy kívánságaim nem maradnak pium desiderium, hatástalan kegyes óhaj.

•

Pontosabb meghatározásra és elhatárolásra szorul maga Kelet-Európa fogalma.

Minden történelemben kialakult *regionális* megjelölés csak nagyon relatívan tekinthető földrajzi fogalomnak, kizárólag földrajzi övezet jelölő terminusnak. Igaz: a földrajzi tájak területe, egymáshoz viszonyított helye gyakorlatilag nem változik. De állandóan változik emberi,

kulturális tartalmuk. Ezek a tájegységek tehát konkrét földrajzi meghatározottságuk mellett valójában kultúrtájak, a kifejezés legátfogóbb, legtágasabb értelmében. Emberi, történelmi, szociológiai tartalmuk a döntő, nem fizikai helyük. Ezeket a tartalmakat az jellemzi, hogy sokáig viszonylag változatlanok maradnak, de a történelmi események nekilendülnek, és néha történelmi szempontból parányi idő döntő változásokat hozhat magával, idézhet elő.

Kelet-Európában az újabbkori történelem két ilyen változást hozott. Az egyik „lemaradást“ okozott Nyugat-Európához viszonyítva: a tatárjárás, a török hódoltság. Egyes területeken ezekhez, mint a korábbiak folytatását és újabb problémák forrását, az osztrák uralmat is hozzászámíthatjuk.

A másik változás már a múlt században, hozzávetőlegesen a negyvennyolcas forradalmak idején megindult. Bekövetkezett a történelmi elmaradás likvidálása, a megkésett nemzettéválás rohamos kibontakozása. A gazdasági fejlődés eleinte viszonylagosan lassú volt. De a kulturális és irodalmi teljesítmények felfokozott ütemben követték egymást. Ennek köszönhetően jelentkezhettek Kelet-Európa népei a modern kultúra területén asztalánál. — hagyományos kincsük: a csodálatosan gazdag folklór mellett, amelynek késői virágzása nemcsak művészi érzéküket, alkotó erejüket bizonyítja, hanem történelmi elmaradottságuk szép adója is — modern értelemben vett érett irodalmi, művészeti, zenei teljesítmények teljes ragyogásában. Ez pedig anakronikussá tette az „elmaradt Kelet-Európának“ Nyugat általi alábecsülését vagy itt keleten egyes értelmiségiek önmardosó pesszimizmusát, tragikus életérzését, uralkodó osztályaik könnyebb fajsúlyú tagjainál pedig e népek minden irodalmában már a múlt század óta jogosan gúnyolt „kozmpolitizmust“ — a Nyugat-majmolást.

Kelet-Európa népeinek sorsában a huszadik század hozta meg a döntő történelmi fordulatot. Gazdasági-technikai hátramaradásukat már a szocialista forradalom körülményei között küzdik le. Az októberi forradalom által és azt követően, a második világháború után, a szocialista forradalmak második hullámában, az emberiség társadalmi haladásának élvonalába kerültek. Ennek előzményei: modern kultúráik, modern irodalmaik hatalmas teljesítményei az 1848-as forradalmak előkészítésétől szocialista forradalmaikig terjedő időszakban. Ezeknek összehasonlítható értelmezése és értékelése közvetlenül beletorkollik a kelet-európai országok mai, nagy feladatait tisztázó vitákba.

E vonatkozásban úgy tűnhet, hogy Kelet-Európa mint sajátos kulturális-irodalmi térség a múltból örökölt történelmi handicapekkel és hatalmas erőfeszítésekből született váratlan teljesítményekkel, messze túlterjed a szorosabb értelemben vett Kelet-Európa földrajzi határain. Magába foglalja azt a térséget, amely a mohó nagynémet imperializmus terjeszkedési vonalán, Naumann geopolitikai koncepciói alapján a Mitteleuropa elnevezést kapta. Tehát azt az övezetet, amely földrajzilag valóban összekötő kapocs, valóságos híd Európa nyugati és keleti részei között. Vajda György Mihály egy szép tanulmányából — *A német irodalom Kelet és Nyugat között, 1954* — világosan kitűnik (bár a szerző dicséretes óvatossággal nem vonja le a felidézett hatalmas irodalom- és kultúrtörténeti anyag minden tanulságát, és nem fogalmazza meg expressis

verbis ezt a következtetést), hogy a földrajzilag kategorikusan Nyugat-Európához tartozó Németország irodalma sok olyan vonást mutat, amely funkcióiban és tipológiailag a kelet-európai irodalmakhoz közelíti. Ezzel szemben az Európa legkeletén kifejlődött szláv kulturális központ, melynek korai őse a kijevi Oroszország kultúrája, a görög hagyaték bizánci formáinak közvetlen örököséként önálló szerepet vállalhatott. Csak e hagyomány birtokában lett fokozatosan és gyorsulón, a tizenkilencedik század során a nagy és végső fokon egységes európai kultúra egyik sarkító tényezőjévé. Lásd e vonatkozásban az orosz regény kialakulását összeurópai, sőt az egész modern világba kisugárzó szerepét Lev Tolsztoj és Dosztojevskij óta.

Ilyenformán, ha az izobár és izoterm görbék mintájára meg lehetne rajzolni a modern Európa egészét behálózó kulturális-művészeti-irodalmi hatások erővonalait, akkor legalább három nagy központot kellene e hatások forrásának tekinteni: Franciaországot, Angliát és Oroszországot. Ez a megállapítás természetesen alig több, mint talán túl merész feltevés. Olyan hipotézis, amely nem a jelenségek konkrét történeti folyamatát és egymásutániságát veszi számba, hanem a mai Európa kulturális struktúráit, ezek forrásait a hagyományban, integrálódásukat a huszadik század megsokszorozódó kultúraterjesztési eszközeiben.

*

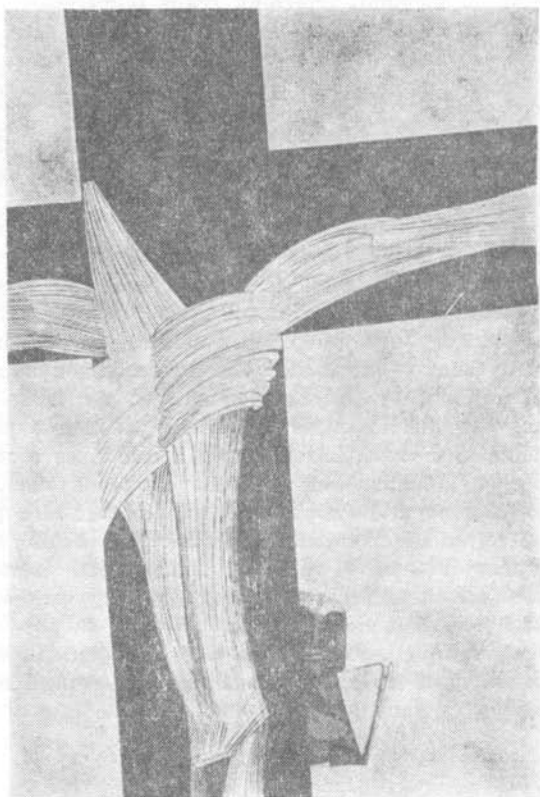
A fentiekből kitűnik, hogy szerintem az egyszerűségénél fogva elfogadott és továbbra is hasznos és használható „Kelet-Európa“ fogalom magába kell hogy foglalja a szorosabban vett Kelet-Európa mellett Közép-Európát is. Még egy jellegzetesen európai és kelet-európai kulturális-történelmi tájegységet szükséges megkülönböztetnünk: Délkelet-Európát, vagyis a hagyományosan Balkánnak nevezett alkontinentet. Ennek közös vonásait és e vonások sokoldalú tanulmányozásának a szükségességét tudatosította a pozitív és negatív tapasztalat eddig a leginkább. A két világháború közötti időkre visszanyúló kezdeményezések után újból fellendült és szervezett formákat öltött a mai sokoldalú Balkán-kutatás, melynek központja, több tudományos szervének székhelye Románia. Azonban egyelőre még a mai Balkán-kutatásban sem foglalják el az összehasonlító-irodalomtörténeti és irodalomelméleti-tipológiai kérdések a jelentőségüknél fogva őket megillető helyet. E téren az intézményes keretek jobb kihasználása viszonylag gyorsan eredményekre vezethet. A kelet-európai irodalmak (a fenti globális és nem leszűkített földrajzi jelentésben) összehasonlító történelmi és tipológiai vizsgálata a tisztázó viták, a feladatok kitűzése és a probléma-katalógusok összeállítása után tényleges kezdeményezéseket és intézményes kereteket kíván. Ósztintén óhajtom, hogy ezeknek az előfeltételeknek a megteremtése se késsen soká.

Nem sorolom fel azokat a problémákat, amelyeket előzetes tanácskozások és értekezletek, úttörő, bátor tanulmányok lelkesítő (és kissé ijesztően gazdag) listákba szedtek az összehasonlító folklór-kutatástól a korai középkor, a reneszánsz, a humanizmus, a felvilágosodás kutatásán át a modern irodalmakig, azok főbb áramlataiig, Kelet-Európa és Nyugat-Európa, az újabb időkben pedig Kelet-Európa és a nagyvilág kölcsönös

kapcsolatainak feltárásán át a legmaibb kérdésekig. Például az összehasonlító irodalomkutatás strukturalista módszerének alkalmazásáig. Egyetlen olyan mozzanatra kívánom csak felhívni a figyelmet, amely ezen a nyelvileg olyan színes és talán túlságosan is változatos területen kedvező előfeltételeket teremt a modern szellemű komparatiztika termékeny művelésére.

Kelet-Európa ugyanis nemcsak a soknyelvű államok és a különböző nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek régiója. Hagyományosan a több nyelvet beszélő állampolgárok és a sok nyelven olvasó értelmiségiek, a poliglott tájékozottság közös hazája. A modern fejlődés ezt a hagyományt rohamosan gyengíti. Előbb-utóbb eltűnésre fogja ítélni. De amíg még megvan, élnünk kell a lehetőséggel, és azzal az előnnyel, amely a kelet-európai értelmiségieket, közöttük természetesen a filológusokat, az irodalomkutatókat is, előnyükre különbözteti meg a nagy világnyelveket anyanyelvükként beszélő komparatista társaiktól. Ők ugyanis anyanyelvükön kívül több világnyelvet ismernek, és ezen túlmenően egy vagy több szomszédnép nyelvének is ismerői. A kelet-európai nemzeti kisebbségek pedig úgyszólván hivatalból és születéstől poliglottak. Kár volna, ha a közeljövőben nem használnánk ki jobban mindezeket a lehetőségeket a kelet-európai irodalomkutatás javára. Hiszen ily módon is hozzájárulhatunk a jelen szellemi harcaihoz a múlt jobb ismeretével — kultúrák, nyelvek, irodalmak regionális sajátosságainak és egyetemesen közös vonásaik dialektikus összefüggéseinek feltárása által.

*Kazinczy Gábor:
Villon-illusztráció*

A RÉGI MAGYAR IRODALOM KOMPARATISTA SZEMLÉLETE FELÉ

A felszabadulást követő első években az irodalomtörténetírás legfontosabb feladata az idealista megalapozású szemlélet felszámolása volt, amely az irodalmi jelenségeket az alap fejlődésétől elszakítottan vizsgálva az irodalomtörténetet a „nemzeti szellem“ produktumának, a „nemzeti öntudatosodás“ folyamata eredményeként tekintette. A felépítmény jelenségeit ugyanis nem lehet függetleníteni az alaptól, az egyes népek szellemi életét sem lehet egymástól elszigetelten vizsgálni, mivel azok a minden nép fejlődését meghatározó törvényszerűségek alapján bontakoznak ki, az alap fejlődésében megmutatkozó esetleges ütemeltolódásoknak, sajátosságoknak megfelelően. Így a különböző nyelvet beszélő népek kultúrájában szükségképpen sok a közös vonás, tehát az összefüggések vizsgálata nemcsak természetes, de szükségszerű követelmény is, hisz a vizsgált jelenség valódi arányait csak az összefüggésben való szemlélet deríti fel. Kisebb vagy nagyobb mértékben minden jelenség túlmutat saját társadalmi környezetén, s beletartozik a szűkebb közép-kelet-európai vagy tágabb európai fejlődés sodrába.

Ez utóbbi szempont érvényesítésében irodalomtörténetészeink előtt még sok a tennivaló. Az elzárkózás, a kultúrfőlény-hiedelmek tévhite ellen nincs hatásosabb eszköz, mint a szellemi fejlődés tágabb, a saját társadalmi környezetén túlmutató szemlélete, mely a fejlődés közös történeti alapjára épít. Ez a tágabb perspektíva egyfelől megtanít értékeink reális felmérésére, s ezzel gátat vet a nemzeti önhittségnek; másfelől szellemi életünknek az egész Európát átfogó fejlődés menetébe való ágyazása feltárja viszonylagos lemaradásunk objektív okait. Így ha irodalmi életünk jelenségeit az akkor fejlettebb népekével hasonlítjuk össze, nem vetődhet fel senkiben az alacsonyabbrendűség érzése.

A provincializmus nyomainak eltüntetése végett mind a román, mind a magyar irodalomtörténetészeknek nagyobb hangsúlyt kellene helyezniük egymás irodalmának alapos megismerésére. Elsősorban nem azért, hogy az egyes jelenségeket összehasonlítsuk, vagy a közös hatások tényeit, adatait mérlegeljük, hanem hogy a román és a magyar irodalom fejlődésében jelentkező összefüggéseket, *párhuzamosságokat feltárhassuk*, és segítségükkel az általános érvényű törvényszerűségeket kimutathassuk. E párhuzamosságok megléte természetes, és szükségképpen adódik abból, hogy e két nép fejlődésében — az egymás mellett, sőt együttélés következményeként — az azonos törvényszerűségek még határozottabban mutatkoztak meg a múltban, és jelentkeznek ma is. Az irodalomtörténetírásnak mindkét oldalon nagyobb mértékben érvényesítenie kellene a marxista történetírás eredményeit: a haladásért vívott küzdelemben a román és a magyar nép elnyomott tömegei mindig együtt küzdöttek a közös elnyomók ellen. Ennek a közös küzdelemnek az irodalom s általában a szellemi élet egészére gyakorolt hatását még nem mérték fel teljes következetességgel mindkét oldalon. Márpedig a részleteredmények után immár időszerűvé váló irodalomtörténeti szintézisek megalkotására csak az összefüggések feltárása vezethet; úgy, hogy ezek egyben a haladó mozgalmak nemzetközi jellegét is érzékeltessék.

A következőkben ennek a szempontnak az érvényesítését kíséreljük meg a régi magyar irodalom anyagában, a reformáció korával bezáróan.

*

Ha az irodalmi élet jelenségeinek vizsgálatában abból indulunk ki, hogy a román és a magyar nép — s általában a kelet-európai népek — nagy vonalakban ugyanazon időben és ütemben mentek át a fejlődés különböző fokozatain, az következik, hogy az összefüggések jelentkezése szükségszerű, hogy a felépítmény jelenségei azonos vagy hasonló jellegzetességeket mutatnak. A román, a magyar és a szomszédos népek szellemi életének tudományos vizsgálata során világossá válik, hogy a párhuzamosságok, az együttműködés, az egymásrahatás nem egyének kezdeményezésére visszavezethető, véletlenszerű, hanem szükségképpeni jelenségek: következményei az azonos életfeltételeknek, amelyek közös vagy megközelítően azonos feladatok megoldását sürgették. A nagyjából egyforma ütemű fejlődés határozta meg az egymás mellett, sőt Erdélyben együttélő, elnyomott román és magyar néptömegek felkeléseinek időpontjait (1437, 1514, 1784), sőt *formáit* is. Közös sajátossága az idegen hódítók hosszas jelenléte miatt elmaradt kelet-európai fejlődésnek az is, hogy nem a gyenge polgárság, hanem az elnyomott parasztság volt a forradalmi törekvések hordozója, s hogy kisebb-nagyobb mértékben e népeknél az egyes fejlődési szakaszokban a középnemesség is haladó szerepet töltött be.

E fejlődésbeli sajátosságok természetesen tükröződnek az irodalomban is: a társadalmi viszonyok határozták meg azt is, hogy a haladó gondolatok milyen területen jelentkeztek először, és milyen mélyre eresztették ott gyökereiket. Egyes polgári nacionalista irodalomtörténészek a haladó gondolatok és törekvések jelentkezését egyoldalúan nyugati hatásra vezették vissza, s a kultúrfőlény hamis elméletét kovácsolták ki azokkal a népekkel szemben, amelyeknél e gondolatok — a mostohább viszonyok miatt — bizonyos késéssel jelentkeztek. Ez utóbbi irodalmak egy némely kutatói viszont azért idegenkedtek vagy zárkóztak el a nagy haladó áramlatok irodalmi vetületeinek vizsgálatától, mert csupán kívülről jövő hatást láttak bennük, nem pedig párhuzamos jelenségeket, amelyek — kisebb vagy nagyobb eltolódásokkal — szükségképpen léptek fel mindenütt, ahol e viszonyok már megérlelődtek. Nem ismerték fel, hogy a haladó gondolatok rendszerint csak ott jelentkeznek, ahol a belső feltételek már adóttak. A haladó mozgalmakat elhallgató nacionalista irodalomtörténetírás így a legnagyobb kárt okozta: meggátolta, hogy alaposan felkutassák a nép részvételét a fejlődésért vívott harcban, s ezzel végső fokon magának a népnek a szerepét minimalizálta a kulturális fejlődésben.

A román és a magyar irodalom történetében igen sok párhuzamos jelenségre találunk, amelyek nem egyszerűen egyik népnek a másikra gyakorolt hatásával magyarázhatók, hanem szükségképpen jelentkeztek a fejlődés ütemének megfelelően mind a két nép szellemi életében. Közismert tény, hogy az első írásos művek nyelve sem a magyaroknál, sem a románoknál nem az anyanyelv, hanem a latin, illetve az ószláv — tehát a néptömegek számára érthetetlen nyelv. E fejlődés konkrét okai sok tekintetben még tisztázatlanok, de bizonyára valamilyen formában összefüggenek az ősközösségi társadalom felbomlásának körülményeivel: az osztály nélküli társadalom anyanyelvű kultúrája a nép körébe szorult, s az írásbeliség területét hosszú időre idegen nyelv vette birtokába. Nem kétséges, hogy mind a latin, mind az ószláv nyelvű művekben jelentkezhetek haladó gondolatok is, de ezek nem hatolhattak be a tömegekbe, mivel a nép nem értette meg azokat. A haladó gondolatok jelentkezése tehát nincs az anyanyelvű íráshoz kötve, de az igen, hogy ezek a gondolatok hatni tudjanak a tömegekre. Ennek a feltétele valóban az anyanyelvűség. Ezért különös figyelemmel kell vizsgálni a haladó társadalmi mozgalmakat, amelyek ideológusai szükségképpen anyanyelven fogalmazták meg tanításaikat, hiszen olyan tömegben akarták tudatosítani érdekeiket, amely csak anyanyelvén tudott. E mozgalmak ezért *törvényszerűen* kapcsolódtak az anya-

nyelvűség térhódításához, sőt az ószláv és a latin nyelv háttérbe szorítása, majd lassú kiküszöbölése az írásbeliség területéről nagy részben e mozgalmak eredménye. Az anyanyelvű irodalmak fejlődése így szükségszerűen kapcsolódik egybe a társadalom fejlődéséért vívott küzdelmekkel, s igazolja a nép döntő szerepét ez irodalmak megteremtésében. Mind a román, mind a magyar irodalom kutatóinak ezért a társadalom fejlődése egész Európára érvényes nagy folyamatainak tanulmányozására kell a hangsúlyt tenniük, hiszen mindenütt ezeknek az eredménye a tömegek mozgósítására alkalmas anyanyelvű irodalmak megteremtése, mely éppen a fejletlenebb társadalmakban fontos formája volt a társadalmi harcnak.

E fejlődési folyamatok azokon a területeken jelentkeztek először, ahol a feudális társadalom belső ellentmondásai erőteljesebbek voltak, ahol tehát az osztályviszonyok emiatt jobban kiéleződtek. Hogy a közép-kelet-európai népek irodalmának fejlődését a társadalmi fejlődés egész Európára érvényes törvényszerűségei határozták meg, igazolja az is, hogy az anyanyelvű írásbeliség nagyobb arányú térhódítása, vagy első jelentkezése a csehoknél, magyaroknál és románoknál egyaránt a XV. századi parasztmegmozdulásokhoz kapcsolódik, ami a párhuzamos jelenségek újabb példájára mutat. Ismeretes, hogy a huszita mozgalmakban Csehország történetében döntő tényezővé váló nép forradalmi lépésekkel vitte előre a műveltség, a kultúra ügyét: az iskolákban, hivatalokban, az irodalomban bevezették az anyanyelv használatát; ez eladdig nem látott fejlődést biztosított a cseh kultúra felvirágzásának, s a huszita forradalmi eszmék széles körű elterjedésére vezetett.

Bizonyos előzmények után a magyar irodalomban is a huszita mozgalmak jelezték az első nagyobb arányú támadást a latin nyelv korlátlan uralma ellen, nevezetesen az 1437-es erdélyi parasztfelkelés, amikor az elnyomott jobbágytömegek rövid időre kétségessé tették közös elnyomóik uralmát. Ez a nagyarányú parasztmozgalom a korábbi meghaladó mértékben bontakoztatta ki a magyar nyelvű irodalmat, hiszen a felkelés ideológusainak a mozgalom céljait anyanyelven kellett megfogalmazniuk az elnyomottak számára. Persze, a feudalizmus viszonyai között, ahol a társadalmi rend védelmét az egyház vállalta magára, s ahol az egyház befolyása még igen nagy volt a tömegekre, a haladó gondolatoknak vallásos formát kellett ölteniük, hogy utat találhassanak hozzájuk: be kellett bizonyítani, hogy a feudalizmust védő hivatalos egyház hamis úton jár, s mindezt a bibliára támaszkodva kellett igazolni. Ezért az elnyomottak ideológusai főleg az ószövetség egyes részeit és a zoltárokat fordították le először, mivel ezek a szövegek alkalmasak voltak az elnyomók leleplezésére s a szenvedők panaszainak érzékeltetésére.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az 1437-es felkelést a román és a magyar jobbágyok közösen vívták meg, s hogy e mozgalom egyebütt anyanyelvű irodalmat teremtett, nem véletlen, hogy egyes román irodalomtörténészek a XV. század végén Máramaros vidékén keletkezett első román nyelvű szövegeket (főleg zoltárfordításokat) a huszita mozgalommal hoztak kapcsolatba. Mások viszont, így például P. P. Panaitescu (*Studii și materiale de istorie medie* 4. 1960), arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az első román nyelvű szövegek nem huszita hatásra, hanem a máramarosi román kishemesség harca eredményeként születtek az ortodox egyház függetlenítése érdekében. A marxista történetírás álláspontja szerint azonban (*Istoria Transilvaniei* I. Ed. II. 169—170) a kishemessi mozgalom mellett a huszita hatást is fel kell tételezni. Ez természetes is, hiszen elképzelhetetlen, hogy egy olyan mozgalomnak, amelyet román és magyar jobbágyok ezrei vívtak, csak magyar nyelvű visszhangja lenne. Ahol hatalmas jobbágytömegek vonultak fel, kellett lennie ideológiának is, amely a tömegeket mozgósította. Nem értelmezhetjük ugyanis sem román, sem magyar vonatkozásban a huszitizmust egyszerűen *külső* hatásra fellépő mozga-

lomnak. A döntő az, hogy az általános fejlődési folyamat — a pénzgazdálkodásra való áttérés — a cseh, magyar és román társadalomban szükségképpen azonos vagy hasonló jelenségeket váltott ki. Következésképpen a döntő a *belső* fejlődés, amely támpontot, bátorítást kapott az olyan társadalmak részéről, ahol e fejlődési folyamat érettebb volt, s emiatt a válság ott hamarabb következett be. S ha nem is lehet az első román nyelvű írásos emlékek létrejötte s a huszita mozgalmak között közvetlen kapcsolatot kimutatni, az nem lehet kétséges, hogy előkészítették a talajt az anyanyelvű írásbeliség számára, hiszen ez a parasztfelkelés olyan általános fejlődési folyamat része, mely szükségszerűen vezetett egybeült is az anyanyelvű kultúra és írásbeliség kiteljesedéséhez.

Hasonlóképpen *egész Európát átfogó* antifeudális mozgalom vitte tovább a husziták által megkezdett harcot: a polgárságnak a XVI. században kibontakozó általános támadása (reformáció) a feudalizmus ellen. Ez a mozgalom a korábbi antifeudális küzdelmeknél jóval szélesebb területeket fogott át, s ezért szükségképpen jóval nagyobb arányú anyanyelvű irodalmakat bontakoztatott ki. Egyes területeken, ahol a feltételek érettebbek voltak, egyenesen győzelmeire segítette az anyanyelvű írásbeliséget a latinnal szemben: anyanyelvű vallásos irodalmat teremtett, mely alkalmas volt a polgárság antifeudális törekvései terjesztésére a polgárosodó elemekben kívül a jobbagyság soraiban is. Egyes polgári irodalomtörténészek e vallásos mezben jelentkező haladó antifeudális mozgalmat egyszerűen külső hatásra vezették vissza, s nem fordítottak kellő figyelmet tanulmányozására. Pedig itt is arról van szó, hogy a polgárosodás fejlettségi fokának megfelelően törvényszerűen jelentkezett e mozgalom minden országban. Ez természetesen meghatározta azt is, hogy melyik irodalom hatott a másikra: a fejlettebb társadalmakban hamarabb kibontakozott a polgárság törekvéseit megfogalmazó anyanyelvű irodalom, s ez közvetítette az új gondolatokat, új műformákat, műfajokat azok felé az irodalmak felé, amelyekben — a polgárosodás elmaradottsága következtében — e mozgalom bizonyos ütemeltőlődással bontakozott ki. A társadalom fejlődésének törvényszerű folyamata ez, mely mindenütt és minden korban érvényesült. E folyamatban azonban nem az a fontos, hogy *honnan, kitől* származik e hatás, hanem hogy *mit* vett át az illető irodalom, s az *milyen funkciót* töltött be: elősegítette-e vagy gátolta a haladó erők harcát a régi, elavult ellen. Nem kétséges, hogy valamely társadalom csak akkor fogadja be a közvetített gondolatokat, ha arra ott is megérett a helyzet. A döntő tehát a *belső* fejlődés, mely igényelte már a viszonyok hasonló megváltozását.

A reformációs mozgalmak *belső* fejlődése azt bizonyítja, hogy mind a magyarok, mind a románok között érlelődtek a régi viszonyok megváltoztatására törekvő erők, s bár bizonyos ütemeltőlődás észlelhető, lényegében az általános törvényszerűségek érvényesülése itt is kimutatható. Ismeretes ugyanis, hogy a reformációs mozgalmak virágkora a XVI. század középső évtizedeire tehető, s hogy az 1570-es évek közepe táján megerősödő reakciós erők megalkuvásra kényszerítették a különféle protestáns felekezetek képviselőit. Így a század középső évtizedeiben erőteljes, haladó tartalmú magyar nyelvű irodalom bontakozott ki, mely merít ugyan a külföldi irodalmak példájából, de a hazai valóságot élesen leleplező, eredeti művekben is gazdag.

Ugyanezekben az évtizedekben jelennek meg — Coresi tevékenysége nyomán — az akkori Erdély talán legpolgárosultabb városában, Brassóban az első román nyomtatványok is. Ezt a jelenséget semmiképpen sem szabad egyszerűen lutheránus hatásra visszavezetni, hanem annak bizonyítékát kell látni, hogy a polgárosodás folyamata — mely bizonyos fokig a kisenemesi rétegnek is érdekében állott — a szászok és a magyarok mellett Erdély román lakossága között is megindult, s e

fejlődésnek megfelelően, a korábbinál jóval nagyobb erejű román nyelvű, részben protestáns gondolatokat közvetítő irodalom bontakozott ki. A Coresi-nyomda román nyelvű nyomtatványai közül az 1564-ben megjelent *Tilcul evangheliilor* (Az evangéliumok magyarázata) különös figyelmet érdemel. A mű valójában nem fordítás, hanem bizonyos források felhasználásával készült önálló könyv. Ismeretlen szerzője erősen kárhoztatja a pápa, a püspökök, az egyház hatalomra törő politikáját, ugyanakkor azonban elismeri a világi urak jogait a hatalom gyakorlására. Ezek a gondolatok a magyar reformáció fejlődésének menetébe is beillenek, és különösen Sztárai drámájában jelentkeznek hasonló élességgel.

Ismeretes az is, hogy a feudalizmus időleges meggyengülése után a XVI. század utolsó évtizedeiben újból megerősödő feudális erők gátat vetnek a vallásos mezben jelentkező haladó gondolatok terjedésének, és cenzúrának vetik alá a megjelenő könyveket. Ez az intézkedés megakadályozta a haladó mozgalmak célkitűzéseit propagáló könyvek megjelenését. Báthori István fejedelemnek ez a rendelete egyformán korlátozta mind a magyar, mind a román nyelvű vallásos irodalom további terjedését Erdélyben, úgyhogy az 1580-as évek elejétől kezdve a román nyelvű vallásos jellegű nyomtatványok megjelenése is hosszú időre szünetel. Persze, az anyanyelv térhódítását többé már nem lehetett meggátolni; ám az anyanyelvű műveltség olyan területeken (történetírás) folytatódik tovább, ahol az egyház befolyása kevésbé érvényesült.

Ugyanez a jellegzetesség mutatható ki az erdélyi magyar irodalom fejlődésében is: az 1570-es évek közepe tájától kezdve vereséget szenved a reformáció haladó irányzata, s inkább történeti művek és széphistóriák, tehát világi jellegű művek terjednek el, és jelennek meg nyomtatásban.

E példákkal — a fejlődés korai szakaszát vizsgálva — arra igyekeztünk rámutatni, hogy a román és a magyar irodalom alakulását ugyanazok a nagy népi mozgalmak határozták meg, amelyek a cseheknél, németeknél is az anyanyelvűség térhódításához vezettek. Ezek a mozgalmak magyar vonatkozásban a XVI. század végére győzelemre juttatták a szépirodalom területén a magyar nyelvet, s nagy lendületet adtak a román nyelvű irodalom kibontakozásának is, úgyhogy a XVII. század közepe táján az ószláv nyelv helyét a román nyelv foglalta el.

Köztudott, hogy a nyelv mint osztályok feletti jelenség bármilyen osztálytartalom kifejezésének eszköze lehet. Anyanyelven lehet haladó és haladásellenes eszméket is terjeszteni, következésképp a haladó tartalom nincs szükségképpen az anyanyelvűséghez kötve. Mégis igen nagy jelentőségűnek kell tartanunk mind magyar, mind román vonatkozásban az egész nép által beszélt nyelv győzelmét egy szűk, kiváltságos réteg által használt nyelv felett, mert megindult az a folyamat, melynek eredményeként a nép nyelve az összes társadalmi osztályokat és rétegeket átfogó érintkezési eszközzé: *nemzeti nyelvvé* vált. Ez azért fontos, mert olyan nyelv nélkül, amelyet az adott közösség egésze használ, nincs nemzeti irodalom sem. Az anyanyelvűség térhódításának kezdete tehát a nemzetivé válás folyamatának megindulását jelezte: kialakult az irodalomnak az a formája, mely a nép által is érthető nyelven fogalmazta meg mondanivalóját.

Ezzel mind a román, mind a magyar irodalom fejlődésének fontos szakasza zárult le; a nép rákényszerítette nyelvét az írástudókra, s ettől kezdve ezekben a műfajokban az uralkodó osztály ideológusainak is anyanyelven kellett írniuk, hogy a haladó írók műveinek hatását ellensúlyozhassák. Természetesen a polgárosodás fejlődésének vontatottsága következményeként hosszú időnek kellett még eltelnie, míg az anyanyelv más területeken is (tudomány, publicisztika, államélet) háttérbe sorította, majd teljesen kiküszöbölte a nép számára érthetetlen nyelvet.

EGY ELÉVÜLT VITA TÖRTÉNETÉHEZ

A nemzeti és az emberi azonosságának vagy különbözőségének ma egyre viharosabbá váló kérdése lobbant fel közel egy századdal ezelőtt az öreg Arany János és a fiatal Reviczky Gyula lírai párviadalában. A *Kosmopolita költészet* öreg szerzője rászól versében egy „világköltő“-re, szembesarkítva magát — amint ez a vershez mellékelt levélből idézhető — mindazokkal, akik „a népnemzeti nyomokat kerülve levélből látszanak s bizonyos kozmopolitásban tetszelegnek“, a fiatal fél pedig címül is ezt adja: *Arany Jánosnak*, hozzátéve nyomatékosan: „Válaszul »Kosmopolita költészet« című versére“. A szembenállás kiviláglik a tartalom-ból is. Arany valakit jelképesen zászló-elhagyással vádol, míg Reviczky mintegy ellentételként állítja fel: „Általános eszme s érzés Nagy, ha nem is nemzeti.“ Az összecsapás 1878-ban megtörtént, s ez később úgy kísértett, mint nemzedékek, irányok, származékok, világnézetek csatájának vészjele.

Figyelmes újraolvasás után mi inkább arra vagyunk hajlamosak, hogy az okos és szükséges kiegyenlítődéssel egykor s ma egyaránt esedékes lehetőségét fedezzük fel a két himnikus költeményben. Keressük csak meg a két vers konkordanciáit. Arany kimondja: „Költő az legyen, mi népe.“ Reviczky visszhangja: „Népével van összeforrvá A nagy eszmék dalnoka.“ Van tehát közös támpont. A feleket bizonyára az is közelíti egymáshoz, hogy a világirodalomban járatos, Arisztophanész, Shakespeare és Molière munkáit fordító, Goethe-hívó (élete végén Baudelaire-ig jutó) Aranytól semmi sem áll távolabb, mint a nemzeti kizárólagosság, s Reviczky legbensőbb jellemzője éppen az Arany-tisztelet: válaszerésében idézi eszménykép-ellenfelétől, hogy a világ nagyjainak tükrében „egy-magából Tűnt nekem föl nép s haza“, ehhez fűzve a maga megjegyzését: „Nagy vagy a nagyok között!“, mert Arany napja is „mindenütt sűt“. Mi marad hátra az ellentétből? A nemzeti és az emberi egybeforrottsága vagy elválaszthatósága? Arany szerint a kettő egy. Reviczky feltételezi, hogy nemzetek eltűnhetnek, de az emberi marad, közkinccsé válik, s így eleve „Nagy művész, ki emberek közt Feledi a nemzetet“. Ezért „csupa kozmopolita“ számára Horatius, Cervantes, Molière, Goethe és maga — Arany! Ez azonban már legfeljebb esztétikai mérlegelés egy elképzelt időtlen és teretlen sarkról. Arany és Reviczky igaza tehát nem két irodalompolitikai front kontrája, hanem ugyanannak a szellemi értéknek a megítélése kétfelől: a realitás vagy az elvontság oldaláról.

Röpke elemzésünket kontextusok támasztják alá. Az írói témakörben választékos Reviczky Gyula tud frontot is nyitni, amikor például támadja az „új népköltők“-et, s betyárfokosukat, parasztságjukat, káromkodásukat kiüzi „a költészet templomából“ (*Az új népköltők*), no de ez a vers

távorról sem vonatkozatható Arany János klasszicitására, méghozzá abban az időben, amikor a „tamburás öreg úr“ már csak nosztalgiában idézi a szülőföldet, s vaksi szemével a pesti liget tolongásaira vagy a Margit-híd éji tragédiáira figyel. A későbbi kozmopolita-viták népi vagy urbánus ellentétpólusairól itt szó sincs, hiszen Reviczky sokkal kíméletlenebb Aranynál, amikor — *Bábel* című versében — „érthetetlen összevisszaság“-nak bélyegzi meg a főváros hóbortos és nyomorgó tarkaságát, hol „diadalt arat a bűn, a szenny“, és semmi sem emlékeztet az „égi Pantheon“-ra (bár máskor éppen „az életharc, a munkaláz“ varázsát köszönti „a város zsvivájában“). A lírai párba két hőse inkább csak félreértésből, áltudatból, pillanatnyi látszathoz rögzíthető egymással szembe, mert valóság szerint a két sarkított vers lövedéke nem is talál célba, sokkal inkább közös röppályán cseng egybe hangjuk. Még akkor is, ha a „kozmpolita“ kifejezés Arany számára, aki „ezer szállal“ kötődik a hazához, s dallani „puszta *elvont* ideállal“ nem tud, a gyökértelenséget és élettelenséget jelenti, míg ugyanezt az utópista kifejezést Reviczky az egyetemes emberi fennkölt értelmében használja. Ezek után sem nem fordulat, sem nem megtérés az a későbbi kelt vers, melyben Reviczky immár elhalt mesterét méltatva visszaveri az Arany-ellenes „hívvelejű, kongó nyelvtöltegetőket“.

Mégsem próbáljuk a különbséget eltüntetni, ha tagadjuk is a kizáró ellentétet az öreg Arany és a fiatal Reviczky irodalmi felfogása között. A rébuszt a fiatal Móríc Zsigmond fejti meg, aki — Czine Mihály szava szerint — „nyomoz“ Reviczky egyénisége után, s 1902-ben feltűnik Reviczky-tanulmányával. Móríc úgy találja, hogy az „úri fiú“ magatartásával elindult költő „nem ismerte a népet, a magyart különösen nem“, s míg a nemzeti klasszikusok gyermekkorra a nép közt folyt le, addig Reviczky „lelke fejlődésének legelső kezdetén semmi szerepet nem játszott a nép“. S ahogyan az érzelmei is reflexiók, úgy a népet is csak „akkor kezdte ismerni, mikor már az Arany műveit olvashatta“. Ez a forrásig menő felderítés nemcsak nyelvbéli különbségeket magyaráz meg Reviczky kárára, hanem utal valamelyest arra is, amiben Reviczky már újabbat is ígérhetett: kötetlen egyéni líraiságot. Czine Mihály megjegyzi ugyan, hogy Móríc nem veszi észre ebben a líraiságban a magyar költészet új korszakának kezdetét, de annál feltűnőbb, hogy jóval később, a *Magvető* magyar bibliának szánt szerkesztése közben, Móríc éppen az 1878-as Arany-versre írt Reviczky-választ teszi közzé. 1940-ben bizonyára úgy érezte, hogy a megbolydult nacionalista Európában, a kitört második világháború faji jelszavai, sovinizmusa, kalandor hódításai idején éppen a nemzeteket is túlélő emberség-érték hangsúlya időszerű.

A későbbi kozmopolita-viták nemzetibb vagy emberibb felei semmiképpen sem támaszkodhatnak Arany és Reviczky állandóságára vagy tényleges különbségeire. Ez az ós-vita (nem pontos a fogalmazás, hiszen megelőzték már ezt is a hazai vagy idegen, nemzeti vagy nemzetietlen, konkrét-táji vagy *elvont-européer* ellenpárosításai) ugyanis semmiképpen sem állított egymással szembe világtagadó nacionalistát nemzettagadó kozmopolitával, hanem sokkal inkább nemzeti lét és emberség közös gondját tudatosította népi vagy polgári, tájban konkrét vagy gondolatban *elvontabb* nézőszögből, oldalt hagyva akár a betyáros népieskedést, akár a tényleges vagy feltételezett elidegenedést. Mégis: éppen

az az ütközés Arany és Reviczky között a maga álképletével hasonlít későbbi furcsa helyzetekre, amikor ugyancsak nem a valódi nacionalista és a valódi kozmopolita csap össze, hanem a nacionalistának vélt és bélyegzett a kozmopolitának vélttel és bélyegzettel, s csak helyes interpretáción, megértő dialóguson, magyarázó eszmecszerén múlik, hogy ugyanazon teljesség homorúja és domborúja egymásba illeszkedjék. Egyedül a nemzeti és az emberi újra meg újra időszerű összeegyeztetése teheti eredményessé az imperializmus frontján legagresszívabbá vált nacionalizmus és kozmopolitizmus eszmei visszaverését, hatásainak semlegesítését közéletünkben és a közéletet mindenkor jelző irodalomban.

Igyekezettünk világos: kiszúrtuk, leválasztottuk a két nagy vers — a *Kozmopolita költészet* és az *Arany Jánosnak* — szerkezeti-tartalmi önállóságát a közvetlenül egyidejű, még csak körvonalakban jelentkező irodalmpolitikai vitákból, melyek később egyre erősebb hullámveréssel térnek vissza. Ezzel a kiragadó művelettel védjük is a két verset, s egyben a mai tanulságokig feszítjük jelentőségüket. A kozmopolita-viták történetét különben kitűnően megírta Komlós Aladár 1966-ban *Gyulai-tól a marxista kritikáig* címen megjelent munkájában, a népnemzeti iskola dekadenciájától új, nyugatos hullámokon át Ady nemzeti-emberi szintéziséig, a rasszista jellegű kozmopolita-ellenességtől Lukács György társadalmi esztétikájáig követve a magyar irodalmi kritika hét évtizedét. Ebben a történeti kibontásban maga a kiindulópont, Arany szóban forgó verse, csak mint „meglehetősen homályos célzatú költemény“ szerepel, melyről az sem állapítható már meg biztosan, vajon a Gyulai Pál bírálta újromantikus drámaírók — Rákosi Jenőék, Abrányi Kornélék — ellen szól-e, avagy a németül is író Reviczky ellen személy szerint... Komlós Aladár inkább arra a folytatólagosságra ügyel, melyben Arany elvi állásfoglalása zászló és bunkó lesz méltatlan utódok kezén: egy konzervatív nacionalista álláspont fedezője a Nyugat irodalmi betörésével, új kor új dalaival szemben. Ezt a torzulási pályát nem akartuk követni, különben is egyetértünk Komlós Aladár nem egy tekintetben a Farkas Gyula-féle *Az asszimiláció kora* ellenkönyveként használható vitáinak apologetikus érveivel.

Tagadhatatlan, hogy kozmopolita-ellenesség örve alatt a nemzeti képet falura korlátozó, az élő történelmiséggel szemben romantikus — és úri — múlt-szemléletet képviselő maradiság vonult fel mindazok ellen, akik a várost, a polgárisodást, s ezzel egyidőben az európai tájékozódást, korszerű világirodalmi párhuzamosságokat is bevonták az új nemzet-képbe. Ne feledjük azonban, hogy Ady Endre az Arany-epigonok ellen fellépve mégiscsak Aranyhoz tér vissza, Gyulaiék táborának szétverése közben felfedezi magának a kicsi valójánál „többet“ jelentő Gyulai Pált, az elavult nemzeti képlettel — az úri magyarsággal és a vele egybeszővődött polgársággal — szemben új, igazabb magyarságot hív munkásból és parasztból, testvérül vállalva minden dolgozót, s erről az állásponttról mondja ki: „Kozmopolita csak a nyegle lehet, de internacionalista minden becsületes ember.“ A népi írók realizmusa és az osztályharcos munkásirodalom a két világháború között már ebben az Ady-teremtette új nemzeti és emberi sorsvállalásban talált egymásra, s közösen jutott el az úri-polgári nacionalizmust és világpolgári anarchizmust erőlköcsileg egyaránt felszámoló maiságig.

Szocialista korunk letisztult értelmezésével hajlik vissza 1953-ban megjelent Arany-monográfiájában Barta János Arany ars poetica-szerű verséhez, áthidalva a háromnegyed százados félreértelmezéseket. Szerinte a *Kosmopolita költészet* „az öreg Arany nagy vallomása a költő nemzeti hivatásáról... A nagy európai politikában ekkor kezdtek kibontakozni azok a nagyhatalmi törekvések, amelyek a kis népeket elnyeléssel fenyegették. Arany aggódva veszi észre, hogy az imperialisták felől nemcsak a nyílt háború a veszedelem. Egy másik, alattomosabb hadjárat is folyik: a »hatalmos« birodalom kultúráján keresztül hatol be a kis népek közé, s úgy porlasztja szét ellenállásukat. Ez ellen küzdeni, szintén a kultúra, a nemzeti nyelv és irodalom vonalán: ez a költő igazi hivatása...“ Széles európai térképbe helyezi Sőtér István is a problémát, amikor így utal a költő szorongásaira: „A kialakuló imperializmus korának válságaként háborúk sorozata vonul végig Európán; Arany megretten, elkomorul...“ Miért is feledkezni meg erről? A demokratikus nemzetalakulás folyamatában oly kiváló szerepet viselő költő sok más társával együtt (gondoljunk itt, Kolozsvárt Sámi Lászlóra) már 1871-ben megdöbbenve figyel a Franciaország legyűrésén edződő német nagyhatalmi kibontakozást, s az orosz—török háborút követő berlini kongresszus immár a kiegyezés Magyarországot is egy nagyhatalmi hódító politika szekerébe fogja. Andrassy Gyula végzetes „nagyvonalúságáról“ van szó: ő helyezi a benső ellentmondásaiban gyötrődő országot a Drang nach Osten bástya-szaka-szára, ékül ajánlva fel Kelet-Európával szemben. Bosznia-Hercegovina osztrák—magyar okkupációja már egy világháború látomásait villantja fel. Ebben a konstellációban jelenik meg Arany mementója:

*Am terjessze a hatalmas
Nyelvét, honját, istenit!
Zúgó ár az, mindent elmos,
Rombol és termékenyít:
De kis fajban, a mely ép e
Rombolásnak útban áll,
Költő az legyen, mi népe —
Mert kivágyni: kész halál.*

Itt bizony a támadó nacionalizmus, a nagyhatalmi hódítás, a nyelvet-népet fenyegető előzónlél riaszt a kis nép védekező nemzeti érzésének ébrentartására s annak az általános embernek a kifejtésére, ami éppen a „sűjtött népek“ panasza, a „húnyó nép“ sorsával összeférhetetlen közönyösség visszautasítása. Ez az az Arany, aki Németh László szavaival „ólmos testvériségben él a valósággal s mély meghasonlásban az emberek reményeivel“. A vitatott Arany-vers itt kongat harangot a vész elébe, s majd Ady felel rá — történetesen Pintér Jenőnek ajánlott — *Utálatos, szerelmes náció*m című versében, sikongva: „Nyugat ellen Nyugatot hozz...“

Arany János új személyiséggrazának jeles úttörője, Németh G. Béla, az 1967-es másfél-centenáris emlékezések alkalmából a bizonytalanság költőjét mutatta be, aki a demokratikus forradalom előtt keletkezett *Toldi* boldog bizonyosságának erkölcsi erejével áll szemben a forradalom leverése után megváltozó, az eredeti történeti célokat elvesztő — tudjuk: kapitalista — világgal, az eldologiasodással, az önelvű s a társadalmi ember ellentmondásával, az elmagányosodással. Népnemzeti beállítódása így

morális elkötelezettséget ölt, melynek alapmotívuma a tragikummal való vívódás. Szerintünk ez érződik ki — messze túl a ma már meg nem ragadható egykorú zsörtölődéseken — a *Kosmopolita költészet* izgalmás és maradandó soraiból. Mára azonban, amikor a szocializmus viszonyai közt lehetőség támadt népi teljességű nemzetalakulásokra osztályellentmondások nélkül, és sor került ezek élő nemzetköziségére (beleértve a folyamatokba az együttélő nemzetiségek hasonló fejlődését), a Toldi-kép naiv illúziójának bomlása helyébe ugyanezen népi eszmény tudományos változatának reális bizonyossága léphet: a demokratikus valóság nemzeti és nemzetközi embersége.

Ami az ilyen körülmények közt megszűnik, az a falu és város, eredeti származás és asszimiláció, vidékiség és európaiság, nemzeti és emberi hamis ellentételezésére épített kozmopolita-vita. Hatalmas társadalmi erőkből reprodukálódik ma a valóságban mindaz, ami az öreg Arany és a fiatal Reviczky költői párhajában még csak felsejlő magatartás-egyezés és gondolatközösség. S az új viszonyok közt reprodukál az irodalom is. Figyeljünk fel gazdagodó romániai magyar irodalmunkban mindazokra a megegyező vonásokra, melyek közösen cáfolják akár a nyelvtől-tájtól-néptől való elidegenedést, akár egy elszigetelődő kizárólagosság öngyilkos hajlamait, s egyre tisztábban bontják ki nemzetiségünk és emberségünk egy-igazát.

Gy. Szabó Béla:
Petőfi fája

A XX. SZÁZADI MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETÉNEK KORSZAKOLÁSA

1.

Az elmúlt években, különösen a magyar irodalomtörténetnek a Magyar Tudományos Akadémia gondozásában megjelent kézikönyve körül kialakult viták során, jó néhányszor felmerült a XX. századi magyar irodalom korszakolásának a kérdése, mint amelyet a legkevésbé oldott meg nemcsak a szóban forgó irodalomtörténeti szintézis, hanem az utóbbi évtized idevágó szakirodalma. A magyar irodalomtörténet egészének korszakolásában ugyanis a Klaniczay Tibortól megfogalmazott és körültekintően argumentált elvet érvényesíti, mely szerint „az irodalomtörténeti korszakok nem lehetnek mechanikusan azonosak a politikai történet periódusaival“, s hogy „az irodalmi jelenségek jelentékenyebb, gyökeresebb változásai sokkal inkább a gazdasági és társadalmi struktúra alapvető változásaival járnak együtt, semmint még oly döntő politikai-történeti dátumokkal.“ Ebből következik, hogy a korszakhatárok nem metszik egymást élesen, „nem állapítható meg közöttük merev kronológiai elválasztás. E nagy korszakok találkozásánál mindig van egy olyan időszakasz, amikor még javában élnek az elmúló korszak jelenségei, de ugyanakkor már határozottan jelentkeznek az új korszak első hajtásai“. Nem *határvonal*, hanem egyetlen évszámhoz nem köthető *határsáv* választja el az egyes korszakokat — a XX. század jelenleg elfogadott korszakbeosztása azonban 1905—1919—1945 évszám-hármasával éppen e határsávok hollétének és irodalomtörténeti tartalmának a felderítését teszi úgyszólván lehetetlenné.

Egy-egy határsáv vagy korszak, alkorszak irodalomtörténeti tartalmán az irodalom fejlődéstörvényeinek a konkrét, időbeli realizációját értem. Általánosságban az irodalom fejlődését ugyanaz határozza meg, mint valamennyi tudatformaét: a társadalmi lét elsődlegessége, amelynek a tudatforma a tükrözése, s amelynek változása az irodalom változását is maga után vonja. Ez az elvont összefüggés azonban az irodalomtörténet számára csak akkor válik valóságossá, ha ki tudja tapintani a konkrét irodalmi anyagban való „megtestesülését“, ha az irodalom viszonylag önálló fejlődéstörvényeit úgy tudja megragadni, hogy bennük mint sajátosban válják nyilvánvalóvá, szemlélhetővé az általános.

Az irodalmi művek tartalmi szintjén mutatható ki legkönnyebben a közvetlen összefüggés a determináló korvalóság és az irodalom között. Ebben a vonatkozásban mondhatjuk, hogy a politikai-történelmi évszámokhoz kötött korszakolás nem önmagában és alapvetően helytelen, hanem mint egy részizgazság abszolutizálása ad hamis képet az irodalom valóságos fejlődéséről. A közvetlenül közéleti-politikai reagálás csak egyike az irodalom lehetséges funkcióinak, s egyedül ennek milyenségéből korszakfordulóra következtetni elhamarkodott. Annál is inkább, hiszen az irodalomtörténetben a tipikus az, hogy a népek, közösségek történelmi sorsfordulóira

SZERVÁTIUSZ JENŐ — SZERVÁTIUSZ TIBOR: TAMÁSI-EMLÉKMŰ (RÉSZLET)

SZERVÁTIUSZ JENŐ — SZERVÁTIUSZ TIBOR: TAMÁSI-EMLEKMŰ (RÉSZLET)

a kor színvonalán történő művészi reagálást rendszerint előkészítik a magánéleti vagy egyéb „intimebb“ szférákban lezajló költői-irodalmi „forradalmak“. Petőfi nagy forradalmi és republikánus verseit megelőzi az a szerelmi költészet, melyben szó sincs ugyan politikáról, de amely a maga módján a költő hirdette „republikánus erkölcs“ kifejezője; az a népies dalköltészet, amely a plebejus politikai program lírai megfogalmazása előtt egy plebejus életszemlélet és irodalmi ízlés polgárjogáért harcol stb. Nemcsak a történelem forradalmi pillanatai „forradalmasítják“ tehát a művészetet, az irodalmat; nem ezek a pillanatok fordítják új irányba a költő, az író pillantását, hanem az irodalom „részleges forradalmasodása“ többnyire már jóval előbb végbemegy, sőt a társadalom történelmi fordulóponthoz érkezését az irodalom siettetheti, lét és tudat kölcsönhatásának törvénye szerint.

E tartalmak vizsgálatakor megkülönböztetett figyelmet kell szentelni a művész legkülönbözőbb témákban — latens módon — jelentkező közérzetének. Abban, hogy a költő szépek látja a természetet vagy az ember iránt riasztóan közönyösnek; hogy boldogítónak érzi a szerelmet vagy sem; hogy emberi kiteljesedésnek érzi a versírást vagy sorstehernek (s még jónéhány ellentét-párt sorolhatnék), abban közvetve az tükröződik, hogy a művész harmonikusan illeszkedik-e be világába vagy sem; még pontosabban: az ember és a valóság harmonikus viszonyát esztétikai síkon megvalósítani kívánó művészet számára e harmónia-teremtés milyen feltételeit biztosítja a társadalom. E közérzet szinte műszer-pontossággal jelzi a művészet és a művész szociológiai helyzetét, azt a helyet és szerepet, amelyet a művészetnek a társadalom szán. E közérzeti tényezőkben konkretizálódó korvonások sokszor eltérő stílusú, világszemléletű írók, költők műveiben egyeznek. A szemléletnek, a politikai nézeteknek, az esztétikai és stílusesszménynek lényeges eltérései különítik el például Vajda János és Reviczky Gyula líráját, s e különbségeknek megfelelően különbözik Vajda *Ústököse* Reviczky *Pálma a Hortobágyon* című versétől. De mindkét vers jelképében közös, hogy egy olyan költő-sors szimbólumai, amelynek lényege a környezettel való kapcsolat elvesztése, a társadalom művész-ellenes értetlensége miatt mindkettőben valami különb, értékeesebb esik áldozatul egy silány környezet közönyének. A kiegyezés utáni korban az a fajta közvetlen ráhatás a társadalom életére, amely oly harmonikussá tette Petőfi költészetét, objektíve lehetetlen, a költő a társadalmi élet periferiájára szorul, tehetetlen kitartottja a társadalomnak, s közérzeti szinten ez mindkét költőben mint a művész-életforma diszharmoníája tudatosul.

A szűkebben és tágabban értelmezett tartalmi szempontokhoz csatlakozik az irodalom és a többi tudatforma, illetve a többi művészeti ág viszonyának, kölcsönhatásának korról korra változó jellege és aránya, e viszonyok alakulása ugyancsak egy korszakváltás tünete lehet.

A korszakhatár és kortartalom keresésekor az irodalom önmozgásának ténye sem hagyható figyelmen kívül. Nemcsak a nyelv mint az irodalom anyaga, hanem az irodalom kifejezőformái is csak fokozatosan idomulnak az új tartalmakhoz. Az egyik legfontosabb mozzanat szerintem a korra jellemző műfaji hierarchia, az egyes műfajok súlyának, szerepének a változása, illetve az egyes műfajokon belül az előző korszakétól eltérő műfaji változatok kialakulása. Az új műfaji struktúrák létrejötté természetesen ábrázolás- és kifejezésbeli, valamint stiláris változásokkal jár, s ami épp ily fontos: az örökölt stílus- és formaeszközök funkció-váltásával. Ezek egységes stílussá vagy éppen áramlattá izmosodása azután egész sor irodalomtörténeti tényező függvénye (a hagyományok fejlődést gyorsító vagy lassító szerepe; az illető nemzeti irodalomban addig nem létező műfajok asszimilálása, idegen iro-

dalmak hatása, a közízlés konzervatívabb vagy újdonságokra fogékonyabb volta stb.), amelyeknek együttes vizsgálata vezethet érdemleges következtetésekre.

Mindez általános elvi kérdésnek tűnik, szeretném azonban hangsúlyozni, hogy az így felfogott korszakolás kérdése az irodalomtörténet alapvető értékelméleti problémája is. Csakis az irodalomtörténeti fejlődés minden lényeges mozzanatára kiterjedő korszakolás adhatja meg azokat a viszonyítási pontokat, amelyek alapján elemezhető és megmutatható egy korszakban mindaz, amit Barta János *történeti értékeknek* nevez az irodalomban. Egy korszak irodalomtörténeti tartalmának a tisztázása nélkül az értékelő irodalomtörténész csakis a művek önmagában vett esztétikai értékének elemzésére vállalkozhat; egy mechanikus korszakolás csakis ahistorikus értékelésre ad a szakembernek módot.

2.

Rátérve most már tulajdonképpeni tárgyunkra, a XX. századi magyar irodalom fejlődési szakaszainak felvázolására, mindjárt az első érvényben lévő korszakhatárt, a korkezdő 1905-ös dátumot kell megkérdőjeleznünk. Hiszen a magyar századelő némiképp Ady kora, márpedig azok az Ady-versek, amelyek a korszaknyitó *Új versek* kötetben kerültek a közönség elé, részben korábbiak, s nem egy közülük még Ady váradi éveinek a termése. E versekben — s a koraiakban is — a költői közérzetben kimutatható költői magatartásnak egy olyan átalakulása figyelhető meg, ami ezt a periódust élesen elkülöníti az előző kor lírájától. Két, Reviczky és Ady lírájában közös motívum futó elemzése értetheti ezt meg. A már említett *Pálma a Hortobágyon* folytatódik *A magyar ugaron* ciklus olyan verseiben, mint *A Hortobágy poétája*, *A Gangesz partján*. De Ady verseiben művész és művészet pusztulása tragikus tartalmú bukás; ami Reviczky versében elégikus fájdalom volt, itt riadóztató végzetsejtséssé erősödik. S kimutatható nemcsak e versekben, de a korábbi *Még egyszer* darabjaiban is az a messianisztikus pátoz, amely a költő negyedik kötetében önállósul külön motívum-körre. Nem a tehetetlen gyengeség, hanem a kudarcba torkolló lázadás tragikuma ez már.

Ugyanúgy, ahogy lázadó attitűd mutatható ki a Reviczky perdita-témáját folytató *Az én menyasszonyom* című Ady-versben is. Kihívó, támadó nonkonformizmus jelenti a vers tartalmi többletét, a „minden kötélbát és láncot“ szétzúzni akaró indulat. Határozott jövő-távlat nélküli lázadás ez, olyan anarchizmus, amelynek legtisztább példája a vele csaknem egyidőben született *Vízión a lápon*, ám mégis más, mint az előző nemzedék fegyvert letevő vereség-élménye.

Igaz, Adyról köztudomású, hogy még költői beérése előtt kialakítja a költő-próféta szerepéről vallott felfogását. Csakhogy más vetületekben ugyan, de megtalálhatjuk ugyanezt a magatartást a századelő minden fiatal „modernjénél“, a későbbi nyugatosoknál. A századelő magyar dekadenciájában mindaz, ami a Reviczky-nemzedék számára fájdalmas téma volt, értékke rangosodik; ami egy nemzedéknyi idővel korábban a költő tehetetlenségének, életképtelenségének bizonyága volt, kultusz tárgyává válik; a halálhangulat, a szomorúság, a magány az új embertípus kifinomultabb, különb voltának a tanúsága. Azért kapcsolódik e témákhoz legtöbbször valami nyíltan hirdetett vagy csak a sorok között lappangó *góg*, a „közönségesek“ lenézése. Indulásakor e nemzedék költészete csakugyan „eszménytelen“ és „távlattalan“ vagy legalábbis messzemenően relativista, de ezt a relativizmust elsősorban az általa megtagadott régi eszmények ellen fordítja. A politizáló konzervatív irodalommal nem tud új politikai eszményeket szembeállítani, ezért kihívóan apolitikus; a századforduló uralkodó nacionalizmusával szemben nincs még pon-

tosan körvonalazható, új patriotizmusa, ezért kihívóan kozmopolita. Oldalakat lehetne megtölteni ez agresszív nonkonformizmus irodalmi példáival — szorítkozzunk itt csak két fontos irodalomtörténeti következményre. Egyik a magyar századelő „nyugatosága”. Bár a magyar dekadensek sok vonatkozásban a századvég magyar költőit folytatják, az említett „közérzeti többlet” kifejezésére a nyugat-európai dekadencia és szimbolizmus adja a közvetlen példát. Nem a Reviczky-folytatás, hanem az előző nemzedék meghaladásának az igénye jellemző rájuk. Éppen ezért az európai szimbolizmus hatása sokkal közvetlenebb, mint a magyar elődöké; ez utóbbiak szerepe elsősorban a hatás befogadásának az előkészítésére redukálódik az első esztendőben.

A másik következmény a filozófiai eszménykép megváltozása. Schopenhauer pesszimizmusa helyett — mely az előző nemzedék bibliáját jelenti — a pesszimizmust agresszivitással, elit-kultusszal kompenzáló Nietzsche lesz a nemzedék vezércsillaga, akiben a filiszter-ellenes lázadó, a nonkonformizmus apostolatát üdvözik valamennyien.

Alapvetően válság-irodalom ez, amit magyaráz a kor társadalmi struktúrája. A mondott tiszta távlatok megpillantását úgyszólván lehetetlenné teszi a századelőn a múlt lerombolásában érdekelt tábor heterogén jellege; a magyar polgárosodásnak nincs olyan osztálybázisa, amely a költő számára cselekvési területet kínálhatna. Nem a jövő lehetőségei, hanem a jelen válságtünetei kínálkoznak primér élményül a művészeknek, s e válság kendőzetlen kivallása löki az irodalmi fejlődés élére a Nyugat-nemzedéket.

Mert az említett nonkonformizmus érzelmi lázadás, közérzeti tiltakozás, azért lesz adekvát műfaja a líra, mely az első korszakban a modern irodalom vezető műfaja. Prózában jelentőset csak az első évtized végén nyújt ez a nemzedék, akkor, amikor már csíráznak az új periódus előjelei. Ez a dekadens-szimbolista hullám ugyanis a tízes évek elejére elül. Ez idő táján a nemzedék valamennyi tagjának életművében határozott hangváltás-igény mutatható ki. Nemcsak az olyan közvetlenül közéleti-politikai megnyilatkozásokra gondolhatunk, mint Ady ekkorra már kibontakozott politikai költészete, vagy mint Babitstól a *Május 23 Rákospalotán*. E hangváltás-igény kétségtelen jelei Tóth Árpád eszménykereső versei; az *Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz*, *A rubinszárnyú Cherubhoz*. Ebben az időszakban keletkeznek Juhász Gyula újszerű „magyar tájversei”, az Anna-versek igazán szép darabjai. Nagyjából ekkorra tehető a dekadens élmények kiiktatódása a fiatal Kosztolányi novellisztikájából, lírájából is. E fordulat a művek tartalmában jól nyomon követhető: a dekadens nonkonformizmus jegyei csaknem teljesen elhalványodnak a Nyugat-nemzedék munkásságában, helyére a magyar valóság iránti higgadtabb érdeklődés kerül. A *Nyugat* apolitizmusa tovább él és hat ugyan, ami költészetben, szépprózában útját szegi a közvetlen politikai állásfoglalásoknak (megint csak az egy Ady kivételével), de a korszak lélektani prózájában társadalomábrázoló és -bíráló tendenciák mutathatók ki (Kosztolányi, Móricz, Kaffka, Nagy Lajos), költészetben pedig az eszményeket és értékfogalmakat vállaló humanizmus előkelezése tapasztalható. Változáson megy át a „moderne” irodalomszemlélete is; az apolitizmus-hoz hasonlóan önvédő és kihívó *l'art pour l'art* hirdetése elhalkul, helyette a kultúrának, a művészetnek és a benne szóhoz jutó „örök emberi” tartalmaknak mint értéknek a felfogása kerül előtérbe. Jól kivehető ez abban az elutasító, bizalmatlan állásfoglalásban, amellyel a nyugatosok zöme a tízes években az európai, majd a magyar avantgarde manifesztumait és műveit fogadja: nemcsak hogy a formabontó nonkonformizmust nem érzi az övével rokonnak, de az irodalomnak mint esztétikai értéknek a megsemmisülését féli az új áramlat törekvéseiben, a formák

értelem-teremtette rendjét óvja az anarchiától. Függetlenül ez értékelés irodalomtörténeti jogosultságától, fel kell ismernünk ebben egy racionálisabb művészetszemlélet megnyilatkozását.

E ráció-tisztelet tüneteként halkul el a háború előtti években a korábbi Nietzsche-kultusz is. Természetesen idealista-irracionalista bölcseleti hatások (például a Bergsoné) változatlanul kimutathatók, de a költői-írói világkép „elvontabb” szféráiban; a művészi magatartást kormányzó etikai normák vonatkozásában határozott ellenállás észlelhető mindennemű nihilizmussal, antidemokratikus elitkultusszal és erkölcsi relativizmussal szemben. Annyira, hogy 1917-ben Babits (igaz, a háború eszményeket és állásfoglalásokat sarkító élményeinek a hatására) egyenesen a háborút előkészítő „veszedelmes világnézetnek” nevezi az irracionalizmust.

A tízes években lezajló eme folyamatnak megint csak kimutatható a korszak társadalmi struktúrájáig nyúló gyökere. Alapvető változás áll be ugyanis haladás és konzervativizmus, haladás és reakció szembenállásában; a tízes évek elejére, ha rétegződve is, de nagyjából világos és elkülönülő arcvonalak alakulnak ki mindkét oldalon. Táborrá szerveződött ekkorra az új irodalom is, amelynek képviselői tudják, miért és kiknek az oldalán, mi és kik ellen küzdenek. Egy, a magyar társadalom polgári demokratikus átalakításáért küzdő tábor művészi, világnézeti exponense a modern író, akinek munkásságában éppen ezért a fent vázolt közvetett formában egyfajta társadalmi felelősség jut szóhoz, az első korszak távollatlanság- és válság-élményéből fakadó individuális lázongás, dekadens nonkonformizmus helyett.

E polgári humanista költői magatartás kikristályosodási folyamatában katalizátor szerepet játszik az első világháború. A háborúra való reagálás e humanizmus próbaköve lesz, s a pacifista és antimilitarista tömegmozgalmakkal megtalált kapcsolat a Nyugat-irodalom közösségi tartalmainak konkretizálódását segíti elő. Az „egymás kebelére dőlő” ember-milliók pacifista ábrándjától egyenes úton jut el ez az írócsoport humánus és társadalmi átalakulás, béke és forradalom szükségszerű összefüggésének a felismeréséhez.

A polgári demokratikus forradalom eszményeinek a vállalásáig. Ebben a vonatkozásban derül ki, hogy a másik dátumszerű korszakhatár, 1919 sem irodalomtörténeti cezúra, hiszen a nyugatosok 1919 utáni „elfordulása” a Tanácsköztársaság tegnapijától annak következménye, hogy valójában fenntartás nélkül sohasem azonosultak a proletárdiktatúrával — még Móricz Zsigmond viszonya a Tanácsállamhoz sem ellentmondásmentes. Azt mondhatjuk, hogy amiként a háború évei e csoport polgári humanizmusának erőtartalékaik mozgósították, ugyanúgy a proletárforradalom rövid időszaka világnézeti korlátaikat hozta felszínre. Ám a háborús években tudatosuló humanizmusuk nem „omlik össze” 1919 után sem; akárcsak a háborús nacionalizmus korában, az ellenforradalom éveiben is ellenzékben találjuk őket. Hogy ez az ellenzékiesség egy korábbi álláspont következetes folytatása, arra bizonyosság, hogy a húszas években (körülbelül 1926—28-ig) találkozunk e polgári humanista művészetszemlélet és morál szintézis-kísérleteivel, elméleti és művészet-gyakorlati vonatkozásban egyaránt. Babits érték-örző költőszerepének kialakítása, a nemzeti kultúr-humánus elvének kidolgozása esik erre az időszakra, a háború előtt művésszé érett nemzedék összefoglaló fejlődés-regényének, a *Halálfiainak* megírásával együtt; ekkor fogan meg Móriczban az Erdély-trilógia terve, sok szempontból ugyancsak az író korábbi humanizmusának az ellenforradalmi viszonyoktól árnyalt újrafogalmazásaként; ekkor születnek Kosztolányi regényei.

E második periódusban a *Nyugat* lírája, anélkül, hogy a korábbi szimbolista stílus-eredményeket feladná, átalakulásokon megy keresztül. A nemzedék rationa-

lizmus-igényének megfelelően a korábbi látomásos, zenei hatásokat hajszóló líra intellektualizálódik, ami azzal jár, hogy a szimbolista-dekadens periódusban kialakult stílusesszékők nem eltűnnek, hanem funkció-váltáson mennek keresztül. A zártabb, fokozásra, lépcsőzetes gondolatmenetre épülő versszerkezetek kerülnek ismét előtérbe; az impresszionisztikus leírás-technikát egy klasszicizálóbb képalkotás váltja fel vagy legalábbis egészíti ki. A háború éveiben végérvényesen kilúgozódnak a dekadens érzés-tartalmak e lírából, elsősorban a halál-kultusz; az értelmetlen „hósi halál” dicsőítésének idején így váltja fel a korábbi dekadens halál-divatot — Kosztolányi szavával — „az élet divatja”, egyáltalán az élet értékeinek a lelkes felmutatása.

Jellemző erre a korra a valóság extenzív ábrázolásának az igénye is, úgyhogy a vezető szerepet játszó líra mellé ebben a szakaszban zárkózik fel a nagyepika. A regényíró Mórlicz beérése, Kaffka Margit regényírói indulása, Babits *Gólyakalifa* jelzi a nemzedéknek ezt az új műfaj-választását.

E periódus tartalmához tartozik a magyar avantgarde megszületése és áramlattá erősödése a háborút közvetlenül megelőző években. Ez a Kassák író-körével induló magyar avantgarde látszólag közvetlenül 1919 után szakad két, egymástól világnézetileg élesen elkülönülő szárnyra, valójában azonban a művészet társadalmi szerepéről vallott Kassák-féle felfogás és a proletár-forradalmi szárny polémiái többkevesebb élességgel már 1917-ben megindulnak, s a két szárny különbözőségei szemléleti és ars poetica-beli antagonizmussá ugyancsak a húszas évek első felében erősödnek.

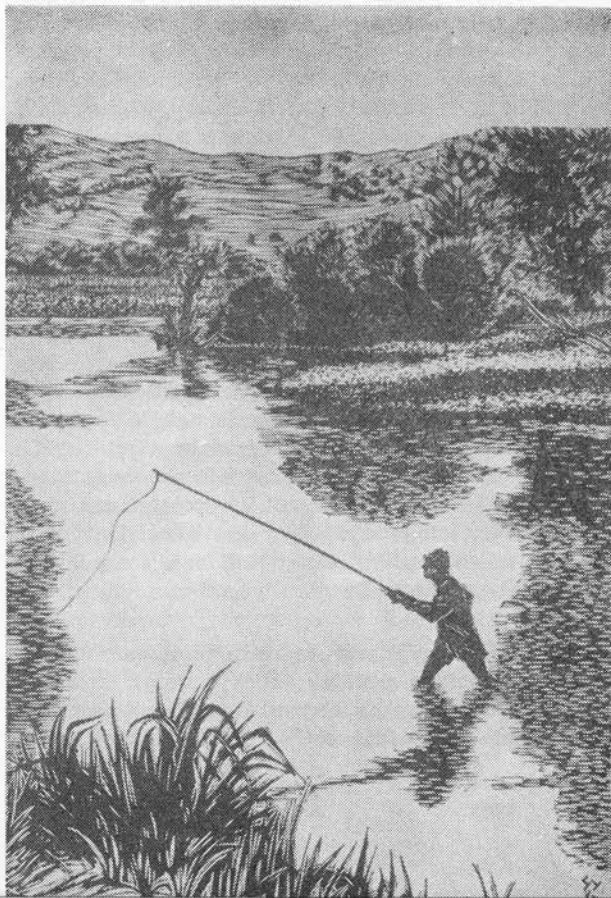
A húszas évek második felében tűnnek fel azok a jelenségek, amelyek a következő periódus tartalmait ígérnek. A *Nyugat* polgári humanizmusának s az avantgarde lázadásának ekkor derül ki az új korviszonyokra elégtelen választ adó volta. Az urbánus indíttatású *Nyugat* s a munkásság irodalmi önkifejezésének szánt forradalmi expresszionizmus után ekkor kapcsolódik be a magyar irodalomba a forradalom bukásától gazdaságilag, politikailag leginkább érintett osztály, a parasztság nevében a népiek mozgalma, amely ennek az egész időszaknak a legnagyobb hatású jelensége marad. Vele párhuzamosan emelkedik áramlat-rangra a szocialista eszmeiségű irodalom. Mindkettő — egymással nemegyszer szoros és fegyvertársi érintkezésben — a *Nyugat* kezdeményezte stílusújítás és az avantgarde formaeredmények folytatója is. Új funkcióban ismét: egy olyan korban, amelyben a forradalmi változás igénye nem vagy csak időszakosan társulhat a forradalmi cselekvés nyílt vállalásával, a cáfolthatatlanul tárgyilagos *valóság-tudatosítás* lesz az irodalom fő tartalma. A népi mozgalom így termeli ki és teszi egy időben vezető műfajjá a valóság-feltáró dokumentum-irodalmat, s a vele azonos funkciójú realista (legtöbbször önéletrajzi elemekkel bőven átszótt) regényt. A lírában az intellektualizmus vállalja ugyanezt a valóság-tudatosító szerepet; a forradalomra agitáló érzelmes pátoszt felváltja — elsősorban József Attila lírájában — a forradalmat mint *valóságtörvényt* felmutató gondolati forma, a valóság valamennyi ellentmondását tudatosító s azt szükségszerűségként vállaló bölcselő költészet. A polgári szárnyon nemkülönben: a líra „intim” témái is a bölcséleti általánosítás, az „emberi lényeg”-re vonatkozás igényével szerepelnek Szabó Lőrinc, Babits ekkori lírájában, s a politikai elkötelezettség ugyancsak etikai áttételekben is jelentkezik Illyés Gyula, József Attila verseiben.

A korszakra épp ezért jellemző a vezető műfajok „egyenrangúsodása”; a gondolati líra mellett a fentebb jellemzett új epikus műfajok viszik a vezető szerepet, amelyek mellé a társadalmi dráma is felzárkózhatna elvben — elvben, mert míg a könyv- és folyóirat-kiadást az irodalmi élet haladó erői, ha áldozatokkal is, de

képesek megszervezni, az üzleti szempontoktól irányított színházi élet az új dráma-
törekvések kibontakozását nagymértékben fékezi.

A szakkutatások hiányos és ellentmondásos jellege miatt a korszak e fő ten-
denciáinak stílustörténeti részletességű felmérése egyelőre csaknem lehetetlen. A
költészetben természetszerűen a gondolati líra eszközeinek a kialakulása említendő
az első helyen; a képszerűség mellett-helyett a fogalmiság költészet-rangra emelése,
a valóságos látványok leírása helyett a valóság-élmény „modelljét” nyújtó „álleírás”
említhető az új stílus- és forma-vívmányok között. A prózában a fikció kerülése a
tárgyilagos, sokszor esszéisztikus stílusnak kedvez — a kor elemző, intellektuális
hajlama ugyancsak ekkor teszi valóban szépirodalmi műfajjá az esszét.

E korszak törekvéseinek is éppúgy megvan a maguk nagy történelmi próba-
tétéle, a faszálódás, majd a második világháború éveiben. Éppúgy korlátokra mu-
tató, illetve a pozitív eszményeket radikalizáló történelmi esemény ez, mint koráb-
ban az első világháború és az azt követő forradalmak voltak, de talán megkoc-
kázthatjuk azt a feltételezést, hogy a magyarországi felszabadulást követő első
években, a népfront-periódusban ugyanúgy kimutatható e tendenciák továbbélése,
a „két világháború közötti irodalom” kora ilyenformán a 40-es évek végéig tart.
Ekkortól számíthatjuk a szocialista Magyarország irodalma kialakulásának és kibon-
takozásának korát — ennek korszakolásához azonban nyilvánvalóan még kevésbé
állnak rendelkezésünkre történelmi és művészet-szociológiai előmunkálatok, mint az
előző korra vonatkozóan.

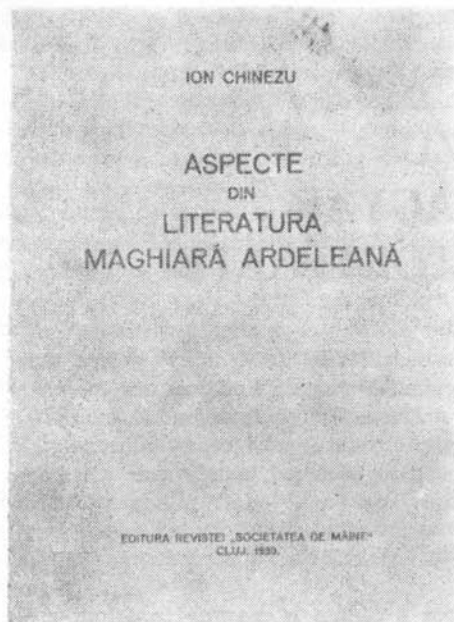
Gy. Szabó Béla:
Horgász

ION CHINEZU ERDÉLYI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE

Negyvenegy évvel ezelőtt, 1930-ban nagy érdeklődést keltő könyv jelent meg román nyelven az akkor alig egy évtizedes romániai magyar irodalom történetéről: Ion Chinezu *Aspecte din literatura maghiară ardeleană* című összefoglaló munkája. Az érdeklődés két szempontból is indokolt volt: egyrészt, mert részlettanulmányok és rövid lélegzetű szintéziskísérletek után ez volt az első mű, amely már a kibontakozás és letisztulás bizonyos szintjéről átfogó összegezést adott mindarról, amit a romániai magyar irodalom az 1919—1929-es szakaszában nyújtott; másrészt, mert ez a szintézis épp e folyamatot figyelemmel és érdeklődéssel kísérő román kritika oldaláról történt.

Az első évtized román sajtóját lapozgatva s abban a magyar irodalom eseményeinek reagálására figyelve kiderül, hogy Chinezu könyve nem volt meglepetés-szerű véletlen. Az első világháború előtti korszak alkalomszerű és nagyon sokszor művészigleg is egyenetlen fordítás-irodalma (amelyből igaz, nem hiányoztak a ki-magasló teljesítmények: St. O. Iosif Petőfi-fordításai, Goga akkor még csak részben elkészült Madách-fordítása, valamint Petőfi- és Ady-tolmácsolásai), a szórványos kritikai visszhangok után a román irodalom háború utáni világra-figyelésében már lényegesen nagyobb helyet kapott a magyar irodalom, s külön érdeklődésre számoltartó területként mindaz, ami Romániában a magyar szellemi élet, elsősorban az irodalom orientációjához kapcsolódott. Az évtized első felében két-, sőt többnyelvű lapok, folyóiratok indulnak, azzal a kifejezett céllal, hogy az irodalmi és művelődési élet párhuzamos tükrözésével a közeledést, a kölcsönös megismerést szolgálják (a nagyváradi *Aurora*, a Sextil Pușcariu szerkesztette négy nyelvű *Cultura*, vagy Kádár Imre *Culise — Kulissza* című lapja); s nemcsak az erdélyi román lapok, hanem a Bukarestben megjelenők hasábjain is igen gyakran találkozunk Ady, Babits, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Szabó Dezső vagy Herczeg Ferenc nevével, a romániai magyar írók és költők közül pedig Benedek Elek, Kovács Dezső, Tabéry Géza, Ligeti Ernő, Áprily Lajos, Bartalis János, Bárd Oszkár, Reményik Sándor, Szombati Szabó István, Nyíró József elbeszéléseivel, verseivel, illetve a romániai magyar írók tolmácsolásában megjelent román művek elismerő nyugtázásával. Sőt, könyvének bevezetőjében Ion Chinezu már olyan jelentősebb kezdeményezésekre is rámutathat, mint a nagyváradi Iustin Ilieșu magyar lírai antológiája (*Laura*, 1922) vagy Ioan Lupu *Povestitori unguri ardeleni* című kötete (1928), amelyhez maga Liviu Rebreanu írt ajánlót, és nemcsak a tettet méltató, de a romániai magyar prózát is értékelő előszót.

A román olvasóközönség ez irányú érdeklődéséről, néhány lap (*Adevărul Literar și Artistic*, *Neamul Românesc Literar*, *Universul Literar*, *Cele trei Crișuri*, *Familia*, *Țara Noastră*) anyagának ilyen summás összefoglalásával, egyelőre még csak hozzávetőleges képet alkothatunk, annyi azonban bizonyos, hogy kapcsolattör-

téneti kutatásaink előtt álló nagy — és még törlesztetlen — adósságokra figyelmeztetnek ezek az adatok is. Az érdeklődés növekedésének magyarázatát Ion Chinezu fogalmazta meg még 1921-ben: „Az utóbbi idők magyar szellemi életének, amelyet nálunk szórványosan, és inkább az Apponyi-féle feudális mentalitás prizmáján keresztül ismernek, van egy olyan szöglete, amely megérdemli, hogy megbecsüljük, s különválasszuk az általános vásári nagyzsolástól és türelmetlenségtől. Az utóbbi évek irodalma ez, amelyet ismerünk kell kissé, nemcsak azért, mert az új körülmények ezt kötelességünké teszik, hanem egyfajta intellektuális lovagiasságból“ (*Literatura maghiară modernă. Ade-vărul Literar și Artistic*, 1921. április 3.).

Ahogy nem vállalkozhatunk az *Aspecte* megjelenését megelőző évtized magyar irodalom iránti román érdeklődés akár vázlatos vizsgálatára, nem vállalkozhatunk Ion Chinezu indítékaiban és eredményeiben példamutató ismertető-

elemző és műfordítói pályájának megrajzolására sem. Egyelőre csak a romániai magyar irodalomtörténet első évtizedéről írott művét vesszük szemügyre, mert úgy érezzük, hogy ebben a teljes Chinezu-művet jellemző és értékét minősítő képet kapunk.

De azért is érdekkel Chinezunak elsősorban ez a műve, mert benne egy alapos tájékozottságú, a kortárs és klasszikus magyar irodalmat mélyen ismerő és értő, kitűnő irodalmi érzékű kritikus szólalt meg, s véleményének, ítéleteinek ismerete — meggyőződésünk — saját irodalmi értékeinkhez, azóta már nyugvópontra érkezett vagy mai napig is vitatott problémáinkhoz hoz közelebb. Ion Chinezu 1930-as könyvének ismerete romániai magyar irodalmunk önismeretéhez tartozik.

Mielőtt magának a könyvnek a problémáiba belemennénk, Chinezu alapos tárgyismeretének és tájékozódásának bizonyítására vissza kell még egyszer térnünk az idézett 1921-es cikkhez, amely címével is alkalmas arra, hogy a figyelmet magára felhívja. Annál is inkább, mert e cikkében a fiatal Chinezu „a 48-as korszak csodáját“ epigonizmusba süllyesztő kiegészítés utáni és századfordulói hivatalos magyar irodalommal szemben Ady és a modern magyar irodalom mellett áll ki, melynek általa kiemelt pozitívuma a „kapcsolat az élet valóságával“, „törekvése a magyar gondolkodás európai körforgásba kapcsolására“, „újdonságkeresés a népieség édeskés romantikával telített légkörében“. A kép, amelyet Chinezu a modern magyar irodalomról ad — hivatkozva Ady mellett *A Holnapra*, Babits, Kosztolányi, Ambrus Zoltán és Móricz nevére —, nem külsőleges információk alapján, hanem belülről eleveníti meg a századelő eszmei-művészi megújulását. „Az én tragikus megkettőződése, a turáni és nyugati elem egybefonása útján forradalmian új és igazi magyar nyelvhez jut el“ — olvassuk Adyról az 1921-es cikkben. — A régi bibliafordítók archaizmusai, a XVII. századi prédikátorok metaforáinak barbár erő-

teljessége beteges finomságú színárnyalatokkal párosul. Ennek a költőnek a bőség-gel áradó képei szembeszökően merészek, s bár a legkülönbözőbb területekről származnak, a rendkívüli meggyőző erő és szuggesztió következtében mégis tökéletes egységet alkotnak, s ő maga a baudelaire-i spleen alapszínéből kilépve lázas izgalommal keresi a szilárd pontot a flagelláns komor öröme és a mindent magával ragadó életérzés kitarulkozása között, a magyar puszta súlyos, végtelen és nyomasztó nyugalma és a párizsi élet nyugtalan-vidám lüktetése között, a szerelem végtelen változatosságának élménye és az örökkévaló nyugalom: a Halál gondolata között.“ A modern magyar irodalomnak a forma és a tartalom sokrétű összefüggésében megragadott képe győzte meg Ion Chinezut arról, hogy „a magyar értelmiség nem redukálható le a politikai feudalizmusra“, s hogy ezt a magyar irodalmat az új történelmi körülmények között ismerni nemcsak kell, de lehet is.

A kölcsönös megismerés szükségességének és lehetőségének a gondolata testesül meg Chinezunak a romániai magyar irodalomról írott könyvében, s ez visszhangzik írásaiban később is: az *Erdélyi Helikon*ban a 20-as évek legvégén írott román irodalmi tanulmányaiban, az általa szerkesztett *Darul Vremii* és *Gând Românesc* hasábjain, a *Preocupări Literare*, a *Boabe de Griu*, a *Societatea de Măine*, a *Revista Fundațiilor*, a *Familia* oldalain megjelent cikkeiben, s ez a gondolat teszi a felszabadulás utáni időszakban a magyar klasszikusok (Kisfaludy Károly, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond) s a mai romániai magyar írók (Kovács György, Szemlér Ferenc, Sütő András, Horváth István, Szász János, Mikó Ervin, Korda István) műveinek igényes fordítójává.

Az *Aspecte din literatura maghiară ardeleană* azonban nemcsak gesztus — elemző összkép a romániai magyar irodalomnak egy olyan pillanatában, amikor már nemcsak könyvek sokaságával, hanem valódi irodalmi értékkel állhatott a megmértetésre, amikor létrejöttek szervezeti keretei, fórumai (az Erdélyi Szépművés Céh, majd a *Helikon* s a Gaál Gábor vezetése alá kerülő *Korunk*), s lezajlottak eszmei tisztázásra törekvő első nagy kritikai csatározásai. Az első évtized lezárulásával a romániai magyar irodalom általános és részletproblémái is kellő súlyal vetődtek fel és voltak felvethetők.

„Egy évtized végén — írja a könyv bevezetőjében indoklás- és magyarázat-képpen a szerző —, olyan megállónál, amely alkalmas az elmélkedésre és az eredmények mérlegelésére, úgy hisszük, nem lehet érdektelen megkeresni ennek az irodalomnak azt az uralkodó vonását, tájékozódásának irányait, azoknak a személyiségeknek a helyét és súlyát, akik körül a kisebbségi Erdély életének egy része polarizálódik.“ E vizsgálódásban természetesen Chinezu felfigyel az erdélyi magyar irodalmi élet és termés 1918 előtti provincializmusára s 1918 utáni fellendülésére, kapcsolatba hozva ezt a változást a bekövetkezett történelmi eseményekkel. „Az új államélet — állapítja meg, s itt csak egyikét idézzük számos e vonatkozású megállapításának — a magyarság számára is egész sereg új kérdést hoz, rákényszeríti sorainak tömörítésére, eszméinek gyökeres revíziójára s a megváltozott körülményekhez alkalmazkodó magatartásformák keresésére.“ Ez a jelenségkomplexum azonban nem egyszerűen mint az egyik nemzeti kisebbség orientálódása érdeklí Ion Chinezut (megjegyezzük, ugyanilyen tájékozott és tárgyilagos érdeklődései tanulmányozza több írásában az erdélyi szászok szellemi életét is!), hanem mint az erdélyi román irodalom bizonyos problémáira választ adó tudás. Hiszen az *Aspecte* előkészületeivel és megjelenésével egyidőben indítja meg Kolozsváron a *Darul Vremii*-t, majd a *Gând Românesc*-et, s ezeknek szerkesztése, az erdélyi román irodalmi élet szervezése során szintén találkozik a valósággal való szembe-

nézés, az erdélyi sajátosság és provincializmus, az egyéniségek kibontakozását bénító „pluralista szellem“ vagy a túlzó individualizmus jelenségeivel.

Már a modern magyar irodalomról írott 1921-es cikk is bizonyítja, hogy Chinezu szerint a fiatal romániai magyar irodalom kibontakozásának egyik döntő kérdése a szembefordulás a provincializmussal, az európaiság-igény eszmei és művészi érvényesítése. A tíz év értékeinek egyik viszonyítási alapja számára ezért is Ady, s ha ez ma már természetesnek tűnik, gondolnunk kell arra, hogy ekkor még javában dült a harc Adyék forradalma körül, s Ady költészetének nacionalista kijátszása és konzervatív-reformista revíziója napirenden volt. Chinezu a tíz esztendő romániai magyar irodalmában egész sor jelenségben fedezi fel a rokonságot Adyval, s észrevételeit összegezve joggal állapítja meg: „... az erdélyi értelmiség friss fogékonysága nemegyszer mutatkozott meg az irodalom területén. Ady forradalmi újszerűségét például először itt Erdélyben értékelték és szerették meg.“ Bizonyítéka erre a szerény utánozó Jékely Aladár, a túlzott retorizmusú Bárd Oszkár, a kavargó hevületű Szombati Szabó István költészete vagy a Bartalis Jánosé, akinek háborús lírájában a gyötrelmes valóság hasonló — ha nem is letisztult, hanem kaotikusan víziós — átélése található. De ugyanígy az Ady-élmény hatását fedezi fel Tabéry *Szarvasbika* című regényének hőseiben, akiknek bemutatása a regényben Chinezu szerint nem érthető meg a „magyar Ugar“ ismerete nélkül, vagy a Tizenegyek antológiájának program-tanulmányában, ahol Balázs Ferenc az erdélyieket a nehézkesség és szárnyaszegett képzelet vádjával szemben épp Adyra — és Szabó Dezsőre — hivatkozva védi meg.

Irodalomtörténetírásunk az utóbbi évtizedekben — természetesen az újabb fejlődés ismeretében — gazdagította a romániai magyar irodalom Ady-kultuszának képét, főleg Ady eszmei hatásának ismeretét, társadalmi példamutatását, a szomszédos népek megbékélésének, összefogásának „közös dolgaiban“ való ösztönzését illetően. Ady forradalmiságának felismerése és tudatosítása a romániai magyar irodalom eszmei tisztázódásának része volt. Nem lényegtelen, hogy Adyról és a modern magyar irodalomról az egyik első cikket románul Ion Chinezu írta, s hogy forradalmisága a román olvasók körében is két olyan műfordító — Mihai Beniuc és Eugen Jebeleanu — munkássága nyomán vált ismertté, akik Chinezu harmincas évekbeli lapjaival tartottak szoros kapcsolatot.

Ion Chinezu könyvében, mint magában az évtized-forduló romániai magyar irodalmában is, központi helyet foglalt el a transzilvanizmus kérdése. Chinezut ez a kérdés nemcsak a romániai magyar irodalom vonatkozásában foglalkoztatja. Egy későbbi cikkében, Meschendörfer és Witting regényeiről írva (*Două romane săsești. Gând Românesc*, 1933. 91—92.) egyenesen a romániai német és magyar irodalom „közös, regionális irodalom-ideológiai platformjáról“ beszél. „Ez a ködös transzilvanizmus, amelyet nehezen lehet pontosan körvonalazni, de amelyet egy kis irodalom mégis teoretizált, a történelmi múltidézés melankóliájából, az erdélyi táj láttán érzett elragadtatásból s ama földalatti szálak kitapogatásából áll össze, amelyek az évszázadok folyamataiban s a faji különbözőségek ellenére egyesítenék e föld három népét.“ Chinezu azonban nem áll ennek a regionális irodalom-ideológiai platformnak az alapján — kritikai állásfoglalásában annak idején Dsida Jenő egyenesen „gúnymosolyt“ érzett (*Erdélyi Helikon*, 1930. 540.) —, még akkor sem, ha könyvében és néhány cikkében az erdélyi román irodalom sajátos jegyeinek meghatározására is kísérletet tesz („...törekedni fogunk arra, hogy tisztázzuk, létező-e valóban a művészetet ösztönző transzilvanizmus, e vidék ama sajátos lelke, ama erdélyi gondolat, amely képes lenne egyéni irodalmi köntösben kikristályosodva jelentkezni“).

Chinezu nem marxista, s így nem is láthatja tisztán, hogy a közös jegyek gyökere az Erdélyben hosszú századok óta együttélő románokat, magyarokat és szászokat a nemzeti sajátosságok mellett is rokonító közös társadalmi-történelmi körülményekben keresendő, s hogy az erdélyi román kultúra egyéni megnyilvánulások fölött érvényesülő „közösségi jellege“ évszázados jogfosztottságának s e jogfosztottság elleni harcának következménye. Fontos azonban meglátnunk, hogy az ő koncepciójában ez az erdélyiség határozottan elkülönül a regionalizmustól. A *Darul Vremii* programcikkében jelszavai között ott található a „vegetatív etnografizmus“ fölé emelkedés igénye, s ennek a felfogásnak a szellemében a romániai magyar irodalom egyik igen fontos kérdésének tartja „annak a szűk és tisztavirág-életű partikularizmusnak a leküzdését, amely még sok magyar tollat tart rabságban Erdélyben“. De miközben elutasítja ezt a regionális partikularizmust, a transzilvanizmus jelenségkomplexumában észreveszi a hazai valóság kérdéseit meglátó és azokkal felelősen szembenéző elkötelezett irodalom igényét. Ezért értékeli a legtöbbre Kós Károly *Varju nemzetségét*, amelyben az író az erdélyi románok és magyarok szolidaritásában fedezi fel „az erdélyi gondolat társadalmi hátterét“, vagy a korán elhunyt Sipos Domokos novelláinak „figyelemre méltó társadalmi érzékét“, mert bennük „ott küzd a vágy: mélyebb és átfogóbb értelmét találni meg a helyi jelenségeknek annál, amit a látszatok kínálnak, s amelyet oly gyakran össze-tévesztenek a valóságos oksági viszonyokkal“. Ugyancsak a valósághoz kötődés szempontjából vizsgálja különös figyelemmel a romániai magyar irodalomnak azt a részét, amelyben az erdélyi város társadalmi-történelmi változásai tükröződnek (Ligeti Ernő, Karácsony Benő, Molter Károly), s felfigyel gunyoros-kritikai állásfoglalásukra a transzilván mítoszokkal szemben.

1930-ban persze sok olyan kérdés volt még nyitva, amelyeket irodalmunk következő évtizedének (vagy évtizedeinek) művekben tetet öltött fejlődése nélkül nem is lehetett végérvényesen értékelni. A könyvben mindössze két helyen esik szó a romániai magyar irodalom „baloldali forrásvidékéről“ (a *Korunk*, a *Géniusz* és a *Periszkóp* köré tömörülő „modernisták“ regionalizmus-ellenességéről beszél, majd a kritikáról szólva Gaál Gábor „szélsőbaloldali“ orientációját említi), s ez a szerző polgári beállítottságán kívül azzal magyarázható, hogy az elkötelezett baloldali irodalom a harmincas években, a *Korunk* körében bontakozott ki. Abban sem csak Chinezu avantgarde irányzatoktól idegenkedő népi-realista kritikusi ízlésének, beállítottságának egyoldalúságát kell látnunk, hogy oly kevés teret szentel az avantgarde hazai mozzanatainak, hiszen ekkor inkább csak szerény kezdetekről beszélhetünk. Mindent egybevetve, Chinezu föltétlen érdeme, hogy az első évtized irodalmi termésének legnagyobb részéről megbízható képet ad.

A több mint negyven költőt, próza- és drámaíró-t érdemben tárgyaló — s még több tucatnyit említő — 150 oldalas könyv portréi, kritikusi jellemzései egész sor ma is helytálló, továbbgondolásra, kiteljesítésre érdemes megállapítást tartalmaznak. Nyilván nem könnyű dolog képet adni egy olyan tárgyról, amely az olvasók döntő többsége előtt még anyagában is ismeretlen volt. Hogy ezt milyen sikerrel oldotta meg a román olvasó felé, arra nézve Al. A. Philippide bírálatainak néhány mondatát idézzük: „Az... olvasó számára, aki nem tud magyarul, az erdélyi magyar kulturális élet atmoszférájának ez a leírása kétségtelen érdeklődésre tarthat számot“; „Jellemzései pontosak és találóak“, a szerzőben „figyelemre méltó kritikai érzék és a művészi megértést szolgáló finomság“ van (*Adevărul Literar și Artistic*, 1930. szeptember 28.). És hogy ezek a jellemzések mennyire

érvényesek, azt alátámasztották Chinezu könyvének romániai magyar kritikusai is.* „Őszinte örömmel es elismeréssel kell Chinezu munkájára rámutatnunk — írja Kuncz Aladár. — Nem bók ez, hanem tisztá valóság, hogy könyve a mi kis erdélyi magyar irodalmunk ismeretében a legteljesebb és legmegbízhatóbb kalauz. [...] Nemcsak ismertet, hanem jellemez és kritikát mond. Ismeri, mégpedig lelkiismeretes és elnelyült olvasás alapján, az erdélyi magyar szépprózának nemcsak minden termékét, hanem a velük foglalkozó irodalmat is“ (*Román könyv az erdélyi magyar irodalomról. Ellenzék*, 1930. augusztus 3.). Valóban, értékeléseiben Chinezu sokszor a mai olvasó számára is meglepő esztétikai világszemléleti terminusokban fogalmaz, s szinte a későbbi művek útját, lehetőségét jelöli ki. Böven foglalkozik például Tamási Áron „pogány katolicizmusával“, s noha nem tagadja idegenkedését „összefüggéstelen és csapongó, archaizmussal és provincializmussal terhelt rapszódiai“-tól, felfedezi az igazi tehetséget azokban a tömör novellákban, amelyekben a szerző engedi, hogy a dolgok és az emberek maguktól beszéljenek, s amelyekben megelégszik azzal, hogy feljegyezze mondásaikat, finom megfigyelő tehetségével örökítve meg az élet nedvdús üdeségét. Ugyancsak érdekes megállapításai vannak Nyíró József novellisztikájáról: „Nyíró elbeszéléseinek... soha sincs pontos epikai körvonalazottságuk — inkább prózába öntött rapszodiák... Az átöröklés törvényei, a természet félelmetes ereje tartják hatalmukban a reszkető emberéleteket, amelyekre az író egy fantasztikus realizmus kísérteties fényét vetíti... a székely elbeszélő főerőssége komplex sugallatos stílusa, amelyben a népköltészet frissége a zsolttárok hangvételeivel fonódik össze... s amely néha füllesztően barokkos, de figyelemre méltó szuggesztív erővel rendelkezik.“

Megfigyeli a művekben a forma és tartalom mélyebb összefüggéseit is. Nagy Dániel háborús vízió-regényeiről a formabontást a témában megtestesülő életanyaggal is magyarázza: „A szörnyűséges vérontás látomása megbénítja minden regisztrálóképességét, s képtelenné teszi az elbeszélőelemek legkisebb mértékben is nyugodt adagolására...“ Markovits Rodion *Szibériai garnizonjában* felfedezi a műfaji szabályok semmibevevése ellenére is érvényesülő hatáskeltő eszközöket: „Banális dolog egy könyvről azt mondani, hogy él... Markovits Rodion könyvről mégis ez az első szó, amit le kell írni. A regénynek egyetlen olyan tulajdonsága sincs, amelyet bármelyik irodalmi tankönyv számon kér a regénytől. Nincs kompozíciója, nincs irodalmi tartása, kötetlen és szeszélyes, mint valami vasúti fülkében folyó beszélgetés, s mégis, minden terjengőssége ellenére él, és betolakszik az olvasó figyelmébe. Ebben a »kollektív riportban«, ahogy a szerző regényét nevezi [...] az ember lassan-lassan elszemélytelenedik, pusztá számként beolvad az apátia betegségében szenvedő közösségbe.“ Berde Mária első regényei kapcsán azt a nézetet fejti ki, hogy bizonyos hangulati és stílus-eszközök csak bizonyos műfajban vezetnek maradandó értékű alkotásokhoz.

Egy-egy írói stílus-sajátosság vizsgálata során sokszor távolabbi összefüggéseket is felfedez. Nyíró papi pályájával összefüggő barokkossága, Tamásinál a népmese józanító hatása mellett, példaként, még két észrevétele: Szántó György regényével, a *Mata Harival* kapcsolatban jegyzi meg. „Ebben a vizuális erejű könyvben a festő él és nem az író“; Bánffy *Reggeltől estig* című regényéről pedig így ír: „Nyilván nem véletlen, hogy Bánffy grafikuművész is: a regény olyan, mintha *rajzolta* volna, túlságosan is megkonstruált, valósággal lombikban kikísérletezett.“

* A könyvről Berde Mária az *Erdélyi Helikonban* (1931. 396—400), Jancsó Béla a *Brassói Lapokban* (1930. szeptember 21), Jancsó Elemér az *Erdélyi Múzeumban* (1930. 306—307), Kristóf György a *Keleti Újságban* (1930. július 6), az *Ellenzék* K. jegyű kritikusai — feltehetőleg Kuncz Aladár — az 1930. augusztus 3-i számában, *Spectator* pedig szintén az *Ellenzékben* (1930. augusztus 17) írt.

Hasonló pontos megfigyeléseket találunk később a *Preocupări Literare*-ban Bánffy-ról közölt életrajzi jegyzetében is (1939. 126—127.).

Ezekben és az ezekhez hasonló észrevételekben, jellemzésekben ugyanaz a tömörségre törekvő, a lényeket világosan összegező kritikus-egyéniesség mutatkozik meg, mint amikor az *Erdélyi Helikon* hasábjain Brătescu-Voinești-ről ír, vagy a Manole mester-téma kapcsán Eftimiuról, Blagáról, Gogáról ad néhány mondatos jellemzést. Chinezu ezekben a tömörítést igénylő kritikai műfajokban tudta kiélni képességeit. A sűrítő jellemzés volt az igazi erőssége s nem annyira az analízis. A romániai magyar irodalom történetéről írott műve is épp ebben a vonásában él igazán, az alkotás jelenségeinek pontos rögzítésében, egy mű jellemző vonásainak precíz megjelölésében.

Részletes tanulmányt érdemelne annak bemutatása, mennyire tájékozott volt Chinezu a magyar irodalom múltbeli és kortárs térképén. Erre nemcsak az a rövid bevezető fejezet mutat, amelyben az erdélyi magyar irodalom múlt századi előzményeit foglalja össze, hanem az a szüntelen viszonyítás, amellyel a romániai magyar irodalom jelenségeit klasszikus vagy kortárs magyar írókhoz kapcsolja. Eljövendő romániai magyar irodalomtörténeti szintézisünket bizonyára elmélyült kutatásokra ösztönzik azok a megjegyzései, amelyekkel Bartal Istvánnal, Gulácsy Irénnel, Tömörkényhez és Móriczhoz, a fiatal Sipos Domokost Krúdy Gyulához, Ligeti Ernőt Molnár Ferenchez, Bródy Sándorhoz, Molter Károlyt Krinthyhoz hasonlítja, vagy ahol Kemény Zsigmond és a transzilvanizmus szemléleti összefüggéseit villantja fel.

Ugyanez a tájékozottság jellemzi, ha a kortárs magyarországi irodalomról, annak egyes jelenségeiről ír. Egyik folyóiratszempléjében Babits *Európaiság és regionalizmus* című esszéjére reagál (*Darul Vremii*, 1930. 1.), más alkalommal Illyés Gyulának a dunántúli egykével kapcsolatos cikkéhez hozzászólva e jelenségnek a magyarországi német nagyhatalmi törekvésekkel való összefüggéseire mutat rá (*Gând Românesc*, 1933. 301.). Az *Aspecte* gondolatait összefoglaló s a romániai magyar irodalomról adott képét kiegészítő 1935-ös tanulmányában Szerb Antalra hivatkozik (*Literatura maghiară de azi din Ardeal. Revista Fundațiilor*, 1935. 179—183.). S miközben, már a felszabadulás után, az ESPLA felkérésére, Mikszáth és Móricz regényeit s romániai magyar írók műveit fordítja, Adrian Maniu *Bánk bán*-fordításához olyan összehasonlító referátumot készít, amelynek bevezető három-négy oldala önálló tanulmány lehetne Katona József nyelvről s helyéről a magyar nyelvújítás korának irodalmában. Kuncz Aladár teljes joggal írta 1930-ban: „Én csak remélem, hogy a szerző, minthogy már anyagában annyira benne van, egyszer majd módot talál arra is, hogy irodalmi mozgalmainkról ne csak tartalmi és részben kritikai ismertetést adjon, hanem betekintsen azoknak lényegébe...” (*Ellenzék*, 1930. augusztus 3.).

Ion Chinezu könyvének a román olvasó szempontjából különös érdeme volt, hogy a romániai magyar irodalom elemzett jelenségeit a román irodalomhoz is hozzákapcsolta. Az elbeszélő Balogh Endrét Slavici-hoz hasonlítja, jelzi a párhuzam lehetőségét Eminescu *Sărmanul Dionis*-a és Makkai Sándor *Ágnes* című regényének főhőse között, kiemeli Kós Károly *Varju nemzetségének* román hőseit és tendenciáját románok és magyarok összefogásának történelmi példamutatására, megfigyeli, hogyan tükröződik az 1918 utáni időszak társadalmi átalakulása a falu (Gulácsy Irén: *Hamueső*) vagy a város (Ligeti Ernő: *Fel a bakra*) új életét tükröző romániai magyar regényekben, s érinti azt a költői párbeszédet, amely Lucian Blaga, Reményik Sándor és Bárd Oszkár személyén és művein át a román és magyar irodalom közötti közeledés egyik mozzanata volt. Különben egész könyve

a tanúság arra, amit többször is megfogalmazott; 1928-ban: „Semmi sem hozhat két népet egymáshoz oly közel, mint irodalmuk kölcsönös és megbecsülő ismeretése“ (*Erdélyi Helikon*, 1928. 64.); 1937-ben: „Mindig az volt a véleményem, hogy a bennünket körülvevő népek irodalmát megismernünk legalább annyira fontos (s nemcsak nekünk, hanem összes szomszédainknak), mint a Nyugat nagy irányzatait, ha nem közvetlenebb és sürgetőbb annál“ (*Gând Românească*, 1937. 385.). Különben utóbbi cikkében épp e tanulással kapcsolatban hivatkozik egykori professzorának, Riedl Frigyesnek a kölcsönös megismerés szükségességéről mondott szavaira, s ugyanitt tesz javaslatot arra, hogy „szervezett — ismétlem, szervezett — fordítási kampányt kell indítani a lengyel, az orosz, a magyar, a szerb és a bolgár irodalomból, a kölcsönösség elve alapján“.

A felszabadulás után, egészen 1969-ben bekövetkezett haláláig, alkalma volt magyar és német fordításaival részt venni a népi demokrácia irodalompolitikájának megfelelően szervezett fordítói munkában. A műhöz, amely 1921-es cikkével indult, és amely 1930-ban a romániai magyar irodalomról írott összegezésével vált jelentőssé, új fejezet csatlakozott ezzel, s bár nem az irodalomtörténet vagy a kritika, de a műfordítás vonalán utólag is igazolta Kuncz Aladár várakozását és *Spectator* lelkes elismerését: „Őn — írta a szerzőjét doktori címre érdemesítő könyv kapcsán a romániai magyar publicisztika e tekintélye — nemcsak egy tudori szigorlatot abszolvált, hanem fényes vizsgálatot tett az emberiség nagy zöld asztala előtt“ (*Üzenet. Ellenzék*, 1930. augusztus 17.).

ION CHINEZU

A szabadvers

Új fejezetet kezdünk a szabadvers számára, amelynek képviselői a letagadhatatlan újdonság levegőjét hozták az erdélyi irodalomba. Bartalis Jánosról, Szentimrei Jenőről, Olosz Lajosról, Sipos Domokosról, Dsida Jenőről és Ormos Ivánról kell itt szólnunk, s előre kell bocsátanunk azt a megjegyzést, hogy e nevek egymás mellé állítását nemcsak az indokolja, hogy ugyanabban a versformában találkoznak, hanem az is, hogy mélyebb, lényegesebb rokonság fűzi őket egymáshoz, a kozmikus végtelenség keresése, az élet panteista egyetemességének ugyanaz a homályos megsejtése, amely nemcsak igazolja, hanem egyenesen megkívánja a vers kötetlen formáját.

Bartalis János néhány, a *Nyugatban* még a háború alatt közölt verse révén vált ismertté, abban az időben, amikor ez az avantgarde folyóirat diadalmasan került ki a heves irodalmi harcokból, s maga köré tömörítette a modern magyar irodalom legerőteljesebb tehetségeit. Ilyen körülmények között indulni némiképpen kockázatos volt. Bartalis mégis győzedelmeskedett, mégpedig az újdonságnak azzal az egyszerűségével, amely elejét veszi bármiféle összehasonlításnak, bármiféle minősítésnek.

A kolozsvári tanítóképző fiatal abszolvensé verseiben a mezősi tájak mély lélegzetvételt hozta magával, s a fiatalság hajlékony kecsességét, valamint a panteista természetimádás és bizonytalan kamasz-szomorúság elragadó keverékét, amelybe egy csöppnyi finom és szeszélyes öngűny is vegyült.

Mégis több mint egy évtizednek kellett eltelnie, amíg végre 1926-ban megjelent *Hajh, rózsafa* című kötete, amely elmélyíti és kiegészíti a költő egyéniségét, hozzátéve ennek az évtizednek három stációját: a háborút, a budapesti terror hónapjait — amelyeken a költő is áthaladt — és végül megbékélt visszatérését az erdélyi faluba.

Bartalis átélte a háborút, s olyan erővel adta vissza szaggatott verseiben, amely talán egyedülálló az egész mai magyar irodalomban. Ezeket a verseket Vörösmarty és Ady költeményeihez hasonlították. Olyan túlzás ez, amelyet néhány alapvető különbség megállapításával kell helyreigazítani. Vörösmarty még híres rapszódiaiban, a *Vén cigányban* és az *Emberekben* sem adta fel a biztos vonalú szerkesztést, bár e versek az 1849-es magyar katasztrófa ihletéséből születtek. Ady pedig, akit annyiszor mondtak homályosnak, művészi érlelődése csúcán, egy élet minden tapasztalatának és hitének végére jutva írta a háború margójára a maga legszebb verseit, amelyek egy egész életen át hiába profétált végzet beteljesüléséből, az életen túli örökkévalóság látomásában született megnyugvásból merítették bibliás józanságukat.

Ady megvilágosodott költészetével szemben Bartalis úgy áll előttünk, mint akit összetört a háború, összetört mondhatnánk fizikai értelemben, lehetetlenné téve gondolatainak megformálódását, s szinte örülten ama szakadék láttán, amelybe a magyarság zuhant.

Amit azonban e futó összehasonlításból Bartalis javára kell írunk, az épp a kínzó élességgel, a test és lélek minden ízével átélt időszersűség tompa zúgása, a jelenkor kaotikus egybehangzása. Ady számára, aki a kevés kiválasztottaknak fenntartott rendkívüli beleérzőképességgel előre átélte a katasztrófa eseményeit, a háború bizonyos fokig túlhaladott valóság, amelyet a jelen határain túlról szemlél.

Ady költészete örök értékű, mert osztozik az emberi sors örökkévalóságában, amelyhez ez a költészet mindig viszonyítja magát, amellyel — bármennyire nemzeti és időszersű legyen költészetének elsődleges kötődése — sohasem veszíti el szoros kapcsolatát. Bartalis feljegyzései — e zavaros és rikító művészet-anyag, e semmiféle formába be nem szorítható, apokaliptikus látomás-zsúfolódások — megrázó dokumentumai egyetlen korszaknak.

A falusi élet csendjében Bartalis újra megtalálja lelki egyensúlyát. Osztozik Kosály — e Dés melletti falu — parasztjainak életében, együtt szánt, vet, arat velük, s megrészegül a föld bódító illatától. Utolsó ciklusának verseit egy lélek harmóniája és nyugalma teszi súlyosakká, egy léleké, amely a maga egyszerűségével behatolt a dolgok mélyére. Kétségtelen, hogy Bartalis, akinek annyit vetették a szemére művészi kulturálatlanságát, Áprily és Reményik mellett az erdélyi költészet egyik csúcsa, s egyike a magyar irodalomban a szabadvers legjelentősebb képviselőinek.

Szentimrei Jenő verseiben (*Nyári délután Egeresen*) sok nyomát lehet feltalálni Walt Whitman költészetének. Hideg és intellektuális egye-

temessége, a szellem hegemoniájának kinyilatkoztatása egyaránt retorikus. Az emberi szolidarizálásra szólító biztatásaiban — bár azok allegóriákba rejtőzve jelennek meg — előtűnik a szervező Szentimrei Jenő racionalizmusa. Versei mégis teljes életet élnek, élteti őket a hömpölygő, zengzetes ritmus energiája, a belőlük kiáradó, határozott cselekvőkészség érzete.

Olosz Lajos két verskötetet jelentetett meg (*Gladiátorarc* és *Égő csolnokon*). Olosz megkínzott lélek, akinek gondolatai a kor minden kérdésénél és kételyénél lehorgonyoznak, s aki egészen a neuraszténiáig kifinomodott érzékenységgel követi nyomon a természet titkos rezdüléseit, de ugyanakkor a közöny szigorú álarcát viseli. Mélyre kell ásniuk ezekben a kőbevágot versekben, hogy rátaláljunk az érzelem lobogó forrására, arra a belső izzásra, amely önmagát emészti el, még mielőtt a kifejezés felszínét elérné. Olosz verse rejtett életet él, s eredetisége épp e szenvedélyes belső élet és a vers szobormerevségű, muzsikátlan formája közötti ellentmondásban van. Ilyenformán ez a költészet olyan benyomást kelt, mint egy jégpáncélban önmagát emésztő tűzijáték. Talán van valamelyes mesterkélttség ezekben a tiltakozó mozdulattal kísért, erőszakkal kiszakadó gyónásokban, de ugyanakkor férfias erő és újdonság is, amivel ritkán találkozunk az erdélyi lírában.

Az elbeszélő Sipos Domokos néhány költeménye, amelyek *Vágtat a halál* című posztumusz kötetében láttak napvilágot, az erdélyi költészet legmélyebb és legőszintébb vallomásai közé tartoznak. A halál látomása szívet tépő világossággal vetítődik ki a költő álmatlan éjszakáiból, és mély emberi visszhangot ad Sipos költészetének, amely kínzó megszállottsággal hasztalan keresi a feleletet a végzet homályos titkának s árván maradó családja gyötrő gondjainak kérdéseire.

Ormos és Dsida teljes kibontakozásban van.

Az első három kötet verset írt: *Ölelés dúlt földön*, *Ökrökkel és csillagokkal*, *Esti társ*, és némiképp Bartalissal mutat rokonságot. Kozmikus költeményeire, amelyek az őszi puha ködök és óriási árnyak lebegését, az éjszakába burkolózott erdők bizonytalan susogását énekelik, valami szomorú harmónia — a bolyongó ifjúság szomorúsága — jellemző, és épp ez különbözteti meg őket Bartalis hasonló tárgyú, derűs panteizmusú verseitől.

A második még csak első köteténél tart (*Leselkedő magány*). Ideges nyugtalansággal vibráló intelligencia, szkepticizmus, szigorú, sőt azt is mondhatnánk, kártékony érettség — mivel a legnehezebb kifejezésformák keresésére ösztönzi —, íme, ezek azok az előjelek, amelyek e nagyon fiatal költő indulásakor körvonalazódnak. Egyike a holnapi erdélyi irodalom legkomolyabb ígéreteinek.

Részlet *Ion Chinezu Aspecte din literatura maghiară ardeleană című könyvből*, 37—41. (Editura revistei „Societatea de Măine.” Cluj, 1930.)

NÉPBALLADÁTÓL — NOVELLÁIG

(Tanulmányvázlat)

Irodalomtörténetírásunkban mindegyre visszatérnek bizonyos megállapítások, amelyek épp a gyakori ismétlődés folytán már-már a bizonyított igazság látszatát keltik, holott csak irodalomtörténeti közhelyeknek tekinthetjük őket — amíg valóság tartalmukat közelebbről, elemzően meg nem vizsgáljuk. Az irodalmi publicisztikában, sőt a szakirodalomban is ilyen közhellyé vált a „líraiság a prózában”; a kérdésbe számtalan XIX. és XX. századi magyar író életművének kutatója beleült, általánosabb érvényű, irodalomtörténeti és irodalomelméleti igényű választ azonban nemigen próbáltak, nemigen tudtak adni. Ugyanezt mondhatjuk a „balladai hang”, a „balladisztikus novella” kitételekről (amelyek többé-kevésbé kapcsolódnak a líraiság fogalmához, bár legalább ugyanannyi joggal a drámaiság címszó alatt is tárgyalhatnánk e jelenséget).

A kérdés ismételt felvetése mögött nem valamiféle megszállott skatulyázó vágy rejlik, hanem egy természetes irodalomtörténeti szükséglet felismerése: számos részfeladat elvégzése, irodalomszociológiai alapozású szintézis-kísérletek után, mellett, közben indokoltnak tűnik a magyar próza természetéről, sajátos műfaji-esztétikai—történeti jegyeiről is beszélnünk. S ha éppen a líraiságot vagy — ezúttal szűkítve (és részben tágitva) a kört — a balladai hangoltságot állítjuk figyelmünk középpontjába, ezzel korántsem valami elzárkózóan partikuláris, faji, narodnyik sajátosságot akarunk kiemelni, hanem egy olyan elkülönítő (persze, nem kizárólagos!) jegyet, amely egyúttal össze is kapcsol. Mert akár a líraiságot, akár a balladisztikus hangvételt vizsgáljuk, úgy tűnik, a magyar prózánál nagyobb kört is jellemezhetünk vele: a kelet-európai fejlődés a nyugatitól sokban eltérő vonásokat nemcsak a magyar prózában eredményezett, hanem bizonyára a román, a szerb-horvát, a cseh, a szlovák, a lengyel, sőt az orosz novella- és regényirodalomban is. A legizgalmasabb irodalomtörténeti feladat, kétségtelenül, a jelenség összehasonlító vizsgálata volna, azt azonban itthoni számvetésnek kell megelőznie — hogy megállapításaink ne csupán elviek, hanem anyagszerűek is legyenek.

Induljunk ki egy Benedek Marcell-idézetéből — tudomásom szerint ugyanis az 1946-os Kacsó Sándor-kötethez írt előszó fogalmazta meg a legsarkítottabban a tételt: „Erdély a ballada földje. A balladának prózai testvére a novella. Ez a magyarzata annak, hogy a novella az erdélyi írók igazi műfaja, ebben tudják tehetőségük legjavát kinyilatkoztatni.” Nos, az idézet első mondatának igazságához, legalábbis Kriza gyűjteménye, a *Vadrózsák* óta, nem férhet kétség. És, ha az „Erdély a ballada földje” kitétel a köztudatban elsősorban a székely (és némi földrajzi-történelmi pontatlansággal a csángó) népballadakincsben leli értelmét, a balladagyűjtés és -kutatás jelentős mértékben Kolozsvár örökségéhez tartozik; hiszen nemcsak Kriza János tanult, élt évtizedeken át ebben a városban, de innen indult Gyulai Pál is, majd — nagyot ugorva az időben — 1970-ben itt készült el a *Balladák könyve*, Kallós Zoltán páratlan gyűjteménye. (A közbeeső évtizedek kolozsvári ballada-vonatkozásait, Seprődi Jánostól a *Moldvai csángó népdalok és népballadák* kötetéig, a Faragó József szerkesztette antológiáig és tanulmányokig Szabó T. Attila tudománytörténeti felméréséből gazdagon idézhetnők.)

Benedek Marcell megállapításának második feléhez ugyancsak nem férhet kétség: az erdélyi novella-hagyomány a századforduló, Petelei, Thury Zoltán kora óta irodalmunk erős ága, s a két világháború közötti romániai magyar irodalom, főképpen Tamási Aron, Asztalos István, Nyíró József, Nagy István művészetében, hű marad e hagyományhoz; a felszabadulás utáni folytatás, az új prózáiró tehetőségek, Sütő András, Szabó Gyula, Bajor Andor, Bálint Tibor, Páskándi Géza, Bodor Ádám jelentkezése ugyancsak alátámasztani látszik az idézet második részét. A kérdés csupán az, hogy összekapcsolható-e a tétel első és második fele, azaz helytáll-e a középső mondat: „A balladának prózai testvére a novella.” Vagyis: oksági kapcsolatba hozható-e az első és harmadik mondatban megfogalmazott ítélet? Továbbmenően pedig: ha a népballada és a novella között ilyen összefüggés áll fent, vajon általánosítható-e Benedek Marcell tétele a XIX. és XX. század közismerten erőteljes magyar novellisztikájára — minthogy a népballadák gyűjtőpontjai behálózák (ha nem is egyforma sűrűséggel) az egész magyar nyelvterületet? A kérdés azonban még tovább gyűrűztethető. A népballada-gazdagság ugyanis nemcsak magyar sajátosság; közvetlen közelből ismerjük a román folklór kiterjedt balladakincsét, nem kevésbé híresek a délszláv népballadák, de ugyanígy más szomszédos népek, szlovákok, csehek, lengyelek balladáit is számon tartja a szakirodalom. Összevetve e népi örökséget az egyes nemzeti irodalmak novellisztikájával, beszélhetünk-e bizonyos közös kelet-európai sajátosságról? Vagy — logikusan végiggondolva a kapcsolódásokat — teljesen le kell mondanunk a ballada—novella összefüggés kelet-európai specifikumáról, minthogy a legrégebb ballada-följegyzések francia, német, angol, dán nyelvterületről valók, s nemigen állítható, hogy a francia, német, angol, skandináv novellisztika gyengén fejlett volna? Maradna még egy lehetőség, hogy a tétel érvényességi körét oly mértékben tágítsuk, ami már egyetemes műfajttörténeti általánosítást tenne lehetővé, új oldalról világítva meg a novella geneziséét.

Mindaddig, amíg az egyes nemzeti irodalmakon belül külön-külön, majd összehasonlító számokban nem látjuk a különféle novella-típusok arányát, e kérdés-sor logikai játék csupán. A válasz rendkívül nehéz, hiszen már a magyar irodalom viszonylatában is az elvégzendő modellálások és arányítások torony magas feladatai állják útját a valamennyire is pontos következtetéseknek (legalábbis korunk tudománya matematizálódó pontosságának igényeihez mérten). De talán mégsem kell feladnunk az irodalomtörténeti-műfajelméleti lehetőséget — e maximalizmus szellemében; s vállalva a tévedés kockázatát, jellemzőnek tűnő példák, sajátosságok alapján megpróbálkozhatunk bizonyos összehasonlításokkal — a magyar novellisztika határain belül (egy-két utalással a román balladára, illetve prózára).

A kísérlethez bátorítást ad az újabb nemzetközi szakirodalom. René Wellek és Austin Warren 1948 óta sok kiadást megért *Irodalomelmélete* például műfajelméleti vonatkozásban elsőként ajánlja a kutatók figyelmébe az ősi, „primitív” (népköltészeti) és a modern irodalmi műfajok kapcsolatának vizsgálatát. A budapesti „világirodalmi figyelő”, a *Helikon* irodalom és folklór összefüggéseinek szentelt különszámának bevezetőjében (1967. 1.) Ortutay Gyula hasonló szellemű ösztönzést fogalmaz meg: „Természetesen vizsgálnunk kell az irodalom és népköltészet műfajainak geneziséénél s kibontakozásuk csúcsain is a találkozásokat, összefonódásokat.” Népköltészet és „mű”-irodalom problémáinak együtt-tárgyalását nemcsak általános műfajelméleti szempontból tartja fontosnak: „A kelet-európai s köztük a magyar irodalom még inkább mutatja a közvetlenebb, összefonottabb kapcsolatokat, hiszen itt a nemzeti irodalom kibontakozása nemcsak az anyanyelv felélesztését jelentette, hanem ezzel együtt a népköltészetre való apellálást is.” Lénye-

gében hasonló szellemben nyilatkozik G. Călinescu is az akadémiai nagy román irodalomtörténet, az *Istoria literaturii române* 1964-es első kötetében, amely a folklór bemutatásával kezdődik. A neves irodalomtörténész így gúnyolódik a ballada-osztályozókkal: „A műköltészetben kinevetnénk azt, aki Eminescu költeményeit, példának okáért, asztronómiai, erdészeti, tavi költeményekként igyekezne besorolni.“ Tehát Călinescu szerint sem lehet merev határt vonni folklór és irodalom közé. Említett bevezetőjében Ortutay hivatkozik a finn iskola egyik ismert amerikai hívének, Stith Thompsonnak a tanulmányára, amely bebizonyítja, hogy az olasz novella kezdetei, Boccacciótól a XVI—XVII. században élt Basiléig, mennyire elválaszthatatlanok az irodalom és a folklór szimbiózisától.

E különböző irányokból érkező ösztönzések mellett a legfontosabb mégis a személyes tapasztalaté: századfordulói, főképpen azonban e századbéli novellisták műveinek tanulmányozásakor feltűnt ama bizonyos „balladai hang“ ismétlődése — sokszor merőben más körülmények, indíttatások, egyéni-alkati adottságok közepette. A Benedek Marcell-idézet szűkítő, illetve kizárólagossá tágító csábításait legyőzve, próbáljuk meg e két műforma, a népballada és a novella sajátos jegeit szembesíteni, hogy azután a magyar balladisztikus novella néhány kérdésével is szembenézhessünk. Sajnos, a minden lényeges mozzanatra figyelő műelemzésről, azaz a legfőbb esztétikai meggyőző eszközről eleve le kell mondanunk — ehhez könyvnyi terjedelemlre volna szükség.

*

Vargyas Lajos így határozza meg a balladát az 1970-es kiadású *Világirodalmi Lexikon* I. kötetében: „Legfontosabb megkülönböztető jegye a sűrített (gyakran egyetlen jelenetre összevont) cselekmény, amelyből minden kimarad, ami nem feltétlenül szükséges a megértéshez, ezáltal a balladai elbeszélés szaggatott, izgatón homályos, sodró erejű lesz; izgatott jellegét fokozza, hogy az eseményeket, előzményeit, okait nagyrészt a szereplők szájából tudjuk meg drámai párbeszéddek és lírai monológok formájában. A ballada tehát drámai és lírai elemekkel átszőtt elbeszélő költemény.“ Majd a továbbiakban a meghatározást ezzel egészíti ki: „Ami a balladában minden mástól eltérő, alapvetően új vonás, az a társadalmi-lélektani problematika, az embernek lelkiállapotokban, egymáshoz fűződő viszonylatok összeközléseiben való ábrázolása.“ E motívumokat tulajdonképpen már Arany János egyik 1861-es kritikájában megtaláljuk, a következő fogalmazásban: „Természete a balladának (s annál inkább, minél népiesb), hogy nem a *tényeket*, hanem a *tények hatását* az érzelem-világra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragikumát fejezi ki, mennél erősebben. Magokból a tényekből s járulékaiból, mint idő, hely, környezet, csupán annyit vesz föl, a mennyi *múlhatatlanul* szükséges, csupán annyit a *testből*, mennyi a *lélek* feltűntetésére okvetlen megkívántatik.“ Annak megjegyzésével, hogy a ballada nem föltétlenül szomorú, tragikus végű történet (bár a balladisztikus novella vonatkozásában a vígballadáról nem szoktak szót ejteni), mások meghatározásai szintén összezsengenek a Vargyastól és Arany Jánostól idézettel.

Anélkül, hogy mélyebben, mintadarabok elemzésén át a részletekig jutván, akarnánk behatolni a népballada világába (ne vegyük el a folkloristák kenyerét), a műfaji sajátosságok legfontosabbikánál időzzünk még egy keveset. Ballada és életvalóság viszonyáról van szó. Gyulai Pál több mint egy évszázaddal ezelőtt megfogalmazta: „A legtöbb népballada valóságos történet alapján keletkezett.“ G. Călinescu az említett irodalomtörténeti szintézisben ezt írja: „Elméletileg a ballada egy időszerű esemény visszhangja [»un ecou al actualităţii«], az énekmondóktól

dalba foglalt és előadott rendkívüli eset.“ A román népballada jellegzetes tulajdonságait tartva szem előtt, Călinescu szerint „a legjobb, sőt a legszerényebb balladák is egészükben az életből kiszakított lapok, mélyen helyi színekkel, részletekben gazdag képekkel — realizmustól duzzadó dokumentumok“. Epikai műformáról lévén szó, természetesen, hogy minden meghatározás az epikus értelemben vett „realizmust“ emeli ki. Csanádi Imre és Vargyas Lajos magyar népballadákat és balladás dalokat összegyűjtő antológiája, a *Röpülj páva röpjélj* (1954) bevezető tanulmányában olvassuk: „A lényeg az: a balladában történnie kell valaminek, legalábbis utalnia kell valami eseményre“; s akár megrázó, akár derűbe forduló a történet, egy dologról nem mondhat le: „a hatásos fordulatról“; „A balladai párbeszéd mindig eseményt sodor tova“. Ortutay idézi a népzene gyűjtő C. J. Sharpot, aki szerint a balladában elbeszélő tartalom egyesül lírai formával.

Ha azonban a magyar népballadák felől közeledünk az általános műfajelméleti meghatározáshoz, az epikum mellett mindenekelőtt a drámaiságot kell hangsúlyoznunk. Jellemző, hogy Greguss Ágost ez utóbbinak adja az elsőséget maig híres ballada-meghatározásában: „tragédia, dalban elbeszélve.“ Századunk első felének megbecsült stilsztikai és verstani szakírója, Zlinszky Aladár a Dézsi-féle *Világírodalmi Lexikon* 1931-es kötetében így foglalja össze a ballada hármasesegységét: „A ballada epika annyiban, hogy eseményt beszél el; líra, mert nem epikai objektivitással, hanem lírai szubjektivitással beszél el, azaz a költő nem a háttérben áll, hanem érzelmeit kifejezésre juttatja, sőt olykor beleszól az események folyásába. [...] Ez a lírai izgatottság okozza a ballada siető, kevés szóval sokat mondó, olykor hézagos előadásmódját. Líra a szakos, rövidsorú, rimes, dalolható forma is s a balladától kedvelt felkiáltások. [...] Dráma, az eseményeknek mint a jelenben történőknek előadása s a dialogikus forma, melybe öltöztetve vannak: azaz a költő nem annyira maga beszél, mint inkább személyeit beszélteti, akik minden bevezetés nélkül pattannak ki a színtérre éppúgy, mint a drámai személyek a színpadra.“ Érdekesen — s témánk, a balladisztikus novella szempontjából különösen figyelemre méltón — kapcsolja össze Csanádi—Vargyas a drámaiságot és lírai jegyeket; miután leszögezik, hogy a ballada fő jellemzője a drámaiság, az események feszült, megállás nélküli előadása, gondolatmenetüket így folytatják: „Annál sürűbben s annál indokoltabban szövídik a ballada stórfái közé több-kevesebb sornyi líra, hogy a drámaian futó eseményt kísérje, vagy éppen összefoglalja. A cselekményt nem törí meg, hiszen kizárólag a szereplők szájáról hangzik, s van az események drámaiságának olyan pillanata, amikor már cselekménnyel nem fokozható, csakis az emberi szavakból kicsapó lírával. Ezekből a lírai betoldásokból nemegyszer a nagy költészet ígérete süt.“ Végül pedig utaljunk a szakirodalomnak arra a részére, amely az epikus, drámai és lírai elemek balladán belüli, történetileg megfigyelhető belső mozgására figyelmeztet: „legbeszédesebbek“, azaz a leginkább epikusak az új balladák, minthogy nem mentek át a több évszázados közösségi használat tömörítő folyamatán, amely a régi balladákat oly drámaivá tette; másrészt viszont „az úgynevezett balladás dalok az epika felől már nemcsak külső formában, hanem tartalmilag-műfajilag is a líra felé közelednek, a ballada és a dal határán állanak“ (Faragó József bevezetője a *Jávorfá-muzsika* című, 1959-es népballada-gyűjteményhez). Epikus, drámai és lírai mozzanatok e vertikális (történeti) mozgása mellett szólnunk kell horizontális mozgásukról is. A *Magyar népballadák* 1968-as kiadását kísérő tanulmányában Ortutay Gyula a belső építőelemek számbavétele során említi a balladai jelzők kiemelkedő mondattani és költészeti értékét, az ígék változatos, nemegyszer halmozó használatát, a balladai mondat hajlékony alakulását, feszességét, kemény felcsapását a drámai balladákban, lírai lágyágát másutt.

Ilyenformán bonthatjuk hát fel e Vargyas-féle tömör lexikoni meghatározást: „A népballada lényege a tipikus társadalmi helyzetek, lelkiállapotok stilizáltan általánosított ábrázolása.“

És mi a novella?

A válasz erre a kérdésre jóval nehezebb, azon egyszerű oknál fogva, hogy ugyancsak több évszázados útja során a novella műfaja lényegesebb változásokon ment át, mint a népballada vagy akár a belőle kialakult műballada. Bóka László aforizmája a novella könyörtelenségéről poétikai összefoglalások és novellaelméleti szaktanulmányok végigolvasása után is — sőt akkor igazán! — megalapozottnak tűnik. A novella, Bóka szerint „még a kötött formájú versnél is kegyetlenebb: ritmus nem segíti, rím nem díszíti, s nincs olyan vastörvény, mely határát megvonná. Az a kicsi szabadság, ami a novellaíró sajátja, csak arra jó, hogy örök bizonytalanságban maradjunk a novella törvényei felől. Minden novellának más a törvénye, magát a törvényt nem ismerjük, de halálos biztonsággal megérezzük mégis, ha vét ellene az író“ (*Tamási Áron novellái*, 1942.). Viktor Sklovszkijnak, az orosz formalista iskola egyik legjelentősebb képviselőjének a szépprózáról írt, könyvnyi „véleménye és fejtegetése“ szinte annyiféle novella-körülírást ad, ahány szerzővel foglalkozik; közülük a leginkább általánosító — nyilván a legtágabb is: „A novella az életben meglevő ellentmondásokon épül, melyek másféle esemény vagy eseménysorozat révén más-más kapcsolatba kerülnek ugyanazzal a jelenséggel, és az elbeszélésben jelennek meg.“ A módszertani következetesség kedvéért másoljuk ide Zlinszky lexikon-szövegének főbb pontjait is: a novella „kisebb terjedelmű költött történet, melyben a képzelet az uralkodó, de mégis közelebb szokott állni a valóhoz, mint a regény. [...] A novellának koncentrált cselekvényt, kerek jellemzést kell adnia; elbeszélő módja élénk, a lényegre szorítókozó, kitérésre, nincs hely és idő. Van tehát a novellában valami drámaiság...“ És zárjuk az idézet-sort Lukács György *Mai szocialista realizmus* című, 1965-ös tanulmányának igényes, körültekintő meghatározásával: „A novella [...] az egyedi esetből indul ki és — a megformálás immanens extenzitálásában — meg is marad mellette. A novella nem lép fel azzal az igénnyel, hogy a társadalmi valóság egészét ábrázolja, s azt sem tűzi ki célul, hogy teljességét egy alapvető és időszerű probléma szemszögéből tárja fel. Igazsága azon alapszik, hogy egy — többnyire extrém — egyedi eset egy bizonyos társadalomban meghatározott fejlődési fokon lehetséges, és pusztán lehetősége jellemző arra a társadalomra. Ezért le tud mondani az embereknek, kapcsolataiknak és azoknak a helyzeteknek a társadalmi geneziséről, amelyekben az emberek cselekszenek...“

Noha a klasszikus boccacciói novellától Maupassant drámai tömörségéig, a csehovi lélekrajzig, Theodor Storm lírai novelláig vagy a short story modern képviselőiig rendkívül széles a műfaji skála, egy-két, többé-kevésbé közös, **formai jegyre** — szintén gondolatmenetünk továbbvitele érdekében — hasznos lesz még kitérnünk. Mindenekelőtt a fordulópont, a döntő fordulat szerepére a novellában, amely Paul Heyse ún. sólyom-elméletében, a Falken-Theorieban vált a legismertebbé. Eszerint a novella cselekményében lennie kell egy döntő fordulatnak, amelyben az egyes mint általános nyilatkozik meg. A novella újabbkori fejlődésében feltűnő a párbeszéd előtérzése, amely ugyancsak megteremtette a maga teóriáit.

Nincs szándékunkban újabb novellaelméletet felállítani, ám a műelemzéstől, az irodalomtörténeti gyakorlattól a műfajelméleti általánosítások, meghatározások labirintusába tévedve, lehetetlen nem észrevennünk azt a sok hasonlóságot, amely a balladát és a novellát rokonítja. A modern irodalomtudomány egyre inkább feladja a hagyományos poétikai besorolásokat (Emil Staiger például líra, epika, dráma

helyett lírairól, epikusról, drámairól beszél híres *Poétikájában*), s napjainkban igazán nem kelthet különösebb megbotránkozást egy meglehetősen következetes verses és egy prózai műfaj (műforma) párhuzamainak felvillantása. (Wellek és Warren irodalomelmélete regisztrálja, hogy az újabb műfajelméletek általában tagadják a próza és a költészet közti különbséget.) Egyébként nemcsak a novella, e meglehetősen (majdnem a regény állhatatlanságához foghatóan) proteuszi forma indítja el gondolatainkat a ballada irányába, hanem a jóval hagyománytisztelőbb népballada is lehetségesnek mutatja ezt a kapcsolást. Ortutay beszél „a ballada prózai szerkezet felé való formálódásáról”, arról, hogy például a *Kömvés Kelemenné* a mese szerkezetét vette fel. Benedek Marcell, bizonyos novellafajtát részesítve előnyben (s meglehetősen mostohán kitagadva a magyar novellának kiterjedtségével talán a legtekintélyesebb, anekdotikus és ugyancsak központi szerepet játszó, elsősorban lírai tartományát), *Irodalmi hármaskönyvében* egyenesen meghatározás-rangra emeli a műformai rokonságot, amikor így ír: „A novella az események világos, rövid exponálásával, gyors és létkető menetével hasonlít a drámához vagy a balladához. [...] Az európai novella kezdeti verses alakjukkal világosan mutatják, hogy ez a műfaj nem olvasókhöz, hanem hallgatókhoz szól.” Ugyancsak a hallgatókhoz szólás bizonyítékát látja a novella bizonyos kötöttségeiben.

Ezzel a — tudomásunk szerint meglehetősen magányos — véleménnyel szemben a novellát a mai poétikák is az anekdotából, legjobb esetben az ősi mesekincsből származtatják (Ungvári Tamás 1967-es kézikönyve sem kivétel), novella és folklór kapcsolatát legfeljebb a népmesére korlátozzák. Pedig — az újabb, XIX. vagy XX. századi példaktól függetlenül is, ahol a közvetlen kapcsolat kimutatható — el lehetne gondolkozni ballada és novella alapvető tartalmi-formai sajátosságainak összehangzásán. Mind a népballada, mind a novella az időszerűség, a „realizmus” műfaja: sokszor követhetően kapcsolódik egy-egy rendkívüli esethez; a körülmények részletezése nélkül, mindkettő az eseményre koncentrál, s a „tipikus társadalmi helyzetek, lelkiállapotok stilizáltan általánosított ábrázolása”-ban is felismerni rokon vonásokat: a fordulatos, párbeszédes, drámaian fokozó előadásmódot, lírai monológot, a drámai hatás lírai nyomatékosítását. S ha a novella és a ballada kezdeteit tekintve, a jövőbeli kutatás nem is tudna genetikus kapcsolatot megállapítani a két műforma között, funkcionális rokonságukat akár ma is bizonyítottan tekinthetjük.

Amikor a múlt század közepén magyar költők, kritikusok, nagyközönség figyelmébe a ballada felé fordult, ebben semmiképpen sem csak a folklórizmus divatja győzedelmeskedett. Reviczkynek, Tolnai Lajosnak bizonyára megvolt az oka, hogy a „ballada-járvány”, a „ballada-kór” ellen szót emeljen, ám a népballada felfedezésének jelentőségét nyilván nem az epigonok, a fél-dilettáns műballada-szerzők dömpingjén, hanem — a *Vadrózsák* megjelenésén és Arany János balladáin kell mérni. S Arany balladáit említve, a paraszttárgyú *Vörös Rébék*, a *Tengeri-hántás* lélektani remeklése mellett gondoljunk *A walesi bárdok* korabeli időszerűségére s még inkább a *Hidavatásra*, amelyet a kapitalizmus haláltánc-tematikájának nyitányaként tart számon az irodalomtörténet!

Folkloristák és irodalomtörténészek (kevés kivétellel) a Vörösmartyval és Arany Jánossal messzevilágítón indult sort a költészetben még többé-kevésbé számon tartják, bár Ortutay értelme inkább a kutatás hézagait, semmint eredményeit emeli ki; „... irodalomtörténeti tény — olvassuk a *Magyar népballadák* bevezetőjében —, hogy a magyar népballada, felfedezése óta, nemcsak a népköltészetnek egyik legcsodálatosabb, legváltozékonyabb tartományaként ismeretes, hanem kísérője, ihletője nagy költőinknek is. [...] Feladata lenne különben irodalomtörténet-

írásunknak, hogy a ballada tónusát — a zenetudománytól kölcsönzött kifejezéssel: intonációját — kimutassa Ady Endre, József Attila vagy akár ma Nagy László költészetében is. Ez már nem a folklorista feladata. De rá kell mutatnunk arra, hogy Ady Endre is nemegyszer választja a költő intuitív tudatosságával a ballada belső formáját költői mondanivalóinak kifejezésére, s József Attila verseiben is rábuknunk a népballada hangjára, szerkesztési elveire.“ A névsort megtoldhatjuk: a novellista Adyval, Móricz Zsigmonddal, Tamási Áronnal, Sánta Ferencsel vagy Szabó Gyulával — sőt Kosztolányival, Gellérel, talán még Déryvel is. Egy évszázad novellisztikáját kellene végigolvasnunk és elemeznünk, ha a teljességhez ragaszkodnánk. Be kell érniünk hát jelzésekkel, tovább kutatandó jelenségek felvázolásával.

A magyar balladisztikus novella monográfiájának megírásakor legalábbis az anekdotikus novelláig kell majd visszamenni. Mielőtt ugyanis a századforduló novellisztikájában a balladai hang megjelenne, a ballada-témák hódítani kezdenek a prózában. Eldöntendő kérdés, van-e szerepe és milyen szerepe van ebben Arany János példájának, a műballada fokozódó divatjának; mindenesetre, aligha tekinthető véletlennek, hogy abban az évben (1877), amikor Arany János a *Tengeri-hántást* is a *Vörös Rébék*et írja, balladába illő történet ragadja meg Mikszáth figyelmét is, s a brezina-i számadó juhász tragikus történetéből megszületik *Az a fekete folt*. Ez a jellegzetes korai Mikszáth-novella mutat ugyan egy-két balladainak minősíthető mozzanatot (a halott asszonynak az erdő fái közt megszólaló hangja vagy maga a novellacím), előadásmódjában, szerkezetében azonban nem különbözik a korabeli anekdotikus hangütésű többi Mikszáth-írástól. A *Timár Zsófi özvegye*ge mindössze három oldalon tulajdonképpen balladát mesél el, sűrű párbeszédekkel — ám *elmesél*, és nem drámai tömörítéssel ad elő, ahogy azt a nép- vagy műballada teszi.

De a drámai látásmód, a kiéleződő társadalmi konfliktusokra érzékeny írói alkat sem hozza szükségszerűen magával a balladisztikus novella megjelenését. Thury Zoltán novellái például eléggé sötét tónusúak — nevezhetjük ezt naturalizmusnak vagy realizmusnak —, mégsem mondhatjuk legsűrítettebb tárcanovelláit, a *Káldváriát* vagy a *Gondviselést* sem balladai hangolásúaknak. A századforduló, a gyorsuló ütemű kapitalizálódás városban és falun egyaránt bőven ontja a tragikus történeteket, s e korszak írói felismerik a novellába kíváncszó, társadalmi-életmunka súlyú életanyagot. A múlt század végétől kezdődően egyre gyakrabban jelenik meg a magyar prózában a faluból kiszakadó, a városban kiszolgáltatott cseléd, akinek sorsa igen gyakran fordul balladába, ám ezek a történetek is többségükben részletező naturalista vagy realista módon, hol drámai, hol lírai felhangokkal formálódnak novellává — a balladisztikus novella lehetőségei kihasználatlanul maradnak. Maga Bródy Sándor is, e novellaforma első mestere, leghíresebb cseléd-históriájában, az *Erzsébet dajkában* az epikus, a drámai és a lírai elemeket a novella-füzér egyes darabjaiban sorra használja, nem pedig balladai egységben. Ugyanígy végigkövethetnénk a szintén kor-jellemző pénz-motívum fejlődését a századfordulói és XX. század eleji novellisztikában — az eredmény nagyjából hasonló volna. Móricz Zsigmond, aki később a *Barbárok*ban a balladisztikus novella világirodalmi szintű példáját teremti meg, első remeklésében, a *Hét krajcárban*, a lírai és drámai elemek jelenléte ellenére, alapjában véve még hű a mikszáthi örökséghez, így a novellában az anekdotikus részletezésé marad a döntő szó. (Természetesen nem értékítéletéről van szó: a maga sajátosságain belül a *Hét krajcár* éppolyan antológia-darabja a móríci életműnek, mint a *Barbárok*.)

Amikor viszont az epika, a dráma és a líra csábításai közel egyforma erővel hatnak, a magyar prózában új minőség kér hangot: a balladisztikus novella. Születését év szerint rögzíteni kockázatos volna, mindenesetre a múlt század utolsó

évtizedében már olyan kitűnő írással büszkélkedhet, mint a *Tuza Istvánné*, Bródy Sándor novellája. Noha időben más balladai hangvételű Bródy-novellák is megelőzik (például a szintén katona-tárgyú *Kaál Samu*), a *Tuza Istvánnét* jelképes kezdetnek tekinthetjük — már csak korszerűen továbbvitt Kómíves Kelemenné-motívuma miatt is (az asszony felkerekedése férje keresésére — s a Bródy-novellában megforduló viszony: akaratlanul is ő okozza férje vesztét). De a lélekrajz észrevétlen beépítése a történetbe, az érzelemgazdagság, a drámai fokozás, a balladai ismétlődő motívumok kimért arányai a Kómíves Kelemenné-utalás nélkül is rangos helyet biztosítanak a *Tuza Istvánnénak* kisepikánkban. És számítsuk hozzá a formai erényekhez a legfontosabbat, ami ezt a prózai balladát kortörténetivé teszi: a tudatlan tisztaság és jóság kerül tragikusan szembe egy rideg, meg nem értett világ törvényeivel. „Tipikus társadalmi helyzet, egy lelkiállapot stilizáltan általánosított ábrázolása” — ez Tuza Istvánék Bródytól megírt balladája.

Hasonló módon elemzésre kínálkoznak Petelei István falusi és kisvárosi történetei, a *Parasztiségyen*, a *Boros Samu háza* — vagy társaik, melyekben a ballada csupán töredékesen érvényesül. Néhány Ady-novella, a Petelei-írók tónusára emlékeztető *A Szárca és Feri*, még inkább a *Szelezsán Rákhel kísértete*, *A Dóm körül*, a *Judit és Holofernes* kapcsán érdemes elgondolkoznunk, vajon valóban csupán az Ady-versekre is annyira jellemző biblikus tömörség (ahogy Bustya Endre eredetieti e sajátságot), vagy inkább a balladai formálás érvényesül bennük.

A Barbárok, ez a régi balladák puritán csiszoltságával mérkőző Móricz-remekmű nem támaszt ilyenfajta kétségeket. Talán a novella elismert rangjának köszönhetően, több tanulmány foglalkozott már a *Barbárok* keletkezéstörténetével, feltételezhető forrásaival; a már tisztázott és még tisztázásra szoruló kérdések újabb külön tanulmányban volnának összefoglalhatók, s ugyancsak hosszú oldalakat venne igénybe a ballada-módra tökéletes szerkezet elemzése. Amiről viszont itt is, a problémák vázlatos számbavételekor szólnunk kell, az a folklorizmus jelensége. Balladisztikus novelláink egy része, közöttük a *Barbárok* is, közvetve vagy közvetlenül népballadával áll vagy hozható kapcsolatba. Bizonyítottnak tűnik a *Barbárok* alap-történetének szegedi eredete — mint ahogy nem fér kétség ahhoz, hogy Sadoveanu elbeszélése, *A balta*, a leghíresebb román népballadára, *A báránkyára* vezethető vissza. No de e Móricz—Sadoveanu-találkozás nem is valamiféle feltételezett kölcsönhatás szempontjából érdekes (egyébként *A balta* a korábbi mű), hanem annak bizonyosságaként, hogy a ballada megőrzése, új művészi feldolgozása nem anakronizmus, nem múltba-fordulás — épp ellenkezőleg, a legjobbak kezében népi, közösségi feladatvállalás lehet. A *Barbárok* epika, dráma (s kisebb mértékben líra) esztétikai értelemben tökéletes harmóniájával egy anakronisztikus, barbár világról, a magyar Ugarról szól, döbbenetes erővel, mozgósító eredménnyel. Ez a novella az urbánus Kosztolányit is mélyen megrendítette, s „a gondolatok sajátságos, utánozhatatlanul keleti tagolása” — forró hangú cikkben — állásfoglalásra készítette. (Elemzésre vár a *Káin* című, 1918-ban megjelent Kosztolányi-novella, mely bizonyos szerkezeti, hangvételi közelséget mutat a *Barbárokkal* — sajátosan „urbánus”, egyetemesen emberi kérdéssel szembe; a Kosztolányi-cikk „Nem tudják, mit műveltek” mondata, a *Barbárok* főmotívumának kiemeléseként, illetve a „mesterember a mesteremberhez” kitétel támpont lehet Kosztolányi *Barbárok* kapcsán kifejtett rokon-érzésének megfejtéséhez.)

A folklorizmus kérdése még nyomatékosabban s nem ellentmondásoktól mentesen tevődik fel a székely írók esetében. Tamási Áront, Nyíró, részben Kacsó Sándort nem lehet megérteni a székely népballada ismerete nélkül. (Nem az olvasói, közvetlen megértésről, hanem szerepük, jelentőségük felfogásáról van szó.) Nyíró

Józsefnek szinte az egész korai novellisztikája — művének talán legértékesebb része — az élő népballadához csatlakozik; nemcsak előadásmódban (a *Rapsóné rózsája* olykor szabályos ballada-sorokba rendeződik), hanem egy magatartásforma hirdetésében is (*Ezer lej*, a *Kopjafák* első darabja). Legjobb balladisztikus novellái a mostoha természeti-társadalmi feltételek között erejükön felül vállaló szegények tragikus pusztulását mondják el, sajnos azonban nem idegen Nyírőtől a sorsszerűség mitizálása, a faji kódósítás sem. A Tamási-balladák tisztább, egyértelműbb képet nyújtanak, bár formailag sokszor Nyíróval egy utat járnak. (A *Szép Domokos Anna*, a *Rapsóné rózsájához* hasonlóan, ritmusában is őrzi az ősi balladát.) De azok a bizonyos „liturgikus novellák“ többségükben nagyon is evilágiak, ballada-cselekményük, szimbolikájuk a lehető legföldközelibb, különösen az írói indulás éveiben, a *Szász Tamás*, a *pogánytól*, a *Tűzet vegyenek* és a *Siratnivaló székely* novelláin át az *Erdélyi csillagok* időszerű üzenetéig; a székely lány és a román csendőr szerelmi tragédiája a gyűlölet légkörében olyan katartikus erőket szabadít fel 1929-ben, mint évszázadokon át a *Kádár Kata* balladája.

Lehetséges példáink többsége ilyen vagy olyan módon a parasztságnak elkötelezett írók novellái közül kerül ki, ebből azonban korai volna arra következtetni, hogy a balladisztikus novella csupán a falura korlátozódhat. Ha nem is olyan tiszta formákban, mint Tamási Áronnál, az epikus, drámai és lírai elemek szilárd ötvözetét jellegzetesen városi, sőt munkásírók műveiben is felismerhetjük. Gelléri Andor Endre egyik novellájában, a *Kőművesekben* például a munkásszolidaritás jelzéseként sejlik fel a *Kőműves Kelemennéből* a befalazás motívuma. Igaz, itt a Gelléire máskor hangsúlyozottan jellemző líra háttérbe szorul, sőt mondhatni teljességgel hiányzik, akárcsak Nagy Lajos párbeszédre épített drámai novellájából (*Farkas és bárány*) vagy Nagy István potenciális balladájából, *Az öreg Máté és a „stop“* című elbeszélésből; Déry Tibor viszont, az analitikus novella legrangosabb XX. századi magyar képviselője a *Philemon és Baucis*ban a lírának és drámának egyformán teret engedő, megrázó erejű modern balladát ír.

A balladisztikus novella ugyanis változatlanul az időszerűség műfaja lehet. Ahogy az anekdotikus-lírizálóknak ismert Asztalos István a magánparaszti gondolkodásmód lehetséges következményét lírai-drámai balladába írta (*A kis Szabó Ilus*), az művészi és társadalmi tettként egyaránt jelentős. A nyilvánvalóan Tamási-hatás alatt indult Sánta Ferenc a *Sokan voltunk* patriarkális paraszti világtól jutott el a *Nácik* parabola felé mutató, de a *Barbárokkal* kapcsolatot őrző balladás kifejezéséhez. Szabó Gyula újabb novelláinak modern lélektaniséga ugyan csak a balladákéval rokon; a *Laczkó Rózsa balladájában* többször is idézik *A halálra táncoltatott leány* sorait, de nem emiatt, hanem az elbeszélés szemlélet szerkezeti sajátosságai miatt kell Szabó Gyulának ezt az írását mai balladisztikus novelláink között említünk; a *Mátyuska macskája* eredeti következtetéseket kínál mondjuk a *Szép Domokos Annával* lehetséges összehasonlításban: a háború pusztításának régi és új balladás megjelenítése egy hagyományörző műforma érdekes változásaira vetne fényt. De idevenném Bálint Tibor *Bölcsődalát* is — bármennyire is távol álljon az ősi paraszti balladától. A példák listája nem zárható le.

A következő lépés már az elemzésé. Meggyőződésem, hogy az eredmény az anekdotikus és az analitikus novella mellett a lírai-drámai, e kategórián belül pedig a balladisztikus novella irodalomtörténeti fontosságát fogja alátámasztani prózánk fejlődésében. Ezt az eredményt kellene azután szembesíteni a kelet-európai novella összképével.

Lakatos Demeter versei

Nyelv és költészet különös mélységeivel lepnek meg a szabófalvi csángó költő, Lakatos Demeter versei: híven őrizve a helyi nyelvjárási sajátosságokat, nyelvünk legősibb és legújabb rétegeire találunk a népköltészet és műköltészet határán álló, rendhagyó alkotásokban. Noha a moldvai csángó hangtani sajátosságok, a megőrzött régiségek, a román szótani és alaktani hatások helyenként nehezítik a megértést — a dokumentum-hitelesség, de az esztétikai hatás kedvéért is — megőriztük a versek eredeti helyesírását.

Nem szeretem!

*Nem szeretem ki életben
hizeleg,
egisíges, teszi magát
hogj beteg.
Sokcor akar hideg vízzel
be rugnj,
csinermivel, mái semivel
ámítnj:*

*Nem szeretem hazugságot
semiirt,
a ki nem adia meg soha
mit ighirt:
nem adam a szabacságot
ez nagj hit,
nekem ide adnak világ
kincseit:*

*Nem szeretem másnak hátan
fel áljak,
másnak tábláiaban szénát
kaszaliak,
másnak is én nem engedem
meg tegje,
mighis mér, akar a fene
elvejje:*

*Mért csak akar lesz a földén
Barácság,
ha egjk másnak hátára
fel nem hág,
nem kívánja más vagjanát
igazát
Akar, béke, boldogámeánt
nem lesz gát:*

Nem tudam!

*Nem tudam, ha menj litezik!
pokal, mig ad melegyet,
nem is csuda, anj tüztül
lehet, hogj el is iget:
azirt nem kezd sirni senkj
mi vaan ot, én nem tudam,
esetleg, ha oda jutak,
eghisz bisztos, meg iram.*

*Most tüüriüdem a mit látak!
érezem a kezemvel,
termeszetenek titakait
mit értek az eszemvel.*

*Nem szeretem, hogj lesz ecer,
mikar én, nem mig leszek!
szeretem egjem gyümülcsét
a meljkirt szenvedek:*

*Azirt, mind egj ezet farkas
uj életbül harapak.
Vegjem ki saiát riszemet
lehet hulnap, meg halak!
Senki nem öröklí földet
senki, mig világ nem él,
nem tudam, nem értem máma
mért egjik másiktul fél!?*

„VALLANI ÉS VÁLLALNI”, AVAGY VITA AZ ÍRÓK GYÁVASÁGÁRÓL

Aki átböngészi két világháború közötti irodalmi sajtónk bármelyik évfolyamát, szinte kizárt, hogy rá ne lapozzon vagy valamely csoportosulásnak (rendszerint antológia formájában való) jelentkezésére, vagy valamilyen alapvető kérdés körül kibontakozó vitára, eszmecserére. Egyik is, másik is — közvetve vagy közvetlenebbül — rendszerint társadalmi kérdéseket, létkérdéseket, sorskérdéseket feszeget.

Irodalmunk — csak a vak tagadhatja — mindig is politizáló irodalom volt. Boldogabb korok és népek irodalma megengedhette magának, hogy az emberit az itt és most-tól függetlenebbül, partikulárisabb vagy univerzálisabb szinten ragadja meg. Felszabadulásunk előtt az ilyesmi fényűzésnek, már-már dezertálásnak tűnt, mert a történelmileg determinált konkrétabb közösségi tudat kifejezése megfelelő demokratikus intézmények és differenciáltabb, fejlettebb szellemi élet hiányában szinte kizárólagosan az irodalomra maradt, s így ez — sokkal inkább, mint más irodalmak esetében — nélkülözhetetlen társadalmi funkciójává vált. Az igaz író ismérve minálunk — Tamásitól Daday Lorándig és Nagy Istvánig kimutathatóan — mindig is az életmű politizáló jellege volt. Politizáló a szónak nemesebbik értelmében, hogy ugyanis írói alkotásukkal osztályuk, nemzetiségük elkötelezett szószólójává szegődtek.

Aki ezt a feladatot nem vállalta, az politizáló alanyból óhatatlanul a politika (mások politikája) tárgyává és eszközévé vált. És amikor ráébredt e méltatlan szerepére — fellázadt ellene, megpróbált vagy frontális támadással, vagy partizán hadviseléssel — változtatni a helyzeten.

Ezt példázza a romániai magyar irodalom félévszázados történetének egyik tanulságos fejezete, a *Vallani és vállalni*-vita. Erről a vitáról a mai olvasó egy-két publicisztikai hangvételű cikkből tudhat meg nem sokkal többet annál, amit az írói elkötelezettséget hirdető neve elárul. Így ez az írói elkötelezettség a mai olvasóban a „helikoni irodalom” jellemző vonásaként rögződhetett. A baj csak az, hogy a „helikoni irodalom” szabatos, a tudományos igényesség követelményeinek megfelelő meghatározásával nem rendelkezünk. Meggyőződésem, hogy ezért a hiányért — legalább ezért — nem marasztalható el irodalomtudományunk. Mert lehetséges egy ilyen definíciója a „helikoni irodalompolitikának” mint lényegénél fogva egyértelmű koncepciónak és gyakorlatnak. Lehetséges a „helikoni írók” vagy „helikonista írók” megjelölést egyezményesen alkalmazni írók tágabb vagy szűkebb csoportjára (az *Erdélyi Helikon* törzsgárdájára, illetve a marosvécsi találkozó meghívottjaira). Ám melyek lennének ez írók műveiben kimutatható *lényeges* közös jegyek, amelyek ezeket egybefűzik, és egyben megkülönböztetik más, nem „helikonista” írók műveitől? Mert ha „helikoni irodalom”-má egységesítőnk az *Erdélyi Helikonban* és a Szépművés Céhnel megjelent irodalmat vagy akár csak a vécsi törzsgárda műveit, akkor egymástól nagyon elütő írókat és írásokat tisztára felületi jellegű közös jegyek alapján sorolnánk közös skatulyába.

Az 1929. október és 1930. január között zajló *Vallani és vállalni*-vita mutatta meg először, hogy a Helikon esetében nem lehet szó egységes táborról, hogy a valóban egységes — s mint egyre inkább kiderült, konzervatív — koncepciót képviselő helikoni irodalompolitikával szembe fordult egy, a sáncokon belül jelentkező plebejusi ellenzék, amely a vitában az egész Helikonon kívüli, baloldali irodalmi közvéleményt maga mellé állította.

Elnevezését a vita, némiképpen megtévesztő módon, Berde Mária cikkének a címétől kapta. Amit tehát ez az elnevezés vagy cikkcím sugall, az elsősorban a Berde Mária képviselte álláspontot jellemzi. Az *Erdélyi Helikont* pedig inkább az, hogy berkeiben ez a cikk vitát váltott ki, tehát a benne kifejtettek ellenállásra találtak, amikor is az érdekes az lesz, hogy milyen gondolatok és álláspontok ütköztek meg abban a vitában, és milyen megfontolások húzódtak meg e gondolatok és álláspontok mögött.

Irodalomtörténetünk e valóban szép és főként tanulságos fejezetét csak az előzmények és következmények összefüggésében, az egész kor szövegösszefüggésében lehet megnyugtató módon tisztázni, értelmezni és értékelni. Ehhez — egyebek közt — a rejtettebb források (esetleg még rejtőzködő levelek, még megíratlan emlékezések) feltárása és felhasználása is szükséges. Mindennek hiányában itt csak magának a megjelent vitaanyagnak szelektív, kommentáló bemutatására vállalkozhatunk. Ez a „csak“ azonban — ezt hangsúlyozni kell —: a vita maga, tehát a probléma veleje. Ami hiányzik, az árnyalhatja a képet, értékes adalékokat kínálhat a motívációkhoz, de magán a korabeli sajtóban napvilágot látott vitán, témánk tulajdonképpen tényanyagán nem változtat.

R. Berde Mária *Vallani és vállalni* című vitaindító cikke az *Erdélyi Helikon* 1929. 8. (októberi) számában olvasható. A cikk szerzője az elszaporodó történelmi regény jogosultságát kérdőjelezte meg, mert annak „aranka-természete [...] elnyomja a ma regényének megszületését“, holott — s ezt hosszabban fejtegeti — a ma írója a mát kellene hogy megmutassa, annak minden fogyatékoságával. Csak-hogy — teszi hozzá — az az írói magatartás, amit ez igényel, kockázattal jár. „Kiállani a művünk mellé, a bőrünkre menő igazságaink mellé — *vallani és vállalni* —, ahhoz emeltebb homlok, több mindennel való leszámolás, több mindenre való elkészülés is kell író és kiadó részéről egyaránt“ — zárja cikkét Berde Mária.

A szerkesztőség Berde Mária írását azzal a megjegyzéssel publikálta, hogy a felvetett kérdésekről (van-e jogosultsága a történelmi regénynek, mi a mai erdélyi író hivatása) ankétot rendez, és várja az írók hozzászólását. Az érintett problémák azonban égetőbbeknek bizonyultak, semhogy elfértek volna a folyóirat akadémikus jellegű ankétjának gátjai között; kitörték a Helikon keretei közül, és szerte örvényltek a napilapok és irodalmi mellékletek hasábjain.

Kacsó Sándor volt a kezdeményező, a Helikon mindig is lázongó székelly csoportjának a tagja, aki *Gyávák voltak az erdélyi magyar írók* címen a *Brassói Lapok*-ban közzétett, vívódó, szenvedélyes hangú vallomásaiban szólt arról, hogy az erdélyi írók alkotásaikban gyávák voltak szembenézni a valóság nagy társadalmi kérdéseivel, megfutamodtak igazi nagy feladataik elől. A kisebbségi valóság keserű sorskérdéseit nem merték felmutatni, s e helyett a múltba, lélektani és esztétikai játékokba menekültek. Kacsó, cikke konkrétságával, darázsfbeszékbe nyúlt. Ki lamentálva, ki visszatámadva tiltakozott. Tabéry Géza a kolozsvári *Ellenzék*-ben, valamint a *Naqyvárad* című lapban ingerült hangon felelőtlenséggel vádolta Kacsót, és arra

hivatkozott, hogy ő személyesen például közéleti kiállításáért a hatóságok zaklatását, a meghurcolást is vállalta. Kádár Imre szerint — cikke a *Brassói Lapok*ban jelent meg — Kacsó a publicisztika feladatát kéri számon az irodalomtól, holott a valóság irodalmi, művészi ábrázolásához távlat kell. Ezzel szemben az írók tanúságát szolgáltatták bátorságuknak publicisztikai tevékenységükben.

A vitacikkekre Kacsó tért vissza azzal, hogy ő nem vádolt, ő vallomást tett, és továbbra is vállalja vallomását. Leszűkítik a kérdést azok, akik a bátorságot az államhatalommal szembeni kiállásra korlátozzák. „Az államhatalom — írja — csak bebörtönözhet. Fajtád azonban a lelkedbe mar, ha neki nem tetsző igazságokat mondasz.”

Közben a *Korunk* novemberi számában Gaál Gábor is foglalkozott a vitával (*Gyávkák-e az erdélyi írók?*), s az elmondottakat elvi, általánosabb szinten vizsgálva, a kérdést egyebek között azzal egészítette ki, hogy korántsem erdélyi kérdésről és erdélyi bűnről van csupán szó, mert az adott korban Európa-szerte megtalálható az az írotípus, amely szakrális és professzorális művészetelméletekre hivatkozva tér ki a nyílt színvallás elől.

A vita azonban még csak ezután szélesült ki, főként a *Brassói Lapok* hasábjain. A számos hozzászólásból, amelyeknek többsége Kacsó Sándor igazát támasztotta alá, sőt fejlesztette tovább, itt csak kettőből tallózunk. Franyó Zoltán üdvözlí, hogy végre egy helikoni író szenvedélyes vétője hangzott el. A továbbiakban pedig azt fejtegeti, hogy nem a tematikával van baj, hanem a szellemiséggel. A szellemiség hiányzik, ezért hiányzik a jelen valóság témája, de ezért csak a történelmi regény is. Majd így folytatja: az író meghamisítja hősei jellemrajzát, elleplezi azokat az összefüggéseket, amelyeknek a művészi megjelenítése kényes igazságokra vetne világot, romantikus stílusművészettel megszépíti azt a szociális konklúziót, amely a regény anyagában adva van — hogy műve megfeleljen az Erdélyi Szépírók Céh igényeinek. „Valami poshadt, miazmás atmoszféra ülepedett az erdélyi irodalomra, s még fokozódott, amióta az Erdélyi Helikon nevű eszmeárforgalmi R.T. diktálja a gondolatok és víziók árfolyamát az erdélyi piacon” — írja Franyó Zoltán a *Brassói Lapok*ban megjelent hozzászólásában.

Károly Sándor cikkében úgy véli, hogy abból a fajtaból, amit Kacsó Sándor hiányol, sok kézirat porosodik a fiókokban, s ezt közvetlen összefüggésbe hozza „bérces hazánk egyetlen kiadó”-jával. Aztán pontokba szedett keserű filippikában fejti ki, bővebben, hogy szerinte miért van ez így:

„1. Mert az egyetlen létező erdélyi könyvkiadó nem ad ki olyan munkát, amelybe véletlenül »belecsúszott« a világnézet.

2. Mert az egyetlen létező erdélyi könyvkiadón kívül nincs Erdélyben más, aki könyvet merne kiadni.

3. Az egyetlen létezőnél ez az elv uralkodik: történelem jöhet, lélektan is megfelel, szerelem szintén jó, szórakoztató langyos hasonlóképpen, bűvös rimelésű vers különösen szükséges, l'art pour l'art is elkél, általában minden alkalmas, ami nem érinti a márt, illetve a forradalmi szellemet.

4. Mert az új gondolat, a világnézet, a bátor hang, a kritika rossz ajánlólevél.

5. Az ilyeneket a lektorok és regénysors-döntő bölcsek elintézik: hiányzik belőle a líra... hiányzik a mélység... hiányzik a pszichoanalízis... hiányzik a művészi elgondolás... minden hiányzik belőle, csak egy van benne, egy ordít minden lapjáról: világnézet.

6. Ez pedig nem kell. A jámbor és nyájas olvasó olvassa csak 400 oldalon, hogy a festő, orvos, szobrász vagy költő szereti a nőt, de lelkük nem forrhat össze, mert útjukban áll a szexualitás. Ezzel a szexualitással kell nevelni Erdélyt. Azután a lélekelemzés a nagy probléma akkor, amikor a bordákba

hasít a letiprottak jalkiáltása. Ez, meg a lexikoni ásatag történelem a fontos korunkban, amikor szociális problémák rázzák meg a világot és amikor a technikai forradalom csodálatos lehetőségeket tár a huszadik század embe-re elé.

7. A forradalmi szellem, a világnézet szunnyadjon csak továbbra is az asztalfiókban, mert esetleg világító fátkyaként loboghatna és fényénél meg-látnák, hogy az egyetlen erdélyi kiadó mennyre elmaradt a korától.“

A *Brassói Lapok* szerkesztősége, a lap 1929. november 17-i vasárnapi számában, „az olvasó hozzászólása“-val zárja a vitát. A vitazáró Kacsó és a mellette kiállók álláspontját képviseli.

Közben pedig — amikor a sajtóvita a legparázsabb — megjelenik az *Erdélyi Helikon* 9. (novemberi) száma, a *Vallani és vállalni*-ankét első hozzászólásával. Kacsó Sándor után, aki a vitát a napisajtó szélesebb nyilvánossága elé vitte; itt a helikonista írók székely csoportjának másik vezéregyénisége, Tamási Áron szolt hozzá. S ha a lázongó vita eddig a Helikon falain kívül zajlott, most az úri irodalom felleg-várából csattan fel az elégedetlenség parasztzendülést idéző hangja.

A Berde Mária felvetette kérdéseket Tamási a Franyó Zoltán *Brassói Lapok*-beli vitacikkéhez hasonlóan (amellyel körülbelül egy időben is jelent meg) kiszéle-síti. De amíg Franyó a hangsúlyt az irodalom elméleti kérdéseire helyezte, addig Tamási cikkében az irodalompolitika közvetlenebbül ható problémái dominálnak. A történeti regény — Tamási szerint is — csak tünete a bajnak. Divat, kibúvás az írói feladatok elől. Az „országos baj“ az, hogy „az erdélyi magyar irodalom nem a mi valóságos, fájdalmas sorsunknak a képe, hanem egy levegőtlen, fonnyadt, nem eleven, hanem életmímelő irodalom“. A továbbiakban pedig ennek az irodalom-politikai összefüggéseire tér ki: „Ügy csináljuk az irodalmunkat is, mint a politi-kánkat: régi magyarosan, arisztokratikusan, a valóság megvetésével.“

„Olyan az egész, mintha hamisítás történnék itt. Az is történik [...]. Meg kell mondanom, hogy tíz esztendő alatt az irodalom kormánykerékénél még nem láttam egy olyan embert, akire rá tudtam volna mutatni kitörő örömmel: íme, ez az, akire vártunk. [...] Talán Benedek Elek lett volna az egyetlen. [...] Neki azonban nem jutott Erdélyben irányító szerep. Úgy látszott sokszor, hogy éppen azért nem, mert alkalmas erre.“

A továbbiakban biztatóbb állomásnak tekinti a helikoni csoportosulást, de osto-rozza álmisságáért, holott sodró, elsőprő, türelmetlen, eleven szellemmé kellene kiforrnia. S ehelyett folynak tovább a régi „apró kalandozások a divat, a siker, a megalkuvások felé, amelynek egyik megnyilvánulása a történelmi regény“. S cikkét fenyegető kérdéssel zárja: „Hát nem fog itt történni semmi?“

Ezzel azonban a Helikon ankétja keretében be is fejeződött az ellenzéki bíráló hang. A folyóirat az ankétra — egy szám (a decemberi) kihagyásával — csak az 1930-as évfolyam 1. számában tért vissza, hogy kurtán-furcsán be is rekessze, még-pedig úgy, hogy koronatanúként — nem először hasonló helyzetben — Heinrich Zillichet, a *Klingsor* című szász folyóirat szerkesztőjét vonultatta fel.

A hivatalos helikoni irodalompolitika szász szövetségésének és megbízható tar-talékának intervenciója tanulságos voltánál fogva részletesebb ismertetést érdemel. Zillich megleckézeti az erdélyi magyar írókat, amiért — a tényt Zillich nem ta-gadhatja — többségük kétségbe vonta a történelmi regény jogosságát és azt kívánta, hogy az irodalom álljon ki népének politikai frontján. (A vitatkozók többsége nem a történeti regény jogosságát tagadta, hanem egészségtelen tünetnek tekintette az írók tömeges múltba menekülését.) Tamásit külön is megrója Zillich, és azt állítja róla, hogy nézeteiben a provincializmus veszélye rejlik. A továbbiak során különös tekintélyérvhöz folyamodik, mondván, hogy sok minden, ami a vitában elhangzott,

„Erdélybe kissé későn elkerült jelszava a Nyugatnak, ahol azonban már nem akad ember, aki hangoztatni menné, mert joggal félhetne attól, hogy megállapítják róla az anakronizmust“. S ő csak tudja ezt, hiszen születésénél fogva tartozik ahhoz a nyugati kultúrkörhöz, amely felé a kioktatottak csak sóvárogva tekinthetnek.

A továbbiak során Zillich ügykezetében ellentmondásba keveredik. Azt mondja, hogy ha az írókat felszólítanák arra, hogy írjanak mai regényt, abból nem születne nagy mű, mert a jó irodalomnak nem az ilyen külső ösztönzések, hanem a belső írói kényszer a záloga. Mintha a vita során tucatnyi dokumentált hozzászólás nem azt bizonyította volna be, hogy a történeti regény inflációjáért és a jelen problémáival foglalkozó írások elapadásáért az alkotó munkára kívülről ható irodalompolitikai ösztönzések, illetve vétók a felelősek, s mintha maga Zillich nem szölte volna el magát valamivel előbb így: „Bizonyos, hogy éppen az Erdélyi Helikon írói körének pályázatai és szervezetének sajátossága kedveztek a történeti regény kifejlődésének.“

Vagy említsük meg még azt a demagóg szembeállítását, amely abban a tanácsban fejeződik ki, hogy a magyar írók kevesebbet foglalkozzanak programokkal, felhívásokkal és jelszavakkal, és többet a kvalitással, a dilettantizmus, a provincia-lizmus és a műveletlenség kíméletlen kritikájával.

Nem valószínű, hogy a megbízható százsz transzilván szövetséges eléggé kétbalkezes kioktatása elérte volna a célját a helikonista írók többségénél. Ahhoz túl sértő is volt. Kétségtelenül rosszul állt a Helikon szerkesztősége az ankét mérlegének a kiegyenlítése dolgában.

És nem sokat változtatott ezen a lapszám másik ankét-anyaga — Osvát Kálmán szellemes mellébeszélése sem, melyben a szerző azon töpreng, hogy milyen ellentmondás az, ha az író a nyomor, az embertelenség ábrázolása során már nem is a nyomor, az embertelenség foglalkoztatja, hanem műhelyproblémák, ül, ír, korrigál — és nem rohan életet menteni. Akkor már — így Osvát tanácsa — inkább írjon történelmi regényt.

De nem csupán e cikkek miatt neveztük az *Erdélyi Helikon* ankétjának a befejezését kurta-furcsának. Van a lapszámban egy árulkodó nyoma annak, hogy a szerkesztőség korábbi terveit megváltoztatva szinte közvetlenül a lapszám lezárásakor hirtelen, kapkodva vetett véget a kínos ügynek. Előbb azonban arról, hogy hogyan és mivel vet véget a szerkesztőség az ankétnak. Ugyanabban a januári számban, amelynek ankét-rovatában Zillich és Osvát írásait olvashatjuk, az *Észrevételek* címet viselő rovatban az utolsó lapokon egy láthatóan sebtiben összerótt cikk olvasható. Címe: *Enyveshát*. Ez a cikk mintegy összegezésként áttekinti a sajtóban lezajlott vita „egészét“, s minthogy más lehetősége nem maradt — ócsárol. „Rosszhiszemű félművelt zsurnalizmusnak“ minősíti a sajtó hangadó cikkeit, azt a benyomást igyekszik kelteni, hogy a tehetégtelen zugírók lázadása volt az a színvonalat jelentő Helikon ellen. Aztán fittyet hányva a cikk elején megfogalmazott apodiktikus elutasításnak, néhány soros, most már taktikázó közhely-véleményt mond egy-egy vitatkozó mondanivalójáról, hogy Berde Mária cikke „több szempontból nagyon hasznosnak bizonyult“, Kacsó Sándor vádja „nem volt érdemtelen“, Kádár az elvi vita magaslatán próbálta álláspontját megmagyarázni, Tabéry felháborodva tiltakozott, Franyó és Aradi „mellébeszélt“. Zillich viszont „nyomós érvekkel“ állította fel „okos elméletét“: nem az anyaga bírálendő az erdélyi írásművészetnek, hanem a kvalitása. Végül a cikkíró, mintegy a maga véleményeként, újrafogalmazza Zillich irodalmi prognózisát. Eszerint a vita nyomán az aktuális témák konjunktúrája következik, és ez nem fog használni a minőségnek. Azokra az olcsó enyveshátú vásári fényképekre utal, amelyeken idővel teljesen elhalványult az

arcél — és azon aggodalmát fejezi ki, hogy így koptatja majd el az idő ezeket az aktualitás jegyében fogant műveket. (Egy szerkesztőségben adódnak hálátlan penzumok is. E cikk megírása kétségtelenül ilyen feladat volt. Ez meg a nagy sietség lehet a magyarázata a cikkben hemzsegő stílris és logikai pongyolaságoknak is.)

Közvetlenül az *Enyveshát* című cikk után a lapszám utolsó (96.) oldalán Az Erdélyi Helikon hírei-rovatban bukkanunk rá a sietségről árulkodó említett nyomra, ahol a szerkesztőség a következő szám tartalmát harangozza be. Itt ugyanis „Kádár Imre hozzászólását a Vallani és vállalni vitájához“ a februári számba ígérik. Azonban sem Kádár cikkének, sem az ankét bármilyen említésének nyoma sincs többé sem a februári, sem a további Helikon-számokban. Nyilvánvaló, hogy a vita sebbel-lobbal való berekesztésekor a korábban megfogalmazott közleményből elfelejtették kidobni ezt az időközben végképp visszavont bejelentést.

A vita rövidre fogott, adatszerű története: ennyi. A felhozott adalékokból kiderül, hogy a vita nem a helikonista írók vitája volt, és nem az *Erdélyi Helikon*-ban zajlott le. Az *Erdélyi Helikon* ankétot (nem vitát) nyitott Berde Mária *Vallani és vállalni* című cikke kapcsán. De még meg sem jelenhetett az ankét első hozzászólása, amikor Kacsó Sándor cikke nyomán (*Brassói Lapok*, 1929. október 16.) kibontakozott az igazi vita az írók gyávaságáról. Ennek a rendkívül élénk vitának Brassótól Nagyváradig és Kolozsvártól Temesvárig a magyar napisajtó volt a színhelye, résztvevői pedig helikonista és Helikonon kívüli írók, az egész romániai magyar irodalom. A sajtóvita lényegében egy hónap alatt lezajlott (a *Brassói Lapok* vitázáró cikke november 17-én jelent meg). Ennek a vitának szerves része volt — teljes összhangban a vitában részt vevők túlnyomó többségével — az a két írás (Berde, Tamási), amely ezalatt a Helikonban jelent meg.

Az *Erdélyi Helikon* januári számának ismertetett közleményei, közel két hónappal a tulajdonképpeni vita lezárása után, elutasították a vita során a túlnyomó többség képviselte álláspontot, s ezzel egy sorban a Helikon korábbi cikkírói (Berde és Tamási) álláspontját is anélkül, hogy saját álláspontjukat valamennyire is komoly érvekkel támasztották volna alá. Ezek a közlemények a vita során elmarasztalt helikoni irodalompolitika önigazoló dokumentumai.

A vita teljesebb értékelése, történelmi helyének kijelölése — amint már említettük — megkivánná, hogy beléhelyezzük a kor teljesebb összefüggésrendszerébe, ami nem lehet e tájékoztató igényű dolgozat feladata. Jelzésszerűen és hipotetikus jelleggel legfeljebb ennyit jegyezhetünk itt meg: az előzmények között — úgy tűnik — érlelő tényezőként fontos szerepet töltött be az a másik vita, amely 1928 végétől 1929 derekáiig az erdélyi gondolat körül zajlott.

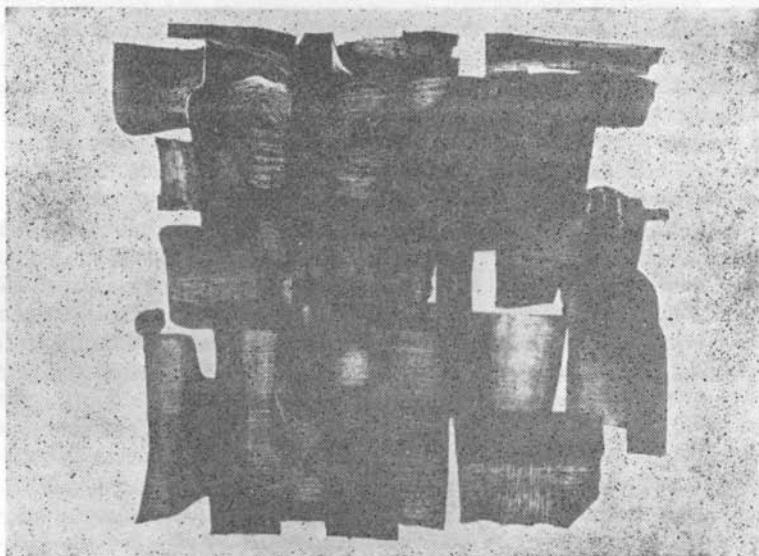
A vitának talán legjelentősebb eredménye az a felismerés volt, hogy nem használ a romániai magyar irodalom ügyének az Erdélyi Szépművés Céh kiadói monopóliuma. Ettől kezdve a Helikon belső és külső ellenzéke — külön utakon vagy együttes erővel — ismételten új, életképes könyvkiadó létrehozásával kísérletezett. Ez erőfeszítések rövid életű, mégis jelentős eredményeiként említsük meg az Erdélyi Magyar Írói Rend (EMÍR) íróközösséget (1933-ban Berde Mária, Olosz Lajos, Tabéry Géza és mások alapították), valamint az Erdélyi Enciklopédiát (a *Korunk* és az *Erdélyi Helikon* fiatal generációjának néprfronti szellemű kezdeményezését 1939-ből). És bár e kiadói kezdeményezéseknek, valamint a szerzői kiadásoknak az évek folyamán mintegy két tucatnyi rangosabb könyvet köszönhetünk, lényegében a

helyzetén ez nem változtatott, az egyetlen versenyképes, mert tőkeerős kiadói vállalkozás a két világháború között az Erdélyi Szépművészeti Céh maradt. És ez a monopólium nem vált hasznára.

IRODALOM

Cikkünkben való felhasználásuk sorrendjében adjuk a vita legfontosabb dokumentumainak könyvészeti adatait:

- R. Berde Mária: Vallani és vállalni. Erdélyi Helikon, 1929. 8. (október) 623—625.
Kacsó Sándor: Gyávák voltak az erdélyi magyar írók. Brassói Lapok, 1929. október 16. (vezércikk).
Tabéry Géza: A gyáva erdélyi magyar irodalom. Nagyvárad, 1929. október 20. (Ugyanaz a cikk némi tompítással megjelent a kolozsvári Ellenzék 1929. október 20-i számában Mi volt az erdélyi írók gyávasága? címen.)
Kádár Imre: Hát gyávák voltunk-e? Brassói Lapok, 1929. október 23.
Kacsó Sándor: En vallottam, ti tagadtatok! Tartson lelkiismeretvizsgálatot Tabéry Géza! Brassói Lapok, 1929. október 27.
Gaál Gábor: Gyávák-e az erdélyi írók? Korunk, 1929. 11. 829—832. (Válogatott írások I. 317—321.)
Franyó Zoltán: Az erdélyi írók gyávasága. Brassói Lapok, 1929. november 3.
Károly Sándor: Nézzük hát: ki a gyáva? Brassói Lapok, 1929. november 10.
Kádár Béla: A végszó jogán. Az olvasó hozzászólása a gyávaság problémájához. Brassói Lapok, 1929. november 17.
Tamási Áron: Így van. Vallani és vállalni-ankét. Erdélyi Helikon, 1929. 9. (november) 695—698.
Dr. H. [Heinrich] Zillich: Gyávák-e az erdélyi költők? Vallani és vállalni-ankét. Erdélyi Helikon, 1930. 1. (január) 52—54.
Osvát Kálmán: Szabad-e... s mindjárt az első alkalommal... Vallani és vállalni-ankét. Erdélyi Helikon, 1930. 1. (január) 54—56.
Molter Károly: Enyveshát. Eszrevételek-rovat. Erdélyi Helikon, 1930. 1. (január) 94—96.
Az Erdélyi Helikon hírei. Erdélyi Helikon, 1930. 1. (január) 96.
Kuncz Aladár: Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában. Nyugat, 1928. október és Az Erdélyi Szépművészeti Céh Kalendáriuma az 1929-ik esztendőre. Cluj-Kolozsvár, 34—43.
Gaál Gábor: Az „erdélyi gondolat” tartalma és terjedelme. Korunk, 1928. 12. 907—910. (Válogatott írások I. 273—277).
Szentimrei Jenő: Ama bizonyos erdélyi gondolat. Erdélyi Helikon, 1929. 1. 61—63.
Kádár Imre: Az erdélyi gondolat és ellenfelei. Erdélyi Helikon, 1929. 3. 161—165.
Aradi Viktor: Az „erdélyi gondolat” és az „erdélyi lélek”. Korunk, 1929. 5. 344—355.
Heinrich Zillich: Über die siebenbürgische Diskussion. Klingsor, 1929. 6. 235—237. (Egyidejűleg az Erdélyi Helikon 1929. 6. számában Az erdélyi eszmecsere címmel.)

Kazinczy Gábor:
Kompozíció

EXPRESSZIONIZMUS ÉS ELKÖTELEZETTSÉG A KORUNKBAN

Célja szerint az alább következő észrevétel-sorozat — egy nagyobb lélegzetű tanulmány gondolat- és adatrendszeréből kiragadva — inkább összefüggésekre, semmint fogalmakra összpontosul. Azért az utóbbiak (a szűkreszabott keret miatt szükségképpen vázlatos) tisztázásáról sem mondhat egészen le, minthogy már a cím olyan relációt tételez, melynek elemei külön-külön ismertek és közerthetők ugyan, összekapcsolásukra sem ez az első kísérlet, csakhogy éppen az adott vonatkozásrendszerben nyert specifikumuk kidomborítására nem került még — tudomásom szerint — sor.

Kezdeném mindjárt az *elkötelezettségen*, amely mint fogalom (de nem mint jelenség, mint szellemi magatartás!) nem a Dienes—Gaál szerkesztette *Korunkkal* egyidős, hanem a mi kortársunk: az 50-es évektől használatos. A Sartre körül tömörült baloldali, a marxizmushoz bizonyos vonatkozásokban közelálló egzisztencialisták terminológiájából került szélesebb körű használatba, s terjedt el mind az alkotásra, mind pedig a politikai cselekvésre kiterjedő jelentésben. Ezt a magatartást követelményként tűzték ki a régi *Korunk* munkatársai s neveztek „szociális“-nak, „aktív“-nak, „harcos“-nak vagy éppenséggel „osztályharcos“-nak, művekre vonatkoztatva pedig „irányzatos“-nak. Retroaktív (nem anakronisztikus) használatára az egykori *Korunk* és az expresszionizmus összefüggésében felbátorít, hogy klasszikus precedensre is hivatkozhatunk: „Az esztétikai törvényt a valóság kodifikálta. Mi magunk észre sem vettük — amikor minden más, korábbi vagy későbbi példaktól függetlenül — kibukkant a szánkon a szocialista realista kifejezés... A szocializmus jelentette a valóságvállalást. A realizmus automatikusan realizmust hozott... A valóság foglyai lettünk: elkötelezettjei...“ (Fábry Zoltán: *A valóság: erkölcs. Új Írás*, 1966. 1. 95—97. Idézi Méliusz József *A Korunk költészete* című kötetben: *A Korunk irodalma kiadása elé*. Bukarest, 1967. 8—9.).

Kitűnik majd a továbbiakból, hogy nem következetlenség, nem is véletlen a *Korunk* expresszionizmusa és elkötelezettsége gondolatsorba beiktatni a szocialista realizmus fogalmát, s olyan tanút idézni erre, mint Fábry Zoltán, aki a *Korunknak* stílusában expresszionista, elkötelezettségében szocialista klasszikusa. Nem véletlen továbbá — s ezt már előljáróban le kell szögeznünk — a *Korunk* és az expresszionizmus találkozása az elkötelezettségben. Dienes László ellenzéki folyóiratából alakult a *Korunk* pártos, marxista havi szemlévé. Márpedig az expresszionizmus, a maga sokféle árnyalatával, még az avantgarde-on belül is, amely eleve a tiltakozás jegyében fogant, a legkövetkezetesebben hirdeti a fennálló rend tarthatatlanságát („... az expresszionizmus *ellenzéki művészet*“ — Mario de Micheli: *Az avantgardizmus*. Budapest, 1965. 81.). A *Korunk* eleinte tételesen, majd egyre következetesebben éppen arra vállalkozott, hogy közvetítse egyfelől a világ társadalmi és szellemi mozgásának minden haladást reveláló jelenségét,

másfelől mozgósítsa és szóhoz juttassa azokat a hazai erőket, amelyek a társadalmi és művészeti haladást voltak hivatottak előmozdítani. Az a társadalmi problematika, amely a *Korunkban* előbb az eklekticismusig tág szellemi horizont síkján, majd egyre inkább a „tisztá osztályvonal“-nak alárendelten a folyóirat sajátos funkcióját és elvülhetetlen érdemét biztosította a „romániaiság“-on belül s rangos külföldi munkatársak közreműködésével — az avantgarde irányzatok közül annak az expresszionizmusnak juttatta a *Korunk uralkodó stílusa* címet, amelynek formai újításai és erőteljes emotív-mozgósító hatása azonos eszmények, célkitűzések eszközeiként kínálták magukat. Helyesen állapítja meg Bori Imre, hogy a romániai magyar irodalomban, hasonlóan a csehszlovákiaihoz és a jugoszláviaihoz, „az expresszionizmus csillagképében született irodalom a leggazdagabb“, s a hazai kutatással egybehangzóan leszögezi, hogy „...a két világháború közötti időszak egyik vezető folyóirata, a kolozsvári *Korunk* is az expresszionista irodalom kialakította eszményt képviselte, immár legendás főszerkesztője, Gaál Gábor pedig ennek az eszménynek a realizálója volt, miként azt a *Korunk* szépirodalmi anyaga is bizonyítja.“ (A *szeccszíótól a dadáig*. Újvidék, 1969. 244.)

E tanulmány tárgyából s a tárgy természetéből következik, hogy a fogalmakat, amelyekkel operál, csakis történeti mozgásukban tisztázhatja. Vonatkozik ez központi kategóriájára, az expresszionizmusra is, melyet a továbbiakban hol *stílusként*, nevezetesen a *Korunk* uralkodó stílusaként használunk, hol pedig avantgarde *áramlatként*, illetve *irányzatként*. Mint stílustörténeti műszó a külső megformálás lehetőségei közül arra utal, amely a kifejezés erejében, az *expressziivitásban* realizálódik, harsány eszközökkel közvetít robbanásig feszülő indulatokat, a túlzásig felnagyít, kiemel és ellentétez. Már ennyi is elég annak jelzésére, hogy különböző korok műalkotásaiban (a bibliától Goya grafikáig) felismerhető nem is egy azok közül a stílusjegyek közül, amelyek meghatározott társadalmi-művészi szándékok szolgálatában együttesen alkották az expresszionizmus időben is körülhatárolható (nagyjából a század első negyedét felölelő) áramlatát.

Az 1926 és 1940 között megjelenő *Korunkban* az expresszionizmus éppen ebben a kettősségekben jelentkezett: elsődlegesen magát az áramlatot képviselte, amely a 20-as évek derekára — tehát a *Korunk* indulásakor — túl volt már a kiteljesedésen; stílusir hatását viszont még jó ideig (csökkenő tendenciával szinte mindvégig) éreztette a folyóirat lapjain, nemegyszer más áramlatok stílusjegyeivel keveredve. Közvetve pedig — s ezt nyomatékosan ki kell emelnünk — jelen van a *Korunk* számos szerzőjének (beleértve a szerkesztőt, valamint legközelebbi, állandó munkatársait, mint a publicista-kritikus-esszéíró Fábryt és a lírikus-prózaíró Méliusz), hazaiaknak és külföldieknek az életművében. József Attila, Kassák Lajos, Déry Tibor vagy a képzőművészek közül a folyóiratban esztétikai-művészettörténeti eszme-futtatásokkal jelentkező Dési Huber István alkotói pályáján az expresszionizmus el nem hanyagolható állomás volt, akárcsak Brecht vagy Johannes Becher életművében; a német Ernst Toller vagy a közvetlen törzsgárda tagjai: Gaál Gábor, Fábry Zoltán, Méliusz József, Szilágyi András esetében ennél is többről van szó; az adott áramlat jegyében fogant és kiforrott életműről, az expresszionista értekező, illetve elbeszélő próza, líra és publicisztika legjobb lehetőségeinek úgyszólván teljes kiaknázásáról.

Szem előtt tartva az elkötelezett *Korunk* és az elkötelezett expresszionizmus viszonylatában a helyes arányokat, emlékeztetnünk kell arra az egyébként közismert tényre, hogy a *Korunk* sem indulásakor, illetve az azt követő években, tehát Dienes László szerkesztésében, sem Gaál Gábor irányítása alatt nem volt kizárólag vagy elsősorban művészeti-irodalmi szemle, abban az értelemben, ahogyan

a magukat valamely avantgarde irányzattal eljegyzett művészek, irodalmárok eszményeik, programjuk érvényesítése, terjesztése végett szerkesztettek lapokat. Viszonyát az expresszionizmushoz ilyen analógiákból kiindulva vizsgálunk — meddő fáradozás lenne. Egyedülálló jellege, funkciója éppen abból következik, hogy *világnézeti szemle* volt mindvégig (első szakaszában is, amikor ez a világnézet — nem személyesen a Dienes Lászlóé, hanem az általa közölt szerzőké általában! — korántsem volt egységes és egyértelműen marxista). A *Korunk*ban a társadalmi valóság és a tudatformák kritikai vizsgálata, a szellemi élet egésze kért és kapott a hazai magyar folyóiratkultúrában egyedülálló helyet. Targyunkat ez annyiban érinti, amennyiben a művészet, az irodalom a szélesre tárt szellemi horizont egyik síkja volt csupán. (Itt jegyezném meg, hogy 1932-ig vers meg sem jelent a lapban.)

Ilyen arányrendszerben a közlésre alkalmasnak ítélt irodalom fajsúlya, reprezentatív jellege szükségképpen megnövekedik. Hogy a közölt írások tekintélyes hányada expresszionista irodalom volt, azt nem annyira expresszionizmusuk indokolta, mint inkább az elkötelezettségük. A *Korunk* avantgarde jellege elsősorban eszmeiségében gyökerezett, idegen volt szellemétől az izmusok publikációinak szektás intoleranciája minden, az avantgarde kelletkártól eltérő művészi eljárással szemben. Mellékesnek vagy esetlegesnek minősíteni a hagyományos struktúrákat szétfeszítő művészet bátorítását, egyet jelentene a szemle esztétikai felfogásának félreértésével. 1927-ben Gaál Gábor (*Az Erdélyi Helikon antológiája. Válogatott írások* I. 1968. 116—120.) a Helikon-antológia értékét méltatva megállapítja, hogy ebben az írói csoportosulásban „a szabadvers még csak verdesi szárnyát, különben a szimbolikus és az utána való realizmus a credo“. Nem kerüli el a figyelmét az sem, hogy a Helikon soraiban már fel-fellelhető „a még nem világosan tudatosított frissebb stílusok“ szele, Bartalist, Szentimreit, a prózaírók közül Tamásit és Nyírórt emeli ki, mint akik túlhaladták „a Nyugat szellemtörténeti típusát“.

Az 1927-es Helikon-antológia *Korunk*-beli kritikusa azonos azzal a Gaál Gáborral, aki a Benamy Sándorral közösen kiadott röpiratban (*Erről van szó*. Kolozsvár, 1927) expresszionista fogantatású versekkel jelentkezik. A Tanácsköztársaság emigrációjának nyugati fővárosaiból hozza a világnézet és a stílus forradalmi megújulásának igényét, s nemcsak onnan. Egy új világ új művészetének ismeretében is szól. A szovjethatalom első tíz esztendejének művészi tapasztalatai, az a társadalmiságtól áthatott, totális avantgarde, amelynek vívmányai máig is felülmúlhatatlanul hatottak a kor minden új utakat kereső művészeré és esztétikusára, bizonyítani látszottak, hogy az izmusok társadalmon kívülisége csupán a polgári rendben törvényszerű, hogy az avantgarde nemcsak a tagadás és a rombolás művészete lehet, de az igenlése, az építése is.

Már a *Korunk* első évfolyamának augusztus—szeptemberi, kettős számában Kaszák cikkezik *Az orosz filmről* (mely a maga formanyelvén az expresszionista művészetnek talán legszerencsésebb kibontakozását biztosította), s még ugyanabban az évben, az 5. számban Braun Soma *Az új orosz regényt* ismerteti; az áprilisi szám *Szabadszínpadok és szavalókórusok Oroszországban* című kultúrkrónikája — a szerző megjelölése nélkül — egy másik olyan művészeti ágat ismertet, amely éppen az expresszionizmus jegyében született meg. A színpad és a film — mint az expresszionista művészet leginkább tömeghatású s egyben a legmaradandóbb értékeket teremtő két ága — mindvégig a *Korunk* kultúrkrónikáinak homlokterében maradt. Ugyancsak az első évfolyamban olyan anyagot olvashatunk, amely a szintézis igényével közeledik a hagyományos és az expresszionista színpad akkori, de ta-

nulásaiban máig sem elévült problémáihoz (Németh Antal: *Az európai színházi kultúra mai helyzete*).

Az az ízig-vérig expresszionista dráma viszont, amelynek egy részletét az 1927-es 1. számban közölte a folyóirat, kevéssé indokolja a mai olvasó szemében ennek az áramlatnak a maga idején átütő színpadi sikerét. Ernst Toller *Hinke-mann*járól van szó, a német pacifista expresszionizmus egyik klasszikus alkotásáról, amely ma arról győz meg, mennyire időhöz és helyhez kötött egy-egy irányzat vagy éppenséggel alkotás hatása. Hogy e felismeréshez nem kellett csaknem egy fél évszázadnak eltelténie, arra a *Korunk* 1938-as számának egyik képzőművészeti recenzióját hívhatjuk tanúságul. A szerző egy angol nyelvű könyvet, Peter Tholennek a modern német képzőművészetről szóló munkáját ismerteti, s szemmel láthatólag nem rokonszenvezik az expresszionistákkal, akiket — szőröstül-bőröstül — elmarasztal „dialektikátlan és epileptikus művészi világkép“-ükért. Az ítéletet a maga sommás voltában igazságtalannak kellene minősítenünk, ha a szerző elmulasztotta volna a vizsgált jelenséget elhelyezni a történetileg-társadalmilag determinált időben: „A modern német művészet... történeti jelenség s mint ilyen... e művészet termőtalaja, a csoportok, amelyekből kinőtt, valóban szakítottak a valósággal, lemondtak arról, hogy aktívan vegyenek részt a valóság alakításában és művészetük is lemondott arról, hogy a történelem dinamikájának az áramkörébe kapcsolódjon be.“

Ez a felismerhetően marxista terminológiájú értékelés jelzi azt a folyamatot, amelynek érzékeltetése végett több mint egy évtizedet kellett átugranunk az első *Korunk*-évfolyam néhány címének felsorolásától egy olyan szövegig, amely két évvel előzi meg a lap betiltásának pillanatát. A jelzett tíz év alatt az expresszionizmus mint áramlat felélte energiáit, a *Korunkot* viszont „a történelem dinamikájának az áramkörébe“ való bekapcsolódása, aktív részvétele „a valóság alakításában“ bizonyos következtetések levonására készítette. Meghamisítanók a valóságot és a *Korunkhoz* méltatlan apológia vétkébe esnének, ha ezt a folyamatot zökkenés- és vívódásmentesnek próbálnók beállítani. Az avantgarde táborában Európaszerte polarizálódás állott be, a politikum egyre közvetlenebbül szólott és került be az alkotásba. Németországban például, az expresszionizmus hazájában, a náci irodalom- és művészetpolitika degeneráltnak minősítette azt a művészetet, amelyet a *Korunk* mindenkor szívesen látott hasábjain. A történelmi idő szorításában a baloldali avantgarde nemzetközi tekintélyű képviselői Éluard-tól Brechtig kidolgozták azt az új ars poeticát, amely a művészi igényességnek, a művészi újnak a feláldozása nélkül szegődött az emberi viszonylatok megújításának szolgálatába. Az expresszionizmus — még idealista fogantatású, Nietzsche-re hivatkozó messianisztikus, vagy Bergsonból táplálkozó, intuitív változatában is! — emberközpontú művészi hitvallás volt, a legáthumanizáltabb az avantgarde irányzatok közül. (Innen ered talán az a pátosz-többlet is, amit a korszerű tudományon s a harmincas évek „új tárgyilagosság“-ának irodalmán csiszolódott értelem és ízlés túlhaladott.) A *Korunk* hasábjain lemérhető az expresszionizmus jellegzetességeinek az a továbbélése is, amely az emberről emberhez szólás bensőségebb formáit választotta. Ez a választás — Méliusz lírája vagy Fábry esszészerű publicisztikája kívánkozik ide legjellegzetesebb példaként — műfajok, műformák határainak az áttörését is jelentette egyben. Az avantgarde esztétika dicséretes gátlatalansága lehetővé tette a zárt (vagy azoknak vélt) struktúrák szétfeszítését egy olyan mondanivaló érdekében, amely egyszerre kívánt személyhez szóló és messzehangzó lenni, indulatok erejével tágitani az értelmet.

„Ha Gaál Gábor bécsi jegyzetfüzeteinek avantgarde-anyagát összevetjük a

Válogatott írások avantgarde-tárgyú kritikáival, kétségtelen eltérés állapítható meg a kettő között...“ (Tóth Sándor: *Művészetelmélet és művészi gyakorlat szembe-sítése. Lapok egy monográfiából. A Hét, 1970. 9.*). Kétségtelenül igaza van Tóth Sándornak, amikor az eltérés okát abban látja, hogy a jegyzetekben az izmusok programnyilatkozatait minősíti Gaál Gábor, későbbi, kritikusi és szerkesztői gyakorlatában viszont konkrét műveket kell szemügyre vennie. Ha ennek a szerkesztői (tehát szükségképpen kritikai) gyakorlatnak az egészét vizsgáljuk a *Korunk* évfolyamainak tükrében, az eltérésnek nemcsak a háttére rajzolódik ki, hanem — egy lehetséges *Korunk*-periodizáció tagolásában — a folyamat maga, minden árnyalatával. Már *A Korunk irodalma* eddig megjelent első kötete, a vers-anyagot tartalmazó válogatás árnyalja az összképet, csökkenti az elnagyolt benyomásokból eredő félreértéseket, valóságos arányaiban és összefüggéseiben mutatja be a folyóiratban megjelent avantgarde-lírárt s azon belül az expresszionista verseket. Joggal várhatjuk a *Korunk* prózájának, publicisztikájának, drámai alkotásainak, s nem utolsósorban kritikai anyagának közlésétől annak a dokumentálását, hogy mennyiben és mitől volt a *Korunk* avantgarde szemléletű folyóirat, s ezen belül miért juttatnak a kutatók éppen az expresszionizmusnak kiemelkedő szerepet.

Hogy az elkötelezett avantgarde és a szocialista realizmus viszonylatában, egy bizonyos periódus elszigetelt megnyilatkozásai ellenére, a *Korunk* nem a dogmatikus beszűkülés útját járta, arra számos szöveget idézhetnénk. Állapodjunk meg egynél: „Válatozatlanul vallom ma is, hogy művészetünk teste-lelke modern kell hogy legyen, de ez a modernség nem lehet sem egy még oly forradalmi irány napi kérdéseinek ábrázolása, sem a szakma soron következő fázisa...“ (Dési Huber István: *A festői módszer kérdése. Korunk, 1937. I. 110.*) Ennek az elméletileg alátámasztott credónak egy olyan festői életmű biztosít az okos és tisztességes szó visszhangját megsokszorozó hitelt, amely éppen az elkötelezett expresszionizmus jegyében lett naggyá. A személyes hitvallás attól minősül a néprontos fénykorát élő *Korunk* programatikussá megnyilatkozásává, hogy 1937-ben egyetlen más, számba jöhető folyóirat sem közölt volna olyan szöveget, amely sem a bezárkózó atelier-szellemnek, sem pedig a művészetet agitatív szemléltetőeszközzé degradáló utilitarizmusnak nem tesz szemernyi engedményt.

S szólaljon meg végül maga Gaál Gábor, aki mihelyt átvette a szerkesztést, a munkásosztály ügyének képviselőtét vállalva a *Korunkban*, az expresszionista költő és a marxista irodalomtudós egymásnak ellent nem mondó tudásával szögezte le álláspontját (mely lapja álláspontja is egyben) társadalom és irodalom válságának kérdésében: „Minden önmagát túlélt uralkodó rendszernek tipikus sajátja ez, egy időpontban elérkezik ahhoz a pillanathoz, amikor a maga valóságából csak azt engedi látni és azt igyekszik felmutatni, ami a saját maga társadalmi és gazdasági mivoltának kedvező, ami a szilárdságát és az örökkévalóságát igazolja. Mindaddig, amíg nyugodt lelkiismerettel igazolható valamely uralkodó rend valósága, addig az irodalom tele van mondanivalókkal. A nyugodt lelkiismeret pátosza csupa kritika és harc. Az irodalom minden sorában a valóság lobog mindaddig, amíg az irodalom — őszinte lehet“ (*A válság az irodalomban. Válogatott írások I. 408—409.*).

A *Korunk* — nem utolsósorban expresszionista szerzői révén — őszinte mert és tudott lenni, azon túl is, hogy a polgári rend az irodalmat, a művészetet, „a konzervatív és stílusirodalmakkal (kísérleti irodalmakkal) hamis tartalmak“ területére száműzte. Hogy erre képes volt, az nem elhanyagolandó mértékben azzal magyarázható, hogy legjobbjai személyében kijárta az izmusok iskoláját, s a valóság-irodalmat nem ezek ellenében „játszotta ki“, hanem a teljes szélességében kibontott művészeti arcvonalon mindig a leghatékonyabb eszközöknek juttatta az elsőséget. Egy adott szakaszban ez az elsőség az expresszionizmusnak jutott.

A KLINGSOR ÉS A HAZAI MAGYAR IRODALOM

A hazai német folyóiratkultúra történetén végigtekintve a századfordulóig nem találunk olyan időszak kiadványokat, amelyek hasábjaikon elsősorban a szépirodalomnak adtak volna helyet. A múlt századi tudományos-történelmi arcélú periodikák (például az *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*) után csupán e század elején találkozunk olyan folyóirattal, amely az egyre növekvő irodalmi igényeknek igyekezett eleget tenni.

Az úttörő kezdeményezés az alig harminc esztendőös Adolf Meschendörferé, aki 1907 őszén (tehát a *Nyugattal* csaknem egyidőben!) megindítja Brassóban a *Die Karpathen* című, kéthetenként megjelenő irodalmi lapot. Hazánk területén ez volt az első rangos német szépirodalmi folyóirat, amely az almanachlira-ízű „Heimatdichtung” (népies-hazafias irodalom) gyakran múltbanező vidékiességet árasztó termékei mellett az új század modern törekvéseit felcsillantó műveknek is helyet adott, s ugyanakkor a magyar és román testvérirodalom jeles képviselőit rendszeresen bemutatta a hazai (és nemcsak hazai) német olvasóközönségnek. A *Die Karpathen* lapjain között magyar vers- és prózafordítások futó áttekintése is jelzi, hogy a lap főleg a klasszikusokkal (Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai) akarta megismertetni olvasóit, de felfigyelt a korabeli magyar irodalom olyan nagyságaira is, mint Komjáthy Jenő, Ady Endre, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Petelei István, Bíró Lajos és mások. Adolf Meschendörfer már kezdettől fogva a tehetséges műfordítók egész gárdáját tömörítette a lap köré (Horvát Henrik, Eduard Schullerus, Herman Roth, Egon Hajek); ennek köszönhető a művek hozzáértő válogatása és tolmácsolása.

A *Die Karpathen* azonban rövid életű volt. Hét évfolyam után, az első világháború kezdetének zivataros hónapjaiban megszűnt. Már a háború idején s főleg a következő évtized elején újabb próbálkozások történtek irodalmi lapok alapítására (*Ostland*, *Ziel* és mások), de Meschendörfer lapjához méltó, magas színvonalú folyóirat csak 1924 tavaszán jelenik meg, az új írónemzedéket képviselő Heinrich Zillich szerkesztésében: a *Klingsor*.

A két világháború közötti romániai német irodalom maradandó értékeinek felmérése megkezdődött az elmúlt években, de az egész időszakot átfogó, alapos elemző munka híján csupán töredékesen láthatjuk a kor irodalmi termését. Az utóbbi időben a szakemberek elsősorban egyes írók egyes műveit, illetve munkásságát vették szemügyre, s ezért a kiadók sem adhattak (mondjuk egy feltételezett, reprezentatív *Romániai német írók* sorozatban) szintetikus képet erről a korszakról. Pedig a felszabadulás óta idestova három évtized telt el, s ma már nincs

hiány tehetséges fiatal irodalomtörténészekben, akik ezt a felmérő-értékelő munkát magukra vállalhatnák.

A hazai német irodalom feltárandó hagyományainak fővonulatába tartozik az 1924 és 1939 között megjelent *Klingsor*. A *Pásztortűzzel* bizonyos szempontból párhuzamosan haladó, az *Erdélyi Helikon* jelentkezését időben megelőző, de a továbbiakban vele szoros alkotói viszonyt létrehozó, majd a későbbi években Gaál Gábor *Korunkjával* polemizáló lap a romániai modern német polgári irodalom jelentős fóruma volt, amely nélkül nem teremthetünk kapcsolatot a század eleji *Die Karpathen* úttörő irodalomszervező és -fejlesztő szerepe s a mai folyóiratok tevékenysége, az akkori és a mostani szépirodalom között. A *Klingsor* eszmei irányvételében — az eredményes első évtized után — bizonyos törés észlelhető, a romániai németiség nemzetiségi érdekeivel ellentétes nézetek is helyet kaptak a lap hasábjain, s ez részben a főszerkesztésért felelő Heinrich Zillich számlájára írható. Megjelenése utolsó éveiben azonban a folyóiratban — amelynek a vezetését most már Harald Krasser, a jelenleg Szébenben élő ismert hazai irodalomtudós vette át — továbbra is az igazi irodalmi értékek terjesztése lett a fő cél, s amikor e cél követését kívülről beavatkozó erők lehetetlenné tették, az új szerkesztő beszüntette a lapot.

A *Klingsor* eszmei fejlődésirányának részletes elemzését alapos tanulmányban kell majd elvégezni. Ettől a vázlatos periodizációtól eltérően rögtön hozzáfűzhetjük, hogy a német és magyar irodalom testvéri kapcsolatainak tükrözése, a fordítások, könyvbírálatok és irodalmi hírek megjelenése tekintetében két nagy szakaszt különböztethetünk meg: az első szakasz, amely az 1930-as évek elejéig tart, az állandó és termékeny kapcsolatok kora; a második szakasz — a 30-as évek második fele — e kapcsolatok elsatnyulásának ideje, amikor évente alig jelenik meg egy-két hír a magyar irodalomról, s az elvértve napvilágot látó cikkek is csupán olyan írőkkel foglalkoznak, mint Harsányi Zsolt vagy Vaszary Gábor.

Heinrich Zillich új folyóirata már indulásakor a modernség jelszavát tűzte zászlájára. A Heimatsdichtungtól — Európa felé: e jelszó haladó jellegét ma nem kell különösebben bizonygatnunk, hiszen a húszas évek elején a romániai magyar irodalom berkeiben is a provinciális bezárkózás, a nemzeti elszigetelődés veszélyével kellett felvenni a harcot. Ez a modernség nemcsak az eredeti német alkotások közlésében jelentkezett, hanem a fordításra kiszemelt írásokban is. A *Klingsor* már az első évfolyamokban (kronologikus sorrendben) olyan magyar írókat mutatott be, mint Tóth Árpád, Áprily Lajos, Sipos Domokos, Kacsó Sándor, Bartalis János vagy Kuncz Aladár, s kritikai anyagában szintén a korabeli erdélyi magyar irodalom és művészet új jeleit kutatta.

A két nemzetiség írói közötti kapcsolatok szorosabbá fűzéséhez jó alkalmat adott az *Erdélyi Helikon* megindulása 1928-ban. Az új lap első számában Otto Folberth író és műfordító *Szász üdvözet az Erdélyi Helikonnak* címmel írt nagy visszhangot keltő cikket, amelynek eredményeként Áprily Lajos, az *Erdélyi Helikon* első irodalmi szerkesztője felvetette egy találkozó gondolatát a két folyóirat író-munkatársai között. Erre a találkozóra Enyeden került sor 1928. július elején, s ettől kezdve egyre gyarapodott a két lapban a kölcsönösen fordított irodalmi művek, recenziók száma.

Alig néhány hónap múlva, november 17-én megrendezték a *Szász költők estjét* Kolozsváron Otto Folberth, Egon Hajek, Hermann Klöss, Adolf Meschendörfer, Erwin Wittstock és Heinrich Zillich részvételével. A *Klingsor* decemberi számában *Der sächsische Dichterabend in Klausenburg* (Szász költői est Kolozsváron) címmel ódai hangvételű írás jelent meg Heinrich Zillich tollából, aki így össze-

gezte a találkozás lényegét: „Itt nyíltan, a világ szeme előtt olyan alapkövet rakunk le, amelyen ez az ország biztosan állhat.“

1929. szeptember végén Brassóban a *Klingsor* rendezett ünnepséget az *Erdélyi Helikon* írói tiszteletére. E havi számában a folyóirat csaknem 40 lapnyi terjedelemben üdvözölte a magyar vendégeket: megjelentek többek között Áprily Lajos és Bartalis János versei, Kacsó Sándor és Molter Károly prózai írásai, Otto Folberth *Die drei Durchbrüche* (A három áttörés) című lírai pátoszú cikke az itt élő románok, magyarok, németek barátságáról, egymásrautaltságáról, és Heinrich Zillich visszaemlékezése a 4. helikoni találkozóra, amelyen meghívottként ő is jelen volt. A brassói ünnepség részleteiről a főszerkesztő maga számolt be a *Klingsor* következő, októberi számában. A meleg hangú beszámoló szerint a találkozót Kemény János nyitotta meg, majd Berde Mária, Molter Károly, Finta Zoltán, Bartalis János, Kádár Imre, Kacsó Sándor, Nyíró József és Szombati Szabó István olvasott fel műveiből. A következő napon is folytatódott a baráti látogatás: a vendégek megtekintették a barcasági szász múzeumot és a híres Fekete-templomot. A cikk a két nap forró hangulatának felidézésével zárul.

E találkozás konkrét eredménye természetesen nemcsak egy-egy alkalmi ünnepi kiadás megjelentetése volt. Ezekben az években a kölcsönös megismerés és megismertetés jegyében készült a *Klingsor* (és az *Erdélyi Helikon*) szinte valamennyi száma. A 20-as évek végétől egyre nő a kritikai anyagok mennyisége is. Eleendő talán néhány ismertett mű címét felsorolnunk a folyóirat helyes tájékozódásának illusztrálására: Osvát Kálmán: *Erdélyi Lexikon*; Kós Károly: *Erdély*; Szentimrei Jenő: *Ki kell mondani*; Markovits Rodion: *Szibériai garnizon*; Tabéry Géza: *Emlékkönyv*; Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*; Berde Mária: *Földindulás*; Tamási Aron: *Szűzmáriás királyfi*; Kacsó Sándor: *Vakvágányon*. S újra és újra hosszabb-rövidebb beszámolók, hírek a magyar irodalmi lapokban megjelent anyagokról (például: Heinrich Zillich: *Pásztortűz*, 1926. 8.; * * *: *Erdélyi Helikon*, 1928. 7.; * * *: *Sächsische Beiträge im Erdélyi Helikon*, 1931. 8.; Heinrich Zillich: *Zwanzig Jahre „Pásztortűz“*, 1935. 5).

A *Klingsor* munkatársai rendszeresen figyelemmel kísérték a magyar irodalomtörténetírás eredményeit. 1926 nyarán Otto Folberth közölt terjedelmesebb ismertetést György Lajos *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1919—24* című könyvéről. A cikk szerzője kiemeli, hogy a jelzett időszakban 1066 erdélyi magyar könyv jelent meg (ennek $\frac{1}{3}$ -a szépirodalmi), s máris figyelemre méltó a testvér-irodalmakból fordított művek száma, majd konklúzióként hozzáfűzi: „Úgy tűnik, végre mégis közeledünk ahhoz az időponthoz, amikor a történelem a vakok számára is bebizonyítja: Erdély három nép földje és alkotása, s egyesült szerelmükből származhat emberhez méltó jövőnk.“ Ugyancsak e cikkek sorába tartozik Adolf Heltmann írása Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetéről* (1936. 8.), amelyben a szerző, miután felsorolja az ismertett mű rendkívüli erőnyeit, így summázza mondanivalóját: „Kár, hogy nem világnyelven írták, mert mások számára is példa lehetne!“

A *Klingsor* azonban nem csupán a hazai magyar irodalmi élet eseményeiről számolt be, hanem a képzőművészeti jelenségekről is. Egyik jellemző példája ennek, hogy 1926—1937 között Nagy Imre kilenc alkalommal szerepelt műmellékleten olajfestménnyel, akvarellal, metszettel, de megjelentek más művészek alkotásainak reprodukciói is. Ezenkívül cikkek egész sora foglalkozott egy-egy alkotóval, ismertetések láttak napvilágot különböző tárlatokról, gyűjteményekről. Heinrich Zillich már 1927-ben azt írta Nagy Imre brassói kiállítása kapcsán, hogy a bemutatott munkákban „a táj balladai átélése“ uralkodik, majd később ugyancsak ő

ismertette *Erdélyi református templomok és tornyok* című írásában a Debreczeni László 50 rajzát és metszetét tartalmazó szép kiállítású kötetet. A lap széles körű művészeti érdeklődéséről tanúskodik többek között, hogy Ernst Jekelius a székely népművészetről, Otto Folberth Kós Károly *Kalotaszeg* című kötetéről, Heinrich Zillich pedig Gy. Szabó Béla fametszeteiről közölt jegyzeteket.

A *Klingsor* köre és az erdélyi magyar írók között — amint már említettük — a 30-as években elhidegült a viszony. Heinrich Zillich főszerkesztő 1929 júniusában megírta a Berde Mária indította *Vallani és vállalni*-vitához hozzászóló *Über die siebenbürgische Diskussion* (Az erdélyi vitáról) című cikkét, amelyben reagál Aradi Viktornak a *Korunk* májusi számában megjelent írására. Aradi ismét válaszol a *Korunkban*, mire Zillich viszontválaszában megvédi előző véleményét. Közben azonban továbbra is megtartják az írótalálkozókat, zavartalanul folyik egymás műveinek a kölcsönös fordítása és közlése. 1934 februárjában azonban Zillich *Ungarn und Deutsche* címmel a magyarországi németek „jogfosztottságáról” írva, szemére veti a hazai magyar lapoknak, hogy nem léptek fel ez ellen, sőt az „új német rend” ellen emeltek szót. Említi Molter Károly cikkét az *Erdélyi Helikon* 1935. 7. számában, amelyben „csak” Kästner, Gläser, Remarque, Zweig művészetéről szól, de nem említ olyan írókat, mint von Mechow, Blunk, Britting, Wiechert és mások. (Mondanunk sem kell, hogy a Zillich-től felmagasztalásra érdemesített írók azóta egyetlen valamirevaló lexikonban sem szerepelnek, míg Kästnert, Remarque-ot, Zweigot a világirodalom nagyjai között tartjuk számon.) E cikk megjelenése után vita támadt a *Klingsor* és a *Pásztortűz* között, majd a kolozsvári *Fülgetlen Újságban* Abafáy Gusztáv bírálja Zillich eszmevilágát az 1849-es eseményekről szóló, *Der baltische Graf* című novelláját elemezve. A hiúságában megsértett szerző éles hangú válaszában elutasítja a vádakát, és számon kéri Abafáytól, hogyan merészelt a magyar nép szószólójaként fellépni.

A hevesen polemizáló főszerkesztő oldalán, ám sokkal nyugodtabb hangvételrel, a népek testvéri megértését szorgalmazva, kapcsolódik be a vitába Ernst Jekelius 1935 augusztusában. Rámutat arra, hogy az erdélyi nemzetiségek elszigetelődését nem lehet a szászok nyakába varrni, még kevésbé tehetnek erről a szász írók, hiszen Erwin Wittstock, Otto Folberth, Emil Witting s jómaga mindig szeretettel írtak a magyarokról. Magyar részről kiemeli Berde Mária balladáját Stephan Ludwig Rothról, de számonkéri: miért nem szerepelnek szász alakok a hazai magyar regényekben? Felrója, hogy Tamási *Abeljében* például a szász mint a nyárspolgár prototípusa van jelen. Ugyanakkor kifejezi sajnálatát, hogy a *Klingsor* 10. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen magyar írók nem jelentek meg, de megőrzi azt a reményét, hogy „még nem késő baráti kezet nyújtani”.

Heinrich Zillich a következő év végén ismét polemikus hangú cikkel jelentkezik a *Klingsorban*. Ezúttal a *Brassói Lapok* bírálatára válaszol, amely *Zwischen Grenzen und Zeiten* (Határok és korok közt) című regényével foglalkozott. Miután leszögezi, hogy a névtelen recenzens durván meghamisította a regény lényegét, utal arra, hogy ő mindig igyekezett a három nép írójának barátságát ápolni, de a németországi „átalakulás” óta a magyar írók visszahúzódtak. (E cikk történetéhez tartozik, hogy megírásakor szerzője családi okokból már Németországban tartózkodott, tehát nem élt benne a hazai irodalmi életben.)

Ezzel az írással lényegében vége szakadt a több éves eszmei-esztétikai vitának a két írói tábor között, a *Klingsor* pedig — annak ellenére, hogy új szerkesztője, Harald Krasser mindent megtett színvonalának megőrzéséért — 1939-ben megszűnt.

Vázlatosan áttekintettük a két világháború között megjelent legfontosabb hazai német folyóirat és a romániai magyar irodalom kapcsolatainak alakulását, rávilágítottunk azokra az indítékokra, amelyek közelhozták vagy távolabb sodorták egymástól a két nemzetiség íróit. A nehéz időkben, nehéz viszonyok közt, következetesen haladó eszmei betájoltság nélkül, kívülről jövő erők nyomasztó hatása alatt megjelenő *Klingsor* fejlődésvonala természetesen nem volt — és az adott körülmények között nem is lehetett — egyenes irányú. Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy egy évtizeden át a román és magyar irodalom lelkes és eredményes propagátora volt, az első olyan romániai folyóirat, amely Tudor Arghezi, George Bacovia, Lucian Blaga, Șt. O. Iosif, illetve Áprily Lajos, Bartalis János, Kacsó Sándor, Kós Károly, Kunz Aladár nevét megismertette a hazai és külföldi német olvasókkal. Erényeit és hibáit együttesen mérlegre helyezve, a jövő kutatóinak feladata, hogy monografikus igénnyel megírt tanulmányban kijelöljék a *Klingsor* végleges helyét a hazai folyóiratok sorában.

PÁLL LAJOS

Agyagos szekerek

*A lovak nem soványak, bokájukról agyagcsengők csüingnek,
vékonyukba cserepdes a tegnapi sár.*

*Az embereken szürke a nadrág, az ng, a bakancs,
néha kalapjuk is,*

csak az arcuk nem kenik össze, apró szemük repdeső szikrák.

Itt vonulnak az ablakom alatt, miesoda órajáték bábui,

kiknek az út maradt a cél, menthetetlenül.

*Megfontolt valamennyi, ilyen lehetett az isten
a teremtés előtt!*

Nem sejteni, mekkora terü van mögöttük,

hogy örök kísérőjük maradt.

Irgalmasságot akarni, nem áldozatot!

Ó, kövek, hegyek nyugalma,

vég nélküli utak szomorúsága,

kerékagyak szaggatott litániája,

mínderre ki ítéltelet?

Csak az elveszett tárgyak ragyognak így emlékezetünkben,

ahogy az első útjuk!

Népvándorlók görce ez s a HEGYI BESZÉD FINTORA;

Boldogok, kik szomjazták a messzeséget,

hisz úton maradnak,

boldogok, kik semeddig sem jutnak,

hisz övék ez a föld!

Éo!dogok, boldogok . . . ujjongjatok,

észre sem vették s a kenyéráldásnál a terü szaporodott!

KATONA ADÁM

A „POZITIVISTA” GYÖRGY LAJOSRÓL

Egy emberöltőn keresztül nemcsak a romániai magyar tudományosság egyik legbuzgóbb munkása, hanem fontos, irányt szabó egyénisége is volt. Élete jórészében a barikád túlsó oldalán állott. A halála óta eltelt huszonegy esztendő, mely a romániai magyar irodalom szocialista korszakának gazdag kibontakozását, eszmei-művészi megerősödését jelentette, lehetővé teszi György Lajos irodalomtudományi életművének tárgyilagos értékelését.

Az utóbbi két évtizedben általánossá vált minálunk a két legátfogóbb hatású, múlt században keletkezett polgári történetfilozófiai irányzat: a pozitívizmus és a szellemtörténet egyetemleges elutasítása. Az elvi, eszmei elhatárolódás, tagadás teljes mértékben jogosnak látszik, ha arra gondolunk, hogy kétségtelenül mindkettő a polgári eszmevilágban, illetve annak válságában gyökerezik. Önmagában már az is jellemző, hogy a bukott júliusi forradalom után lesz hallatlanul népszerű a pozitívizmus alapvetése, Comte műve, a *Cours de philosophie positive* (1830—1842); és egy félszázaddal később, a párizsi kommün vérbefojtását követő forradalmi hullámvölgy évtizedében, 1883-ban jelenik meg Dilthey híres könyve (*Einleitung in die Geisteswissenschaften*), a pozitívizmust tagadó szellemtörténet igazi „bevezetéseként”. Ugyanakkor az is tény, s ezt gyakran mellőztük vagy elfelejtettük, hogy a pozitívizmus, akárcsak a vele feleselő szellemtörténet, nem jelentett mindig és közvetlenül a retrográd társadalmi erők számára sem ideológiai támogatást.

Köztudott, hogy a pozitívizmus a korabeli természettudomány egzakt tényszerűségét kívánta általánosítani, átplántálni a társadalomtudományok területére. Sikertől is rászoktatnia a társadalomtudományok művelőit a tények lelkiismeretes kritikájára, az adatok megbecsülésére, az aprólékos tárgyi előkészületre, s megteremténie a segédtudományok — a történelem, irodalomtörténet, művészettörténet segédtudományainak — egész rendszerét. Az sem mellőzhető tény, hogy a pozitívizmus talaján fejlődött ki a társadalom egyetemes tudománya igényével fellépő polgári szociológia, a társadalmi statisztika számos ága, az összehasonlító művelődéstörténet és a modern pszichológia Wundt fémjelazte irányzata. A pozitívista kutató szemléletbeli semlegességet igyekezett megőrizni vizsgálódásának tárgyával szemben, csak tényeket kívánt megállapítani, és általában tudatosan lemondott a nagyobb összefüggések vizsgálatának, a szélesebb általánosításnak igényéről. Jellemző módon a pozitívizmus már egyik legjobb korai képviselőjénél, Taine-nél is a műalkotás elemzése egyszerű tartalmi ismertetéssé szűkült. Ugyanakkor ez az irányzat „elűzte magától az irodalomkritikát, és magából az irodalomból csak annyit tűrt meg, amennyit példatárként felhasználhatott. Az irodalom e tudománynak inkább ürügyévé vált, semmint lényege szerinti ügyévé” — állapítja meg Sötér István *Az irodalomtudomány dilemmája* című tanulmányában (*Kritika*, 1970. 8.). Tény, hogy a keletkezése után eltelt félszázad során a pozitívizmus eléggé kimerítette lehetőségeit, „kifáradt”, s egyre inkább aprólékos adathalmazossá degradálódott.

A szellemtörténeti iskola követői viszont a társadalmi jelenségek nagy összefüggéseit, a fejlődés egész korszakainak általános jegyeit keresték, és az egyes jelenségeket a megtalált átfogó összefüggéseknek igyekeztek alárendelni. A szintézist elsődleges feladatának tekintő, a történelmi fejlődés elvi színvonalú, egységre törekvő magyarázatának igényével föllépő, különben sohasem egyöntetű, hanem mindig több-

rétegű, sokszintű szellemtörténet tehát megjelenésekor a pozitívizmus ellenlábasként határozottan a tudományok fejlődésének irányába mutatott. S akár csak korábban a pozitívizmus, megtermékenyítően hatott egész sor tudományra. Követőinek munkássága nélkül a művelődéstörténet, az alkotáslélektan, az irodalom-szociológia s különösen a stílustörténet és stíluskutatás (Wölfflin—Strich) nem állhatna világszerte jelenlegi szintjén. A tudományok természetes fejlődése eredményezte viszont, hogy megjelenésétől egy emberöltőnek sem kellett eltelnie, s művelői jórészenek irracionálizmusa, túlzásba vitt pszichologizmusa miatt a szellemtörténet is túlhaladottá vált mint módszer és mint gondolkodást meghatározó keret.

„Csak“ pozitívista irodalomtörténész?

Mindkét irányzat a magyar művelődéstörténetben az európaihoz viszonyítva jelentős időbeli fáziseltolódással jelentkezett. A magyar tudományosság — ebbe minden bizonnyal jócskán belejátszott az adott társadalmi struktúra is — egy emberöltővel elmaradva kezdte asszimilálni, hasznosítani mindkét, nyugaton uralkodó irányzatot. Szabó Imre szerint a pozitívizmus térhódítása a kiegyezést követő évtizedre tehető, virágzása a századforduló utánig tart (*Magyar pozitivisták. Korunk*, 1940. 736—743.). A szellemtörténet bölcséleti alapvetését is ez a megkétszetség jellemezte. A kolozsvári egyetem dísze, az első magyar filozófiai rendszer kidolgozója, Böhm Károly (utolsó előadásainak hallgatói között ott ült *A magyar regényirodalom története az első magyar társadalmi regény megjelenéséig* című dolgozatával a bölcsészkar 1911. évi, 200 koronás pályadíját elnyerő fiatal György Lajos is) akkor kísérletezik Comte és Kant összeházasításával, amikor Európa-szerre már a Kantot egészen más módon értelmező Dilthey, Windelband és Rickert nézetei hatnak és uralkodnak. S csupán posztumusz műként, 1912-ben jelenik meg *Az értékelés fenomenológiája a XV. századig* című Böhm-tanulmány, az első filozófiai munka minálunk, amely már a korszerűnek számító szellemtörténeti módszerrel vizsgálja kutatása tárgyát. S bár Budapesten egy reáliskolai irodalomtanár, Horváth János már 1908-ban megpróbálkozik az egész magyar irodalom anyagának „egy belőle nyert szintetizáló elv“ segítségével totális struktúrává alakításával, kísérlete évtizedekig visszhangtalan marad.

A György Lajosnál mindössze öt évvel idősebb Lukács György útja az erősen különböző intellektuális környezet hatására a kolozsvári tudósától eltérő irány felé tart. Lukács a budapesti egyetemen szerzett doktorátusa után, huszonkét éves korától, 1912—1918 között Heidelbergben él, ahol baráti kapcsolatba kerül Max Weberrel, a korabeli német szellemtörténet és szociológia kiváló képviselőjével — György Lajos viszont majd csak másfél évtizeddel később, 1927-ben, 37 éves fejjel jut ki Németországba. Az 1910-ben megjelent *A lélek és a formák* esszéiben az ifjú Lukács szellemtörténeti módszerrel kísérli meg, mégpedig sikerrel, az esztétika néhány döntő kérdésének megválaszolását. Ugyanabban az időben a kolozsvári bölcsészkar neves professzorai, így Dézsi Lajos, aki majdan, a szegedi egyetemen József Attilát pártfogolja, Zolnai Gyula, Csengeri János, Szádeczky Lajos, de a társadalmi változásokat kutató, progresszív gondolkodású egyetemes történész, Márki Sándor is — akit halálakor majd emlékkönyvvel tisztelt meg hálás tanítványa, György Lajos —, hogy csak a legnevesebbeket említsük, „a jól kipróbált“ pozitívizmussal mint egyetlen tudományos módszerrel ismertetik meg hallgatóikat. Kolozsvárra Horváth János dolgozatának és Lukács György esszégyűjteményének híre ekkor még nem jut el.

Erthető tehát, hogy a kar kítüntetettje, a 21 éves korában, tehát meglepően fiatalon (Marosvásárhelyen, 1890. április 3-án született), már két, nyomtatásban is megjelent munkával jelentkező utolsó éves bölcsészhallgató György Lajos természetesen gesztussal jegyzi el magát a pozitívista módszerrel, az irodalmi tárgy-és motívumtörténettel, és kötelezi el magát irodalomtörténész professzora hatására egész életére a régi magyar irodalom kutatásának. *A Szép Magelona — 1676* betűhív szövegkiadása, a lovagregény minden vonatkozását feltáró terjedelmes előszóval — első opusa. A másfél száz lapra terjedő munka a pontos, rendszeres és távolabbi összefüggések kimutatására is képes ifjú tudós teljesítménye, amelyet még az évben követ a második, a XVIII. század végén élt Kónyi János tündérmeséinek eredetét feltáró, *Kónyi és D'Aulnoy* című forrástanulmány. Kétségtelen, hogy a pályakezdő György Lajos a filológia és nem az esztétika megszállottja.

De csodálkozhatunk-e, hogy a szegény sorsú, tekintélytisztelő egyetemi hallgató, aki legfogékonyabb ifjú szentdejében a korszak nagytekintélyű filológusainak tanítványa, egész életére elkötelezi magát az irodalmi tárgy- és motívumtörténetnek? Nyilván nem véletlen, hogy még egy negyedszázaddal később, 1934-ben is, több mint ötven tudományos értékű munkával a háta mögött, György Lajos a pozitivisták módszer előnyeire irányítja a figyelmet, s meglehetősen tartózkodó hangon nyilatkozik az akkor nálunk általánosan uralkodó szellemtörténeti irányzatról (*Tárgytörténet és irodalomtörténet. ITK.*, 1934. 225—233). Jellemző, hogy a magyar irodalomkutatásról szólva, az emberöltővel korábban élt Heinrich Gusztávot és Katona Lajost, az *Egyetemes Philológiai Közöny*, illetve az *Irodalomtörténeti Közlemények* egykori tudós szerkesztőit emeli mindenek fölé. Megállapítja: „A magyar tárgytörténet értékére jellemző, hogy virágkora a magyar irodalomtörténetírás legmozgalmasabb és legeredményesebb időszakával esik egybe. Neki köszönhetjük a kódexirodalmunk tudományos feldolgozását, a régi emlékeink értékeinek és kapcsolatainak megállapítását s általában mindazokat a tárgyi eredményeket, amelyek a magasabb szempontú összefoglalásoknak alapot teremtettek és tért nyitottak.”

György Lajos valóban helyesen mutat rá arra, hogy a tágabb horizontú szellemtörténeti összefoglalások — melyeknek divatja éppen a 20-as, 30-as években virágzott ki, a legsokezübbben a *Minerva* körül — csak akkor eredményezhetnek időtálló megállapításokat, ha a „pozitivisták” pontosságú filológiai aprómunkára alapozódnak, ha megfelelő összhang, egyensúly alakul ki az *analitikus* jellegű tárgytörténet és a *szintetikus* irányú irodalomtörténet között. Goethe máig érvényes esztétikai alapvetésére hivatkozva fejt ki, hogy *minden irodalmi mű, bármiféle művészeti termék hármas eredőjű: az eszmének, a tárgynak és a formának egysége*. Ennélfogva az *irodalomtörténetnek* is, hacsak nem akar száraz kronológia vagy egycélmű kutató pszichológiai érdeklődésének vadászterülete lenni, e három ercdőnek megfelelően hármas feladatot kell vállalnia: *ki kell elégítenie az irodalmi eszmetörténet, a forma- és stílustörténet, valamint a tárgy- és motívumtörténet szintetizálásának követelményét*.

Ma, amikor a szocialista eszmeiségű irodalomtörténet már nemcsak igény — mint György Lajos tevékenysége idején —, cz a terminológia ósdiinak tűnhet. De hogyha a szavak mögé nézünk, és a koncepció tartalmát vizsgáljuk, csakhamar rájövünk arra, hogy a marxista szintézis — természetesen nem az *idealista szellem-történet eszmeisége alapján* — lényegében rokon az irodalomtörténetírás goethei ihletésű modelljével.

Az eddigiek alapján esetleg az a téves nézet alakulhatott ki az olvasóban, hogy a pozitívizmust felváltó „korszerűbb” szellemtörténeti módszert, illetve ennek eredményeit a marxista irodalomtörténeti kutatás számára használhatóbbnak, értékesebbnek tartom. Erről azonban szó sincs. Csupán azt állítom, hogy mind a pozitivisták, mind a szellemtörténészek legjavának életműve *adataiban és eredményeiben* felhasználható a marxista irodalomtörténetírás számára. Ugyanakkor az átlag vagy az átlagon aluli szellemtörténészi produkciók — például Farkas Gyula talajtalan szellemi konstrukciója — sokkal kevésbé értékesíthetők ma, mint a hasonló színvonalú, de adatokban gazdag, bibliográfiai kiindulásként használható, még oly szellemtelen pozitivisták munkái is, mint például Császár Elemér vagy Pintér Jenő némely tanulmányai. Az irodalomtörténész György Lajos teljesítményét azonban nem a felsoroltakéval kell mérnünk.

Persze, nincs szándékomban a tőlünk idegen társadalmi elkötelezettségű, sőt az általa vizsgált történelmi korszak társadalmi mozgásformái iránt a legteljesebb közönyösséget mutató irodalomtörténész György Lajost marxista értelemben elkötelezett írástudóként „értékelni”. Meddő vállalkozás volna, mint ahogy fölösleges lenne a magyar pozitivisták irodalomtörténeti iskola korábbi nemzedéke leginkább „előremutató”, nagy egyéniségeinek — például Riedl Frigyesnek — esetleges ilyen-szerű „átértékelése”. Arra sincs viszont semmi ok, hogy bármelyikük tisztas eredményeit elhallgassuk, és ami hasznosítható belőle számunkra, ne hasznosítsuk. A pozitivisták iskolát követő magyar irodalomtörténészek legjavának eredményeit — beleértve a György Lajoséit is — csakúgy, mint a szellemtörténészek elitje munkásságának jó részét — Horváth János életművére utalunk elsősorban — nem a polgári ideológia szellemében kialakult módszerek, e módszerek fogyatékossága jellemzi; a magyar irodalomtudomány 1902-től számítható, úgynevezett modern korszakának legjobbjai az általuk követett polgári irányzatok korlátai, esetleges szociális közönyösségük vagy konzervatív, retrográd társadalmi elkötelezettségük ellenére alkottak sokszor időtállókat.

Köztudott, hogy a szorgalmas pozitivisták, jórészt tárgy történeti kutatásaik jellege miatt, általában terjedelmes életművet hagytak maguk után. E tény ismeretében is csodálatosan termékenynek kell minősítenünk György Lajos negyven esztendő óta átfogó tudósi pályáját. Nagyrészt erdélyi levéltárakban, könyvtárakban elhelyezve, korábban ismeretlen kéziratokat, ritka nyomtatványokat példás pontossággal feldolgozó, önálló kiadványként megjelent filológiai vonatkozású munkáinak száma megközelíti a félszázad, tudományos becsű folyóirat-publikációi újabb félszázadra rúgnak. Különösen akkor nő meg György Lajos életművének értéke, ha tekintetbe vesszük, hogy egyetlen munkája sem kompiláció, egyetlen tanulmánya sem mások búvárkodásainak kisajátításával készült kivonat, újrafogalmazó „főlhasználás”. Számos „nagy névnek” tartott irodalomtörténész bevett gyakorlatától eltérően, mindenkor a forrásokig ment vissza: minden adata pontos, megbízható — öröm nyomában dolgozni. Ezt a ritka érényt többre kell értékelnünk, mint a különben ugyancsak nem mellékes „mennyiségi termelést”.

György Lajos irodalomtörténetírói munkássága egyébként túlmutat az adathalmazozó pozitívizmuson. Nagy, szintetizáló traktátusaiban eredményesen kísérli meg az elvben főlvázolt „goethei” irodalomtörténeti modell megvalósítását: nem ragad meg az adatoknál, mind pozitívista kortársai, akikkel egy kalap alá szokták venni, hanem — bár a társadalomtörténettől elvonatkoztatva — az irodalmi eszmétörténet és stílustörténet megírására vállalkozik.

Gazdag irodalomtörténetírói életműve áttekintésekor meglepő rendkívüli céltudatossága is. Érdeklődése kezdettől haláláig azonos irányú volt. Mint már láttuk, indulásától fogva feladatának tekintette a magyar regény előzményeinek, kialakulása körülményeinek vizsgálatát, ugyanakkor szépprózák egy, előtte a kutatóktól eléggé elhanyagolt, de mindenkor gazdagon virágzó műfaja, az anekdota fejlődése is négy évtizeden át foglalkoztatta. Irodalomtörténeti érdeklődési körének szférájába időben mindvégig a régi és a felvilágosodás kori magyar irodalom tartozott.

Allandóan foglalkoztatta az összehasonlító irodalomtörténet is, úgyanyira, hogy a kolozsvári összehasonlító irodalomtörténeti iskola folytatóját és jelentős képviselőjét tisztelhetjük személyében. Minden lehetséges alkalommal szerét ejtette, a magyar irodalom kutatása során is, az egyetemes irodalom felé mutató kapcsolatok föltárásának.

Eredményesnek bizonyult filológiai nyomozása a magyar anekdoták több évszázados útját és fejlődését tárta fel, kimutatva nemcsak nyugat-európai, hanem távol-keleti forrásait is. Ez irányú munkássága záróköveteként tekintjük az 1934-ben kiadott *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai* című monográfiáját, amelyben a műfaj történetének dokumentált felvázolása mellett 250 vándoranekdota útját követi. Ötvenes tanulmányban ismerteti az anekdota múltját a görögöktől kezdve s folytatva a középkoron át századunkig. A források listáján, mások mellett, Mikes, Mikszáth, Jókai, sőt még Szabó Dezső is szerepel. Számos írónk életműve kap új fényt György Lajos hazai és külföldi források helyeken páratlan szorgalommal felkutatott adatai, téma- és motívumtörténeti fejtegetései fényében. Valóságos kincseshánya a magyar széppróza, a komparatiztika, de a népköltészet kutatói számára is ez a monográfia, amelynek függelékeként a bemutatott kétszázötven példát mintegy 20 000 közül választotta ki a szerző. Nagyközönségnek szánt, *Világjáró anekdoták* című, két kiadást megért (1938, 1942), mulattató könyve ugyancsak annyi anekdotát tartalmaz. Tóth Béla kiadványa mellett a legnépszerűbb és legigényesebben összeállított ilyen jellegű gyűjteményünk. Ez, valamint kéziratos hagyatékában maradt, magyar írókról szóló, 1000 anekdotát tartalmazó összeállítása méltán fölkelthetné kiadónk érdeklődését.

Irodalomtörténeti kutatómunkájának legmaradandóbb eredménye a magyar regény előzményeinek és kialakulásának föltárása. Főművéről, *A magyar regény előzményei* (1941) című félezer oldalas szintézisről, amely máig a témakör legteljesebb összefoglalásának számít, érdemes Bóka László *Magyar Csillagba* írt értékeléséből idéznünk: „A magyar regényről szellemes tanulmányokat, sőt monográfiákat is olvastunk, s most mégis meghökkenve forgatjuk György Lajos hasznos könyvét, mely a magyar regény előzményeiről szól, mert nem ártott volna, ha a benne foglaltak így összegyűjtve megelőzhatték volna a sok hamari [szellemtörténeti] szintézist. A XIX. század nagy magyar lendületéről még mindig romantikusan gondolkodunk, nemcsak Petőfiről, de sok minden jelenségről is hisszük, hogy üstökésként tűnt fel egünkön. György Lajos adatai a magyar regény előképéről, a »ro-

mánról» mutatják ki, hogyan készítette elő e műfajt, nemcsak a regényolvasás igényét, hanem az akkor szükséges irodalmi ízlést is. 1730-tól 1840-ig háromszáznolcvanöt románról tud, közli a román teljes címét, eredetijének vagy forrásainak címét, rövid tartalmi ismertetését, s irodalmából is mindazt, mi a román megszületésére fényt vethet. A bibliográfiát bevezető szövegrész ismerteti a román térhódításának történetét, a kedveltebb típusokat, s tisztázza a román viszonyt a regényhez. Szempontjaival nem mindig ért egyet az olvasó, de e mű nem vitára ingerel, hanem hálára készítet és tanulásra indít.“ (1941. 226—227.)

Általánosságban már utaltam arra, hogy György Lajos — bár elhatárolta magát a szellemtörténészekről —, különösen életpályája második felében, nem zárkózott el az akkor divatos szellemtörténeti módszer alkalmazásától sem. „A módszer pozitívista, a korszakokon átívelő szemléletmód szellemtörténeti“ — állapítja meg teljes joggal az anekdota-monográfia egyik bírálója, Zolnai Béla (*Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1935. 422.). Figyelemre méltó, hogy főművének fontos és szerves részei *A román és az olvasóközönség* meg *A román és a közvélemény* című fejezetek. S ezekben az irodalomszociológiai részekben, ha nem is lep meg olyan szintű szépirodalmi veretességgel, ha nem is tudja annyira megeleveníteni tárgyát, mint Horváth János a középkori művelődésünket bemutató írásaiban, a tárgyi ismereteket, adatokat a kötelező hűvös tárgyilagossággal kifejtő tudós hangja helyenként mégis fölizzik, stílusa érzékletessé válik. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a műfajnak az első igazi magyar regény, az *Abafi* megjelenését megelőző száz esztendejéről képet adó monográfia nemcsak kiváló, számos eredeti meglátásban gazdag irodalomtudósi teljesítmény, hanem egészében élvezetes olvasmány is. Sajnálhatjuk, hogy György Lajos nem lépett előre az időben, s nem kutatta végig az egész XIX. századi magyar próza tárgy- és motívumtörténetét.

György Lajos összehasonlító irodalomtörténeti ténykedésére éppen csak utaltam. Idevágó tanulmányainak, adatközléseinek száma jóval meghaladja a félszázat, összefoglaló, monografikus munkát a komparatistika területén azonban már nem tudott kiérlelni. Ez alkalommal nem vállalkozhatom sokfelé ágazó, végső soron majdnem minden magyar irodalomtörténeti jellegű művében is — néhol csak bűvópatakszerűen, másutt szembeszökően — jelentkező világirodalmi motívum-, tárgy- és hatás-vizsgálatainak értékelésére. Hogy tudományosságunkat milyen kár érte monografikus világirodalmi kitekintése el nem készültével, azt akkor érzékeljük igazán, ha kézbe vesszük félszáz oldalas *Magyar elemek a világirodalomban* című összefoglalását és a *Magyar elemek a román irodalomban, Magyar elemek a german irodalomban* (mindhárom 1924-ben jelent meg) című részlettanulmányait, valamint a kétoldali kapcsolatokra rámutató dolgozatát 1946-ból: *A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai* címűt. Mindezeket figyelembe véve, György Lajost a korszak jeles magyar komparatistái közé sorolhatjuk, aki nem volt méltatlan példaképéhez, Katona Lajoshoz.

A kisebbségi kultúra mindenese

Egyik bibliográfiai munkájában közli György Lajos, hogy az 1919. január 1. és 1924. december 31. közt eltelt hat esztendő alatt Romániában 1066 magyar könyv jelent meg, melynek 89%-a eredeti munka. A romániai magyar irodalom első öt esztendeje 330 periódikát termelt ki, ebből 15 — többnyire kérésre írt — szépirodalmi jellegű lap. Ezek a statisztikai adatok jelzik szellemi életünk gazdagságát a kezdetektől fogva. S ennek a sokszínű, Proteusz-arcú tevékenységnek György Lajos volt első számbavevője. Sorra adta közre ma is nélkülözhetetlen, példamutatóan pontos könyvészeti összegezéseit: *A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje 1919—1923, Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1919—1924, Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1925. év címen.*

Ezzel a termést begyűjtő vállalkozással nemcsak adatokat hordott egy helyre, hanem tényeket, mozgalmakat is számontartott. Az első hat év minden fontosabb megmozdulását értékeli *Az erdélyi magyarság szellemi élete* című, 1926-ban frott, 80 lap terjedelmű füzetében, melynek dokumentumértéke mellett legfontosabb érénye a számbavevő, számontartó gondoskodás. Ugyanazzal a gondnal, amellyel kulturális örökségünk értékeit válogatta, értékelni, becsülni tudta a jelen és a közelmúlt teljesítményeit is. Nemcsak Valkai András XVI. századi kalotaszegi énekszerző, Kónyi János és Andrád Sámuel, a két anekdota-gyűjtő, s Bálint Gábor, az

Azsiát járt kolozsvári nyelvészprofesszor emlékének megőrzésére fogott tollat. Balogh Endre, a korán elhunyt erdélyi novellista, a könyvtáros Gyalui Farkas, az irodalom- és történelemkutató Borbély István, a román—magyar közeledés egyik, minden tiszteletet megérdemlő harcosa: Bitay Árpád vagy az irodalomtörténész tanár, Rajka László egyaránt megkapták György Lajos „koszorúját” egy-egy életrajzi vagy könyvészeti összeállítás formájában. Nemcsak a számára kedves személyiségek, hanem kisebbségi kultúránk egykori intézményei is hűséges krónikásukra találtak benne (Az „Erdélyi Múzeum” története 1874—1937, Az „Erdélyi Múzeum” ötven esztendeje, Erdélyi könyvtár és levéltárügye, Az erdélyi könyvtárügy és a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, A Benigni-könyvtár).

György Lajos azonban nemcsak számbavette, számontartotta a zsengekorú romániai magyar kultúra eredményeit, hanem — polgári eszményei szerint — páratlan energiával igyekezett megteremteni felszínre törésének, kifejlődésének feltételeit is. Az elsők között ismerte föl a szellemi élet devalválódásának veszélyét: „egyszerre csak azt kezdtük észrevenni, hogy gyom növi be az ígertes termést, hogy sok visszaélés húzódik meg a magyar kultúra megmentésének jelszava mögött” — vallja. Az egészséges fejlődés biztosítása érdekében egyre sürgetőbb szükségletté válik az esztétikai mércét alkalmazó irodalomkritika megteremtése. Ennek fórumaként indították 1924-ben az Erdélyi Irodalmi Szemlét, amely csak később szélesedett — az 1917 óta szünetelő Erdélyi Múzeum pótlására — tudományos tartalmúvá. Ezután a Szemle igyekszik megteremteni a kapcsolatot a román és magyar tudományosság között. Első számának megjelenésétől számíthatjuk a romániai magyar művelődéstörténet második szakaszát. „Bátor fellépése és hangja nagy ellenhatást váltott ki, úgyhogy feljajdult rá az egész erdélyi irodalom, főképpen a napisajtó, amely nem bírt arra a szempontra emelkedni, hogy az elvi alapon álló kritika nélkülözhetetlen tényezője az egészséges irodalmi életnek. Néhány heves polémia őrzi ennek emlékét, s az a szomorú tapasztalat, hogy az erdélyi irodalom még nem edződött hozzá a kifogásoknak még a tárgyilagos, szempontos megmondásához sem” — értékeli a lap közelmúltját György Lajos az első helikoni összejvetel évében, Az erdélyi magyarság szellemi élete című munkájában.

Az 1924-es esztendő derekától, négy évfolyamon át, 1928 őszéig György Lajos szignálta e kezdeti korszak egyetlen életképesnek bizonyuló irodalmi-művészeti folyóiratát, a Pásztortűt. A nagyon vegyes színvonalat képviselő szépirodalmi anyagból esetlegesen összeálló Pásztortűz nemcsak formátumában, külsejében, hanem lényegében is megváltozott, miután György Lajos átvette Nyíró Józseftől a szerkesztést. Egész sor olyan külső munkatársat vonultatott föl a kéthetenként megjelenő, számos illusztrációval díszített lap hasábjain, akikről korábban egyáltalán nem, vagy csak elvétve olvashattak a lap előfizetői. Kelemen Lajos és Csűrű Bálint, Szopos Sándor és Herepei János, Tavaszgy Sándor, id. Xántus János, Kós Károly és Tamási Aron, Bitay Árpád és Papp Ferenc csak taláalomra kiragadott nevek a sok tucatból. A Pásztortűz, gyakran egyes szépírók rosszallása ellenére, 1924 júniusától 1927 januárjáig, György Lajos Németországba utazásáig nemcsak szépirodalmat, recenziót és művelődési híreket közöl, mint korábban, hanem rengeteg közérdekű művelődéstörténeti anyagot is. Megemlékezést Kantról, Jakab Ödönről, Adyról, Kemény Zsigmondról, Byronról, Gyulai Pálról, a nagybányai festőiskoláról, Gecse Dánielről, a rádióról, Walter Crane-ről, Peteleiről és több román kulturális-irodalmi személyiségről. Közread Bartók- és Kodály-kottát éppúgy, mint Ady- meg Alecsandri-verseket. Egy évi munka után érthető módon feljavul a szépirodalmi rész is, hiszen 1925 júliusától a szerkesztőség főmunkatársi gárdája kiegészül. Ezután Gyallay Domokosé mellett a korszak két legjobb erdélyi költőjének, Áprily Lajosnak és Reményik Sándornak a neve is díszíti a lap fejlécét. Nem véletlen, hogy a Helikon megjelenéséig a legnépszerűbb, legolvasottabb erdélyi folyóirat a György Lajos szerkesztette Pásztortűz.* Főszerkesztői minőségében állítja össze a Pásztortűz (Erdélyi) Almanach 1925 című kiadványt is, amely a romániai magyar kultúra első öt esztendejének keresztmetszete kívánt lenni. Ugyanerre az időre esik a Pásztortűz Könyvtár meg az Erdélyi Klasszikus Regények sorozatok útnak indítása is. Hallatlan energiával dolgozik, egész munkaközösségek feladatát vállalja egymaga.

* Ez a népszerűség természetesen nem mond ellent a Pásztortűz középosztályi családi jellegének; jellemző, hogy Szentimrei a lapot az Új Időkhöz hasonlította. — A szerkesztőség.

1926—1929 között, harmadik évfolyamától, főszerkesztője az *Erdélyi Irodalmi Szemlének*. A Borbély Istvántól átvett szerkesztői stafétát birtokában „a történelmi erdélyi közszellem” néha poros, máskor provinciális orgánumból a romániai magyar tudományosság fórumává alakította ezt a folyóiratot, amely azonban továbbra sem volt mentes a konzervatív elfogultságoktól. Az értelmiségi közvélemény elismerését fejezte ki Szentimrei Jenő a *Korunkban* (1927. 89.), amikor dicsérőleg írt a *Pásztortűzt* és *Erdélyi Irodalmi Szemlé*t szerkesztő György Lajos munkájáról, különösen bibliográfiai tevékenységéről. A *Szemle* örökébe 1930-tól az újrainduló *Erdélyi Múzeum* lépett. Az Erdélyi Múzeum Egyesület szakosztályainak György Lajos főtítkár szerkesztésében újra megjelenő közlénye a romániai magyar tudomány termésének reprezentatív megjelenési lehetőségét biztosította. (Egy évtized után Szabó T. Attila vette át a szerkesztést, s szerkesztői feladatát 1947-ig láthatta el.) A negyedévenként 7—8 ív terjedelemben megjelenő *Erdélyi Múzeum* új folyamát elsősorban társadalomtudományi, a kisebbségi helyzettel, életformával foglalkozó társadalmi-politikai, valamint maradó becű művészettörténelmi, pedagógiai tanulmányok, tárgytörténelmi és szellemtudományi módszerrel készült irodalomtudományi értékezesek, továbbá történelmi, régészeti, néprajzi, filozófiai, kisebb számban pedig természettudományi tanulmányok, közlések tették gazdaggá. Még a *Szemle* égisze alatt indította meg György Lajos az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatát. Ezek a különnyomatok azokhoz is eljuttatták a romániai magyar tudományosság eredményeit, akik nem fizettek elő a *Szemlére*, illetve a *Múzeumra*. 1940-ig, György Lajos szerkesztésében, 120 füzet jelent meg e sorozatban.

Közben lassan-lassan, id. Kántor Lajos és mások fáradozásai eredményeként, a tetszhalálból életre kel az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum Egyesület. 1930-tól pedig a korábbinál is teljesebb, szélesebb körű tevékenység kibontakozásának ad formát és keretet; ezzel a momentummal kezdődött el a romániai magyar tudományos élet fejlődésének első nagy, a gazdasági válság ellenére is virágzó tízéves korszaka. György Lajos vállalta, az *Erdélyi Múzeum* folyóirat és a *Füzetek* mellett, 1931—1940 között az *EME Vándorgyűlései Emlékkönyve* szerkesztését is. A vándorgyűlések ebben az időszakban fontos feladatot töltek be: ébren tartották a tudományok iránti érdeklődést Erdély-szerte. Egy másik vállalkozása: 1933-tól az *Erdélyi Iskola* társszerkesztése.

Szerkesztői feladatvállalását — tudatosítva a lényeges, elhatároló világnézeti különbségeket — a Gaál Gáboré mellett kell számontartanunk. A korszak folyóirataival ismerkedő számára meglepő, hogy a György Lajos jegyezte számos időszaki kiadványban sehol sem bukkan pongyola, magyartalan fogalmazású mondatokra; s ez nyilván nemcsak a szerzők érdeme, hanem a gondos, pontos szerkesztőé is. Kortársai egyértelműen vallják, hogy György Lajos, a szerkesztő, nemcsak az *Erdélyi Iskola*, hanem az *EME* kiadványai szerzőinek kéziratait is egytől egyig átfésülte, hogy a legelvontabb vagy akár a leggyakorlatibb jellegű tudományág képviselőjének forrásértékű vagy akár népszerűsítő írásai mindenkor példásan kifogástalan nyelvi kontőrsben kerüljenek az olvasók szeme elé.

Stílusérzéke átlagon felüli. S hogy mennyire tudatos stilisztá volt, bizonyítják a középiskolások számára írott, szerkesztett magyar nyelvtan és irodalom tankönyvei meg nyelvművelő írásai. Az 1922—1938 között kiadott kilencféle György Lajos-tankönyv nemcsak az irodalomtörténet, irodalomelmélet berkeiben otthonos tudós, hanem a tanítás gyakorlatát is ismerő pedagógus munkáját tükrözi. Rövid ideig a budapesti gyakorló gimnáziumban, ezután két éven át Mezőkövesden, majd a kolozsvári Marianumban állt katedrára. 1920 szeptemberétől 1923 őszéig ez a kolozsvári leányiskola egy koedukációs rendszerű tanárképző főiskolának is otthont adott, amely György Lajos irányításával működött. Erre a korszakára emlékező egykori tanítványaival nem sikerült találkoznom. Annál több olyan emlékezetre akadtam, akik azokból az évekből emlékeznek György Lajosra, amikor újraszervezte a Lyceum-könyvtárat, amelynek két termét közel két évtizeden át az egyetemi és főiskolai hallgatók rendelkezésére bocsátotta. Majd olyanokra, akik 1940 őszétől 1947 tavaszáig egyetemi katedráról hallgatták irodalomtörténeli előadásait. Az emlékezők szerint nem volt nagyhatású szónok. Nyolcadrét lapocskákról olvasta fel monoton, kissé papos hangon kurzusait. Precíz volt: igazi filológus. Szeminárium-vezetőként és persze a szigorlatokon sem mutatkozott másként. Nem hangulatember, hanem mindig egyformán igényes, többek szerint szigorú az osztályában. Tanítványai szívesebben találkoztak vele a Diákvédő Hivatalban, amelynek a 40-es évek elejétől elnöke lett. A Diákvédő Hivatal ajtaján különös felirat fogadta a több-

nyire segélyért kopogtatókat. Egy Széchenyi-idézet: „Egy kicsit én is világítok.“ S alatta — akkor, amikor az egyetemi professzorokat kötelező volt méltóságos úrnak titulálni — a címkérségben szenvedő társadalom megbotránkoztatására, a nonkonformista felszólítás: *Megszólításom: professzor úr.*

Élete utolsó jelentős teljesítménye különben a Bolyai Tudományegyetem megszervezésében kifejtett tevékenysége volt, amelynek a kezdetektől, 1945 szeptemberétől prorektora lett. Közvetlenül Kolozsvár fölszabadítása után munkába állt, és lankadatlan szorgalommal működött közre az új, demokratikus egyetem létrehozásában, amelynek Magyar Irodalomtörténeti Intézetében a modern irodalmat előadó Jancsó Elemér professzorral együtt, akárcsak 1940 és 1944 között, mindössze két tagból álló segédszeméllyzettel látta el a tanárképzés és kutatónevelés feladatát. Hallgatóival a kötelező szakdolgozatokban, valamint a doktori értekezésekben elsősorban a hazai könyvtárak és kéziratárak anyagát dolgoztatta fel, persze nem melőzve az összehasonlító irodalomtörténet nyújtotta tanulságokat sem.

A nagy „de“ ...

Ennyi tudományos eredmény, ennyi tudományos szervezői érdem mellett hogyan lehet mégis, hogy 1947-től máig csupán egy-két bibliográfiai utalásban találkozhattunk György Lajos nevével? Hogy csupán a közelmúltban, a Babeş—Bolyai Tudományegyetem közlönye, a *Studia* filológiai sorozatában Jancsó Elemér professzor *A magyar irodalomtörténetírás ötven esztendeje a kolozsvári tudományegyetemen* című összefoglalásában (1969. fasciculus 2.) foglalkozott bővebben a két világháború közötti erdélyi magyar művelődés egyik legeredményesebb munkásával? Hogy csak az idősebb generáció emlékeiben él a huszonegy esztendeje elhunyt György Lajos tevékenysége?

Nem esetleges, nem véletlen eredménye ez a hallgatás. Ugyanis a romániai magyar tudományosság e jeles alakja korántsem egyértelműen értékelhető jelenség. Számos retrográd vonása miatt következett be a halálát követő, emlékét és műveit körülvevő két évtizedes csend.

György Lajost kora gyermekkorától elszakíthatatlan kötélékek fűzték az elmúlt fél évszázadban a társadalmi haladással nemegyszer szembeforduló római katolikus egyházhoz. A törvényes házasságon kívül született György Lajos a katolikus egyháznak köszönhette fölnevelését, taníttatását, az egyház nevezte ki, töretlen hűsége jutalmául viszonylag igen fiatalon, a Marianum mellett működő tanárképző, majd a liceumi könyvtár élére. S a „Státusz“ pénzén tölthetett másfél évet tanulmányúton Németországban. György Lajos állásfoglalását professzori és prorektori tisztségében is meghatározta ez a kapcsolat.

Irodalomszervező és különösen irodalomkritikusi munkásságát ugyancsak mindenkor meghatározta ez az elkötelezettség. Az európai műveltségű, kivételes esztétikai érzékenységgű irodalomtudós 1923-ban Gyallay Domokosban látja a „leginkább és leigazabban erdélyi író“. (Nem György Lajos mentségéül ugyan, de a valóságú mérlegelés érdekében utalhatunk legnagyobb polgári irodalomtörténészünk, Horváth János „kritikusi“ elfoglaltságára: ő Vargha Gyula költészetét értékelte érdemtelenül sokra.) György Lajost szerkesztői munkájában is mindvégig határozott valláserkölessi meggyőződések befolyásolták. Az *Erdélyi Irodalmi Szemle*, a *Pástorház*, az *Erdélyi Tudományos Füzetek*, majd az *Erdélyi Múzeum* hasábjain, nem is szólva az *Erdélyi Iskoláról*, a baloldali elkötelezettségű szerzők nevével csak nagy ritkán, elvétve találkozhatunk. Érdekes módon azonban, tudományos tevékenységét, irodalomtudományi munkáját alig befolyásolta mély vallásossága. Csupán egy kisebb jelentőségű dolgozata, még 1934-ből, egyházi vonatkozású (*A kordaviselők legrégibb magyar nyelvű rendtartása — 1660*). Viszont a ritka tudományos becsű *Nagyenyedi Demokritus* 1943-as, nagyközönségnek szánt szemelvényes kiadásából szerkesztőként csaknem mind kihagyta Hermányi József antiklerikális és az arisztokráciára rossz fényt vető anekdotáit.

Gaál Gábor egy 1930-as, *Korunk*-beli, *A mi erdélyi irodalom arcvonalai* című tanulmányában a társadalmi tudat aspektusából próbálja meghatározni két világháború közötti irodalmunk főbb irányzatait. Eszerint akkor bizony egyértelműen az „akademizmus arcvonalába“ illett György Lajos tevékenysége. De nem szabad megfedelkednünk arról, hogy az erdélyi magyar tudományosság képviselőinek többségét 1930-ban habozás nélkül „az akademizmus arcvonalához“ lehet so-

rolni. Az sem közömbös, hogy éppen a húszas évek végétől, németországi tanulmányútja után, határozott szemléleti haladást figyelhetünk meg György Lajos pályáján. Kétségtelen, hogy az európai és az erdélyi társadalmi-politikai változások is, akárcsak az a tény, hogy ezután kerül állandó személyes kapcsolatba az egyetemi fiatalsággal, befolyásolták ilyen irányú fejlődését. Míg a húszas években egyértelműen konzervatív erők kulturális-tudományos exponense, a harmincas évektől egyre közelebb kerül a mérsékelt társadalmi haladásért síkra szállók táborához. Katolikus színezetű polgári-humanista alapállása viszont mindvégig változatlan maradt. Jellemző ugyanakkor megváltozott politikai nézeteire, hogy 1937-ben rokonszenven követte a Vásárhelyi Találkozó eseményeit.

A fő kérdés azonban az, hogy az irodalomtörténész és irodalomszervező György Lajos tevékenysége objektíve, történelmi távlatból nézve mennyire volt értékes, hasznos a társadalom egésze, a haladó nemzetiségi kultúra számára. Egy forrongó, az osztályharc kiéleződését mutató korszakban, közel negyedszázaddal ezelőtt, a kérdés nyilván másképpen tevődött fel. Természetes, hogy amikor a népi demokrácia a főiskolai oktatás megreformálását napirendre tűzte, nem tudományos és irodalmi életünk eredményes munkását látták már az új korszak fiataljai a halk szavú, zárkózott György Lajosban. Az időszerű társadalmi-politikai feladatok háttérbe szorították az emlékeket is. Például azét az 1944-es epizódét, amikor egyik előadásán a mindenkitől galambepéjűnek és rendkívül tartózkodó természetűnek ismert professzor erősen kijött a sodrából, ugyanis néhány „fajvédő” diák ki akarta kergetni zsidó hallgatóit; György Lajos dühkitörésétől kísértén azonban az „árja fajvédőknek” kellett kitakarodniuk.

De a negyvenes évek végén már benne fészkelte a halálos betegség, a fehérvérűség, amely rövidesen elpusztította szervezetét. 1950 szilveszterének éjszakáján halt meg.

Azóta két évtized telt el. Sok minden kihűlt emlékezetünk s az idő rostáján. Mércéink is változtak. Nem árt időről időre elvégezni az újrarostálást, szenvedélyektől és elfogultságoktól mentesen.

Györkös Mányi Albert metszete

IRODALOMKRITIKÁNK TÖRTÉNETÉBŐL

Talán nem szükséges különösebben bizonygatni: mennyire hozzátartozik a két háború közötti romániai magyar irodalomhoz az egyes alkotók publicisztikai, főképp pedig irodalomkritikai működése, hogy ötvenéves irodalmunk történetét nem lehet megírni irodalmi közírásunk, irodalomkritikánk számbavétele nélkül. Mégis hangsúlyozni kívánom az ilyen irányú kutatás időszerűségét, hisz mind ez ideig még a nagyobb igényű tanulmányok, sőt a monografikus munkák sem foglalkoztak kellőképpen egy-egy író irodalmi szintű publicisztikájával.

Márpedig — sajátos körülményekből adódóan — az irodalmi rangú közírás, az újságírás és az irodalomkritika kezdettől fogva kivételes szerepet játszott irodalmunkban. Csaknem valamennyi írónk, költőnk műfaja volt — s maradt máig is. Elég az olyan írói pályákra gondolni, mint a Kuncz Aladáré, a Szentimrei Jenőé, a Franyó Zoltáné vagy a Kacsó Sándoré. A publicisztika, irodalomkritika, esszé jelentős — és állandó — területe munkásságuknak. S bár a cikkeikből készült válogatások (gondolok a Szentimrei-, illetve a Franyó-kötetre) kellő gondozással készültek, inkább csak ízelítőül szolgáltak, hogy ne is említsük azokat az írókat, akiknek irodalmi publicisztikáját teljes egészében az egykori lapok őrzik.

Példaként egyetlen író, Molter Károly irodalmi publicisztikáját lapozzuk fel. Persze, távolról sem a teljesség igényével; inkább a 20-as években írott esszéit, irodalomkritikai cikkeit vesszük szemügyre.

Köztudomású, hogy a romániai magyar irodalom első évtizede nemcsak az útszerű fórumkeresés időszaka; ugyanilyen ügynek számított az ízlésformálás, az erdélyi irodalom olvasórétegének megteremtése és nevelése. Ligeti Ernő fájó sebeket tár föl, amikor azért panaszkodik, mert az erdélyi közönség nem tudja megkülönböztetni az igazi írókat a dilettánstól, mert gyakran egy középiskolai tanár véleményét többre tartja, mint a Gyulai Pálét. Ebből az áldatlan helyzetből szerinte egyetlen módon lehet kilábalni: egészséges kritikai szellem, igényes irodalomkritika kialakításával. „Kritika, kritika, kritika — ez hiányzik főképpen irodalmunkból és elsősorban erről kell gondoskodnunk“ (*Jegyzetek az erdélyi irodalom kialakulásához. Keleti Újság*, 1922. június 28., július 4). Három év múlva Tompa László kéri számon a kritikai mércét: a „kritikairodalmat“ érzi a „legkevésbé kiépített“-nek, ebben látja okát az önelégültségnek (*Komoly kritika kell! Ellenzék*, 1925. február 22.).

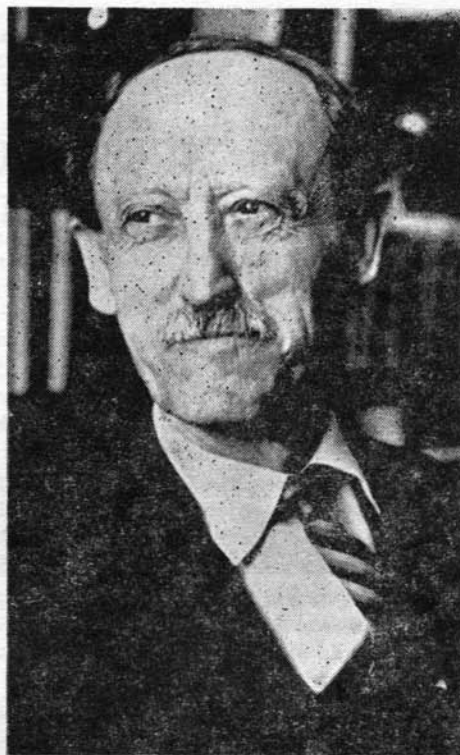
Ez az igény mondhatni állandósul az elkövetkező esztendőkkben a romániai magyar sajtóban. És nem ok nélkül. Mindenekelőtt hiányoztak a hivatásos kritikusok, másrészt — ez is érthető — a mindenképpen való irodalomteremtés eleve egyoldalúságra, fenntartás nélküli dicséretre ösztönözte mindazokat, akik hazai könyvet, írókat méltattak. A *Napkelet* 1920-as évfolyamában olvassuk: „Tehát kettős feladat megoldására vállalkoztunk, úgyszólván minden irodalompolitika mellőzésével: írókat nevelni és közönséget nevelni az írók számára.“ *Az Ellenzék* 1925. február 1-én a kritika „bizonytalan tapogatózását“ teszi szóvá (*Közönség és kritika*). *Az Erdélyi Helikon* is adós marad a kritikát illetően. Az első marosvécsi találkozón megfogal-

mazzák ugyan az egységes, elfogulatlan kritikai szellem szükségességét, a gyakorlatban azonban ez a program nem valósul meg. Az egyes művek reális megítélése nem válik általánossá. A folyóirat még 1930-ban is kénytelen foglalkozni a jelenséggel, beismerve, hogy a bírálókat „a céhbetartozók részéről nem más, mint baráti szolgálat”. Még most is az istápolást tekintti elsőrendűnek, de határozottabban sürgeti a magasabb kritikai mércét azért, hogy „megalkuvás nélkül az abszolútum fele” lehessen haladni. Öt év múlva Jancsó Elemér már a kritikai elvtelenség következményeire figyel fel a *Nyugatban*: „Az a baráti kritika és irodalomteremtési láz, ami Erdély magyar sajtójában 1919 és 25 között Kazinczy korához hasonlóan mindennel megelégedett, ami magyar és »irodalom«, olyan beteges folyamatokat is indított el, aminek káros hatása még ma is érezhető” (*Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig. Nyugat, 1935. I. 286*). Nem hiába nevezi Kuncz Aladár értő kutatója, Pomogáts Béla a szerkesztést és a kritikát a 20-as évek „legfontosabb őrhelyé”-nek (Pomogáts Béla: *Kuncz Aladár*. Budapest, 1968. 87).

Irodalomkritikánk számbavételekor nem tekinthetünk el tehát ezektől a „külső” tényezőktől, ugyanígy Molter Károly irodalomkritikai írásainak egykori szerepét is csak ebben az összefüggésben lehet — szabad — megítélni, értékelni.

Nem érdektelen megidézni az íróársakat sem. Íme néhány sor a hozzá küldött (az *Igaz Szó* 1969. 11. számában közzétett) levelekből. Dienes László a *Korunk* megindításakor írja: „Még egy kérés van az ügyel kapcsolatban. Kérem, írjon a *Korunkról* a *Tükörben*” (1925. október 17.); Kuncz Aladár az *Erdélyi Helikon* szerkesztőségéből: „Olvasd el, ha lesz időd, a szeptemberi számot elejétől végig és írd róla őszinte kritikát. Előre is jelzem, hogy a rovatrészt még nem eléggé erős. Ebben a Te támogatásodra nagy szükségem van” (1929. szeptember 3.); Karácsony Benő: „Azt hittem, hogy a kritika valami nagyon aljas, szellemtelen fecsegés. Most már valahogy másképp vagyok vele. Sohase jutott volna eszembe, hogy rólad annyi bravúrt, agyvelőt, szellemet feltételezzek!” (1932. szeptember 19); Szerb Antal: „... Alig találkoztam emberrel, aki a szándékaimat annyira megértette volna és aki azt a valamit, ami mondjuk az én írói egyéniségem, oly szeretettel fogadta el a világ rendjében, mint te” (1934. június 18.).

Tévednénk, ha mindezt pusztán udvariassági gesztusnak tekintenénk. Az elismerő sorok Molter széles körű irodalmi tájékozottságának, izlésének és fegyelmezett kritikus magatartásának szóltak. Annak az író-kritikusnak, aki a „szellemes és komoly” kritikával látta megvalósíthatónak a „tisztító folyamatot” (*Tükör*, 1922. december 24.). Ezért idézi példaként a franciaországi tanulmányútjára induló Áprily

Molter Károly portréja

Lajost (*Tükör*, 1923. június 17.), majd Petöfi, Arany, Ady „nyelvi tanultságát“ (*Tükör*, 1925. augusztus 16.). Szabó Dezsővel vitatkozva írja le ugyancsak a *Tükör*ben: „...Csak annyit izenek neki Erdély kezdői nevében, hogy mégis tanulhatna tőlünk már most is: *fegyelmet*“ (1922. augusztus 20.).

Molter Károly irodalmi tárgyú publicisztikája ebben az időben meglehetősen sokágú: a hazai és külföldi (főleg a német) irodalom rendszeres — igényes — ismertetője, s az egyik legszellemelesebb vitatkozó. A Morvay Zoltán szerkesztette marosvásárhelyi *Tükör*ben, Osvát Kálmán szemléjében, a *Zord Időben* és az *Ellenzék*ben állandó rovata van. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a *Tükör* irodalmi anyagának bibliográfiáját Kicsi Antal készítette el. Következtetései megérdemelnék a közlést.)

Ákárcsak többi kortársának, Molternek is fő irodalomkritikai elve: felfedezni mindazt, ami arra érdemes, elválasztani a „hamar fáradó dilettantizmus“-tól a „friss értékek“-et. Olyan kritikusai tartás érvényesítése, amelyet Áprily Lajos így fogalmazott meg egyik hozzá írott levelében: „Ti most valamennyien irodalom-dédelgető Kazinczyk vagytok, akik relatív értéknek is mindjárt istenhozottas diadalkaput emeltek.“ Innen Molter Károly első cikkeinek gyakran túlzó értéktételei. A *Székelyföld* 1920. augusztus 20-i számában például „vers, novella, regény és színmű takaros változat“-áról beszél, de idézhetnők „az úttörőket előrelendítő“ (az ő kifejezése) kritikák egész sorát. Hasznosabb ehelyett egy-két lényeglátó észrevételét kiragadni méltatásaiból, néhány olyan érzékeny megfigyelését, amelyek máig sem veszítették el érvényüket.

Korán — 1921-ben! — észreveszi Áprily Lajos kivételes tehetségét („Gazdagok vagyunk, van Áprilynk.“), Tompa László magabazárkózó keménységét („Kemény az ökle és keseredett, nótája ölmos bánat, melyet alvó kövekből dalol ki a magány“). Ugyanilyen jó érzékkel tapint rá a fiatalon elpusztult Sipos Domokos novelláinak szociális fogantatására (később elemzést is ír novellisztikájáról), Olosz Lajos költészetének határozott filozofikumára („Egész dialektikája egy bizonyos egyéniség érzelmi harca a metafizikával: a határozottság költészete.“), Dsida Jenő magányosság-érzetének lelki rugóira. (Az idézett kritikák — az Áprilyről szóló kivételével — megtalálhatók a három évvel ezelőtt közreadott válogatásban: Molter Károly: *Szellemi beháború*. Tanulmányok, cikkek, kritikák. Bukarest, 1963.)

Ady hatása, örökségének elhatároló jelentősége az erdélyi lírára köztudomású, s az is tudott, hogy az erdélyi Ady-kultusznak épp Molter Károly volt az egyik legszívesebben propagálója. „1918 őszén aztán a mi gimnáziumunk e kényelmes és áporodott konzervatívizmusaiba is besüvöltöttek az új szelek [...] Molter Károly volt az ünnepi előadó, ő vitázta szenvedélyes harsánysággal a fülünkbe, hogy igenis van, van új magyar költőóriás...“ — emlékezik Kacsó Sándor (*Írók—írások*. 1964. 90—91.). Ady levélben köszönte meg Molternek a róla tartott előadásokat.

Kevesen tudják azonban, milyen megtermékenyítőnek tartotta Molter Károly Vajda János költészetét. Vajda születésének századik évfordulóján terjedelmes eszmefuttatást ír *Vajda János és az erdélyi költők* címmel, amelyben először (s tudtommal utoljára) bizonygatja ezt az inspirációt. Sőt: az Adyénál is erőteljesebbnek véli. „Érdekes, és már most, nyolc évvel az erdélyi dal indulása után leszögezhető történelmi tény, hogy Vajda János talán többet jelentett itt tartalomban, lélekleben, mint Ady, akit pedig nyelvoldozójának érzett valamennyi, 1918 után szóhoz jutó kritikuskunk.“ Ha nem is fogadjuk el fenntartás nélkül ezt a megállapítását, a nyugtalan előd hangjának továbbélését illetően egyetérthetünk Molterrel. „...Méltósággá hullámoztatta [ti. Vajda hangját] Áprily Lajos, zátonyossá, örvényessé nehezítette Tompa László, parttalanná szélesítette Olosz Lajos, a humánus sós könnyeit

hullatta bele Bárd Oszkár, halászt és szellemet játszik a partján Ligeti Ernő, lavinák hóvizét zúditotta belé Szombati Szabó István, s néha ájtatos hajósnak száll reá Berde Mária" (*Pásztortűz*, 1927. 194—196).

A Sipos Domokosról, Salamon Ernőről, Kovács Györgyről, Szemlér Ferencről, Móricz Zsigmondról, Balázs Ferencről írott kritikái mutatják a leginkább, milyen éles szemmel figyelte meg egy-egy mű valóság alapját, az író szociális szándékát. Az írónak — valija egy helyt — „embereket, életet és kort hamisítatlan fényben” kell megrögzíteni, mert — fejtegeti 1925-ben — „az élet nem kormányozható művészettel, hanem éppen a művészet az élet perceről percre változó egzaltációja” (*Ellenzék*, 1925. 3.).

Szó sincs azonban valamiféle leegyszerűsítésről. A *Tükör* 1923. október 2-i számában magyarázza: az „...igazi, tartós értékű műremekben úgyis egyesül a két alapelv: az önbecsű érték és a kor kritikája, az író hovatarozása”. Az *Erdélyi Helikon* indította vitába bekapcsolódva visszautasítja a „fényképirodalmat”, mondván, hogy az olvasó nem az „ismert igazságot” várja a művésztől, hanem a „művészetadta ismeretlen igazságot, a követendő jobbat” (*A suszterinastól az esszéig. Erdélyi Helikon*, 1932. 114). Egy más alkalommal: „...Csak a primitív szemlélő kérdi a művészi élmény valóságát, míg a művelt élvező csupán annak valóságára kíváncsi” (*Az irodalom védelme és ábrázolása. Erdélyi Helikon*, 1938. 448). A régi *Korunkkal* termékeny kapcsolatot tartó Remenyik Zsigmond satirikus társadalmi regényét elemezve, végig a kettő ötvözetét keresi, s mert ilyen tekintetben nem lát egyensúlyt (bár Remenyiket a magyar satirikus irodalom legjobbjai közé sorolja), a művészi hitelt illetően van hiányérzete. („A célzat regénybeli győzelme nem azonos az olvasó meggyőződésével. Csak az ábrázolt élet, a sokoldalú sorskép győz meg arról, hogy az írónak életreszóló igaza van.” *Költő és valóság. Erdélyi Helikon*, 1935. 700.)

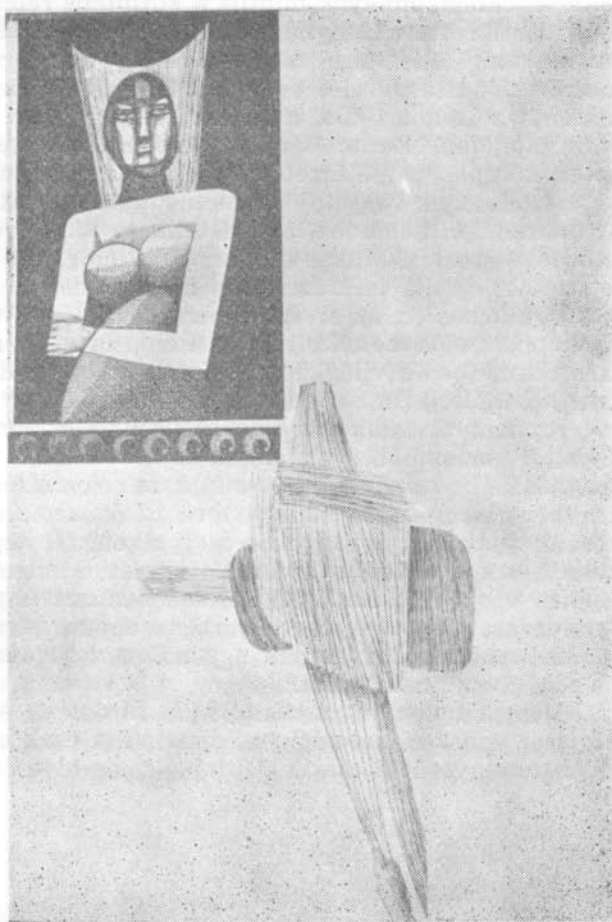
Hogy mennyire időszerű volt erről beszélni egy évtized elteltével, azt a sokat emlegetett „vallani és vállalni”-vita, illetve az *Erdélyi Helikon* 1932-es anketja is tanúsítja. Berde Mária, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Tompa László, Makkai Sándor, Grandpierre Emil, Szemlér Ferenc a „jelenben lüktető s magát felkínáló élet”-et kéri számon az erdélyi magyar irodalomtól. A *Korunkban* egyre gyakrabban kap hangot ebben az időben az „irodalom életességének”, vagy ahogy Gaál Gábor megfogalmazta: „napjaink élet-összefüggésének” igénye.

Szépírói érzékenységgel megírt esszéiben Molter rendszerint egy-egy gondolat köré szövi mondanivalóját; úgy, hogy mindig szélesebb összefüggéseket keres. Az ilyen vizsgálódásra, a tágabb horizont felvillantására különösen szükség volt az útkeresés éveiben, hisz a provincializmus állandó veszélyt jelentett. Egy, tájnyelvi fordulatokban megrekedt író könyvéről írta 1926-ban: a kötet minta-darabjai „a naivitás és a primitív csalafintaság, az író szerinti *székely találmányosság* és gyanakvó modor iskolapéldái”. A kritika alapvető kötelességének tekinti „megróni a tájnyelven írt könyvet, megállapítani a provincializmust, az ízlésnek tett koncessziókat és a művészi fogyatékságokat” (*Az Ózolló. Szini Lajos kötete. Ellenzék*, 1926. november 7.).

Az író- és szerkesztőtárs Berde Mária sokak nevében szól, amikor így panaszkodott a *Tükör* 1923. május 27-i számában: „A gombamódra nem önmagából nőtt kultúra átka ül rajtunk, ahol nincs se igaz nagy ízlés, se nyugateurópai igény” (*Hol fáj?*). Ligeti Ernő már 1922-ben követeli: „Csak a nagy dolgokra, a folytonos európai színvonalra gondolással tudok jövőt képzelni magamnak, embereknek, világnak. Mértékem: a legjobb alkotásokhoz mért mérték.” Ezért véli fontosabbnak az erdélyi lapokban a kritikai cikkeket, mint a „lokális szépirodalom túlságba

vitt szóhozjuttatását" (*Jegyzetek az erdélyi irodalom kialakulásához*). A *Brassói Lapok* 1935. január 19-i számában *Madách és Goga* című cikkében Molter azért lelkesedik, mert vannak a népek életében olyan percek, amikor „önmaguk fölé emelkednek s elkezdenek a szűkös népi önimádás helyett népközi bölcsességgel rendelkezni sorsuk fölött". A román nép, az együttélő nemzetiségek történelmi egymásrautaltsága és kulturális közeledése egyébként állandó témája publicisztikájának. Eftimiu *Prométheuszának* magyar nyelvű bemutatásakor írja például: „Gyűlölet és keserűség nélkül fogadtassék a nézőtérén az ige, amelyet ihletett ajak beszél az emberiség legnagyobb dolgairól, míg órákig pihenjen a partikuláris jelentéktelenség, a nemzetiségi dörzsölődés és a kicsiny kaliberű basák ügyes-bajoskodása, mely minden szent ügyből bajt csinál" (*Madách—Eftimiu. Tükör*, 1923. április 1.). 1928-ban azért nevezi történelmi estnek a szász írók kolozsvári bemutatkozását, mert az a „rút nemzeti gyűlölség olvadását" szolgálja (*Szász írók Kolozsvárt. Erdélyi Helikon*, 1928. 556.); Berde Mária történelmi regényében különös értéknek tartja, hogy az író „nagy emberlátó tárgyilagossággal" vetíti elének magyarok és románok „anyaföldközeli mélabús közösségét" (*Földindulás. Pásztortűz*, 1931. 116.), Goga *Madáchfordításában* pedig azt, hogy a fordító „két nemzet hasznára" végezte el ezt az óriási feladatot.

Ezért a szociális érzékenységet érezzük a „szellemnek ezt a belháborúját" egyben kordokumentumnak is: a társadalmi és néptestvériségi útkeresés művészi megvallásának.

Kazinczy Gábor:
Villon-illusztráció

DANTE, AKIT OLVASNUNK KELL

1321 szeptemberében Dante egy olyan egyszerű betegségben — talán kezdődő tüdőgyulladásban — halt meg, amelyet ma egy orvostanhallgató is meggyógyítana, s még antibiotikumot sem venne igénybe. Tudomány és irodalom hallatlanul fejlődött azóta; de az *Isteni Színjáték* tökéletes építménye, amelynek alapjai és csúcsai a múltba és jövőbe nyúltak le és fel, páratlanul áll. Nincs mit csodálkozni azon, hogy a hányt-vetett Firenzei egyéb munkái, a versek, értekezések, viták, de még *Az új élet* is, elvesztették szélesebb olvasóközönségüket, bár *Az új élet* szonettjeiért kár; ha kiemeljük őket a fellengzős próza szövevényéből, petrarcai sorozatként elevenednek meg, ami bók is a Költő felé, meg nem is. De a Színjáték olyan, mint az idővel dacoló katedrális, arányaiban és csipkés részleteiben is megkapó; élő emberek emléke és sejtelmes árnyak nyoma népesíti be zegzugait, szépség és zordon tragikum, lelki ragyogás és halk bánat suhog a pillérek között, akár az emberi lélekben, és mindezt körülveszi az Anyag, a katolikus szigorúsággal összerakott, példásan elrendezett, jórészt inkább csak sejtett, mint ismert törvények szerint kiválogatott, szemmel-kézzel érzékelhető Emberség, csupa Kóműves Kelemenné akkora faltérségekben, amelyek mintha a kozmikus repülések íveit akarnák kitölteni, bár fordított irányban, az Én mélységei felé. Mert ekkora a katedrális, évekig lehet járni, s még mindig akad benne felfedezni és megbámulni való, elszédülni a világok találkozását jelző keskeny pallókon, kitekinteni az utópisztikus, a legnemesebb emberi reménnyel csillogó örök béke tájai felé. Dante Vergiliust választotta vezéréül, és már ezzel kilépett a középkorból, átértett a reneszánszba, és máig vetítette ki az emberiség tiszteletének vagy fájdalmas megtaposásának kettősségét, s választásra hívott minden halandót. Amint telik az idő, a részletek mellett egyre inkább előjönnek a Műből a dimenziók, amelyek akkor valószínűtleneknek tetszettek, de ma természetesen illeszkednek be zaklatott világképünkbe.

Vallomás ez, az olvasó és nem a filológus vallomása, s az elsőt mindenképpen előnyben kell részesíteni, mert a mi, ti, ők kategóriájához tartozik, akiben a világkép minden irányban ható faktorként dolgozik. Az *Isteni Színjáték* ismerete kihagyja az emberben az én- és a világ-öntudatot, roppant távlatok fényébe helyezi az értelmét mindannak, amit tud, akár történelemből, irodalomból és művészetből, akár érzelmi és lelki tapasztalatból; valahogy átformálja az egyéniségét, mert mindig vezető árnyként lebeg előtte a nagyszerű Első Személy, az Én, akit Dante igazi hőséül választott, és úgy írta meg alkotását, hogy az eltévelyedés, zavar, kétely és megaláztatás után a tisztulás, kiengesztelődés és a felmagasztosulás várja. Ezzel a belső elragadtatással él mindenki, aki hétköznapi kenyérdarabként fogyaszt rendszeresen az *Isteni Színjáték*ból; nem egy tudománynak hódol, hanem egy művészi jogának, amely ugyan titokban hat, de ellenállhatatlanul.

Nem a tudományos dantológiát hirdetem, ez nem évfordulás és nem közírási téma. A tudományos diszciplína csak akkor születhetik meg, ha előbb érvényesül a másik dantológia, az olvasói, ha ennek az ösztönzése

arra bír valakit, hogy felcsapjon mentornak, a kutatás, rendszerezés, összefoglalás igényével, megtanuljon kifogástalanul olaszul, s hozzá még két-három nyelven, amivel eljuthat jövődó tudományosságában az alapfokig. A romániai magyarság konkrét értelmiségi viszonylatában, sajnos, egyelőre még reményünk sem lehet arra, hogy dantistánk támadjon. A kérdés egyelőre az, hogy például az a — mondjuk: marosvásárhelyi — orvostanhallgató, aki ma ki tudná kúrálni halálos betegségéből a Költőt, mennyire ismerné elképzelt páciensét, el tudna-e beszélgetni vele egyik-másik gondolatáról. Sokszor halljuk, hogy nálunk a Dante-kultusz tulajdonképpen formai, mert van ugyan teljes magyar Danténk, de nálunk nem került be az olvasmányok közé. És ez mai, 1971-es állapot, hat esztendővel 1965 után, amikor Dante születésének 700. évfordulóját ünnepelte a világ. A mi szellemiségünk akkor egyetlen méltó, méreteiben is imponzans produktummal lépett a nagy számbavétel mezőnyébe: Gy. Szabó Béla fametszet-sorozatával, húsz év munkájának meg-megszakadóan érlelt, de végül is kiteljesült gyümölcseivel. De kiadói felelőseinknek nem jutott eszébe, hogy népszerű, olcsó kiadásban a romániai magyar olvasó asztalára tegyék az *Isteni Színjátékot*. És a hat magyar színház sem gondolt arra, hogy az élőszó erejével sugározza rá a közönségre Dante igéit valamilyen montázs vagy másfajta rendezvény keretében, holott a példa kézen járt, holott a bukaresti Lucia Sturdeanu-Bulandra, akár a budapesti Thália Színház deszkáin. Ezek kézenfekvő lehetőségek voltak, de egyebet is lehetett volna csinálni. A két évforduló között eltelt hat esztendő folyamán hazai magyar sajtónkban talán le sem írták Dante nevét.

Holott büszkén kell arra gondolnunk, hogy az első teljes magyar Színjáték megteremtője, Szász Károly, innen származik. A román népnek az első formahű és teljes fordítást a nagy erdélyi költő, George Coșbuc adta. Talán az sem véletlen, hogy amikor Coșbuc elkezdte munkáját, Fogarason egy fiatal tanár, Babits Mihály magyarul bírkózott a Pokol szövegével, távol Itáliától, de még a nagy szellemi központoktól is. Kolozsvárt dolgozott tizenöt esztendőn át, 1950—1965 között az új román fordításon Eta Boeriu, s a fordítónő kitüntető barátsága folytán tanúja és részese is lehettem a nagy munkának, amikor kikérte szerény észrevételeimet. Az említett bukaresti színpadi feldolgozáshoz az ő szövegét használták, az Írószövetség díjjal tüntette ki, fordítása nemrégén népszerű kiadásban is megjelent. Mégis, egyik vidéki napilapunk műveltnek számító szerkesztője, aki megírta az évfordulós megemlékezést Dantéről, ignorálja Eta Boeriu nevét, és iskolásan megreked Coșbucnál.

De lám, valami mégis él és hat ebből a szellemből... Nemrég felkeresett Bencsik János, a fiatal, sepsiszentgyörgyi származású grafikusművész, aki most végezte el tanulmányait Bukarestben, és megmutatta litográfiai úton készült Dante-illusztrációit — a diplomamunkáját. Évek óta ismerem Bencsik Jánost, sok munkáját láttam, figyelemmel kísérhettem a fejlődését, de nem sejtettem, hogy első éves kora óta Dante foglalkoztatja és izgatja, erre a nagy munkára készül, ezt állította be végcélul tanulmányi korszakához. Nos, önként adódik a kérdés, hogy milyen ez a sorozat a Gy. Szabó Bélához képest? Úgy gondolom, hogy az összehasonlítás felesleges. A különböző technikákat, különböző látásmódokat, a generációs távolságból is adódó különböző elképzeléseket nem érdemes összehasonlítani. De azt meg kell jegyezni, hogy véleményem szerint a

fiatal Bencsik a Múnek éppen azt a dimenzionális nagyságát helyezte érdeklődésének a középpontjába, amelyet említettem, ezt akarta kiexpo-
nálni a maga sajátos eszközeivel. Nem a hely és figura a fontos számára,
hanem az egész dantei világ makrokozmosza, sajátos kozmikus rendszere,
amely ma a legjobban érdekel bennünket. Annak ellenére, hogy mindnyá-
jan, akik Dantéről magyarul gondolkozunk, a Babits neveltjei vagyunk.

Babits teljes Színjátéka most már egészében is félszázados. Teljesít-
ménye a magyar irodalom élvonalához tartozik. De úgy is lehet mondani,
hogy legendás tetté vált, aminek a fénye riasztotta azokat a fordítókat,
akik utána következtek az életben és irodalomban. Akárhogy is, lemara-
dásnak számít, hogy Babits óta nem született újabb magyar Színjáték,
mert a nyelv fejlődésének, gazdagodásának, átalakulásának a tükrében
egyre erősebbnek látszik az a tétel, hogy a világirodalom legkiemelkedőbb
alkotásait minden nemzedék számára újra le kell fordítani, különben az
olvasó elszakad a műtől. Másrészt: amikor Babits az első világháború
végére elkészült fordításával, Olaszországban a Dante-kutatás új szakaszba
lépett. Az *Isteni Színjátéknak* nincs kritikailag ellenőrzött szövege: Dante
kézirata elveszett. A Poéta halála után oly sok és annyiféle másolat került
forgalomba, hogy — bár jó részük később elkallódott — több mint hat-
százat tartanak nyilván a világ könyvtáraiban. Sok másoló a maga ízlése
és felfogása szerint módosította a szöveget, többen hibás másolatról dol-
goztak. Bonyolítja a kérdést, hogy a legrégebbi — 1330 előtti — máso-
latok szintén elveszték, s a kutatók csak a későbbiekre támaszkodhattak.
Érdekes, hogy a kritikai szöveg kidolgozására az első kísérletet egy angol
kutató tette (E. Moore, 1894), s ehhez körülbelül kétszáz kódexet vizsgált
át — sikertelenül. Néhány évvel később az olasz Dante-társaság megbízta
G. Vandellit a kérdés teljes felgöngyölítésével. Vandelli húsz évig dolgo-
zott az ún. „logikus foldozás“ alapján, a régi olasz irodalom és a toszkán
nyelvjárás nagyszerű ismeretében, és (bár módszerét sokan bírálták) így
született meg 1921-ben kiadott szövege, amelyen utólag még többen csi-
szoltak és javítottak. A legjobb kiadás ma a Natalino Sapegno-féle (Ric-
cardo Ricciardi, Milánó—Nápoly, 1957). Több mint 1200 oldalas mű, appa-
rátusának külön érdeme, hogy röviden összefoglalja az előző kommentárok
leglényegesebb megállapításait. Van már természetesen Commedia-szótár is.

1962-re elkészült a teljes magyar Dante, de a magyar filológia adós
Babits fordításának tudományos revíziójával, mégpedig nemcsak értelme-
zési, de formai és stilisztikai szempontból is, ami ismét csak fékezte egy
új fordítás elkészültét. Rónai Mihály András (eddig visszhangtalan) kí-
sérlete után 1965 körül Weöres Sándor látott neki a nagy munkának Kar-
dos Tibor, a nagy hírű magyar dantista szövegtámogatásával. Fordításából
a Pokol öt első éneke meg is jelent a budapesti *Filológiai Közlönyben*
(1966. 1—2), Kardos Tibor utószavával.

Babits fordításával kapcsolatban Kardos idézi Weöres kijelentését:
„Én nem jobbat akartam alkotni, hanem mást! . . . Babits metódusa telje-
sen eltér az enyémtől. Ő miniaturista, én freskót akarok létrehozni, amit
egyszerre kell a falakra vetíteni . . .“

Amikor ezeket a sorokat olvastam, a fiókomban már sok fordítás-
töredékem rejtett a Pokol énekeiből, sőt a Purgatóriumból is valami. Ha
utólag visszagondolok, az első ösztönzést azok a — főként levélbeli —
véleménycserék szolgáltatták, amelyeket időközben megboldogult apósom-

mal, Giacomo Pasquali salernói középiskolai tanárral folytattam, aki szabad idejében szenvedélyes Dante-olvasó és -magyarázó volt; így kezdtem beleásni magam Babits szövegének zezugaiba, s vettem a margóra a magam megfogalmazásait. De jótékonyan és ösztönzően hatottak rám azok a beszélgetések is, amelyeket Eta Boeriuval folytattam egyszer-másszor. Apósom jóvóltából lassanként szert tettem a korszerű könyvnyagra is. 1965 májusában az *Utunk* közölte is fordításomban a Pokol első énekét, amelyet erre az alkalomra — ideiglenesen — végleges formába öntöttem.

Azóta a kísérleteim nem sokkal gyarapodtak, s egyelőre nem is ígérnek lényegesebb folytatást, amit csak a magam szempontjából bánok. Mégis, amikor Weöres szavait elolvastam, valami megvilágosodott előttem. Nem, a képzőművészeti hasonlattal nem érthetek egyet: a *Commedia* nem freskó, amelyet a falra lehet és kell vetíteni. De Weöres Sándor a fején találta a szöveget abból a szempontból, hogy Babits fordításának *általános intonációja* avult el, illetve — véleményem szerint — volt hibás kezdettől fogva, bár — ezt nyomban hozzá kell tenni — részben a Purgatóriumban, de főként a Paradicsomban csodálatosan feljavult. Ám a Színháték egy nagy „discorso“, beszéd és monológ, az első személy közvetlensége, folyamatosan áradó, egyszerű és elegáns, máskor zordon és heves, de semmiképpen sem patetikus és fenséges.

Engem első pillanattól kezdve ez a „discorso“ foglalkoztatott, a visszaemlékező, vallomások, de szilárd hang, amely egy tanult és csiszolt elme gördülékeny gondolkozásával párosul, s fel-felcsapásai is a „dolce stil nuovo“ közvetlenségének a határai között maradnak. A freskó foltokat, szöveket, néminemű darabosságot tételez föl, amit nem találók helyénvalónak a *Commedia* előadásmódjára vonatkoztatva. Dante sorai úgy folynak egymásba, mint összeömlő patakocskák, sima „enjambement“-ok, egyszerű átmenetek, elegánsan, de nem bonyolultra szerkesztett mondatok képében. A dimenziók fölöttük és körülöttük lebegnek, gyakran megfoghatatlanul, mint a spirálkőd csíkjai. Az egésznek az összemosódásából keletkezik a dantei, ma is lenyűgöző és sokat mondó világ. Egy szilánknyi az, amit a Pokol második énekében itt közzéteszek kísérletemből. Aki összeveti sorait a Babits és a Weöres szövegével, több helyütt értelmezési és formai eltérést is tapasztal, de ezek most nem fontosak, bár természetesen hiszek abban, hogy az én eljárásom a helyes. Ám én csak egy szerény hang-kísérlettel szeretnék belépni az ünneplők táborába, amely a mi házunk táján amúgy is szerény.

A POKOL MÁSODIK ÉNEKE

3

*Elment a nap s a barna este lassan
megenyhítette minden lelkes állat
terhét a földön; s én csak egymagamban*

6

*készültem ott, hogy háborúba szálljak
az út s a szánalom sok képe ellen,
amit a józan ész elmébe tárhat.*

9

*Segítsetek, múzsák, s te, büszke szellem!
Ó ész, mit láttam, bízd csak azt kezemre,
nemes fényed most égjen teljesebben!*

- 12 *S kezdém: — Költő, habár oly jól vezetsz te,
tekintsd erényemet, elég erős-e,
s e hosszú útra ne vigyél, ha gyenge.*
- 15 *Mondod ugyan, hogy Silvius nagy őse
romlandó testtel, érzékekkel áldva
szállott alá a végtelen időbe,*
- 18 *de az, hogy Ó, ki a gonoszt nem állja,
irgalmas volt, hatását jól lemérve,
mert tudta, hogy ki-mi, s mi lesz utána,*
- 21 *nem hat méltatlanul az emberészre:
hiszen az áldott Róma s földhatalma
atyjával őt az égi hon segítte.*
- 24 *Ez is, az is (a valót nem takarva)
szent helyéül választott a széeknek,
mely első Péter utódját uralja.*
- 27 *Nagy útjához, melyért méltán dicséred,
magának és a pápai palástnak
győzelmet szerző tetteket idézett.*
- 30 *S majd jött a Választott Edény, ki várta
emelt amott erősségül a hitnek,
miből az üdvösség ösvénye támad.*
- 33 *De én miért készüljek? S ki segíthet?
Nem Aeneásé, nem Pálé erényem,
méltónak nemcsak én, mások se hisznek.*
- 36 *Ha most elindulok veled serényen,
utam nem lenne más, mint esztelenség;
légy bölcs, itélj: mert én ezt föl nem érem. —*
- 39 *És mint aki utólag bánja tettét
s jobb érveket keres új ötletekben,
melyek ismét a kezdetig vezessék —*
- 42 *a szürke síkon én is ezt kerestem,
mert gondolatban átéltem a tervet,
ahogy a szertelenség szülte sebtén.*
- 45 *— Ha jól értettem, mit a szád kiejtett —,
felelt a drága szellem árnyalakja,
— a gyáva kétkedés sebezte lelked;*
- 48 *az embert ez gyakorta megriasztja
és lankad tőle hősie merénye,
miként az árnyék rémitő a vadra.*
- 51 *De hogy e rémet szellemed ne félje,
tudd hát okát, miért én útra keltem,
mit hallottam, és szántalak meg érte.*
- 54 *Felfüggesztett valék sokakkal egyben,
midőn egy hölgy hívott, oly szép s oly áldott,
hogy nyomban óhaját kellett keresnem.*
- 57 *Szeme csillagnál is szebben sugárzott,
s beszélni kezdte, hön rebegve, halkán,
szóból angyal-zenére fűzve láncot.*
- 60 *„Te mantovai, lélek árnyalakban,
kinek híre a földet egyre járja
s világ végéig él, mert birhatatlan,*

- 63 egy hű barátom, nem szerencse társa,
a puszta völgyben téves útra lépett
és félelmében visszatérni vágyna;
- 66 talán már oly zavart, hogy íme, félek,
segítségem nem késve érkezett-e,
hiszen az égben róla így beszéltek.
- 69 Menj, vidd hát megbecsült szavad sietve,
és bármivel, mitől mentsége függhet,
segítsd szegényt, s hozz balzsamot sebemre.
- 72 Beatrice vagyok én, ki menni sürget;
onnan jövök, hová már vágyom újra,
s szerelmem készlet, hogy szóra hevüljek.
- 75 Ha ott leszek, az Úr elé borulva,
neved gyakran dicsérni nem felejttem.“
Elhallgatott, így szám folytatni tudta:
- 78 „Ó hölgy, oly tündöklő erényre, melyben
az alsó ég világából kitűnve
az emberfaj ragyog legékesebben,
- 81 parancsodat szavad kedvemre küldte,
s ha ott is jártam volna, telje késne;
tehetséged a többit hát kerülje.
- 84 De kérlek, add okát, hogy mitse félve
miért jövel e földalatti pontba
onnan, hová már vágysz, a tiszta térre?“
- 87 „Ha benső kívánságod — válaszolta —,
hogy ezt is értsd, hát sebtén elbeszélem,
e hely miért nem gerjeszt borzalomra.
- 90 Nem kell egyébtől félnünk semmiképpen,
csak oly dologtól, ami megsebezhet,
mert másban nincs erő, hogy bajt idézzen.
- 93 Az Úrtól nyertem azt a nagy kegyelmet,
hogy szörnyű sorsotok ne érjen engem
s e lángok vad hevétől el ne vesszek.
- 96 A nyájas hölgy fájlalta fönt a mennyben
a nagy veszélyt, hová most küldenélek,
s mely vétek is az Úr parancsa ellen.
- 99 Ő nyomban Luciát kérte hű segédnek,
mondván: »Oltalmadat várja epedve
szolgád, s hogy el ne hagyd most, arra kérlek.«
- 102 Lucia haragszik minden gyötremre,
indult tehát, hogy helyemet elérje
s az ősi Ráchel mellett megkereste.
- 105 »Beatrice — mondta —, Isten drága éke,
miért nem szánod azt, ki úgy imádott,
hogy érted tört a szürke rend fölébe?
- 108 Nem hallod-e, mint hív, a bús sirámot?
Nem látod-e, mint küzd gyilkos birokban
az árral, mely miként a tenger, álnok?
- 111 Nem volt a nagyvilágon más, ki jobban
rohant a hasznáért, kárát előzve,
ahogy e jó szavakra én futottam

- 114 boldog honomból le e mély gödörbe
s biztam magam nemes és bölcs szavadra,
mely érdemed, s annak, ki ismerője.“
- 117 S midőn elfordult, ezt tudtomra adva,
fényes szemében könnyek árja égett
s ez indulásomat gyorsabbra szabta.
- 120 Lejöttem óhaja szerint elébed
s elűztem utadból e dúvadat,
melyért a szép halmot még el nem érted.
- 123 Mi lesz tehát? Miért vagy ingatag?
Szíved miért rejt ennyi gyávaságot?
Miért nem szánod bátran el magad?
- 126 Hiszen az égi kertben három áldott,
nagylelkű hölgy vette kezébe sorsod,
s szavamban is reményre kell találnod.
- 129 Mint kis virágra éji fagy ha omlott,
s fonnyadtan, csukva vár fehér sugárra,
mitől kinyílik szárán s újra boldog,
- 132 ilyen volt hült erélyem változása;
szívem bátor buzgalma úgy felébredt,
hogy kezdtem is, magam mindenre szánva:
- 135 — Áldott, ki őrizóm volt, hogy ne féljek,
s kedves tőled, hogy mitse késlekedve
betöltötted ama igaz beszédet.
- 138 Szívembe annyi vágy tüzét vetette
komoly szavad a gyors elindulásra,
hogy első szándékom él újra benne.
- 141 Menj hát, mert mindkettőnknek egy a vágya,
uram vagy, mesterem és jó vezérem! —
Ezt mondtam. S majd, őt már indulni látva,
én is a baljós, zordon útra léptem.

Lőrinczi László fordítása

MAGYARÁZATOK

13. sor: Silvius nagy őse — Aeneas.
14—15. sor: Aeneas a legenda szerint élve ment át a másvilágra.
22. sor: Ez is, az is — Róma és a római birodalom.
27. sor: győzelmet szerző tetteket idézett — ti. Aeneas régi jóslatok alapján indult győztes háborúiba, s győzelmeiből nemcsak neki, hanem a pápaságnak is haszna származott, hiszen Róma lett a pápaság székhelye.
28. sor: Választott Edény — Pál apostol (a hit edénye).
52. sor: Felfüggesztett (sospeso) — akinek a sorsa még nem dőlt el, akinek az ítélete felfüggesztetett.
77. sor: alsó ég — amely akkori felfogás szerint a hold köréig terjed, s ebben helyezkedik el az élő világ.
83. sor: földalatti pontba — a poklot a Föld középpontjának tekintették.
84. sor: tiszta térre — mert a pokollal ellentétben az ég tiszta, tágas tér.
94. sor: A nyájas hölgy — Szűz Mária.
97. sor: Luciát — Szent Luciát, aki sokat szenvedett, mert megvakították.
108. sor: az árral — az élet zajlása, a veszélyes tévút.

Látogassa

a SEPSISZENTGYÖRGYI
ÁLLAMI MAGYAR SZÍNHÁZ
előadásait

AZ 1971–1972-ES ÉVAD BEMUTATÓIBÓL:

- Tamási Áron: CSALÓKA SZIVÁRVÁNY
- Aurel Baranga: MINISZTER A BARÁTOM
- Veress Dániel: WESSELÉNYI
- Szemlér Ferenc: APELLÉSZ KÜLÖNÖS KALANDJA
- Ibsen: PEER GYNT

A KOVÁSZNA MEGYEI TURISZTIKAI HIVATAL

Szepsiszentgyörgy, Csiki utca 4. sz.

Telefon: 19-53

országszerte és külföldön egyaránt értékelt, festői szépségű tájainkon híres üdülő-telepek és gyógyhelyek:

- BÁLVÁNYOSVÁR
- ELŐPATAK
- MÁLNÁSFÜRDŐ
- SUGÁSFÜRDŐ
- KOVÁSZNA-FÜRDŐ

vendég-toborzását vállalja és egész éven át gondoskodik elszállásolásáról és ellátásáról

KIRÁNDULÁSOKAT SZERVEZ

Kovászna megye megtekintésére a leglátványosabb turisztikai útvonalakon, messzemenően kielégítve a látogatók kényelmét és igényeit. Munkaközösségünk vezetősége a legkedvezőbb feltételek megteremtésével igyekszik eleget tenni az ilyen irányú kérdéseknek; felajánlja jószolgálatát minden belföldi és külsországi turistának

A SZÁMUKRA LEGINKÁBB MEGFELELŐ IDÉNYBEN
ÉS IDŐSZAKBAN

Országjárás közben

KERESSE FEL KOVÁSZNA MEGYÉBEN:

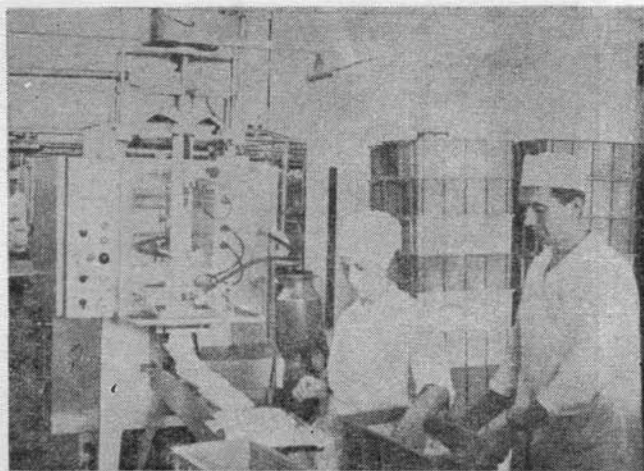
- A SEPSISZENTGYÖRGYI MÚZEUMOT;
- A SEPSISZENTGYÖRGYI GYÁRFÁS JENŐ EMLÉKHÁZAT;
- A KISBACONI BENEDEK ELEK EMLÉKHÁZAT;
- A KÉZDIVÁSÁRHELYI VÁROSTÖRTÉNETI, CÉH-TÖRTÉNETI MÚZEUMOT ÉS A GÁBOR ARON-KIÁLLÍTÁST;
- BÁLVÁNYOSFÜRDŐ ÉS KÖRNYÉKE TÖRTÉNELMI ÉS TERMÉSZETI MŰEMLÉKEIT;
- A NÉPDAL, NÉPVISELET ÉS NÉPI TÁNC BÁLVÁNYOSI SEREGSZEMLEJÉT (MINDEN ÉV AUGUSZTUSÁBAN)

A NAGYVÁRADI TEJFELDOLGOZÓ IPARI VÁLLALAT

gazdag választékú
friss tejtermékek:

- MŰANYAGTASAKOS TEJ
- TÖMÉNY JOGHURT
- CSOMAGOLT DIÉTÁS TÚRÓ
- TEJBŐL ÉS ÍZLETES GYUMÖLCSÖKBŐL
KÜLÖNBÖZŐ VÁLASZTÉKBAN ÉS SÚLYBAN
ELŐÁLLÍTOTT FAGYLALTKÜLÖNLEGESSÉGEK
- TEHÉN ÉS JUH SÓSTÚRÓ (TELEMEA)
- ERJESZTETT TÚRÓKÜLÖNLEGESSÉGEK
- GYUMÖLCSLEVEK

Postacím:

O R A D E A

STR. MEZIADULUI Nr. 2

TELEFON: 1-83-61

Rendelt mennyiségben szállít

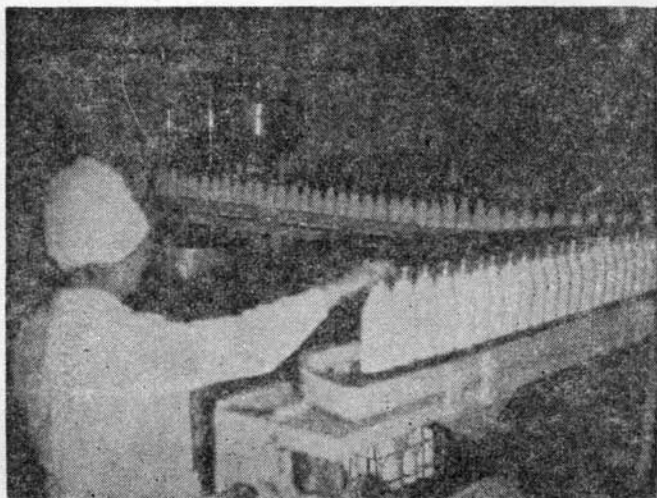
v a j a t

belföldi piacra, valamint exportra

ANGLIÁBA, IRÁNBA, BELGIUMBA,
LENGYELORSZÁGBA

és más államokba

FORDULJON BIZALOMMAL ELÁRUSÍTÓ EGYSÉGEINKHEZ:
A LEGJOBB MINŐSÉGET SZOLGÁLTATJÁK

POSTACIM :

SATU
MARE

B-dul Cloșca
nr. 90

Telefon 1-24-38

A SZATMÁRI TEJFELDOLGOZÓ IPARI VÁLLALAT AJÁNlja

ÁRUSÍTASRA ÉS SZÁLLÍTASRA MINŐSÉGI TERMÉKEIBŐL A KÖVETKEZŐKET :

- UVEGES ÉS ŐMLESZTETT TEJ
- JOGHURT
- FRISS TEHÉNTŰRŐ (DIÉTÁS IS)
- FRISS MINŐSÉGI VAJ
- CSOMAGOLT ÉS ŐMLESZTETT TEJFŐL
- TEHÉN ÉS JUH SÓSTŰRŐ (TELEMEA)
- ZSÍRTALANÍTOTT TEJPOR
- EGYSÉGES TEJPOR
- CARAIMAN TŰRŐ

valamint más tejtermék-fajtáit, amelyek nemcsak belföldön, hanem külföldön is

ANGLIA, IRÁN, BELGIUM, LENGYELORSZÁG, MAGYARORSZÁG

és más államok piacain is nagyon népszerűek.

Munkásaink, technikusaink, mérnökeink fáradhatatlanul dolgoznak a minőség javításán és a választék gazdagításán.

A közeljövőben vállalatunk most épülő új részlege bő választékú fagyaltkülönlegességeket állít elő.

A SEPSISZENTGYÖRGYI GÉPJÁRMŰFORGALMI KÖZPONT

POSTACIM: Sf. Gheorghe, str. Chilieni nr. 7

Telefon: 15-13

MUNKASAINK, TECHNIKUSAINK ÉS MÉRŰKEINK SZORGALMAS MUNKAKÖZÖSSÉGÉNEK ÁLLHATATOS ERŐFESZÍTÉSSEL SIKERÜLT TELJESÍTENIE AZ ELŐIRANYZOTT TERVFELADATOKAT. KÉT ÉV-NEGYED (1971 ELSŐ FÉLÉVÉNEK) MEGVALÓSÍTÁSAI :

- SZÁLLITOTT TONNATARTALOM	108,7%
- TONNAKILOMÉTER	105,3%
- UTASFORGALMI KILOMÉTER	103,8%
- EGYEZMÉNYES TONNAKILOMÉTER	104,7%

EREDMÉNYEINK ELÉRÉSÉBEN RÉSZE VOLT A VEZETŐSÉG EGYSEG-
FEJLESZTÉSI INTÉZKEDÉSEINEK, VALAMINT A HELYI PÁRT- ÉS
NÉPTANÁCSI SZERVEK NÖVEKVŐ TÁMOGATÁSÁNAK

EGYSÉGÜNK A SZÁLLÍTÓESZKÖZÖK SZÁMÁNAK GYARAPÍTÁSÁVAL
S E KÖRZET BELFOLDI ÉS KÜLFOLDI TURISTA-FORGALMANAK
ELISMERÉST KIVÁLTOTT NOVELÉSÉVEL ÉRTE EL JELENLEGI
TELJESITŐKÉPESSÉGÉT

A **KORUNK** szerkesztősége

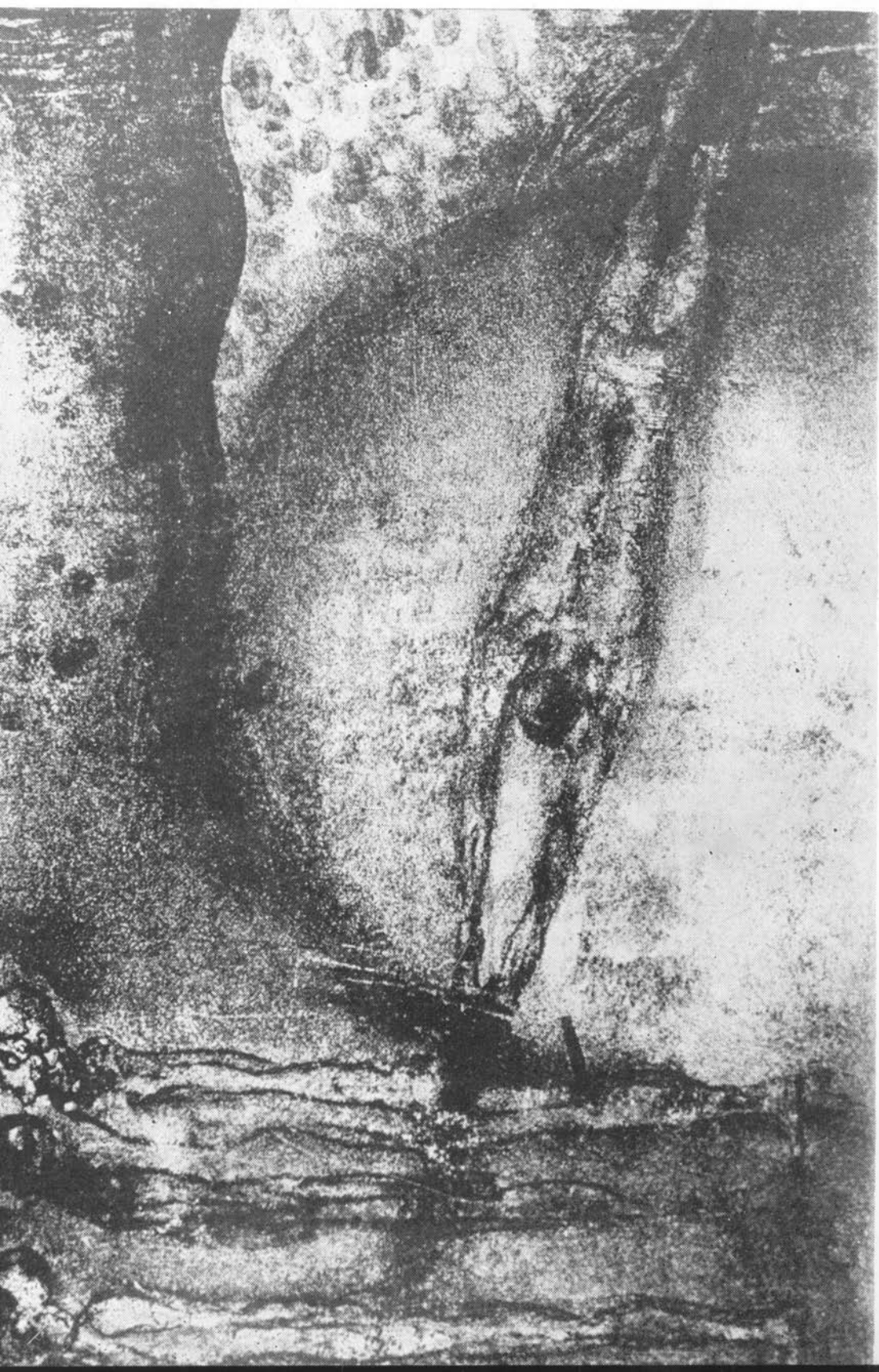
1972es küszöbén

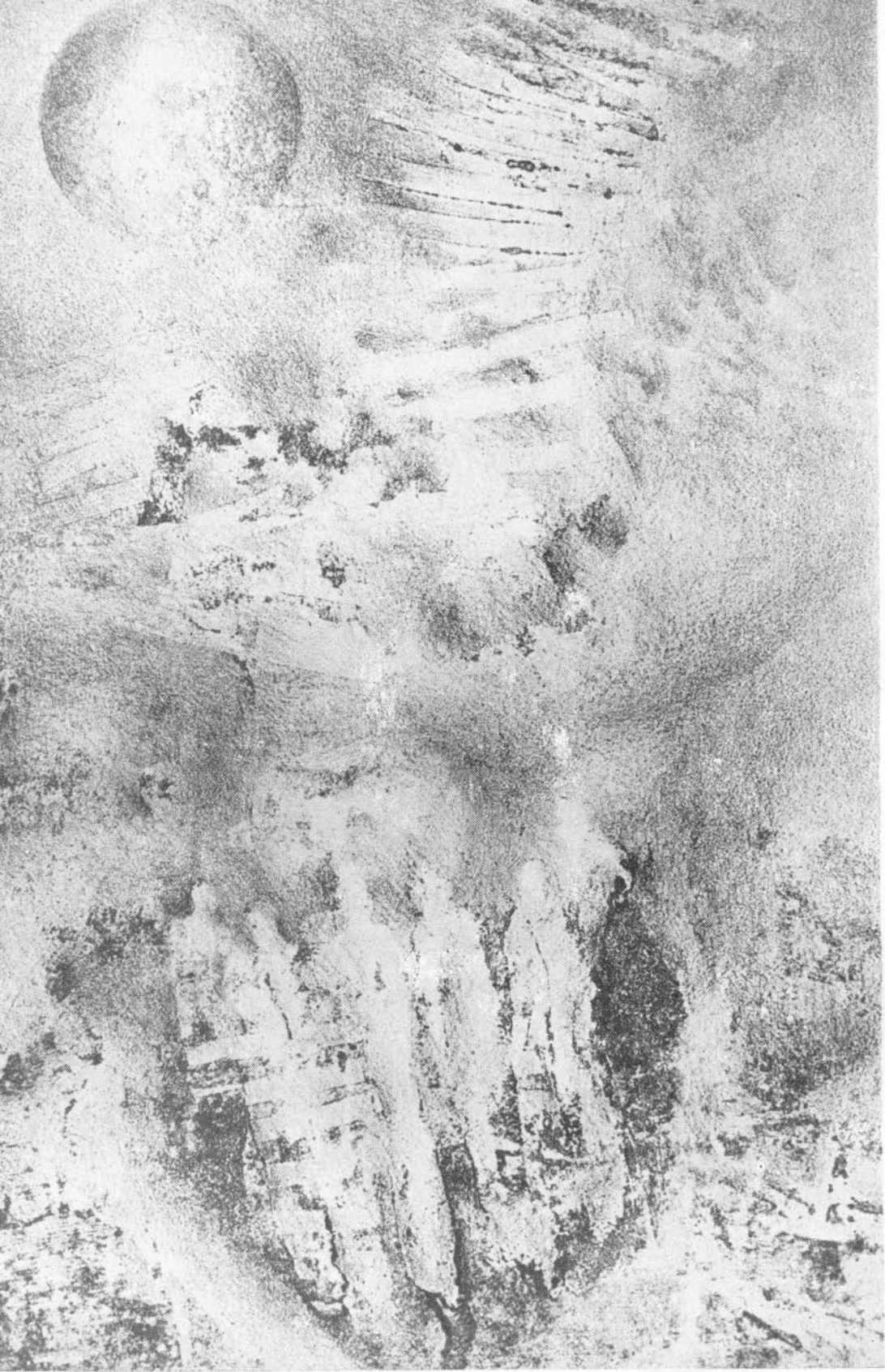
Boldog új évet kíván

*olvasóinak, munkatársainak,
a testvérlapoknak és önkéntes
terjesztőinek*

JÖVŐ ÉVI TERVÜNKBŐL :

- *A könyv dicsérete*
- *Erkölc a mai világban*
- *Műemlékeink hétköznapijai — hétköznapijaink műemlékei*
- *A biológia változásai*
- *Zenei anyanyelvünk*
- *Műszaki értelmiség és nemzetiségi műveltség*

ALVIN TOFFLER JÖVŐ-SOKK

Ismét egy kirobbanó könyvsiker magyar nyelvű kivonatos bemutatására vállalkozunk.

Ugy véljük, eddigi futurológiai kiterőink sorába megfelelően illik a Future Shock (Random House, New York, 1970), hiszen talán épp ebből világlik ki leginkább, hogy a jövőt vizsgálva lényegében mindenkor a máról szólunk.

Nem a meghökkentés készlet arra, hogy — egy jelentéseiben eléggé fontos — jelenségről folyamatosan számot adjunk. Az emberiség előtt álló alternatívák, választási lehetőségek feltárásán és tudatosításán munkálkodó tudósok, közéleti személyiségek és újságírók közös foglalatosságának, a jövőkutatásnak egyre jelentősebbek az eredményei — legalábbis a maradiság ingerlésében, lejáratásában, s a kellemes intellektuális izgalmi állapot fenntartásában.

Erről tanúskodnak a meg-megújuló kirohanások a jövőkutatás ellen, továbbá a prospektiva és a futurológia illedelmes megkülönböztetése s az „el a historizmustól!” vádjának vissza-visszatérő felelevenítése. A „makulatlanság” gardedámjai már rámutattak: még Marcuse is „elhatárolja magát” a futurológiától, ám ellenfelem ellenjele mégsem lehet puszipajtásom, hiszen a futurológusok sem többet, sem kevesebbet nem akarnak, éppen csak megpróbálják Marx Károlyt Verne Gyulával behelyettesíteni...

Előljáróban megjegyzendő: Toffler mindenképpen teljességgel szeplőtlen e vonatkozásban. Az ő esetében aztán Marx behelyettesítésének szándékáról már csak azért sem lehet szó, mert alapállása nem marxista, ami a közölt részletekből is félreérthetetlenül kitűnik; könyvében ilyenszerű megfogalmazásokat találunk: „Azt igyekszem bizonyítani, hogy a változás ütemének teljesen önálló implikációi vannak, amelyek néha fontosabbak még a változás irányánál is.” A szemelvényekből is látható, hogy hajlamos a technológiát önkörében, a társadalmi összefüggésekből kiragadottan értékelni, jelentőségét túlbecsülni.

Nem kérünk tehát számon Tofflertől olyat, ami nem sajátja, de — úgy véljük — kitűnő leleményei igazunk igazolásaként hangzanak, mégpedig nemcsak a technológiailag nekibolondult, környezetszenyező nyugati társadalmak anomáliái újszerű láttatásának jegyében, hanem a haladásellenesség bizonyos rugóinak újszerű értelmezésében is.

Alvin Toffler nem prófécia! („Prófécia!ni nehéz, kiváltképpen a jövőre nézve...”), már csak azért sem, mert mire észrevennők a változásokat, már bekövetkeztek. Ő érthetőnek tartja ugyan, hogy mindaddig a jelent főként a múlt megvilágításával igyekeztek érthetőbbé tenni, de most már szükséges körbe forgatni az idő-tűkröt, s a jövőből felfogott sugarakkal a mába világítani.

Ugyanis — minden látszat ellenére — optimistának mondható: a jelenben több jövőt, mint múltat látat. Csak a történelmi likvidátorok, a csódtömegek felszámolóí híhetik, hogy a jelenben több a múlt, mint a jövő.

Ugy gondoljuk, nem is volna olyan haszontalan még a bestsellerek „öncéli” bemutatása sem, hiszen a világ mindíg meglepő újabb és újabb értelmezései válnak lehetségessé annak az átgondolásával, hogy miért éppen egy bizonyos könyv lett nagy siker (mellékesen: gyakran érdekes olvasmányok a bestsellerek).

A Future Shock esetében azonban nem e kísértésnek engedtünk. Főként szintetizáló erényeit méltányoltuk: a kritika egyöntetűen elismerte, hogy Toffler műve

a hatvanas évek jövőfirtató irodalma egyéni szempontú sűrítését, összegezését valószínűsította meg. S méltányoljuk könyvére is vonatkozó, tanulságos szerénységét: „Az elméleteknek nem föltétlenül kell helyeseknek is lenniük ahhoz, hogy hasznosak legyenek. A tévedésnek is megvan a maga haszna.“

A könyv diadalától eltelt nyolc-tíz hónap óta mintha már ritkábban emlegetnék a Future Shockot. De a könyv címe, a Jövő-sokk az emberiség fogalomkincstárának immár értéke, nélküle szegényebbek lennének.

Farkas László

A felkészületlen látogató

„A kulturális sokk“ kifejezés lassanként belopózik a mindennapi nyelvhasználatba. Kulturális sokkunk azt a hatást értjük, amelyet egy idegenszerű kultúrában való megmártózás tesz a felkészületlen látogatóra. Ebben szenvednek például a Béke Hadtest önkéntesei Borneóban vagy Braziliában. Valószínűleg megszenvette Marco Polo is Kínában. A kulturális sokk az, amelyet egy utazó átél, amikor egyszerre csak olyan helyre kerül, ahol az „igen“ „nem“-et jelent, ahol a „szabott árból“ le lehet alkudni, ahol nem sértés, ha a hivatali előszobában megvárakoztatják az embert, ahol a nevetés talán éppenséggel szomorúságot fejez ki. Ez az, ami akkor következik be, amikor azok a lélektani megszokottságok, amelyek elviselhetővé teszik az egyén társadalmi létét, hirtelen a fejük tetejére állnak, s teljességgel szokatlannak vagy éppenséggel érthetetlennek lépnek a helyükbe.

Jórészt a kulturális sokk jelensége okolható azért a zavartságért, elidegenettségért, tanácstalanságért, amely annyira meggyötri az amerikaiakat, mihelyt kapcsolatba kerülnek más társadalmakkal. A társadalmi érintkezésben üzemzavart okoz, a valóság félreismerését: az ember képtelen megállni a helyén. Pedig a kulturális sokk viszonylag könnyű baj a komolyabbhoz, a jövő okozta megrázkódtatáshoz képest. A jövő sokkja a jövő túl korai bekövetkezése okozta tanácstalanság. Nem lehetetlen, hogy ez lesz a holnap legsúlyosabb baja.

„A jövő sokkját“, a jövő okozta megrázkódtatást nem írja le az *Index Medicus*, a lélektani rendellenességek egyetlen példatára sem. Pedig ha értelmes intézkedésekkel nem teszünk ellene valamit, az emberek milliói válnak mind tanácstalanabbá, s lassanként képtelenek lesznek arra, hogy ésszerűen megbirkózzanak környezetükkel. A rossz közérzet, a tömeges neurózis, az irracionális, a szabadon tomboló erőszak, ami már mind felütötte fejét életünkben, csupán előjá-

téka annak, ami ránk vár, ha idejében fel nem ismerjük és ki nem kúráljuk a bajt.

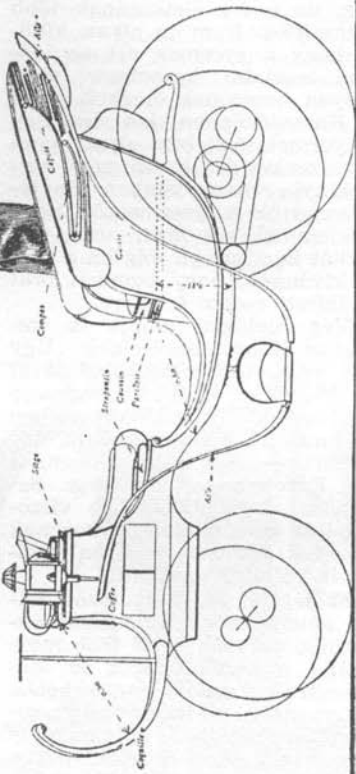
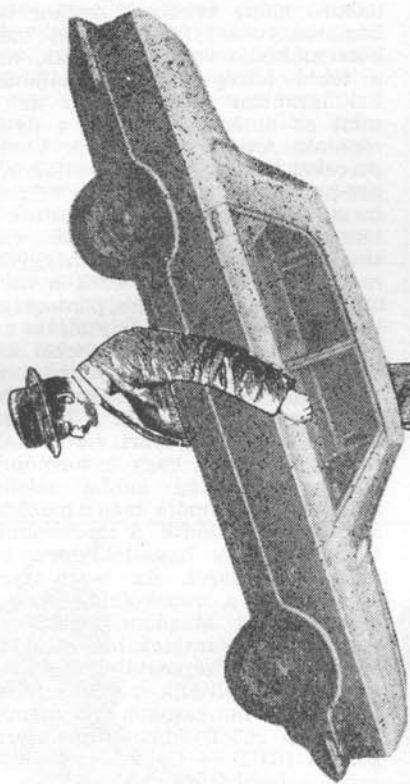
A jövő sokkja az idők kiváltotta jelenség, a rendkívül felgyorsult ütemű társadalmi változások következménye. Az új kultúrának a régre való ráépüléséből ered. Kulturális megrázkódtatás — a saját társadalmon belül. Hatása annál kiméletlenebb. A Béke Hadtest önkéntesének, általában az idegen tájakon utazónak az a megnyugtató érzése lehet, hogy majd ismét rátalál arra a kultúrára, amelyet otthon hagyott. A jövő sokkjának áldozata azonban nem érezheti ezt a megnyugtató érzést.

Ha kiragadunk valakit saját kultúrájából, és hirtelen áttelepítjük egy, a sajátjától merőben különböző környezetbe, olyanba, amely a reagálások különbözőségét igényli, amelynek eltérőek a fogalmai időről, térről, szerelemről, vallásról, szexről, minderről, s az illetőt megfosztjuk attól a reménytől, hogy valaha még visszatérhet otthonos környezetébe, megkétségbeesedik a kizökkenés kínja. S ha ráadásul az új kultúra is állandó kavargásban van, s — ami még rosszabb — értékmércéi szüntelenül változnak, az irányvesztettség érzete még inkább felerősödik.

S minthogy nem nagyon ismeretesek a kulcsok a rejtély megfejtéséhez, hogy tulajdonképpen mi is a helyes magatartás a gyökeresen új feltételek közepe, az áldozat ön- és közveszélyessé válnak.

Ne csak egyetlen személyre gondoljunk, hanem egy egész társadalomra, egy egész nemzedékre — mégpedig gyengébbjeire, kevésbé intelligenseire, irracionálisabb egyedeire is —, gondoljunk arra, hogy hirtelen átkerülnek az új világba. Az eredmény: tömeges irányvesztettség — jövő-sokk tömegméréteken.

Ez vár az emberiségre. Ránk zúdult a változások lavínája, és sok embert groteszkül váratlanul ér.

Arkossy István illusztrációi

Tizenkét órát várni egy csésze kávéra

Az idősebbek rendszerint inkább hajlamosak arra, hogy vehemensebben el-lenezzék a változás ütemének további gyorsulását. Megbízható matematikai számításra építve állíthatjuk, hogy bizony az életkor gyakran összefüggésbe hozható a konzervatívizmussal: az idős ember úgy érzi, hogy gyorsan repül az idő.

Ha az ötvenéves apa azt mondja tizenöt éves fiának, hogy még két évet kell várnia, amíg beülhet kocsija kormányke-reke mögé, a 730 nap az apa életkorának 4 százaléka, de a fiú életkorának több mint 13 százaléka. Nem is olyan különös tehát, hogy a gyermek ezt az idő-mennyiséget legalább háromszor vagy négyszer olyan hosszúnak érzékeli, mint jó atyja. Hasonlóképpen két óra egy négyéves gyermek életében olyasvalami lehet, mint tizenkét óra huszonnégy esz-tendő édesanyja viszonylatában. Ha tehát azt követeljük a gyermektől, hogy várjon türelemmel két órát, amíg egy szem cukorkát kap, annyi, mintha a ma-mától azt kívánó, hogy tizenkét órát várjon az áhított csésze feketére.

Valószínűleg biológiai alapja is van az idő-reagálás alanyi eltéréseinek. „Úgy tűnik, hogy az életkor előrehaladásával zsgorodik a naptári év. Az anyagcsere fokozatos lassúbbodása következtében minden év annál rövidebbnek tűnik, mi-nél távolabbi“ — írja John Cohen, a Manchester Egyetem pszichológusa. Sa-ját életritmusuk lassúbbodásához viszonyítva a világ gyorsabban változónak tűnik az öregek számára, még ha valójában nem is változik az ütem.

Bármiként legyen is, a változás felgyorsulása, amely az érzékelő csatornákon keresztül adott időn belül több mo-zzanatot zsúfol a percipiálásba, az idő-sebbek számára nagyobb megterhelést jelent. A társadalmi változás felgyorsu-lása mértékében mind több idős személy nehezebben viseli el a különbségeket. Kívülállóknak kezdik érezni magukat, in-kább visszahúzódnak „privát“ környeze-tükbe, a gyorsan mozgó külső világgal lehető legtöbb kapcsolatot megszakítá-nak, végül aztán halálukig már csupán vegetálnak. Csak úgy oldhatók meg az idősebb korúak pszichológiai problémái, ha a biokémia vagy az átnevelés esz-közeivel sikerül módosítani idő-érzéke-lésüket, vagy pedig olyan enklávákat kell biztosítani számukra, amelyekben ellen-őrzött az idő-irram, esetleg egy olyan naptári „mozgókálának“ megfelelően

van szabályozva, amely szubjektív idő-érzékelésük tükröződése.

Minden egyes kultúrának sajátos ira-ma van. F. M. Esfandiary iráni regény-író és esszéista előadja, hogyan ütközött meg két iramrendszer a második vilá-gháború előtti években, amikor országá-ban vasútvonal épült német mérnökök közreműködésével. Az irániak, akárcsak a többi közép-keletiek, általában sokkal lazábban viszonyulnak az időhöz, mint az amerikaiak vagy a nyugat-eu-rópaiak. Amikor az irániak kezdtek tíz perceket késni a munkakezdekor, a szu-per-pontos és mindig siető németek tö-meges elbocsátásokkal próbálták rendet teremteni. Az iráni mérnökök csak hő-sies erőfeszítéssel tudták meggyőzni né-met kollégáikat, hogy ezek a munkások tulajdonképpen heroikus pontosságról tet-tek tanúságot, s ha folytatják az elbo-csátásokat, majd gyermekekkel meg asz-sonyokkal építhetik tovább a vonalat.

Az idő iránti érzéketlenség megőrjt-heti a gyors iramúakat, a karóra híveit. Észak-Olaszország ipari városainak lako-sai, a milánóiak vagy a torinóiak lené-zik a viszonylag lomha szicíliaiakat, akiknek élettempója még a mezőgazdaság ritmusához igazodik. A stockholmi és gö-teborgi svédek hasonlóképpen véleked-nek a lappokról. Az észak-amerikaiak kigúnyolják a mexikóiakat, akik beérik a *mañanával*. Magában az Egyesült Ál-lamokban az északiak lassúnak tartják a délieket, a középosztályhoz tartozó né-gerek pedig elítélik a délről frissen fel-jött néger munkásokat, azt mondják ró-luk, hogy „CPT“ időszámítás szerint dol-goznak (CPT — Colored People's Time, azaz: színesbőrűek időszámítása). Ezzel szemben mindenki máshoz mérten az amerikaiakat és kanadaiakat általában rámenős, mindig rohanó embereknek tartják.

A népségek néha aktívan szembeszeg-ülnek az ütem-változással. Ez a ma-gyarázata annak a beteges ellenérzésnek, amellyel sokan Európa „elamerikaiasodá-sától“ tartanak. Az új technológia, amely-re a szuperiparosodás épül, s amelynek jelentős részét amerikai kutatólaborató-riumokban dolgozzák ki, elkerülhetete-nül bizonyos társadalmi változásokra ve-zet, s ezzel egyéjűleg az egészen élet-vitelének a felgyorsulását okozza. Amikor Amerika-ellenes szónokok a számítógépe-ket vagy a Coca-Colát veszik célba, tu-lajdonképpen Európa idegen időérzéke-lés-inváziója ellen tiltakoznak. [...]

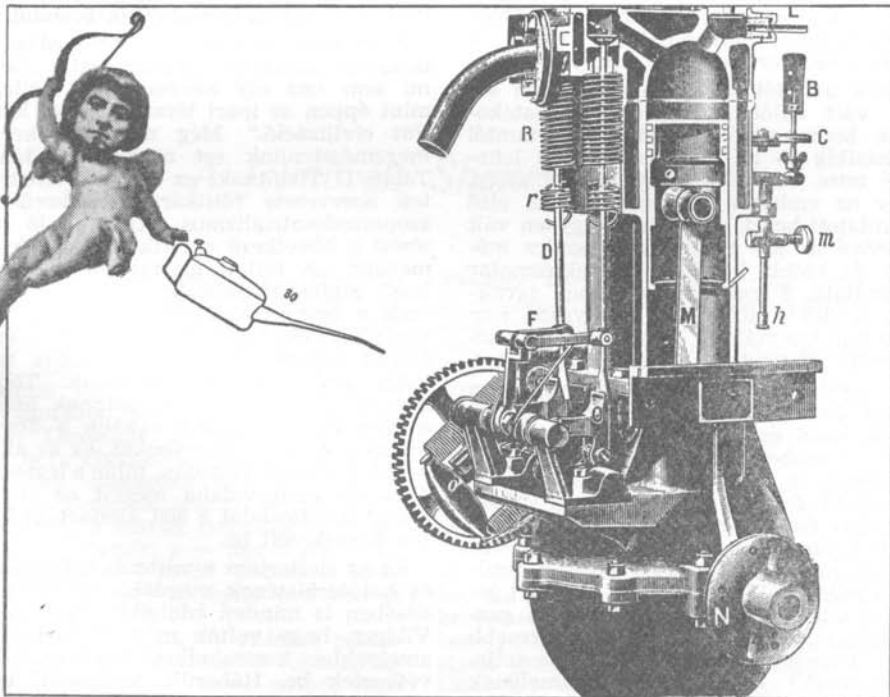
Idő-robbanás. A Nagy Középvonal

Már-már közhelyként hangzik, hogy „a második ipari forradalomban élünk“. Ezzel a mondással a körülöttünk zajló változás gyorsaságát és mélységét próbálják hatásosan érzékeltetni. Pedig ez a fogalmazás amellet, hogy eléggé lapos, még félrevezető is. Mert ami manapság végbemegy, az minden valószínűség szerint nagyobb jelentőségű, mélyebb értelmű és sokkal fontosabb, mint egy ipari forradalom. Valóban, mind több tiszteletre méltó nézet szerint amit mi megélünk, az tulajdonképpen nem kevesebb, mint az emberi történelem második nagy vízváltatója; jelentőségében csupán a történelmi folytonosság első nagy megszakadásához, a barbárságból a civilizációba való átmenethez hasonlítható.

Ez az elgondolás mind gyakrabban felbukkan a tudósok és a technológusok írásaiban. Sir George Thomson, a Nobel-díjas brit fizikus *The Foreseeable Future* (Az előrelátható jövő) című művében azt sugalmazza, hogy napjainkra ne

az ipari forradalom kínálja a legalkalmasabb párhuzamot, hanem inkább „a mezőgazdaság feltalálása az újkőkorszakban“. John Diebold, az automatizálás amerikai szakembere figyelmeztet: „Napjaink technológiai forradalma mélyebb hatású lesz, mint bármely régebbi társadalmi változás.“ Sir Leon Bagrit brit számítógépgyáros erősködik, hogy már maga az automatizálás is „az emberiség egész történelmének legnagyobb változását“ jelenti.

A tudomány és a technológia művelői nem az egyedüliek, akik így vélekednek. Sir Herbert Read művészetfilozófus szerint „oly mélyenszántó forradalmat élünk át, hogy hasonló után sok elmúlt évszázadban kutathatunk. Talán az egyetlen ehhez mérhető változás az, amely az őskőkorszak és az újkőkorszak között ment végbe“. S Kurt W. Marek, aki a *Gods, Graves and Scholars* (Istenek, sírok és tudósok) szerzőjeként C. W. Ceram néven ismertebb, megállapítja: „Mi a hu-

szadik században az emberiség ötszáz-
ezer éves fejlődésének korszakát zárjuk
le... Nem Róma helyzetében vagyunk a
keresztény Nyugat kezdetekor, ahogyan
Spengler feltételezte, hanem inkább az
időszámításunk előtti 3000-beli ember szit-
tuációjában. Történelem előtti emberként
nyitottuk tágra szemünket, s teljesen új
világ tárul elénk."

Kenneth Boulding, a híres közgazdász
és dús képzelőerővel megáldott társada-
lomtudományi gondolkodó az egyik leg-
érdekesebb megállapítás szerzője. Ama
nézetének igazolására, amely szerint a
mi jelenünk fordulópont a történelem-
ben, Boulding megjegyzi: „ami pedig az
emberiség tevékenységeire vonatkozó
statisztikai sorokat illeti, az a dátum,
amely a történelmet két egyenlő részre
osztja, még él emlékeztünkben.” Vagyis:
évszázadunk a Nagy Középvonal, amely
kettéválasztja a történelmet. „A ma vilá-
gá annyira különbözik attól, amelyben
születtem — írja —, mint az akkori vilá-
g a Julius Caesarétól. Körülbelül az
emberi történelem felezővonalán szület-
tem. Amióta a világra jöttem, majdnem
annyi minden történt, mint addig.” Ez
a meglepő kijelentés többféleképpen
szemléltethető. Megjegyezték például,
hogy ha az emberiség életének utóbbi
50 000 esztendejét körülbelül 62 éves
élettartamokra osztjuk, mintegy 800 ilyen
élettartammal számolhatunk. Ebből a
800-ból 650 barlangokban telt el.

Csak az utóbbi hetven élettartam so-
rán vált valóban lehetségesse hatéko-
nyan kommunikálni egyik élettartamtól
a másikig — mihelyt ezt az írás lehe-
tővé tette. Hat élettartam telt el azóta,
hogy az emberek megláthatták az első
nyomatott betűt. Az utóbbi négyben vált
lehetővé az idő valamelyest pontos mé-
rése. Az utóbbi kettőben az elektromotor
használata. S azoknak az anyagi javak-
nak a döntő többsége, amelyeket nap
mint nap használunk, a jelenben, a nyolc-
századik élettartam idején jöttek létre.

A nyolcszázadik élettartam minden
eddigyi élettapasztalattól merőben külön-
bözik, mert éppen ezen belül változott
meg az ember viszonyulása az erőfor-
rásokhoz. A gazdasági fejlődés terén
ismerhető fel ez a legnyilvánvalóbban.
Egyetlen élettartam idején a civilizáció
eredeti alapja, a mezőgazdaság, hova-
tovább minden nemzetnél elveszti ural-
kodó jellegét. Manapság egy tucatnyi je-
lentős államban a mezőgazdaság a gaz-
daságilag aktív népességnek kevesebb
mint tizenöt százalékát foglalkoztatja.
Az Egyesült Államokban — amelynek
farmjai 200 000 000 amerikaiat és ezen fe-

lül világszerte még mintegy 160 000 000
személyt látnak el élelemmel — a mező-
gazdaságban dolgozók aránya hat szá-
zalék alatt van, s tovább csökken.

Ha a mezőgazdaságot tekintjük a gaz-
dasági fejlődés első fokozatának, és az
ipart időrendben a másodiknak, most
már elmondhatjuk, hogy elértünk egy
újabb fokozatot, a harmadikat. Az ötve-
nes évek derekán a nagyhatalmak
közül az Egyesült Államok érte el első-
ként azt az állapotot, amelyben a nem
mezőgazdaságban dolgozók több mint öt-
ven százaléka megszünt a gyári, a fizikai
munkások kék zubbonyát viselni. A kék-
zubbonyosok számát meghaladta a fehér-
gallérosoké: a kereskedelemben, az ügy-
intézésben, a hírközlésben, a tudomá-
nyos kutatásban, az oktatásban és más
szolgáltatási ágazatokban dolgozók szá-
ma. [...]

Azóta egymás után léptek erre az útra
a technológiailag fejlett államok. Azon
országok közül, amelyekben a mezőgaz-
daság az aktív népességnek kevesebb
mint 15 százalékát köti le, Svédország-
ban, Nagy-Britanniában, Belgiumban,
Nadában és Hollandiában a fehérgal-
lérók már számbeli fölényben vannak
a kézzubbonyosokkal szemben. Tízezer év
mezőgazdaság. Egy vagy két évszázad
iparosodottság. S máris megjelenik előt-
tünk a szuper-iparosodottság távlatai.

Jean Fourastié francia tervgazdász és
társadalomfilozófus megmondotta: „Sem-
mi sem lesz oly kevésbé ipari jellegű,
mint éppen az ipari társadalomból létre-
jött civilizáció.” Még nem is sikerült
megemészténünk ezt a meglepő tényt.
Talán U Thantnak, az Egyesült Nemze-
tek Szervezete főtitkárának sikerült a
szuperindusztrializmus útjára való át-
térést a következő nyilatkozatában érte-
lmeznie: „A fejlett gazdaságokra vona-
kozó legfantasztikusabb igazság, hogy
ezek a nemzetgazdaságok a lehető leg-
rövidebb időn belül olyan és akkora erő-
forrást teremthetnek elő a maguk szá-
mára, amilyent éppen akarnak. Többé
már nem az erőforrások szabnak határt
a döntéseknek, hanem inkább a dönté-
sek teremtenek erőforrásokat. Ez az alap-
vető forradalmi változás, talán a legforra-
dalmibb, amit valaha megélt az embe-
riség.” S e fordulat a 800. élettartam ide-
jén következett be.

Ez az élettartam a változás méreteinek
és hatóterületének megdöbbentő kiterje-
désében is minden eddigitől különbözik.
Világos, hogy voltak még élettartamok,
amelyekben korszakalkotó fordulatok kö-
vetkeztek be. Háborúk, természeti csa-
pások, földrengések és éhínségek nem-

egyszer megingattak régebbi társadalmi rendeket. Csak hogy azok a sokkok és fel-fordulások elfértek egyetlen társadalom vagy néhány szomszédos társadalom határain belül. Nemzedéknyi idő, néha évszázadok kellettek ahhoz, hogy hatásuk túlterjedjen ezeken a határokon [...]

Nemcsak az figyelhető meg, hogy a jelenkori események pillanatok alatt ki-sugároznak, hanem azt is elmondhatjuk, hogy minden régen történt esemény hatását is most már másképpen érezzük. Felfokozódott a múlt utóhatása. Ránk tört valami, amit „idő-robbanásnak” nevezhetnénk.

Egy olyan esemény, amely megtörténtek maréknyi népet érinthetett, *manapság* széles körű következményekkel jár. Például a peloponnészoszi háború mai szabványaink szerint csak amolyan vicinális esetpaténak tűnhetne. Miközben Athén, Spárta és még néhány szomszédos városállam verekedett, a világ népességének többi része nem tudott az eseményről, csöppet sem zavarta őket ez a háború. A mai Mexikó területén élő zapoték-indiánokat például egyáltalán nem befolyásolták ezek az események. A régi japánok sem érezték semmiféle hatását.

De a peloponnészoszi háború alapvetően hatott a görög történelem további alakulására. Az emberek mozgásirányá-

nak, a gének, az értékek, az eszmék földrajzi megoszlásának módosításával hatással volt későbbi római történésekre, s Róma révén egész Európára. A mai európaiak azért különböznek némiképpen egymástól, mert arra a konfliktusra sor került.

A manapság szorosan egybekapcsolt világban aztán már ezek az európaiak hatnak mind a mexikóiakra, mind a japánokra. Azt a hatást, amelyet a peloponnészoszi háború tett a mai európaiak genetikai struktúrájára, eszméire és értékeire, manapság a világ minden részére exportálják. A mai mexikóiak és japánok tehát megérik a hatását annak a kétszeresen távoli háborúnak, amelyről pedig történése idején őseik mit sem tudtak. Így hát a múlt történései nemzedékek és évszázadok távolából ránk törve kísértenek és alakítanak bennünket.

S ne csak a peloponnészoszi háborúra emlékezzünk, hanem például a kínai fal építésére, a fekete himlőre, a bantu-néger harcára a hamiták ellen, a múlt minden eseményére, s így érthetőbbé válnak az idő-robbanás felhalmozódott impulzációi.

Minden, ami az emberekkel a múltban megestt, tulajdonképpen minden élő embert érint.

A félművelt Shakespeare

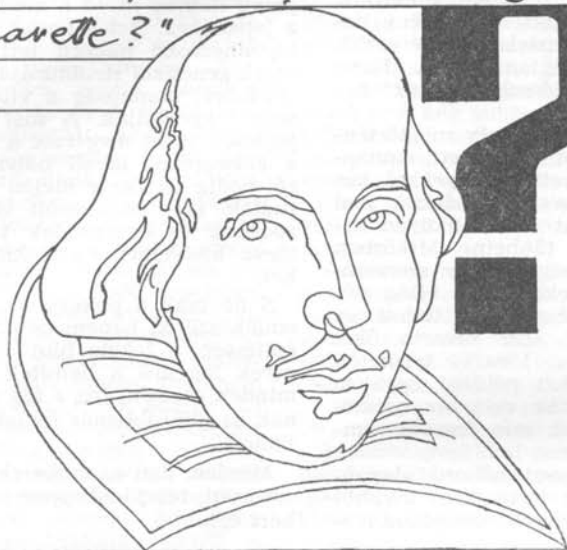
Ha igaz az, hogy nagyon gyorsan változik a valóságról alkotott képünk, s az a mechanizmus, amellyel ezt a képet közvetítjük, az is igaz, hogy ezzel párhuzamosan módosul jelrendszerünk is. Nagy változások mennek végbe nyelvünkben is. A *Random House Dictionary of the English Language* vezető szerkesztője, Stuart Berg Flexner lexikográfus szerint: „A szavak manapság gyorsabban változnak; s nemcsak alsóbb, hanem minden szinten; a szavak cserélődésének sebessége felgyorsult; s — úgy tűnik — ez nemcsak az angol nyelv, hanem a francia, az orosz vagy a japán esetében is így van.”

Flexner ezt egy nagyon érdekes példával szemlélteti: szerinte a manapság „használatos” 400 000 angol szóból csak

mintegy 250 000-et értene meg William Shakespeare. Ha Shakespeare váratlanul testi valóságában ma megjelenne London vagy New York utcáin, szótáraink minden kilenc szavából csak ötöt értene. A Költő félműveltnék tűnne.

Ez azt jelenti, hogy — ha a nyelvnek ugyanannyi szava volt Shakespeare idején, mint ma — legalább 200 000 szó (de bizonyára sokkal több!) kihullott, s helyükbe újak kerültek az elmúlt négy évszázad folyamán. Mi több: Flexner feltevése szerint a váltás teljes egyharmada az utóbbi fél évszázadban következett be. Ha ez így igaz, akkor arra következtethetünk, hogy a szavak kikopása és behelyettesítése most már háromszor olyan gyors ütemű, mint az alapul vett 1564—1914-es periódusban volt...

It is good that Mr. Shakespeare
came to Piccadilly Circus "
"Would you like
a filter Dunhill
cigarette?"

Volt idő, amikor az ember megtanulta társadalma nyelvét, s csekély változtatásokkal élete végéig használhatta. „Kap-

csolata” tartós volt minden szóval, minden kifejező taglejtéssel. Megdöbbenő, hogy manapság mennyire nem így van.

Könyvsiker-fergeteg

Fondorlatosak az állandóság halálának megnyilvánulásai a társadalomban. Kiváltképpen drámai az információ-robbanás hatása a klasszikus ismeret-tartályra, a könyvre.

Miközben mind termékenyebbé — és ugyanakkor egyre kevésbé időállóvá — válik a tudás, tanúi vagyunk a régi, jó bőrkötés eltűnésének; felváltotta előbb a vászonkötés, aztán az egyszerű papír. Maga a könyv, akárcsak sok benne rejlő információ, tűnényesebbé vált.

Egy jó évtizeddel ezelőtt Sal Cornberg hírközlési szakember, a könyvnyomtatás technológiájának egyik radikális profétája kifejtette, hogy az olvasás rövidesen megszűnik az értesülés-szerzés

elsődleges formája lenni. „Az olvasásban és írásban való jártasság elavul” — mondotta (a sors iróniája: felesége, Mrs. Cornberg, regényíró).

Akár igaza van, akár nincs, egy biztos: az ismeretek hihetetlen méretű bővülése azzal jár, hogy minden egyes könyv (sajnos, az is, amelyet e pillanatban az olvasó kezében tart) egyre kisebb hányadát tartalmazza az ismeretek összességének. A fűzött könyv forradalma (a *paperback*-forradalom) a bárhol könnyen és olcsón hozzáférhető kiadások révén pontosan abban a történelmi pillanatban csökkenti a ritkaság-tényezőnek tulajdonítható értéket, amelyben a tudás elavulásának gyorsan növekvő sebessége

csökkenti a tudás hosszú távú információ-értékét. Az Egyesült Államokban egy-egy fűzött könyv egyidejűleg akár 100 000 újságárus-bódében is megjelenhet, de csak azért, hogy aztán — legfeljebb harminc napon belül — egy másik könyv kiséperje onnan. A könyv kezdi megközelíteni a folyóirat mulandóságát. Valóban, sok könyv már tulajdonképpen „egyetlen egyszer megjelenő folyóirat”.

Ugyanakkor zsugorodik a nagyközönség érdeklődésének „szárnytávolsága” a könyvek, még a nagyon népszerűek esetében is. Például: mind rövidebb a könyvsiker időtartama a *The New York Times* bestseller-listáján. Természetesen évről évre szabálytalan alakulások is megfigyelhetők, vannak könyvek, amelyek a többiétől eltérő sorsúak. De ha az első négy évet (1953—1956) elemezzük, amelyre e vonatkozásban teljesek az adatok, s egybevetjük az eredményt egy

tíz évvel későbbi (1963—1966) hasonló periódussal, kitűnik, hogy az átlagos bestseller az első időszakban 18,8 hétig maradt a listán, tíz év múlva már csak 15,7 hétig. A bestseller „várható átlagos élettartama” tehát egy évtized helyére csaknem egyhatoddal csökkent.

Az ilyenszerű folyamatokat helyesen csak úgy értelmezhetjük, ha megértjük a mögöttük rejlő elemi igazságot. Az ember pszichéjét módosító történelmi fejlődés részesei vagyunk. A kozmetikától a kozmológiáig, a nőszeménytől a hatalmas technológiáig mindenről változik valóság-képzetünk: a külső változások felgyorsulásának arányában válik valóság-képünk mind rövidebb életűvé, időlegesebbé. Egyre gyorsabb tempóban alkotjuk és koptatjuk el az eszméket és az ábrázolásmódokat. A tudás kopik, akárcsak az emberek, a helyek, a dolgok, az intézmények.

A jövő-sokk áldozatai

Ha a döntés, a választás nehézségéhez (a döntés-stresszhez) még hozzászámítjuk érzekeink és megismerési lehetőségeink túlterhelését, megértjük, hogyan alakulnak ki az alkalmazkodás-képtelenség oly gyakori formái.

A gyors változásokra gyakori válaszforma, visszahatás — a nyílt tagadás. A Tagadó stratégiája: „kivülrekeszteni” a nem szívesen látott valóságot. Amikor már crescendo-ban kell döntenie, egyszerűen megtagadja további értesülések befogadását. Mint a baleset áldozata, akinek arca teljes hitetlenségről tanúskodik, a Tagadó sem akar hinni a szemének. Inkább arra a következtetésre jut, hogy minden a régi, s a változás minden jele csupán felszíni jelenség. Vigasztalódását ilyenszerű sztereotípiákban keresi: „A fiatalok mindig is lázadoztak”; „Nincs új a nap alatt.”

A Tagadó, a jövő-sokk jámbor áldozata, személyi katasztrófának teszi ki magát. Különös helytállási stratégiája növeli annak a lehetőségét, hogy amikor aztán végül mégiscsak alkalmazkodni kényszerül, szembetalálkozása a változással hatalmas élet-krízis formájában, nem pedig megoldható problémák sorozataként realizálódik.

A jövő-sokk elhárítási kísérletének másik stratégiája a szakosodás. A Specialista nem rekeszt ki minden új eszmét vagy értesülést. Ahelyett inkább energikusan igyekszik lépést tartani a válto-

zással — de csak az élet egy szűk területén. Ismerjük az orvost vagy a közgazdászt, aki alkalmazza szakmája minden legeslegesjebb újítását, de nem hajlandó tudomásul venni egyetlen társadalmi, politikai vagy nemzetgazdasági jellegű újdonságot sem. Minél több egyetem éli át a tiltakozások paroxizmusát, minél több néger gettó lobban lángra, ő annál kevésbé akar tudni mindenről, annál keskenyebbre szűkíti azt a részt, amelyen át a világot szemléli.

Látszólag jól megállja a helyét. De végül ő is csak kihívja a sorsot maga ellen. Egy szép napon ugyanis arra ébredhet, hogy specialitása elavult vagy felismerhetetlenül megváltozott a látókörén kívül eső események bekövetkezése folytán.

A harmadik reagálási mód a jövő-sokkra: a rögeszmés visszahúzódság régebbi sikeres alkalmazkodási rutinokba, amelyek időközben irrelevánsakká, alkalmatlanokká váltak. A Visszahúzódo dogmatikus ingerültséggel ragaszkodik régebbi, programozott döntéseihez és a szokásaihoz. Minél több változás fenyeget a külső világ felől, annál pepecselőbben ismételteti cselekvése régi módozatait. Társadalomszemlélete haladásellenes. A jövő bekövetkeztétől sokkoltan, hisztériásan támogatja az egykori *status quót*, valamilyen formában visszasírja a régmúlt idők dicsőségét.

A világ minden Barry Goldwatere és

George Wallace-a a Visszahúzódsó zsigereiben rejló politikai nosztalgiaira apelál. Régen a rendőr a rend őre volt? Hát akkor most a rend fenntartásához csupán a rendőrök számának a növelése szükséges! A tekintélyelvre építő nevelés a múltban eredményesnek bizonyult? Ez azt jelenti, hogy a mostani zavargások a túlzott engedékenység következményei. A középkori mentalitású jobboldali beállítottságú Visszahúzódsó a kisváros könnyen áttekinthető, rendezett társadalmára vágyik, cammogó társadalmi környezetre, amely közel áll megszokásaihoz. Ahelyett, hogy az újhoz alkalmazkodnék, automatikusan folytatja a régi megoldások alkalmazását, s eközben mindinkább eltávolodik a valóságos világtól [...]

Foglalkozunk végül a Szuper-Szimplifikálóval. Régi hősök tisztelete és összeomló intézmények, sztrájkok, lázadások, a lelkiismeretere apelláló tüntetések közepette szüntelenül kercsi azt az egyetlen világos egyenletet, amely megmagyarázhatná az őt elnyeléssel fenyegető bonyolult újdonságokat. Tévelygőn kap egyik-másik elgondolás után; ő végső igazságok átmeneti híve.

Ez talán magyarázatul szolgál az eluralkodott értelmiségi hőbörgésre, amely mindig azzal fenyeget, hogy túltesz még az éppen divatos kiboruláson is... McLuhan? Az elektromos korszak profétája! Lévi-Strauss? Pompás! Marcuse? Most már mindent értek! Az asztrológia? Az aztán az éleselméjűség!

A kétségbeesett útkereső, a Szuper-Szimplifikáló minden látókörébe jutó eszmének hajlandó egyetemes értelmet tulajdonítani, amivel igen gyakran még a szóban forgó eszme szerzőjét is zavarba hozza. A Szuper-Szimplifikáló kevesebbel nem, csakis a totális kinyilatkoztatással éri be. A profit maximalizálása — ez Amerika. A faji zendülések — kommunista összeesküvés. A megoldás — részvételi demokrácia. Minden rossz gyökere — az engedékenység.

Az egyetlen megoldás intellektuális síkon való keresésének megvannak a párhuzamai a cselekvésben is. A nekivadult, nyugtalan diák, akit szülei sanyargatnak, aki bizonytalankodik társadalmi hovatartozását illetően, akivel nincs megelégedve az oktatási rendszer — amelynek elavultsága nap mint nap nyilvánvalóbbá válik —, s karriert választani, erkölcsi értékrendet elfogadni, érdemleges életstílust magáévá tenni kényszerül, kétségbeesetten keresi a módját annak, hogy létformáját leegyszerűsítthesse. Azaz, hogy LSD-hez, methedrine-hez

vagy heroinhoz folyamodik, olyan törvénybeütköző cselekményt követ el, amelynek legalábbis egyetlen előnye van: nyomorúságát állandósítja. Egy sereg kínos és megoldhatatlannak tűnő súlyos problémáját egyetlen nagy problémára sikerült beváltania, s így — ha csak időlegesen is, de — gyökeresen leegyszerűsíthette létét [...]

Az erőszak is „egyszerű” kiút a választási lehetőségek, az opciók elhatalmasodó bonyolultságából, az általános túlszerkentettségéből. Az idősebb nemzedék és a politikai uralkodóosztály számára a rendőrök gumibotja és a katonák szuronya vonzó orvoslási módozatnak, az elégedetlenség végleges megszüntetése eszközeinek tűnik. Mind a színesbőrű szélsőségesek, mind a fehér éberek azért folyamodnak erőszakhoz, hogy leszűkítsék választási lehetőségeiket, és leegyszerűsítsék életvitelüket. Akiknek nincs értelmes, átfogó programjuk, akik képtelenek megbirkózni a káprázatos változás újszerűségével és bonyodalmaival, azoknál a terrorizmus lép a gondolkodás helyébe. A terrorizmus nem dönt meg ugyan rendszereket, de kiküszöböli a képtelent.

Sokan egykettőre felismerjük másokban — sőt, önmagunkban is — e magatartásformákat, de ez még nem azt jelenti, hogy az okokat is felismertük. A hírközlési szakember azonban a tagadásban, a szakosodásban, a visszahúzódsóban és a túlszimplifikálásban azonnal felismeri a túlterheléssel való megbirkózásra törekvő klasszikus technikáját.

Mindenki, aki így cselekszik, a menekülés veszedelmes útját választja a valóság bonyolultságai elől. Minél többet felad az egyén széles körű érdeklődéséből, minél szakosodottabbá válik, minél gépiesebb visszavágyása régi szokásokhoz és politikai gyakorlathoz, minél kétségbeesettebben szuperegyszerűsít, annál ostobább reagálása az életét elárasztó újszerűségekre és választási lehetőségekre. Minél inkább e stratégiákhoz folyamodik, magatartása annál vadabb és tévelygőbb kilengésekről, általános egyensúlyvesztésről tanúskodik.

Minden hírközlési szakember elismeri, hogy e stratégiák valóban szükségessé válhatnak a túlterheltség állapotában. De ha az egyén nem a totalitással való megbirkózás igényével folyamodik ezekhez, ha nem tisztázott értékrend és prioritások birtokában alkalmazza őket, ezek a technikák csak tovább súlyosbítják alkalmazkodási nehézségeit.

Csakhoggy éppen ezekkel az előfeltételekkel, igényekkel van mind több prob-

léma. Ezért a jövő-sokk áldozatát mindinkább próbára teszi a zavar, a bizonytalanság. Elragadja a változás hömpölygő hulláma, s immár kötelessége volna nagyon gyorsan igen fontos döntéseket hozni; ekkor aztán értelmileg nekivadul, s személyi értékrendje síkján bekövetkeznek az eltolódások. A változás további gyorsulásával a saját erejében való kétkedés, nyugtalanság, sőt félelem színezi zavarát. Idegei megfeszülnek, könnyen fárad. Megbetegedhet. S fokozódásának mértékében a feszültség átcsap ingerült-ségbe, következnek a dühkitörések, s néha csztelen erőszakos cselekmények. Szertelenül reagál apróságokra, csekély fontosságú történésekre.

Sok évvel ezelőtt Pavlov „paradox fázisként“ emlegette azt a jelenséget, amelyet a feltételes reflexszel kapcsolatos kísérletei során megfigyelt kutyák idegösszeomlásáról írt le. További kutatások kimutatták, hogy túlterhelt ember is áteshet ezen a fázison, ami talán magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért törnek ki zendülések néha számottevő provokáció nélkül is [...]

Az átmenet, az újszerűség, a változottság okozta zavar és bizonytalanság talán magyarázatul szolgálhat arra a mély apátiára, amely társadalmon kívülé teszi idősebbek és fiatalok millióit. Ez nem az a tudatos, időleges kikapcsolódás vagy tempó-lassítás, amelynek szükségét érzik érzékenyebb személyek, mielőtt megbirkóznának az új problémákkal, hanem teljes önmegadás a bi-

zonytalanság és a túl nagy választási lehetőségek közepette a kínzó döntés előtt.

A történelem során most először az anyagi jólét sok ember számára lehetővé teszi, hogy „egész állásban“ visszavonuljon. A családapa, aki este poharazgatva ül a tévé előtt, s átadja magát a távközléses narkózisnak, napközben dolgozott, olyan társadalmi funkciót teljesített, amelytől mások léte függ. Ő tehát csak amolyan „félállásos“ visszavonuló. De sok életből kiesett hippi (nem mindegyik), sok ingyenélő és lótuszevő „egész állásban“ és totálisan visszavonult. A társadalomhoz már csak az elnéző szülő csekkje kapcsolja.

Kréta szigetének verőfényes partján egy helységben van vagy negyven-ötven barlang, amelyet Amerikából elmenekült trogloditák lagnak, fiatal férfiak és nők, akik nagyobbrészt már lemondtak arról, hogy megbirkózzanak az élet robbanás-szerű gyorsasággal fokozódó bonyodalmaival. Itt aztán döntéskényszer nem nagyon akad, s van idő bőven. Nem kell semmit megérteni, de már átérezni se nagyon. 1968-ban egy riporter meghozta nekik Robert Kennedy meggyilkolásának hírért.

A válasz: hallgatás.

„Semmi megdöbbenés. Nem háborodnak fel. Könnyek sincsenek.

Ez volna hát az új jelenség?

El Amerikától, távol az indulattól?

Megértem a kívülállást, a csalódottságot, még az el nem kötelezettséget is.

De hova lettek az érzelmek?“

A marosvécsi friss sírhalom mellől

Bukarestben ért utol a híre Kemény János hirtelen halálának. Nem tudtam már mögéje beállni a sorba, hogy elkísérjem utolsó pihenőjéhez, Kuncz Aladár kőasztala közelébe, amely mellett egykor elbeszélgettünk. Így hosszabb útra vállalkozom most, vissza a múltba, egészen addig, amikor összeismerkedtünk, s aztán jóideig együtt tapostuk a földi göröngyöket. A gondolatnak könnyű ez, öreg korban sem fáj a lába...

A Tizenegyek bankettjén találkoztunk először; külföldön járt, nem vett részt az antológiánk összeállítására és kiadása körüli hercehurcában, pedig éppen annak a megjelenését ünnepeltük. Azt hiszem, ezért húzódott a háttérbe annyira, hogy úgy kellett régebbi barátainak, Balázs Ferencnek és Jancsó Bélának elibénk, az „öregebbek“ elé taszigálnia.

— Semmi érdemem sincs a könyvben — húzódozott.

— Ez ő. A költő és báró — mondta Balázs Ferenc. Beajánlása felesleges volt, mind a kettőt tudtuk már róla. Talán ezért is válaszolt Tamási Aron egy kissé érdesen, így:

— Egyik se baj! De közöttünk inkább az elsőt gyakorolja, ne a másodikat.

No, ezt a „másodikat“ viselkedésében aztán igazán nem mintázta. Az ünnepi asztalnál egy időre egymás mellé kerültünk. A modern költészetéről beszélt nekem, Adyért lelkesedett, s egészen váratlanul egy Csokonai-idézzel lepett meg: „Híremet s nagyvoltage / Ne trombitálják messzi tartományok“ — szavalta, s mélázva nézett kék szemével, mintha az elszálló szavak után tekintene:

— Ugye, milyen modern? Akár Ady is írhatta volna...

Én úgy véltem, hogy a kifejezésben csakugyan modern, de tartalmilag! A modern költők nem ilyen szerények. S talán Csokonai sem értette szó szerint...

— Ugy gondolod? Szerette volna a trombitálást? Én nem szeretem.

(Igazat mondott, nem volt benne költőre valló becsvágy. Bizonyáságul meg is néztem most: a Tizenegyek antológiájában közölt tizenkét verse közül nem egyben bujkálott különféle formában az az egyiken ki is fejezett én-vallomás: „A tűnő Élet tarka piacán / Egy por vagyok csak / Egy piciny szemer...“)

Nem is költő lett belőle. Húszéves sem volt még akkor, lehetett volna költői szerepjátszás is a szerénység, bár fiatal költőre a szerepjátszásban is inkább a titánkodás a jellemző. De ő olyan halk volt az egyre zajosodó társalgásban, s valóban olyan szerény egész viselkedésében, olyan szelíd és olyan fiatal, hogy én az idősebb és tapasztaltabb, de a „talpraesettebb“ jogán is kész voltam „védelmembe venni“.

Ő vett a védelmébe engem. Azzal, hogy a házigazda jogán meghívott a helikonisták írói közösségébe, s megismételte ezt a meghívást következetesen minden évben. Akkor is, amikor tán bántó trombitaszó lehetett társadalmi osztálya fülének az én hangos újságírói tevékenységem. Hiszen voltak is erre könnyed célozgatások közvetlen környezetében; de olyanok részéről is, akik tán ezzel akarták a házigazda tudomására adni, hogy ők jobban beleillenek a társaságába, mint én. Ilyenkor ránéztem, hogy lássa: Értem én, miről van szó! Ő pedig visszanezett cinkoskodó mosollyal a szemében: Hallod? Ez nekünk szól? Azért se törődünk veled!

Igy fogadta meg — most látom csak! — Tamási tanácsát a maga igazi mély értelmében. Nem „folytatta“ a báróságát sem a társadalmi, sem az irodalmi életben. Terhét azonban vállalta s hordozta mindkét értelemben. Nemcsak mecénáskodására gondolok, amely pedig súlyos anyagi megterhelést jelenthetett neki feudális öröksége jövedelmezőségéhez mérten, hanem arra is, hogy önként vállalt szerepe nagy erkölcsi teherpróbának bizonyulhatott íróiségében is. A Helikon házigazdájának nemcsak arra kellett vigyáznia, hogy egyformán kedves vendéglátója legyen minden meghívottjának, hanem arra is, nehogy olyan látszatot keltsen, mintha házigazdai szerepét irodalmi érvényesülésére akarná felhasználni. Emiatt helyzete nem serkentette, inkább fékezte alkotói készségét. Ő volt az egyetlen, aki nem jelentkezhetett sűrűn kéziratával a Szépmíves Céhnel, nehogy azt mondhassa bárki: neki könnyű, kiét adná ki a Szépmíves Céh, ha nem az övét? De más kiadóhoz sem fordulhatott, mert akkor meg azt mondhatták volna: Mi az, már Kemény Jánosnak sem jó a Szépmíves Céh?

Nem is akkor, s nem is a Céh közel másfélszáz kötete közt meghúzódó szerény négy kötetecskéjével lett igazán „beérkezett“ író az olvasóközönség szemében. Ezt a „rangot“ már a mi társadalmi berendezkedésünk idején megjelent regényeivel szerezte meg.

S nem könnyen...

*

Kedves alakjának irodalomtörténeti jelentőségét bizonyára élete első korszaka határozza meg. Azt tette, éppen irodalmi érdeklődése és érzékenysége bizonyáságul, amire akkor a legnagyobb szükségünk volt.

Embersége azonban élete második korszakában nőtt óriássá. Az a hatalmas tömeg, amely Marosvécs környékéről összegyűlt, s amelyben a három erdélyi nyelv mindegyikén szép szavakkal szóltak egymáshoz „Jánoskáról“ az emberek, s úgy hajoltak meg a koporsó előtt — ennek az embernek az emlékét őrzi meg és övezi tisztelettel még nagyon sokáig.

Kacsó Sándor

Szempont egy új Dante-értékeléshez

Nem áll módomban megismerkedni a hat és fél évszázada szüntelen gyarapodó egyetemes Dante-irodalommal, ellenben módomban áll anyanyelvemen megismerkedni a költővel, s ezzel az utóbbi lehetőséggel néha próbálok élni; bele-beleolvasok az 1962-es, kék selyemripszbe kötött „Összes“-be. És ilyenkor, egyetlen könyvben egymás mellé állított, egymástól több szempontból annyira különböző műveit lapozgatva, amelyek tehetsége, sokféle szenvedélye és tudása teljes gazdagságában hozzák elém a nagy flórencit, akit az általános műveltség a Színjáték alkotójaképpen tart számon — ilyenkor mindegyre erőlyesebben tolakszik felsőbb agyműködésem jól-rosszul felszerelt fogalmi arzenálja felé bizonyos tanulság, hogy belőle, mint holmi kölcsönző ruhatárból, megfelelő szó-köntöst válogasson a nyilvános megjelenéshez.

Kevésbé cirkalmasan kifejtve, ilyenkor mindig támad egy gondolatom, melyet eddig nem hagytam kibomlani tétova sejtelem-állapotából; féltem, hogy a számomra áttekinthetetlen egyetemes Dante-irodalomban, ebben az óriási könyvtárban, egy egész könyvtár-részleg foglalkozik a bennem homályosan derengő tanulsággal — s ez az üdvös félelmem természetesen nem oszlott el még most sem. Hogy mégis engedem az említett gondolatot ebben a néhány sorban szó-köntösbe öltözni, annak az a magyarázata, hogy számítok a Dante-irodalom áttekinthetetlenségére, közönségesen arra, hogy nem sokan fognak majd rajta valamely olasz vagy francia, német avagy svéd dantológus önkéntelen plagizálásán; s az oka az, hogy úgy érzem, egyfelől némi újat mondhatok a legutóbbi Dante-évfordulókra a mi házunk táján elmondottakhoz képest, másfelől meg csakugyan tanulságot, a szó egészen gyakorlati értelmében vett tanulságot fogok megfogalmazni; márpedig azt, hogy minden csillogó, majd nyom nélkül szertefoszló szellemi ködnél többre becüljek egy szemernyi hasznavehető igazságot — magától a nagy flórencitől tanultam.

Mi a titka, legalábbis egyik hozzáférhető titka, Dante monumentális nagyságának, nem úgy, hogy ez a nagyság miképpen jelentkezik előttünk, hanem hogy ő maga „hogyan csinálta“; ez a tanulság, amihez rövidesen el kell érkezniem. Hadd induljak ki egy konvenció megállapításából — abból, hogy Dante monumentális nagyságán mindenült a Színjáték nagyságát értem.

Fentebb egy árnyalatnyi ironiával mondtam, hogy a flórencit mint a Színjáték alkotóját tartja számon az általános műveltség; a gúny a rejtvényfejtő műveltségnek szól, személy szerint annak a tájékozott állampolgárnak, aki egy keresztrejtvényt öt kockájába minden lelki megrázkódtatás nélkül írja be Dante nevét „az Isteni Színjáték költője“ meghatározásra, noha a műből soha nem olvasott egy sort sem. Mert egyébként helyesen ítél az általános műveltség; kétségtelen, hogy Dante nem volna az a Dante, akinek immár hat és fél évszázada tiszteljük, ha nem volna a Színjáték teremtője, a Színjátéké, melyben mint folyók a tengerben, összegyűlnek és együtt új minőséggé változnak a kisebb művekben — versekben, értekezésekben — egyszer már kijelentett eszmék, kifejtett gondolatok és megénekelt érzelmek. Legyünk azonban méltányosak a kisebb művek iránt; példa rá nem egy, hanem tucatnyi jól ismert szerzője a termékeny kornak, hogy Dante nevének fennmaradásához, sőt a mainál „alig kisebb“ becüléséhez nem lett volna kevés az a pár mű

sem, melyek csak a Színjáték árnyékában és ahhoz mérten tűnnek kisebbnek. Ne essék tévedés, nem a nagy mű egyedülálló jelentőségét akarom csökkenteni a kisebb művek nagy értékének hangsúlyozásával; ellenkezőleg, a Színjáték nagyobb dicsőségére mondom, hogy tessék elképzelni, mekkora mű lehet az, amelynek teremtője mellett eltörlül az egyetemes lelki nemesség eszméjének kifejezője, a hazaszeretet fogalmának első modern értelmezője, a politikus, akinek elgondolása az olasz egységről fél évezreddel járt előtte a történelemnek, s az ideológus, aki az anyanyelvi műveltség természetes jogáért küzdve felépítménye sarkpontjából billentette ki a középkort — hogy a tudóst, aki a Sant'Elena templomban a korabeli dogmáknak merészen ellentmondó nyilvános vitát tartott a föld és a víz „elhelyezkedéséről“ általa még laposnak képzelt planétánk felszínén, szóba se hozzam.

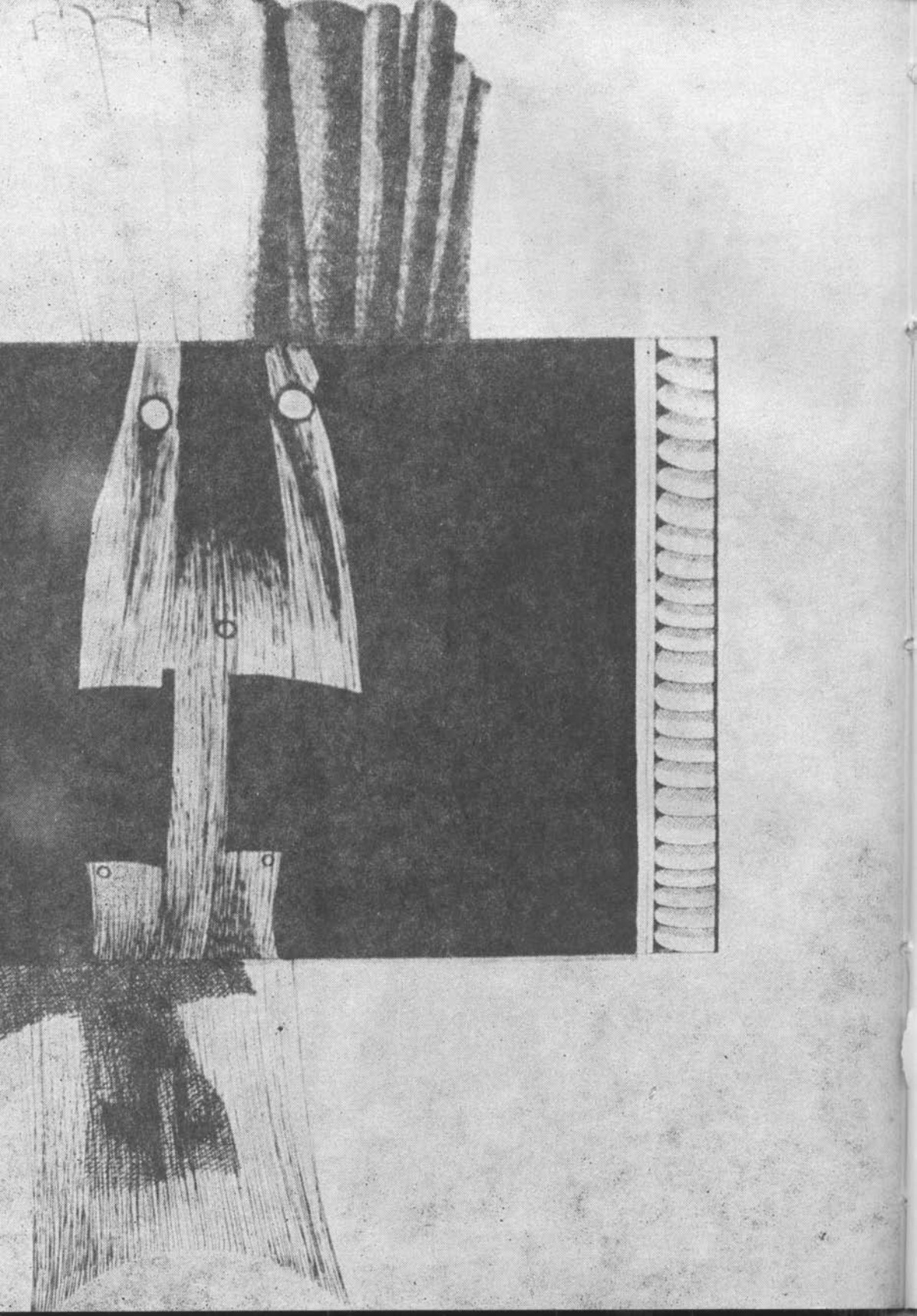
De hát hogyhogy ne hozsam szóba, mikor éppen ő kalauzol az „Összes“-ből felsejülő tanuláshoz? Enélkül is szóba kellene hoznom a teljesség kedvéért, hogy végre vegyünk észre valami halandót is a nagy halhatatlanban, ami által közelebb kerül hozzánk, ám így most egyenesen szükséges; szóba kell hoznom a tudós flórencit, a természetbölcsélet nagy hírű magiszterét, az orvosok céhének tagját, hogy az ő egy-két művét olvasva vegyünk észre a roppant dantei életműben valami olyasmit is, amit az idő bizony kikezdett, ami nem önmagának, hanem a Színjátéknak köszönhetően maradt fenn napjainkig, amit tehát a nagy mű nemhogy árnyékba borítana, mint a tőle függetlenül is jelentős kisebbeket, hanem mert tőle függő, eláraszt kölcsönfényvel, s aminek tárgykörében mi, az utókor — hála egy fél évezred tudományosságának — „okosabbak“ lévén, mint ő volt, beléphetünk nagysága bonyolult csodájának első titok-körébe. Ha csak a Színjátékkal állanánk szemben, tökéletessége sima felületéről, mint kardpenge a domború pajzsról, lesiklana a nagyság mibenlétét fürkésző tekintetünk, hiszen a tökéletességnek az a tulajdonsága, hogy nem enged önnön szerkezetébe túl könnyű bepillantást. Módszeresen kiképzett tudománytörténeti adatgyűjtőnek kellene lennünk, hogy felfigyeljünk például arra, amint a Paradicsom egyik tercínájában megszólal az a tétel, hogy minden félkörbe írt háromszög derékszögű; ám hogyha olvastuk a kék selyempírszbe kötött „Összes“-ben a nagy szalmacséplést a két elem „elhelyezkedéséről“, egyszerre elámulunk a költő jártasságán kora s az egész ókor csöppet sem fejletlen geometriájában, s fogékonyakká válunk a Színjáték érrendszerébe fő helyen beágazó tudósi véna erőteljes lüktetésére. Egy felfedezés — az, hogy a Föld nem lapos korong, hanem gömb — később halomra döntötte a Sant'Elena templomban ágáló Dante skolasztikus okoskodását, az előadás azonban, mivel a Színjáték költője írta, nem került a tudománytörténeti lomok tárába; ott van az 1962-es „Összes“-ben, újonnan lefordítva, s a Színjátéktól nyert kölcsönfényvel megvilágítja az általunk keresett tanulást.

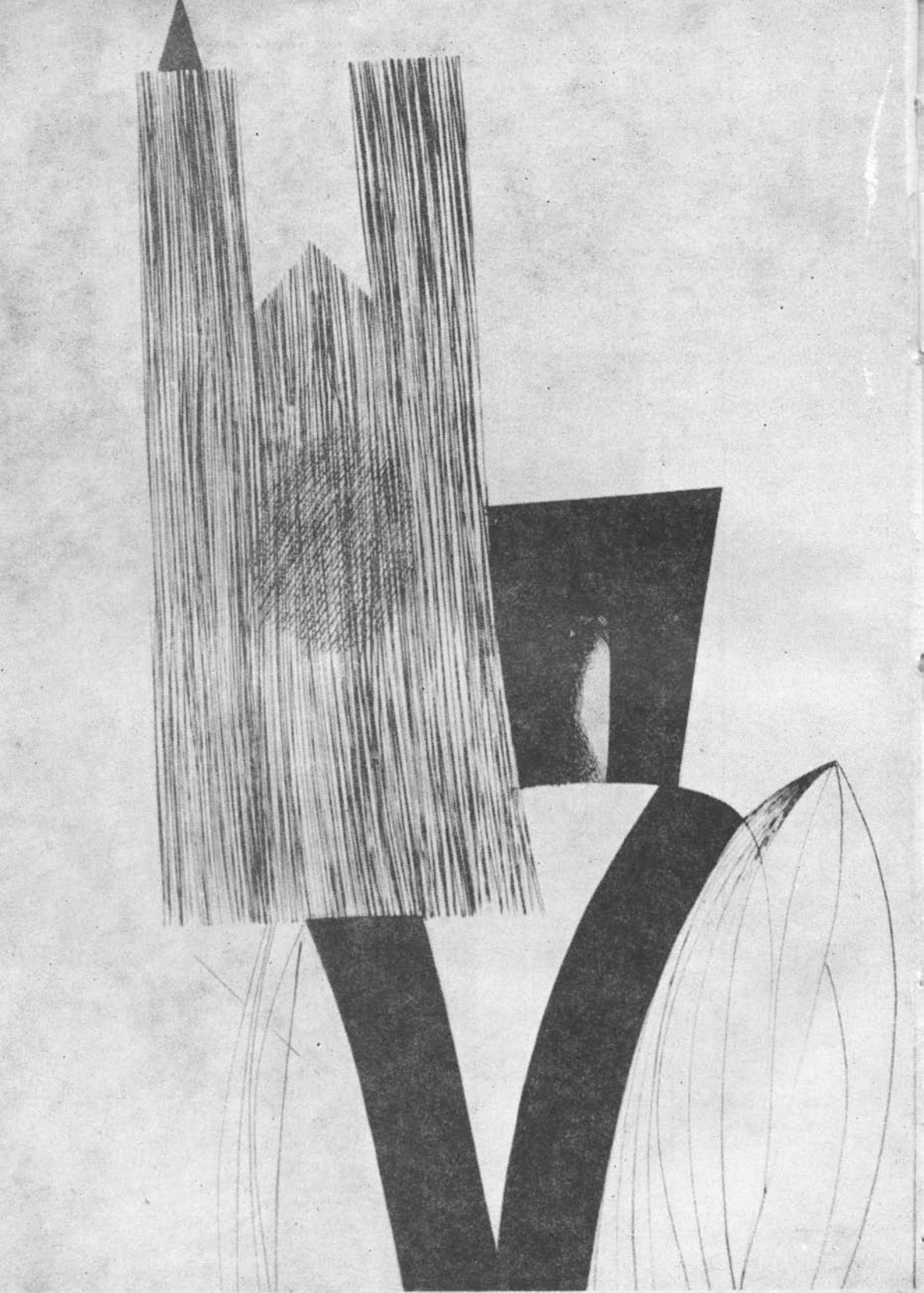
Mindez még inkább áll az egyik kisebb mű, a Convivio második értekezésére, amelyben Dante, néhány versét magyarázandó, összefoglalta kora csillagászati világmépét, s amelyről az „Összes“ kommentátora csak annyit jegyez meg, hogy benne a Színjáték kozmológiájának megértéséhez lelünk értékes adatokat. Engedtesse meg, hogy kissé hosszabban időzzek ennél az adatlelésnél. Mondtam, hogy a Színjáték tökéletessége nem enged bepillantást önnön szerkezetébe, ami gyakorlatilag úgy történik, hogy a képzelt látványok, a túlvilág három tartományában élő üdvözültek avagy elkárhozottak sorsa, az ebben kifejezett erkölcsi ítéletek, a túlvilági vándoron átviharzó érzelmek, a „látott“ jelenségek tudományos értelmezése és még egy sereg egyéb tartalmi

összetevő hallatlanul bonyolult ötvözetét Dante, a költő, úgy elvegyíti, úgy szilárdítja öntörvényű kristályformákba, s az egységes és cizellált felületet úgy elárasztja fénylő zeneiséggel, hogy csupán szemlélődve lehetetlen meglátni benne az összetevőket. Mint egy hatalmas faliszőnyegen az egyik színű szál útját, lehetetlen csupán „műélvezettel“, az egész nagy mű befogadására tárt szívvel olvasva a Színjáték hőmpölygő verssorait, kikeresni belőle bizonyos adatokat a költő természetbölcséleti, sőt egyenesen természettudományos műveltségéről; ami a legtöbb, amit lelkünk épülésére tehetünk a dantei művel, az itt a legkevesebb, mert nemhogy szemünk elé szöktetné az ilyen adatokat, de éppenséggel elmossa őket. Felfigyel-e valaki, elragadtatott olvasó, a terciának tengeri morájában, a boldogok honának napsugár-özönében arra, a jelentéktelen kis adatra, hogy a flórenci nagy biztonsággal számol Mars-években és Jupiter-években, kisujjában vannak a bolygók együttállásai, s ki tudja kalkulálni, melyik égi szférából láthatja a Hold „folttalan“ túlsó felét? És ha egy ilyen adat feltűnik valakinek, akinek nincs alkalmá — vagy van, de nem él vele — a Convivio második értekezésébe belelapozni, nem tartja-e mesészerűnek, ahogyan az egész túlvilág-járást annak kell tartania, s jut-e eszébe, hogy itt nem a mese avagy a mítosz nem-ellenőrizendő varázslatáról van szó, hanem a hamis, mert a látszólagosság alapján álló, de ettől még korántsem pontatlan vagy megbízhatatlan ptolemaioszi világrendszer fölényes ismeretéről, — s belátja-e, hogy ennek birtokában a nagy flórenci valahogy úgy áll a korához képest korszerű műveltséggel, költőként, ahogyan ma Neruda állna, ha ő volna a legújabb holdraszállási program tudományos irányítója?

Illetlen hasonlatom azonban még mindig csak egyetlen területen mér össze két alkotó embert, holott az itt is összemérhetetlennek bizonyult Dante ama tudása mellé, amire társadalmi helyzete kötelezte, s ami a teológiától a skolasztikus természetbölcséletig, a történelemtől a zeneszerzésig s az egyházi dogmákkal nem ellenkező görög, latin, sőt arab klasszikusok ismeretétől a fegyverforgatásig amúgy is sokfelé terjedt ki, hallatlan mohósággal halmozott fel minden létező tudást minden egyéb létező területről; s mikor már nem volt honnan, új tudás-lehetőségeket képzelt el. Meg kellene említenem, hogy jóllehet csak közéleti szerepelhetése kedvéért lépett az orvosok céhébe, nyert is némi kiképzést a hippokratészi tanban, aminek legnagyobb hasznát a Pokolban vette, nemcsak a gyötrelmek leírásában, ahogy az „Összes“ filológus-komentátóra mondja, de erkölcsileg is a részvétben, amit így jobban érzett; meg kellene említenem továbbá, hogy éppen akkor fordult meg a bolognai egyetem táján, mikor ott Leonardo korai elődei a repüléssel kísérleteztek; hogy éppen akkor toppant be a Sorbonne-ra, mikor ott néhány materialista bölcselő a „kettős igazság“ hangoztatásával megpróbálta kilopni a tudományt a hit fennhatósága alól; hogy mindebben maga is részt vett, s hogy — mint igazi költő — meg lévén áldva a látnokság adományával, előre látta a látszólagosság alapján álló világnép megdőlését; — s akkor nézzünk jól körül, ki az a szellem, az egyetemes tudás vágyának hasonló megszállottja s hasonló nagyságrendű költő-képviselője, akit egy méltányos összemérésben „azonos súlycsoportban“ állíthatunk ki a flórenci mellé.

Tudtommal egy van ilyen a halála óta eltelt hat és fél évszázadban, legfennebb kettő, és ha csak egy, akkor az Goethe; és ha most meggondoljuk, hogy Goethe csupán költőnek volt nagyobb, mint úttörő természetkutatónak, akkor nekem nincs mit tovább fáradnom a tanulság formába öntésével.

KÁLMÁN MÉSZÁROS: VILÁG-ILLUSZTRÁCIÓK

Még csak egy megszorító megjegyzést tennék. Helytelen volna a megtalált tanulságot olyaténképp megfogalmazni, hogy Dante kora egész tudható tudásának elnyerése miatt nagy; helyesebb olyaténképp, hogy ez az egyik szükséges feltétele a dantei nagyságnak; egyik, de elengedhetetlen. Ebben a fogalmazásban a tanulság — mint ígértem volt — egészen gyakorlati, ha egyelőre nem is jó többre, mint hogy felismertesse velünk, miért nem léphe-tünk még Dante nyomába.

Veress Zoltán

A grafikus arcváltozatai

LITOGRAFIÁK. Huszonhárom darabból álló sorozat. Keletkezési idejük: 1965 és 1971 között. Közben-közben abbahagyta ezt a műfajt, aztán újra és újra elővette. Mert: bár mindig adódtak friss problémái Kazinczy Gábornak, azért végleg háttat fordítani neki nem tudott.

E munkáknak összefoglaló címmel adhatnánk: *Tisztelgés. Tisztelgés a harcosok előtt, az emberek előtt, akik győzelemre vitték a nép ügyét. Akik kemények voltak akkor, amikor kemény emberekre volt szükség. Harcoltak, amikor harcolni kellett.*

A sorozat első darabjainak még anekdotikus ízük volt (Pihenés, Halá-szok). Emberi figurákkal komponált meg a fiatal művész epikus tartalmú, elmesélhető látványokat.

Aztán: súlyosodni kezdtek az alakjai. Egyre inkább jelentéssé váltak. Az élet jeleivé. A lét jeleivé. A küzdelem szimbólumaivá. Masszív, tömör formáikkal súlyt, határozottságot visznek ebbe a művészetbe. Egyik-másik emberalak már-már bálványának hat. De bálványi mivoltában is megmarad embernek. Emberi cselekedet-jelnek (Karánsebesi asszonyok, Dózsa, Vita).

Végül: tömbszerűvé válik minden. A síkfelületen megalkotott, művészi hatású tömb-szerkezetek a maguk masszivitásában erőt, keménységet, határozottságot sugallnak. Ezeknek is majd mindenikén ott az ember, de ez már nem a nevéen nevezhető egyén, hanem a tömeg. Összeolvadnak az alakok, együtt töltik be a kép kompozíciós felületét, s az egyes figuráknak külön-külön sem-mivel sem több a szerepük, mint egy alkalomadtán felnagyított ökölnek, karnak, lábnak, akár egyszerűen egy tömör fekete vagy kihagyásos foitnak. Így sikerül megszabadulnia a művésznek az epikumtól, így tud a képzőmű-vészet nyelvén, folthatással, kompozícióval, a fekete és a fehér segítségével variált tömegekkel kifejezni. Az így megalkotott mű tartalma nem egy ese-mény, egy epizódja az életnek, hanem maga a megtestesült eszme.

(„A funkcionalitás határozza meg a művészetet — mondja. — Nem ter-mészetcentrikus, hanem gondolatcentrikus a mai művészet.”)

Az „eszme-képek” néhány példája:

Hit. Két irányból közép-fele ható koncentrikus erő, mintegy embermo-tívumokkal levezetve. Középen hatalmas kéz, masszív ember-erő, s a kézből és emberekből lángok csapnak fel. Nincs itt egyéniség, nincsenek differen-ciált arcok, még a testek tömege is alig-alig válik szét. Nem az egyedít, hanem a közöst keresi mindenben Kazinczy. S a közösben az erőt. Ez eset-ben: a hit erejét. A hit lángolását. Felfele-törését. Ökonómikusan teszi mind-

ezt, kerülve a deklamáló kinyilatkoztatásokat. Szinte elrejtí a maga lényeglátomását, csak a jól figyelő, koncentráló szem látja meg a lényeghordozó, képi formába öltöztetett gondolatot.

Aldozat. Vízszintesek és függőlegesek nagyon szép játékára épül ez a munka. Mint valami hármastagolású szabálytalan, és mégis oly tökéletes egyensúlyt adó hármastagolású oltár. Függőleges alak-árnyak, tömbbé tömörülve, vízszintesből függőlegesbe törő karok, kezek, embertömböket tartván maguk fölött. Így lesz az áldozat katedrálisából a megpróbáltatásokon való felül-emelkedés nyomasztó diadala, komoly, méltóságteljes győzelme.

Ipar. Ívek és szabálytalan tömbök épülnek egymásra. Hatalmas konstrukciókat teremt az ipar. Masszív erőből épül az emberalkotta élet.

Komor feketék és ragyogó fehérek játéka a litográfiák. Valósággal rezegnek, szikráznak a feketében a finom szürke átmenetekbe ágyazott fehérek. Ahol pedig nagy tömbökben játszik be a fehér, ott a konstrukció részévé válik. A hagyományostól eltérő, de mindig zártság hatását adó, masszív, tömör építményeket kapunk így a grafika nyelvén.

VILLON-ILLUSZTRÁCIÓK. Új jegye mutatkozik itt meg Kazinczy Gábor egyéniségének: az intimitás. De miféle bensőségesség ez?

Nem valami érzelem-áradat, érzelem-kitörés. Hanem a lélek puritán vetkőzése. Olyanféle maga-megmutatás, amikor el is rejti önmagát. Tudatalatti látomások, felsejlések ezek a képek. Nem is igazi illusztrációk. Nem téma- vagy érzelem-megjelenítések, inkább a lét lüktetésének kifejezései.

Itt is versenyez egymással a fekete és a fehér. De mennyivel másképp, mint a litográfiákon. A fehér szinte mindig a semmit testesíti meg, s így a maga negatívumában résztvevője a kompozíciónak. Belerajzolódnak a kemény tömegfeketének, sokszor tárgyi jelentéssel (akasztófa, kereszt, a megjelenítés egy-egy filmkockája). Deformált jelek válnak ebben a fekete-fehér szabdaltságban a felsejlések hordozóivá (izomkötegek, csontvázjel, tűnő arcok jele, vibráló gótikus katedrális-jel, emberi tekintet-jel, elmúlás-jel).

Formailag a nyitvahagyások egyensúlyával kísérletezik itt a művész. És mégis úgy érezzük, hogy ott van a képen minden, ami szükséges. Így válik a pillanat a folytonosság részelemévé.

TÁRGYAK MŰVÉSZETE. „Mindinkább a tér felé törekszem“ — vallja Kazinczy. És ez nem valamilyen erőltetett szándék, hanem a művészetében felfedezett tendencia megfogalmazása. De ez nála nem úgy mutatkozik meg, mint kacérkodás a szobrászattal. Hiszen nincs benne semmi hajlandóság a modellálás, megmintázás irányában. Hanem inkább annak a lehetőségét fedezi fel egyre inkább, hogy mi mindent lehet teremteni a környezetünk alkotta formákból. Egy-egy székláb, régi stílbutor-darab tárgyi művoltában fellelhető tárgyakból építkezni. Majd ha szükségét látja, maga is tervez egyszerű, többnyire koncentrikus formákat. Olyanokat, amelyeket gépi úton elő lehet állítani. Előre lehet gyártani, hogy aztán másodlagos szerepükben a kompozíció részeivé váljanak. Tárgyi jellegű munkáin is megmutatkozik művészetének néhány alaponosága. A konstruktivista törekvés. A zártságok kedvelése. S az ebből eredő nyugalom.

Lány hegedűvel című alkotása finom, egyforma vastagságú lemezekből készült. Művészetének egy eddig ritkán tapasztalt vonása: a líraiság mutatkozik meg rajta. Olyanfajta líraiság, ami a ritmikus ismétlődés variált szépségéből adódik. A kompozíció vonalai naggyobbára függőlegesek. Az épí-

tölelemek meg vízszintesek. A két ellentétes vonalrendszernek az egysége ad teljes költői hatást.

Az Ab ovo koncentrikus ritmusú, kinnebb és bennebb álló síkformák finom játékával, mélység-hatásával vált ki ritmus-élményt, egyensúly-élményt, zártsgon belüli elrendezettség-élményt. Olyanféle racionalizmus eredménye ez, melyen belül igen nagy szerepe van az ösztönök szabad játékának is. Ez a munka, valamint a Lány hegedűvel, lehetőséget adott egy újabb kísérletre is, a formába-öntésre. A munkáról negatív formát vett le, majd alumínumba öntötte. Ime, ismét a modern technika segítségadása a művészeknek.

*

Kazinczy hisz a korszerű művészet funkcionalitásában. Abban, hogy a kor igényei határozzák meg a művészet nyelvét. Ezek a kérdések elméleti szinten is foglalkoztatják. Ime, néhány gondolata:

„Művészetünk társadalmi szerepe (társadalmisága) a forradalmi eszmék, forradalmi vívmányaink művészi tudatosításában kell hogy megnyilvánuljon... Mert az egybeolvadt személyes és kollektív élmény eredménye nem lehet csupán személyes vonatkozású, a művész a valóságot nemcsak a maga számára tárja fel, hanem mindenki számára, aki ezt a valóságot meg akarja ismerni. Alkotómunkája tehát a közösség érdeklődésével összhangban kell hogy kibontakozzon.“

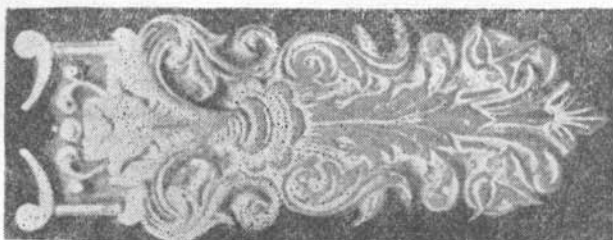
„Ha a művészettörténetre jellemző formailag a tartalmi impulzusok diktálta állandó küzdelem az informel és konstruktivista látásmód között (mely lényegében a két látásmód ötvözetének folyamata), a jelenlegi művészettörténeti pillanatra a szocialista társadalmunk emberközpontúságának jegyében fogant formai-tartalmi egység jellemző...“

„Elődeink tapasztalatára, állandó, széles körű tájékozódásra és főleg tehetségünkre támaszkodva művészetünk kinövi a stílusimportból származó fejlődési zavarokat, megizmosodik, és kialakul határozott jellege.“

*

Három arc, a művész eddigi kísérletezéseinek három területe. S bár technikailag mindenik külön lehetőségeket boncolgat, mégis mindenikben ott vannak az egyéniség összefogó, összetartó jegyei. Mindig látványt ad, jól megszerkesztett, eszmeileg átgondolt, zárt, tömör látványt. Igyekszik érzékeltetni a tömeget. A stabilitás érzetét váltja ki. Sohasem az egyén szubjektív igazságait próbálja kifejezni, hanem a társadalom, a közösség igazát. Így lehet művészete összhatásban harcos — akkor is, amikor a század fémélményéből kiindulva, a korszerű technika művészetben való felhasználása mellett tesz hitet.

Gazda József

A politikai életrajz és önéletrajz Angliában

A második világháború után szerte a világon, de főként a nyugati államokban, két — félig tudományos, félig irodalmi — műfaj virágzott fel: a politikai életrajz és az önéletrajz. Kialakulásának és népszerűségének okai az utóbbi évszázad sűrített politikai légkörében, a gazdasági, a bel- és külpolitikai kérdések eddig nem tapasztalt összekuszálódásában, társadalmi, lélektani és kulturális tényezőkben keresendők. E közös együttthatók mellett, természetesen, minden országban vannak sajátos, a helyi jellegzetességeket és szint, ambíciókat és kudarcokat tükröző mozzanatok.

A politikai életrajz új, felfelé ívelő útja Angliában az ötvenes évek elején kezdődött, amikor a nálunk is jól ismert író, Harold Nicolson megírta *V. György király életét*. Ez a művészi és a történelmi alkotás igényeit mindenben kielégítő munka a politikai életrajznak már csaknem háromnegyed évszázadra visszatekintő múltját folytatja. Ugyanis a múlt század végén, a század első felében ez a műfaj egész sor kiváló alkotással dicsekedhetik, amelyek a nagy angol államférfiak, első-sorban a miniszterelnökök életének állítanak emléket. Elkészült Gladstone, Joseph Chamberlain, Salisbury, Lord Randolph Churchill, Rosebery, Balfour, Harcourt, Campbell Bannerman, Asquith, Grey, Curzon, Lansdowne, Austen Chamberlain életrajza. Jellemző, hogy tizenhárom munka közül öt rokonsági alapon készült, mintegy a családi körön belül, nyolcat pedig az illető politikusok lelkes hívei írtak.

Önéletrajz ebben a korban kevés született. John Morley írt ugyan egy kötetet, de ennek példányai az ötvenes években az Alsóház könyvtárában még mindig felvágatlanul heverték. Haldane és Balfour önéletrajzi részleteket írt, Asquith, a „nagy miniszterelnök” pedig két kötetben örököltette meg visszaemlékezéseit.

Az önéletrajz művelésében a negyvenes évek jelentették a fordulatot. Ezt bizonyítja az alábbi számbavétel. 1880 és 1940 között, vagyis hatvan év alatt a hivatalban volt tizenegy miniszterelnök közül teljes önéletrajzot egy sem írt; négynek nem is volt ideje és lehetősége erre. Ezzel szemben az 1940 óta eltelt harminc év alatt működő miniszterelnökök közül csak Douglas Home maradt önéletrajz nélkül; Churchill és Eden részletes memoárjai sem tekinthetők a szó szoros értelmében önéletrajzoknak. Végül Wilson adós még e tekintetben.

Gyakran elhangzik a feltevés, hogy a miniszterelnököket pénzügyi nehézségeik készítetik önéletrajzírásra. Ez azonban alaptalan, hiszen az Egyesült Államok elnökei mindig gazdag emberek voltak, és mégis az utóbbi időkben náluk is ugyanaz a jelenség figyelhető meg. 1880 és 1940 között itt tizenegy elnök volt hivatalban, 1940 óta pedig öt. Az első tizenegy közül csak három (Theodore Roosevelt, Coolidge és Hoover) írta meg önéletrajzát. Az öt utolsó elnök közül F. D. Rooseveltnek és

Kennedynek, hirtelen bekövetkezett haláluk miatt, erre nem volt idejük, Truman, Eisenhower és Johnson viszont megírta vagy éppen írja memoárjait. Kétségtelen tehát, hogy az Atlanti-óceán mindkét partján az utóbbi időkben az elnökök és a miniszterelnökök feladatuknak tekintik memoárjuk, illetve önéletrajzuk elkészítését.

A műfaj új korszakát — mint már megjegyeztük — az ötvenes évek elején Harold Nicolson nyitotta meg. Ettől az időtől kezdve a politikai életrajzírók egész serege tűnik fel.

1970-ben talpalatnyi föld nem található érintetlen, fel nem tört, meg nem bolygatott. Az új életrajzírók egyik közös jellemvonása az, hogy — Blake kivételével — egyikük sem volt „akadémikus“, azaz szakképzett kutató a szó szoros értelmében. Mint történészek és mint írók autodidaktáknak számítottak (minden jó író bizonyos értelemben autodidakta). Közös vonásuk az is, hogy bár nem voltak képzett történészek, mégis lelkiismeretes pontossággal dolgoztak, és mindig ügyeltek arra, hogy mi érdekli a „mindennapi“ olvasót.

Éppen ezért meglepő és szinte hihetetlen, hogy az egyik legfelületesebb, legkiábrándítóbb politikai életrajzot egy képzett történész, G. M. Young írta. Ez azzal magyarázható, hogy noha eszményképe Neville Chamberlain volt, mégis Baldwin életrajzára vállalkozott.

Műveik másik jellemző vonása a viszonylagos elfogulatlanság. A korábbi csoporttól eltérően őket nem fűzték rokoni vagy politikai szálak hősükhöz, és náluk a tárgyilagos vizsgálat — amint azt Robert Blake *Disraelije* bizonyítja — sohasem alakult át határtalan személyi csodálattá. Alkotásaik ennek ellenére nem váltak képrombolókká.

Jóllehet hőseik életének és jellemének olyan vonatkozásaira is kitértek, amilyenek a hagyományos rokoni kapcsolatok alapján vagy megbízatással dolgozó íróknál borzongást váltottak volna ki, ők sem formailag, sem a stílus tekintetében nem akartak új barázdát vágni, és azt a politikai vagy társadalmi rendszert sem bírálták, amelyben hőseik éltek. A valóságban nagyon is közel érezték magukat hozzájuk, mert ha személy szerint hősüket nem ismerték is, ismertek sok hozzá hasonló politikai vezetőt. Személyi tapasztalatuk alapján meg tudták érteni a választott személy életének csaknem minden mozzanatát, a levelek és a források értékelésében pedig könnyen rájöttek, hogy mi bennük a lényeges és mi a figyelmen kívül hagyható. A részletekben mindig szigorú bírácoknak bizonyultak; az általános ítélet kimondásakor azonban nagyvonalúak voltak.

E korszak politikai életrajzírói között külön csoportot képviselnek az ún. „Beaverbrook-történészek“. Lord Beaverbrook sohasem írt politikai életrajzot, noha három főműve közül külön-külön mindegyiknek ilyen jellege is van. Az eseményeket úgy írta le, ahogy látta; pontosan, de mindig csak egy szemzőgből, és sohasem minden oldalról. Lord Beaverbrook megbízta „történéseit“ politikai életrajzok írásával. Például Frank Owen azt a megbízatást kapta, hogy egy 300 ezer szavas Lloyd George-életrajzot írjon. A *Sunday Express* filmkritikusát Lord Curzon életének megírásával bízták meg. Az *Evening Standard* lóverseny-rovatának a szerkesztője ugyanilyen körülmények között Austen Chamberlain életének a megírására vállalkozott. A „Beaverbrook-hullám“ szerencsére nem tartott sokáig; ez a vállalkozása máris feledésbe merült.

A fiatalabb iskola képviselői sok mindenben különböznek elődeiktől. Szinte kivétel nélkül más társadalmi csoportból jöttek, mint hőseik, és életformájuk is alapvetően különbözik az övékétől. Főként napilapok vagy éppen jelentéktelen újságok szerkesztői. Kutatásaikban igen alaposak, kitérnek a részletekre, de kevésbé

értik meg hőseik egyéniségét. Hibájuk, hogy minden forrást azonos értékűnek tekintenek. Látókörük széles, friss. Minthogy azonban hősük életformáját csak a forrásokból ismerik, sokkal inkább ragaszkodnak a forrásokhoz, mint egyéni meg-látásaikhoz.

Ebből következik, bármennyire hihetetlennek hangzik is, hogy ennek a poli-tikai életrajz-iskolának az új tagjai a már hanyatlóban levő történeti forrásfaj-táktól függenek, főként a politikai levelektől. Ezt az episztoláris műformát a mo-dern politikai élet halálra ítélte, már kevesebbet leveleznek. Kétségtelen, hogy a politikusok levelei felbecsülhetetlen forrásanyagot képviseltek. Magukon hordják az események íze és az író személyisége egyedülálló ötvözetének jegyeit. Már az is, hogy sajátkezűleg írták, tömörre, idézésre alkalmassá tette őket.

A politikai levelekhez hasonlóan a naplóknak is különös forrásértékük van. A legjobb naplókat mindig azok írták, akik a kor eseményeiben nem a főszerepet játszották, de közel voltak a főszereplőkhöz.

A naplóírók hibája, hogy mindenképpen öngazolásra törekszenek, és a rájuk nehezedő nyomás miatt szinte szüntelenül úr tátong a szóban forgó és a papírra vetett események között. Emiatt azután feljegyzéseik pontosságát illetően mindig bizonyos gyanú merülhet fel, még azoknál is, akik közvetlenül az események után írnak.

A kormánytagok közül az Atlanti-óceán mindkét partján az elmúlt negyven év alatt Rooseveltt belügyminisztere, Harold Ickes volt a legjobb naplóíró. Sokat írt (munkáit három kötetben adták ki), és mindig lakkozatlan képet festett saját, szüntelen izgatott lelkiállapotáról, valamint kollégáival fenntartott kapcsolatairól. Nagy érdeme, hogy amit leírt, azon nem változtatott, nem igyekezett simára va-salni az események hullámzásait; naplóját úgy adta ki, ahogyan megírta.

Az Atlanti-óceán innenső oldalán az angol kormány tagjai közül Hugh Dalton tekinthető a legjobb naplóírónak. Űgy írt, ahogyan beszélt, kissé szónokiasan. Sohasem igyekezett magát igazolni, még a legszemélyesebb írásaiban sem.

A levelekhez és a naplókhoz képest a minisztertanácsi jegyzőkönyvek és iratok mint történeti források egyenesen kétségbeejtőek. Ezért aztán az az újabb keletű határozat, mely hozzáférhetőségük terminusát 50 évről 30-ra szállította le, vagyis titkosságukat időben megrövidítette, semmi különösebb izgalmat nem keltett. Mi-nisztertanácsi jegyzőkönyvek Angliában 1917 óta vannak. Ezt megelőzően ugyanezt a szerepet a miniszterelnököknek az uralkodóhoz intézett levelei töltötték be, ame-lyek rövidebbek voltak, jól tükrözték írójuk személyiségét is, de gyakran arány-talanul egyszempontúak, hogy összhangban legyenek az uralkodó valamilyen külö-nösebb érdeklődésével.

A minisztertanácsi jegyzőkönyvek nagyon bürokratikus jellegű okmányok let-tek, különösen az utóbbi időben, amikor már semmi olyan törekvés nem érvényesül bennük, hogy a vita légkörét nyújtsák, sőt az élek lesimítása lett a legfontosabb cél. Alapjában véve csak az a céljuk, hogy a lehető legvilágosabb formában fogal-mazzák meg az állami hivatalnokok számára az illető határozatot, hogy megfelelően hajthassák végre őket.

Az ilyen hivatalos okmányokat még a legpedánsabb miniszter sem volna képes elolvasni. Nagyobb eredménnyel kecsegtetnek viszont azok a hivatalos iratok, jegy-zőkönyvek, melyeket a miniszterelnökök kollégáikhoz intéznek. Churchill, aki nagy művésze volt az ilyen iratok szerkesztésének, memoárjaiban sikeresen — bár néha egyoldalúan — használta fel őket.

A politikusok beszédei az életrajzírás szempontjából szintén nem túlzottan értékes forrásanyagot jelentenek. Természetüknél fogva már elhangzásukkal a

szellemi közélet részévé válnak. Ezért aligha van lehetőség arra, hogy ezeket, mint valami újat nyújtó forrásokat, fel lehessen használni. Utólag gyakran kiderül a beszédről, hogy híressé vált része sokkal pongyolább és szellemtelenebb, mint amilyennek láttatni igyekeztek. Kétségtelen, hogy elmondása idején a szónok személyi varázsa ellensúlyozhatta a beszéd laposságát, de ez a hatás az írott emlékekben már nem lelhető fel.

Ha a levélírás és a személyes politikai iratok ma már hanyatlóban vannak, ha az elsőrangú naplók inkább a peremen dolgozó, mintsem a központi személyiségek termékei, ha a minisztertanácsi jegyzőkönyvek és iratok meddő formalitások, felmerül a kérdés: honnan merítsenek a jövőben a politikai életrajzírók? A telefonbeszélgetésekből?

A telefonbeszélgetések feljegyzésétől azonban aligha várható el, hogy megbízható és értékes forrásanyagul szolgáljon.

Macmillan életrajzának harmadik kötetében egy közte és Eisenhower között 1955-ben lefolyt telefonbeszélgetést közöl. Szövege az alábbi:

Elnök: Halló, Harold. Hogy van?

Macmillan: Nagyszerűen.

E: Én is nagyszerűen vagyok. Nagyszerű, hogy hallhatom a hangját. Hogy boldogul?

H. M.: Nagyszerűen.

E.: Megpróbálok találkozni Önnel ma a szereplésem után. Lesz majd egy kis szünet.

H. M.: Nagyszerű.

E.: Hogyan egyezik Fosterral?

H. M.: Nagyszerűen egyezem vele.

E.: Foster először egy kicsit csökönyös, de ha már megismerte, meglátja, arany-szíve van. Meg kell ismernie Fostert. Nagyon rendes, ha már megismerte. Nekem azt mondotta, hogy a többiek miatt nem találkozhatom Önnel.

H. M.: Csak azt akartam, hogy ismét halljam a hangját. Enélkül nem hagyhattam el Amerikát.

E.: Nagyon helyes. Azt válaszoltam Fosternek, hogy Önnel nem mint brit külügyminiszterrel akartam találkozni. Önnel mint politikai tanácsadómmal akartam találkozni.

H. M.: Nagyszerű.

E.: Hogy van Anthony?

H. M.: Nagyszerűen.

E.: Nagyszerű.

Ez a telefonbeszélgetés minden komolysága ellenére magán viseli a komikum jegyeit. Vajon megérdemli-e a magnetofonra való felvételt? Szolgálhat-e forrásanyagul a politikai életrajzokhoz?

Kétségtelen, hogy ma a telefonbeszélgetéseket úgy kell tekintenünk, mint régen a politikai leveleket. A miniszterelnökök és politikusok telefonbeszélgetéseinek kivonatát rendszerint a magántitkárok őrzik. A megőrzött verziók sokkal tömörebbek, logikusabbak, mint az eredetiek. A lekeresítés folyamatában azonban elveszítik eredeti jellegüket, színező erejüket. Viszont az egész beszélgetés átírása azért lenne értelmetlen, mert a kitérők éppen a lényeges mondanivalót homályosítják el.

A személyes visszaemlékezések az íratlan források csoportjába tartoznak. A gyakorlat azt mutatja, hogy értékük nem olyan nagy, mint amilyennek feltételezik. Noha a visszaemlékezőt a legjobb szándék vezeti, elbeszélése rendszerint pontatlan.

Nemcsak az időt, hanem a személyeket, az eseményeket és még a legközvetlenebb kapcsolatokat is — enyhén szólva — megmásítja, eltorzítja, esetleg megszépíti. Ez a pontatlanság azonnal szembeötlik, ha az írott forrásokkal vetjük össze őket. Emiatt azután elkerülhetetlenül, néha igaztalanul, kétely támad a visszaemlékezések időrendi és ténybeli megbízhatósága iránt. Mégis, ha az író hősenek olyan barátaival folytat beszélgetést, akik a hős életének alakításában fontos szerepet játszottak, akkor fáradsága nem lesz eredménytelen. Ennél azonban feltétlenül többet nyújt a hős életszínpadának, vagyis azon helyeknek a meglátogatása, ahol győzelmet aratott vagy kudarcot vallott.

Felmerül a kérdés, hogyan járnak el az életrajzírók, ha személyi írás marad hátra. A konkrét példák itt minden szónál többet mondanak, vagyis legjobb megvizsgálni azok műveit, akik ilyen esetben úgy jártak el, mint a vályogvető, aki szalma nélkül igyekezett vályogot vetni.

Elrémítő példák a Lloyd George-életrajzok. Az angol politika e vezető egyénisége nem szívesen vetette papírra gondolatait, és a ránk maradt kevés személyi emlék egészen az utóbbi időkig nem volt hozzáférhető. Emiatt azok az életrajzok, amelyek színes személyiségét próbálták megeleveníteni, mindig sikertelenek maradtak.

Ernest Bevan ugyancsak nehezen és keveset írt önmagáról. De életrajzírója, Allan Bullock, markáns pályafutásának kétharmad részéről teljes elbeszélést nyújtott. Bullock ugyanis megértette hőse életének háttérét, és meglepő eredménnyel használta föl a mások szemében nem sokat ígérő anyagot: a Szállítómunkások Szakszervezetének kiadványait, amelyek alapján végigkísérte és megrajzolta Bevan gondolatainak hónapról hónapra kimutatható fejlődését.

Ez az utóbbi példa azt bizonyítja, hogy a tehetséges életrajzírók nem jönnek zavarba a forrásanyag hiányosságai, a személyes írások szegénysége és gyér volta miatt.

Nyilván előnyös, ha a hős maga tárja fel életének titkait, mondja el önmagáról alkotott véleményét. Gyakran azonban ennél meggyőzőbb, érdekesebb és a tárgyilagosság szempontjából fontosabb másoknak róla alkotott véleménye és ítélete.

Szováti Endre (Roy Jenkins nyomán)

A dollárválság néhány tanulsága

Ez év augusztusában mintha felbomlott volna az 1944-es Bretton Woods-i egyezmény, mintha a nemzetközi pénzügyek hosszú idő óta lappangó, 1960 óta fellobbanó válsága ismét kivételesen heveny és egyben hosszantartó szakaszába lépett volna. Az egyesült államokbeli augusztusi intézkedések következtében a tőkés nemzetközi pénzrendszerben újra fellángolt — tartósnak tűnő — válság pénzügyi körökben heves vitákat váltott ki.

Az okfejtések rövidebb távon a válságból való kilábalás lehetőségeivel, hosszabb távon új egyensúly-helyzet megteremtésének kilátásaival foglalkoznak. A sajtóban vitázók és kommentálók ezúttal is többnyire a felszíni jelenségeket, a válság

krónikáját, eseményeit firtatják, s nem foglalkoznak eleget azzal, ami a mélyben zajlik. Bizony a javasolt megoldások is főként a felszíni jelenségekre vonatkoznak, és nem érintik a kérdés lényegét.

Nincs ebben semmi meglepő. Sohasem vártuk el, hogy bizonyos kommentárok magát a tőkés termelési módot bírálják.

*

A nyugati világ kiemelkedő pénznemének válsága a tőkés termelési mód általános válságának szerves részeként a nyugati tőkés pénzrendszer általánosabb válságát tükrözi. A jelenlegi válság epizód-jellegének igazolása rövid történelmi áttekintést igényel.

A nemzetközi áruforgalom, a világkereskedelem zavartalan lebonyolítása szükségszerűen létrehozta a pénz világpénz-funkcióját. Az országoknak nemzetközi fizetési és tartalék-eszközökre volt szükségük, s ezek bizonyos feltételeknek kellett hogy megfeleljenek. Mindenekelőtt a növekvő volumenű nemzetközi árucserre lebonyolítására megfelelő mennyiségben kellett rendelkezésre állniuk, hiányuk fékezőleg hatott volna a nemzetközi kereskedelem bővülésére. Nemzetközi likviditásra volt szükség. A világpénz egyik országból a másikba való átáramlásának útjába nem lehetett akadályokat gördíteni: minden érdekelt fél ott és akkor használta fel, amikor és ahol szükség volt rá. A világméretben ható értéktörvény mint objektív gazdasági törvény követelményének megfelelően a világpénz bizonyos kereteken belül értékálló kellett hogy legyen, különben az egyik fél számára előnyököt biztosított volna a másik fél rovására, gátolta volna az egyenértékek cseréjét.

A XIX. században és a XX. század elején a világpénz szerepét az arany töltötte be, mégpedig sikeresen, mivel az arany maga is áru, s értékét az előállításához szükséges átlagos idő határozta meg. Az arany értéke ezért viszonylag állandó volt, és csupán ennek a munkaidőnek a változásával változott az értéke is. Az arany esetében a nemzetközi pénzforgalom automatikusan szabályozta önmagát. Az arany, ha szükség volt rá (a növekvő áruforgalom miatt), kincsből „pénzzé” lett (a kibocsátó bank aranyért aranyérmeket adott), ha túl sok volt forgalomban, egy része ismét kincsesé „merevedett”.

Az első világháborúval lezárul ez a korszak: az arany egyes tőkés országok esetében megszűnt pénzként létezni. Az első világháború hadikiadásai, az anyagi javak tömegtelen mennyiségének pusztulása miatt egy viharos inflációs időszak kezdődött. Valutáris tömbök alakultak, a világ szétesett pénzügyi zónákra (font-övezet, frankövezet, dollárövezet). E központi pénznemek számos „csatlós valutát” láncoltak magukhoz. Könnyörtelen harc indult az övezetek között a nemzetközi fizetési és tartalékeszközök birtoklásáért.

A pénzpiacon a voluntarizmus és a pragmatizmus vált uralkodóvá a nemzeti pénznemek országok közötti cseréjében. A tőkésvilágot hol az infláció, hol meg éppen az ellenkezője, a defláció jellemezte. Ez korlátozóan hatott a nemzetközi áruforgalomra: az anyagi javak nemzetközi cseréje megbillent.

Az első világháborút követő pénzügyi zavarok és inflációk elmúltával 1922-ben Genfben kidolgozták a *kulcsvaluta* fogalmát. Az akkori két leggazdagabb ország, Anglia és az Egyesült Államok valutája, a dollár és a font sterling, nemzetközi elszámolásokban olyan megbízható volt, mint az arany, bármikor beválthatók voltak aranyra, de e két pénznem persze bankjegyként forgott. 1922-ben született meg a Gold Exchange Standard, az aranydeviza alap.

A Gold Exchange Standard azonban csak akkor lehetett szilárd, ha a kulcsvaluták is szilárdak maradtak. Ha a kulcsvaluták egyike valamilyen okból meg-
inog, az egész nemzetközi tőkés valutarendszer megérik.

A két pillér közül először az angol font sterling ingott meg, s fokozatosan átadta helyét a dollárnak. Egyre inkább csak a dollárra vonatkozott, hogy éppen olyan „jó”, mint az arany. Az 1929—1933-as nagy gazdasági világválság alaposan megtépázta a nemzetközi tőkés pénzürendszert. Az agonizáló Gold Exchange Standard megszilárdítása érdekében 1934-ben „stabilizálták” az arany árát: egy dollár 0,888671 gramm színaranyat ért, vagyis 35 dollár = egy uncia arany (egy uncia = 31,1 gramm).

A második világháború alatt a dollár ténylegesen egyeduralmódóvá vált a nyugati valutapiacra. Hogy ezt a tényleges egyeduralmat jogilag is megerősítsék, 1944-ben Bretton Woodsban értekezletet hívtak össze, amely szentesítette a kialakult új helyzetet.

Mi ennek az egyezménynek a lényege?

1. Létrehozták a Nemzetközi Valuta Alapot (az amerikai tőke ellenőrizte intézmény);

2. leszögezték, hogy a dollár *világpénz* és az államok közötti kapcsolatokban bármikor beváltható valuta. Ezek után az egyes tőkés országok a maguk valutájának árfolyamát már nem közvetlenül az arany árához, hanem a dollárhoz viszonyítva állapítják meg;

3. a két kedvezményezett kulcsvaluta továbbra is a dollár és az angol font sterling maradt, de gyakorlatilag a font kénytelen volt a „másodhegedős” szerepével beérni. Ezért a Bretton Woodsban létrejött rendszer valójában a dollár rendszere. E rendszer alapján már nem fontos az aranyfedezet, jó a pénz is, ha dollár. Ehhez a rendszerhez 118 ország csatlakozott.

A Bretton Woodsban létrehozott rendszer zavartalanul működhetett a második világháborút követő években, amíg az Egyesült Államok volt a világ bankárja. Amerika dollárkölcsonökkel látta el a romokban heverő Nyugat-Európát és Japánt. Ezek a kölcsönkapott dollármilliárdokkal amerikai árut vásároltak, a dollármilliárdok visszavándoroltak az Egyesült Államokba. A kölcsönök után az amerikaiak kamatra, az eladott áruk után pedig monopolprofitokra tettek szert.

Nyugaton ez volt a *dollárinség* korszaka.

Akkoriban senkit sem izgatott a dollár aranyfedezete. Az egyezmény értelmében a külföldi dollárköveteléseket az Egyesült Államok (államközi viszonylatban) bármikor átváltotta aranyra. Erre azonban egyelőre nem került sor, mivel az Egyesült Államok volt a világ fő hitelezője: inkább követelése, mint tartozásai voltak. Másrészt amíg a dollár stabil volt, nem volt érdemes aranyra váltani. Az amerikaiak azért sem tartottak a beváltástól, mivel ebben az időben az Egyesült Államok fizetési mérlege aktív volt (az amerikai állam bevételei nagyobbak voltak, mint a kiadásai), a tőkésvilág aranya Amerikába vándorolt.

A Bretton Woods-i egyezmény tökéletlenségei idővel hibákká terebélyesedtek, a hibák tetőzésével a rendszer belső ellentmondása kiéleződött, s végül válságba torkolt. Ennek az egyezménynek a belső ellentmondása abban rejlik, hogy az egyes országok pénznemeinek árfolyamát hivatalosan rögzítik. Márpedig a tőkés pénzpiacra a valutákat adják-veszik, mint bármilyen más árut. Aki tőkés piacot mond, az keresletet és kínálatot, alkut, vagyis áringadozást mond. Márpedig a hivatalosan rögzített árfolyam és az áringadozás nyilván ellentmond egymásnak.

Ezt az ellentmondást úgy igyekeztek kiküszöbölni, hogy az egyes államokat kötelezték arra, hogy a rögzített árártól való eltérés esetén védjék meg valutájukat.

Hogyan?

Ha valamelyik pénznem „gyengélkedni“ kezdett, az értéktőzsdékben mindenki szabadulni igyekezett ettől a pénznemtől, és olyan valutára igyekezett átváltani, amelynek az ára emelkedett. Ilyenkor az illető tőkés ország kibocsátó bankja, hogy megakadályozza a tartós árfolyamesést, kezdte felvásárolni saját pénznemét, így igyekezvén kiegyensúlyozni az aránytalanságot a megnövekedett kínálat és megcsappant kereslet között.

Évekkel ezelőtt az angolok, majd a franciák próbálták ily módon menteni a fontot és a frankot. Ameddig a napi árfolyam és a hivatalos árfolyam között az eltérés jelentéktelen volt, a korrekció — veszteségek árán — még sikerülhetett. De amikor az árrés kitágult, nem tudták rögzíteni az árfolyamot. Ekkor rendszerint bezárták egy időre az értéktőzsdéket, aztán vagy hivatalosan leértékelték az illető pénznemet, vagy felhagytak a rögzített árfolyammal, változó árfolyamot engedélyezve (lásd például a nyugatnémet márka esetét). Az ilyen mentési akció nagyarányú tőzsdei spekulációkat váltott ki. A változó árfolyam ugyanakkor a Bretton Woods-i egyezmény gyakorlati megsértését jelentette.

*

A dollár jelenlegi válsága tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor Nyugat-Európa és Japán gazdasága ismét versenyképessé vált a nemzetközi piacon. Az ötvenes évek végétől jelentősen eltolódtak az erőviszonyok Nyugat-Európa és Japán javára. Az Egyesült Államok a második világháború után óriási összegeket szánt fegyverkezésre, kölcsönökre, külföldi segélyekre. Ezeket dollárral fizette. Dollárral fizette az áruk importját is. Így az évek során a nyugat-európai és japán bankokban egyre több dollár halmozódott fel. A helyzetet súlyosbította az is, hogy a nyugat-európai bankok — dollártartalékaik fedezetével — kibocsátották az eurodollárt.

A dollár egykor előnyös világpiaci helyzete a visszájára fordult. Az Egyesült Államok Bretton Woodsban kötelezte magát, hogy a dollárköveteléseket bármikor átváltja aranyra (ígerhette is, hiszen akkor még a világ aranykészletének több mint 70%-a Fort Knoxban hevert). Az utóbbi években az Egyesült Államok aranytartaléka kb. 20 milliárd dollárról mintegy 10 milliárdra olvadt le. A nem amerikai központi bankokban jelenleg kb. 20 milliárd dollár rövidlejáratú követelés van és 50 milliárd eurodollár.

Az Egyesült Államokban ezt a külföldi dollárinflációt újabban egy belső infláció is tetézi. Az 1970—1971-es költségvetési évben a költségvetés deficitjét 21 milliárd dollárra becsülik. A 10 milliárd fizetési mérleg deficit és a 21 milliárd költségvetési deficit aláásta a dollár tekintélyét. Ilyen körülmények között a dollártulajdonosok nem sok garanciát látnak arra, hogy az amerikai kormány képes lesz tartozásait kiegyenlíteni, következésképpen elértéktelenedő dollármilliárdjaikat igyekeznek valami stabilabb pénznemre, esetleg éppen aranyra felcserélni.

Ha az Egyesült Államok összes hitelezői követelnék, hogy dollárjaikat váltásák át aranyra, az amerikai kormány nem teljesíthetné kötelezettségeit, ami az 1929—1933-asnál sokkal nagyobb gazdasági katasztrófához vezetne, mivel az egész tőkés pénzrendszer összeroppanna. Ezt nem óhajtják az Egyesült Államok pénzügyi partnerei, hiszen az összeomlás az egész nyugati világot megrázná.

És ezt az Egyesült Államokban is jól tudják.

*

Nixon elnök gazdaságpolitikáját sokan valutáris és kereskedelmi háborúnak minősítették. A nyugati partnerek azt nehezményezik, hogy az amerikai kormány szövetségeseinek és pénzügyi partnereinek megkérdezése nélkül egyoldalúan és váratlanul döntött.

A Nixon-adminisztráció döntése nemcsak aggodalmat, hanem heves ellenállást is kiváltott a tőkésvilágban. Főleg a 10%-os behozatali pótvám aggasztotta a tengerentúli partnereket. Az ellenállás oka az, hogy a többi tőkés ország nem hajlandó áldozatokat hozni az amerikai gazdaság fellendítéséért, nem hajlandók saját inflációjuk és munkanélküliségük árán csökkenteni az amerikaiakat. Nincs ínyükre a gazdasági bajok „importja”. A Közös Piac országainak pénzügyminiszterei, a Tízek Klubjának képviselői Brüsszelben tanácskoztak. De az Európai Gazdasági Közösségben közös akció helyett mindenki menti a menthetőt. A franciák továbbra is a rögzített árfolyam hívei. A nyugatnémetek a „változó árfolyamot” vezették be. A hollandok és svájciak felértékeltek valutájukat. A japánok is a változó árfolyammal védekeztek. A nyugat-európai partnerek és Japán is egyetértenek abban, hogy a dollárt hivatalosan le kell értékelni, s nem hajlandók saját pénznemüket felértékelni.

•

A francia rögzített árfolyam, akárcsak a nyugatnémetek és japánok változó árfolyama, a válságnak csak a tüneteire és nem a lényegére reagál. A radikálisabb megoldások közé tartozna, ha a nyugat-európai államok a dollár egyeduralmának a felszámolásáig és saját pénzügyi rendszer megteremtésének következtetéséig jutnának el. Egy ilyen kiút lehetősége fel is merült az Európai Gazdasági Közösség országainak tanácskozásán, az évtized végéig megvalósíthatónak tartották (bár egy közös pénzrendszer megteremtése számos akadály leküzdését igényelné). De ha sikerülne is, a tőkés nemzetközi pénzügyi rendszer tízéves haladékot nem tűr meg.

Ki szavatolhatná azt, hogy a Közös Piac égisze alatt kidolgozott pénzügyi rendszer jobb lenne az előzőnél? A pénzügyi rendszer válsága bebizonyította, hogy nem egyszerű felszíni jelenségekről, nem átmeneti jellegű tőzsdei spekulációk szövevényéről van szó. Mint mindig, a pénzügyi válság most is csak tükröképe, egyik megnyilvánulási módja a tőkés országok egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődésének és az ebből adódó problémáknak. A pénzügyi válságok mindig a tőkés gazdasági élet instabilitásának csupán tőzsdei kifejeződései voltak.

Nem egyszerűen a tőkés pénzügyi rendszeren *belüli* válságról van szó (mint korábban a frank vagy font esetében), hanem magának a nemzetközi pénzügyi rendszernek a válsága robbant ki.

Az adott helyzetben gyakran felmerül a kérdés: miért nem térnek vissza az aranymercéhez? Azért, mert ez már lehetetlen. Az arany vagy az ezüst (gyakran mindkettő) jól bevált a premonopolista szakaszban, amikor a tőkésállam költségvetése még viszonylag jelentéktelen volt (az állam improduktív kiadásai jelentéktelen összegeket tettek ki), de nem válik be a monopolkapitalizmus körülményei között. Ma olyan pénzrendszerre van szükség, amely lehetővé teszi, hogy a növekvő állami kiadások (fegyverkezési hajsza, világuralmi törekvések) fedezésére a bankópréshez nyúljanak.

A mostani inflációs jelenségek a jelenkori kapitalizmus lényegéből következnek; a „küzdő” vagy „ellenőrzött” inflációról nem mondhat le egyetlen tőkésállam

* Georges Pompidou és Richard Nixon decemberi találkozásán elvben meggyeztek a dollár leértékelésében, s ez feltehetően más nyugati pénznemek átértékelésére vezet.

sem. Keynes elmélete alapján a gazdasági fellendülés, a munkanélküliség és a gazdasági nehézségekből való „kilábalás” útja a „mesterségesen” létrehozott konjunktúra.

Az aranymercére való visszatérést megnehezíti az a tény is, hogy a tudományos-műszaki forradalom hatására az ipar egyre nagyobb mennyiségű nemesfémeket igényel, az arany mindinkább ipari nyersanyag, kevésbé „pénzanyag” napjainkban.

A jelenlegi pénzügyi válság azonban kifejezésre juttatta azt, hogy a keynesi tanokon alapuló állami beavatkozás nem képes tartósan és megbízhatóan ösztönözni a gazdasági élet fejlődését. Napjainkban sajátos helyzet kezd kialakulni, amit gazdasági berkekben „stagfláció” névvel illetnek. Ennek lényege, hogy a pénz hígul, elértéktelenedik, az áruk ára emelkedik, azaz inflációs jelenségek lépnek fel. De érdekes módon ezek már nem minden esetben vezetnek gazdasági fellendüléshez, hanem a gazdasági élet stagnál, nő a munkanélküliség, a termelőkapacitások krónikus kihasználatlansága. Más szóval *inflációval egybekötött stagnálás* van. A fejlett tőkésállamokban növekszik azoknak a közgazdászoknak a száma, akik szkeptikusak az állami beavatkozás sikerét illetően, a „szervezett kapitalizmus”-sal és a keynesi teóriával szemben.

Mint kiderült, az improduktív kiadások, a fegyverkezési hajszra fokozása már kevésbé képes fellendítő erőként hatni. Sőt, a jelenlegi dollárválságnak egyik oka éppen az, hogy a fegyverkezési hajszra miatt az amerikai kormány többet költ el külföldön, mint amennyi a költségvetés bevétele, több dollár áramlik külföldre, mint amennyi Amerikába vándorol. Az amerikai imperializmus világoralmi törekvése drága mulatság: fokozatosan aláásta a dollár tekintélyét és helyzetét. Ily módon az infláció — legyen az bár hivatalosan „kúszó”-nak vagy „ellenőrzött”-nek nevezett is — nemhogy megszilárdítaná a tőkés gazdaságot, hanem ellenkezőleg, aláássa. Nixon elnök azon a bizonyos forró augusztusi estén tartott televíziós beszédében hangoztatta, hogy „háború nélküli prosperitást kell teremteni”. Vagyis: a munkanélküliség, az infláció, a gazdasági nehézségek, a dollárválság forrása a katonai kiadások növelésére épült „rég”i gazdaságpolitika volt.

Ennek ellenére a Nixon-adminisztráció fogatosította intézkedések nem a katonai kiadások lényeges csökkentésére irányulnak. Ezért a gazdasági „fellendülés” terhét a dolgozókra akarja hárítani belföldön és a partnerekre külföldön.

Mindezek ellenére a nemzetközi gazdaságpolitikában továbbra is azzal számolhatunk, hogy a dollár a nemzetközi kereskedelem egyik kulcsvalutája marad.

Furdek Máttyás

Századvégi viták író és közönség kapcsolatáról

Meggondolkoztató jelenség, hogy mennyire zavarban van még napjainkban is irodalomtörténetírásunk, ha a múlt század második felének erdélyi magyar irodalmi életére terelődik a szó. Az indok — mint számtalan más esetben — egy régen elavult társadalompolitikai és irodalomesztétikai klisé, melyet csak a legutóbbi években kezdenek a szaktudományban végképp felszámolni. Félreértés ne essék, korántsem számíthatunk a kutatómunka nyomán látványos sikerekre, arra, hogy az egykori sajtó és kiadványok lapjairól eddig nem sejtett ragyogású irodalmi mozgalmakat támaszthatunk majd életre! A történelmi távlat és a tudományosan megalapozott értékelési szempontok birtokában egy optikai csalódás jóvátételére vállalkozhatunk csupán, midőn az előszeretettel emlegetett „erdélyi sors” fogalmának érvényességét kétségbe vonva kimutatjuk, hogy a századforduló táján sem volt óhatatlanul alkotó képességének korai hanyatlására kárhozható az, aki idejében nem menekült el innen nagyobb művelődési központok sugárzási körébe.

Mivel két világháború közötti irodalmunk közvetlen előzményeinek labirintusát egyetlen tanulmány keretében amúgy sem lehetne bejárni, célszerűbbnek látszik, ha egyetlen egy vonatkozásra összpontosítjuk figyelmünket, és néhány példával megpróbáljuk érzékeltetni, hogy a nagy európai eszmeáramlatok visszhangja miként befolyásolja az író és társadalom közötti kapcsolat értelmezését Erdélyben a XIX. század utolsó harmadában. Ez a periodizációs egység mondhatni önként kínálkozik, hiszen a Brassai Sámuel és Mentovich Ferenc között (Kolozsvár contra Marosvásárhely) a műközpontú irodalombírálat létjogosultságáról lezajlott esztétikai vita már korábban e kérdésre terelte az érdeklődést, a századforduló küszöbén viszont az erdélyi magyar irodalmi közvéleményben is végképp polarizálódnak a nézetek, azaz egyrészt a korszerűség igénylése, másfelől pedig a népi-nemzeti klasszicizmus vívmányaira és álszemérmes erkölcsi elvekre való hivatkozással sommás visszautasítása minden modernebb irányzatnak.

A magyar irodalomban a folyamat a vidék lázadásával kezdődött az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tekintélye ellen azáltal, hogy az *Új nemzedék* — mert a Gáspár Imre szerkesztésében megjelent antológia (Nagyvárad, 1877) címe egyben harci jelszó is — előbb Marosvásárhelyen és Nagyváradon, majd pedig Kolozsváron igyekszik sajtóorgánumot teremteni magának.

A viták, melyeknek hevességében a korszerű esztétikai nézetek mellett az ellenzékiség társadalompolitikai követelései is fel-felcsillannak, a helyi érdekű sajtótermékek keretein túlmutató kérdéseket feszegettek. A minduntalan visszatérő vezérmotívumot, az író és a társadalom viszonyát, Gáspár Imre már-már aforizma-

tömörséggel ekként fogalmazta meg az antológia előszavában: „Olyan nagy tehetségek után, minők Vörösmarty, Petőfi, Tompa, Arany, Madách, más irodalmakban is vannak szünetek — ami nagyon természetes. A legújabb nemzedékről azonban úgy találjuk, hogy semmivel sem tehetségtelebb a közvetlenül megelőző nemzedéknél, vannak tagjai, kiktől bizván remélhetjük a legszebbeket. Csak aztán legyen is, aki reméljen.“

Gáspár az utolsó mondat imperatívuszát a maga idejében kihívásnak szánta, számunkra viszont, a fejlemények ismeretében, megalkuvásra vagy korai elszigetelődésre kárhozottat nemzedékük sorsát példázza, mert az irodalmi ellenzék nálunk elméleti síkon kezdettől fogva védekezésre szorult. Alig indult meg példának okáért 1871-ben Marosvásárhelyt az *Erdély*, a szerkesztő Tolnai Lajosnak máris állást kellett foglalnia a fiatal elbeszélők védelmében, akiket Szana Tamás üzletszerűen üzött irodalmi munkával vádol, s azt állítja róluk, hogy fellépésük „zsivaly és cincogás“, amely még azokat is elriasztja, akik hébe-hóba megjelentek a múzsák oltárainál. „Korunk tisztultabb ízlése — érvel Szana — a pusztán költői művektől is többet vár az egyszerű mulattatásnál, s ha mélyebb kérdések fejtegetését nem követeli is, annyit mindenesetre megkívánhat, hogy az író utat nyisson s ne csupán fölmelegített szellemi táplálékkal igyekezzék kielégíteni közönségét.“ Félreértés ne essék, Szana nem a társadalmi elkötelezettséget hiányolja, hanem csak a magyar valóságnak olyasféle fényképezését, amely az „orosz élet hű és költői rajzát“ nyújtó orosz szépirodalom termékeiben megvan. (*Újabb elbeszélőink. Erdély, 1871. 6—7*).

Tolnai a cikk keltette visszhangok tanulságát összegezve, finom iróniával mutat rá arra, hogy a „nemes érzésű írókat“ korántsem riasztotta el a „szemetes küzdőtér“, egyedül Kemény Zsigmond hallgat a régiek közül — „de ő sem unalomból“ —, Arany és a többiek fáradhatatlanul dolgoznak, bár Jókainak jót tenne, ha olykor „egy kissé félrevonulna, hogy jobban átgondolja meséjét és alakjait“. Noha a magyar irodalom sem most, sem a közelmúltban nem büszkélkedhet Turgenyev, Dickens avagy Thackeray méretű elbeszélővel, azért a halmazszámra megjelenő elbeszélések között van értékes is, ámde ennek felismeréséhez többet kellene Szanának olvasnia, mert Gyulai Pál nyomdokain haladva, aki csupán a nevek jó csengésére alapozza értékítéleteit, csak tényleg lehet kerülni (*Egy kis irodalmi perpatvar. Erdély, 1871. 10*).

Egyetlen rendreutasítás nem vethetett természetesen egyszer s mindenkorra gátat az új irodalom iránti bizalmatlanságnak. Bizonyára az olvasóközönség minden rétegéből feléje áramló jeges fuvallat is közrejátszott abban, hogy Tolnai Lajos már 1871. március végén visszalépett a szerkesztéstől, mikor maga a kiadó, Imreh Sándor nyomdász is egyetért 1871. április 24-én kelt nyilatkozatában azzal az előfizetővel (az idézet hangvételéből ítélve, a Kolozsvárról hasonló beállítottságú irodalmi leveleket küldözgető Radnai Ervinről van szó), aki merkantilizmussal, a francia „szubrett-irodalom“ majmolásával vádolja meg a fiatalokat, és szemükre hányja, hogy nem vették fontolóra, miszerint III. Napóleon, „ez a közép századba is beillő zsarnok“ éppen az erkölcsrontó irodalom pártfogásával züllesztette szét a francia köztársaság legerősebb oszlopát.

Író és közönség kapcsolatának megítélésében akadtak természetesen tárgyilagosabb hangok is, mint például a kolozsvári *Társadalom* későbbi szerkesztője, Salamon József hozzászólása (az S.J. betűjegy mögött valószínűleg ő rejtőzött), aki egy baráti séta vitáit párbeszédes formában rögzítve mutat reá arra, hogy a közönség is jócskán ludas az üzleti szellem, illetve a reklám elharapozásában az elvszerű irodalombírálatát rovására, mivel szüntelenül újdonságokat követel, holott „folytonosan újat, érdekesebbet s legalább a klasszicitáshoz közel álló művet írni nem

lehet, s azzal minden megszakadás avagy szünet nélkül egy nemzet irodalma sem dicsekedhetik“. Amint az írói felelősségtudat a közvéleményben háttérbe szorul, a konjunktúra a kontároknak kedvez, akik sokkal ügyesebben tudnak szóhalmazból verset vagy prózát penderíteni (*Tükörcsodab. Erdély, 1871. 41*).

Igazságtalanság lenne azonban az új áramlatok iránti ellenséges magatartást kizárólag az irodalmi konzervativizmus, illetve a közelmúlt franciaországi fejleményeitől megrettent átlagpolgár ösztönös idegenkedésének tulajdonítanunk. Hasonló nézeteket vallott a párizsi világiállítás alkalmából 1878 júniusában megrendezésre került irodalmi kongresszus kapcsán Meltzl Hugó is a *La réforme littéraire en Europe* című röpiratában. A kolozsvári egyetem professzora, akit a Petőfi örökségével való hűtlen sáfárkodás és a nemzeti elfogultságtól áthatott irodalompolitika elleni ismételt tiltakozása miatt a hivatalos körök két évtizeden keresztül hasztalanul igyekeztek a szellemi élet perifériájára szorítani, Agénor Bardoux, a polgári balközépet képviselő francia közoktatásügyi miniszter egyik beszédéből kiindulva marasztalja el a kongresszust, amiért kizárólag anyagi természetű kérdéseket tűzött napirendre. Az irodalom, a tudomány és a művészetek mindennél fontosabb hivatása az igazság és szépség eszményének a szolgálata. A hanyatlás riasztó fokmérője a létért való harc kicsinyes eszközkévé süllyedt napisajtó, a pénz engedelmes rabszolgája, holott az irodalom igazi elhivatottjai, Montaigne, Voltaire, Lessing, Petőfi és a többiek példája arra int, hogy csak az képes embertársait eszmeileg irányítani, aki maga is az igazság minél teljesebb ismeretére törekszik. Az irodalom reformja tényleg égetően sürgős európai probléma, viszont a megújulás útja nem „a modern kultúrelleenség jelenségén“, a zsurnalizmuson keresztül vezet, hiszen a hírverés csakis az irodalom parazitáinak kedvez; az igazi nemzetköziséget nem az utilitarizmus, hanem a nagy szellemek szolgálják, akik a nemzeti kultúrák határain túl sugározzák szét eszméiket. Mind ebből az következik — vonja le Meltzl Hugó a kor nagy tekintélyű íróőnének, a román származású Dora d'Istriának megállapításaira is hivatkozva a végső tanulságot —, hogy az európai irodalom megoldásra váró három fő kérdését: az író és az olvasó, az író és a kiadó, a kiadó és az olvasó közötti kapcsolat tisztázását (amelyekhez negyedikként az írónak íróhoz fűződő kapcsolata is járul) csakis az igazság és a valódi — nem hangoskodásra alapozott — hazafiság szellemében lehet megoldani.

Sajátságos azonban, hogy az 1870-es években keletkezett tanulmányok java része mennyire csak a nemzedéki problémáknál, valamint a hagyományos költői műfajok hanyatlásánál reked meg, és milyen kevés szerző jutott el odáig, hogy az irodalom—társadalom korreláció minden vetületét végiggondolva — miként Medgyes Lajos — tételelesen is kimondja, miszerint csak a szabad társadalomban keletkeznek nagy írók, mert „az irodalom a társadalom lelke és jelleme... milyen a társadalom, olyan az irodalma“ (*A társadalom hatása az irodalomra. Társadalom, 1874. 27*).

Az ideológiailag ingatag esztétikai nézőpontra utal az is, hogy a nyolcvanas években viszont minduntalan a társadalom szerepének hangsúlyozása felé billen a mérleg. Ezt tekinti mérvadónak Hegedűs István, a magyar humanizmus későbbi szakavatott kutatója is egy újabb tisztavirág-létű kolozsvári folyóirat, az *Élet és Irodalom* programjának a vázolásában, midőn mint idejemúltat tagadja meg a goethei mondást a szellem műveinek ezoterikus jellegéről, és a Herbert Spencer-i munkamegosztás értelmében minél szélesebb tömegeket szeretne az irodalombírálat révén bevonni az elmélet és gyakorlat közötti szakadék áthidalásába. (*Élet és Irodalom, 1883. december — 1884. január*).

A folyóirat korszerűen felkészült munkatársi gárdáját tekintve, ez a célkitűzés, kiegyensúlyozottabb közéleti légkörben, mondhatni karközelben lett is volna, de kicsinyes felekezeti és pártviszályok közepette az irodalomkritikának hovatovább az alkotási szabadságot veszélyeztető illetéktelen beavatkozások elhárítására kellett szorítkoznia. Az effajta kontárkodás vaskos példája Székely Jánosnak különnyomatban is megjelent cikksorozata az *Ellenzék* 1884-es évfolyamában. Kereszteshadjáratát a székelyföldi tanító Kossuth Lajos tekintélyére való hivatkozással indítja meg, aki Szana Tamáshoz intézett levelében a társadalom erkölcsi züllését okolja a magyar irodalom hanyatlásáért; a továbbiakban, sajnós, teljességgel félreérti Kossuth intencióját, mert ahelyett, hogy a kortárs európai irodalom színvonaláról igyekeznék megválogatni „ami szép és jó”, a selejtes, rémes vagy szennyes kiadványokkal és az oktalan babonákat terjesztő vallásos ponyvakkal egy kalap alá vesz éppen kérelhetetlen társadalombírálatuk révén klasszikussá vált műveket (többek között Zola regényeit) is. Azonban a cikksorozat még ennyivel sem éri be, hanem a rossz könyvek társadalmi megbélyegzése mellett a sajtószabadság korlátozására tesz javaslatot, lévén hogy a visszaélések elburjánzása, szerinte, az arra való éretlenség jele, márpedig ilyen körülmények között a demokrácia vívmánya nem kincs, sőt egyenesen átok.

Székely János lépten-nyomon hangoztatja, hogy mielőtt a nyilvánosság elé lépett volna, tekintélyes kolozsvári szakemberek véleményét kérte ki, következőképp ő az erdélyi közvélemény szócsövének tartja magát. Allítását igazolni lát-szik az a körülmény, hogy előbb Tolnai Lajos Marosvásárhelyen, majd Endrődi Sándor Nagyváradon érzi szükségesnek szót emelni az írói szabadság érdekében. „Mit tegyen a költő, ha meg akar hatni? — teszi fel világirodalmi és magyar példákkal telítődött eszmefuttatása végén Tolnai a kérdést. — Embert írjon emberről... Diogenész hiába vette volna kezébe a lámpát akár a napot, ha nem tudta volna, hol kell keresni az embert... Maga a stíl, az ügyes jelenetezés, érdekes bonyolítás, művészi szöveg intrika a hatásnak még csak a felét sem adja meg. Ha ez elég volna, akkor bátran lehetne berendezni regény és beszély és színműírói ateliereket, mint valami fotográfókékat, és néhány forintért vagy pár évi tanonckodás után az lehetne író, aki akarna; de hát ez lehetetlen, ugyanis az írónak olykor akár néhány sorban, hősének egész életét kell az olvasó kezébe adnia“ (*A költő és az élet. Figyelő*, 1883—1884. 13).

Endrődi Sándor Nagyváradon ennél pregnansabban fogalmaz, midőn az irodalom társadalmi funkciójának kapcsán a kölcsönösség elvének méltányos érvényesítését követeli meg a közönségtől, mármint azt, hogy az irodalomtól elvárt jótétemények hangoztatása mellett jusson el annak belátására is, hogy „irodalmunkat ne divatos tüntetésből, ne fel-fellobbanó s ismét lelohadó hazafiságból szeretgessük, de szeressük érdeme szerint, pártoljuk a benső lelki szükséglet tiszta vágyakozásával, kötelesség érzetből, meggyőződésből s állandóan“. A közönség és irodalom közötti termékeny kapcsolat — szögezi le Endrődi Sándor — a művelt európai nemzetek sorába való belépésünk előfeltétele, „mert mindaddig, míg irodalmunk végképpen össze nem forr a nagyközönséggel, s ennek művelődési körét a szép, jó, igaz iránti tiszta érzék nem szélesíti ki: nem szólhatunk nemesebb értelemben vett magyar társadalomról“ (*Irodalom és közönség. A Költők világa* című kötetből, Nagyvárad, 1887).

A gondolatot a nagyváradi Szigligeti Társaság első felolvasó ülésének megnyitóján Rádl Ödön újabb érvekkel támasztja alá. A Társaság egykori, nagy műveltségű elnökéről manapság csak az Ady-filológiában esik szó annak a hármas nyílt levélnek a kapcsán, amelyben a *Szabadság* munkatársai: Ady Endre, Bíró

Lajos és Nagy Endre 1900 tavaszán visszautasítják az újabb írónemzedékre tett bíráló megjegyzéseit. Jóllehet a fiatalok radikalizmusával szembeni értetlenség ellentmondásossá teszi a század elején a szerepét, Rádl Ödönnek ez a megtorpanása mit sem von le addigi három évtizedes irodalompublicisztikai munkásságának jelentőségéből, mialatt a polgári humanizmus leghaladottabb álláspontjáról küzdött a korszerű irodalomszemlélet érvényesítéseért, vagy ahogyan a fentebb említett 1892-es megnyitó beszédének témaválasztásában is kifejezésre juttatja, a kor irányzata és a modern szépirodalom viszonyának a tisztázásáért. Az irodalmi manifesztum határozottságával megfogalmazott előadás azzal a tévhitel akar leszámolni, miszerint a kor irányadó eszméinek tükrözése meghódoló szolgálás, amelyet az eszmény érdekében az irodalomnak kerülnie kell. „Ellenkezőleg — érvel Rádl Ödön —, az, aki maga körül és önmagában is más életet lát forrongani és érez lüktetni, aki más felfogást, világnézetet tapasztal maga körül, és mégis szembe akar szállni túlhaladott álláspontok, régi formák és elkoptatott sablonok kedvéért — az az igazi rabja az előítéletnek, szolgája és zsoldosa a saját csökönységének, és nemcsak haszontalan, de káros munkát is végez... A kor írójának tehát ma az eseményre szegzett tekintettel, de a korban, a kornak kell írnia! — és nem szabad követelnie, hogy ez a rohanva haladó világ az ő tespedő múzsájának lassú szárnycsapásait kövesse.“

Az európai irodalom nagyjainak — az orosz realisták, a francia és olasz regény kiváló képviselői — munkássága fényesen igazolja, hogy a modernség nem zárja ki az etikai törvények tiszteletben tartását. Példájuk azonban arra is rávilágít, hogy a korszerű irodalom megteremtésében olvasóközönségüknek is orosz-lánrésze volt, mert „a kor irányeszméivel foglalkozva, látszólag azok árjában úszva, ők [mármint az olvasók] szabják meg, végelemzésben a dolgoknak, a kor irányeszméit, ők sütik a korra saját egyéniségük blyegét, ők állapítják meg ízlését, irányítják szépirodalmi érzékét“. Mindebből az következik, hogy a kortárs magyar irodalom kisszerű epigonizmusáért író és közönség egyaránt felelős: az író azért, hogy a meddő lírizmus „vér-húsnélküli légkörében csapong“, vagy a fantasztikusban keresve menedéket, a valóság megfigyelését a képzelet kalandozásaival próbálja pótolni, s ahelyett, hogy nagy feladatokra vállalkozna, alkotó erejét apró művecskében forgácsolja szét; a közönség pedig általa vétkezik, hogy ízlését nem az európai művelődés „tisztá forrásaiból“ táplálja, tájékozatlanul szolgáltatja ki magát az élelmes kiadóknak, s ezáltal polgárjogot biztosít a fércmunkáknak (*A kor irányzata és a modern szépirodalom. Szigligeti Társaság évkönyve, 1892—1895*).

Három jelentősebb erdélyi kultúrközpont megnyilatkozásaiból kiragadott szemelvényekkel még az időszak irodalmi életének ezt az egyetlenegy vonatkozását sem foghattuk át minden vetületében. Felelevenítése — érzésünk szerint — azonban még ebben a hézagos formában sem bizonyult hiábavalónak, hisz az érintett polémiák mintegy szeizmikus előrejelzései annak a szükségszerű földrengésnek, amely az Ady-nemzedék fellépésével hatalmasodik el, s amelyből végső soron a romániai magyar irodalom is kinőtt.

Engel Károly

Ady kabaréversei

Az Ady-versek túlnyomó többségének megírása és megjelenése között — még a Párizsból küldöttek esetében is — alig néhány napnyi különbség van, hiszen köztudott, mennyire az utolsó pillanatban „szállította” csaknem valamennyi kéziratát. Annál bonyolultabb feladatot jelent viszont az ez alól kivételt képező versek keletkezési idejének meghatározása. Ilyen „rendhagyó” csoportot alkotnak az ún. kabaréversek, amelyek keletkezéstörténetét illetően a legújabban megjelent nagyszabású monográfia is (Király István: *Ady Endre*. II. Bp., 1970. 498.), akárcsak Ady *Összes verseinek* — a kritikai kiadás szerkesztői által gondozott — jegyzetes kiadása (Magyar Klasszikusok-sorozat. Bp., 1962. — II. 598. kk.), elképesztő kritikátlanossággal teszi magáévá Ady Lajos közlését: „A »Duk-duk affaire« lelki és kedélybeli depressziókon kívül anyagi nehézségeket is jelentett számára. A *Nyugat* ugyan nem tartott — mint Hatvány és Juhász Gyula tette — haragot, de az *Új Idők*-höz való közeledés gyanúja érthetően lehűtötte közöttük az érzelmi viszonyt. A napilapok (főleg a pesti német lapok) karácsonyi számaint látja hát el novella-kézirattal, azonkívül a *Zuboly* és *Szüts Dezső* biztatására az akkor megnyílt Meteor Hotel szervezkedő kávéházi-kabaréja számára fabrikál verseket. Az e célra készült verseivel — szokatlan dolog volt ez nála — nagyon meg volt elégedve. Felolvasta őket előttem, s magyarázgatta, hogy a magyar kabaré könnyűvérű Múzsáját előtte senki sem környékezte meg hasonló sikerrel. A Meteor-kabaré azonban nem tudott megszületni. A verseket visszakapta Szüts Dezsőtől, s részben a *Nyugat*ban való közlésük után a *Szeretném, ha szeretnének* kötetében is kiadta őket.” A fentiekhez fűzött lapalji jegyzet szerint: „E versek voltak: »Budapest éjszakája szől« (ezen a legjobban megérzik, hogy kabaré-megnyitó poemának készült); »Catullus költő halála«; »A Lóri csókja«; »Kató a misén«; »Álmodik a nyomor.« (Ady Lajos: *Ady Endre*. Bp., 1923. 124.) A szállodáról még ezeket írja: „Pesti lakása az ez idő tájban épült és megnyílt Erzsébet-körúti *Meteor*-hotelben volt, hol a IV. emeleten egy egészen félreest s így még nappal is (amikor aludt) viszonylag csendes szoba volt számára állandóan rezerválva. [...] Magában a hotel kávéházában délutáni társasága volt, melynek magvát a *Magyar Nemzet* szerkesztőségi gárdája tette (Lándor, Mikes, Böllöni és Szüts), de megjelentek itt még rendszerint: *Palágyi Menyhért* és *Lajos, Tardos-Krenner Viktor*, továbbá *Zuboly* és *Reinitz* is” (I. m. 125—126.).

Az 1923-ban megjelent életrajz forrásként való felhasználásakor egy pillanatra sem feledkezhetünk meg Hegedűs Nándor teljes mértékben helytálló megállapításáról s — akár „használati utasítás”-nak is tekinthető — megszívlelni való figyelmeztetéséről: „Ady Lajos állításait azzal lehet jellemezni: hallott valamit harangozni, csak nem tudja, mit... Amit tehát mond... abban valami mag van, csak éppen a magból kikelt virág csinált, hamis, vagyis az állításai nem pontosak. Ady Lajos kijelentéseit tehát soha sem szabad sem vakon elfogadni, sem félredobni, hanem meg kell vizsgálni... óvatosan és kritikával kell fogadni. Csak akkor lehet egyes esetekben hinni neki, ha állításait más bizonyítékok alátámasztják... csak erős kritikával és sok óvatossággal lehet felhasználni. Kézpénznek venni nem szabad” (*Ady Endre Nagyváradon*. Bp., 1956. 75., 139—142.).

A cím szerint felsorolt öt verset illetően Ady Lajosnak mindössze annyiban adhatunk fenntartás nélkül igazat, hogy azok valóban kabaréversnek készültek, s mind az 1909. december 10. körül megjelent *Szeretném, ha szeretnének* kötetébe kerültek.

Egyetlenegy sem jelent meg azonban a *Nyugat*ban! A versek első megjelenései az alábbiak:

A Holnap — Nagyvárad, 1908. [szepember 5.] — című kötetben: *A Lóri csókja*.
Népszava, 1909. március 7.: *Álmodik a nyomor*.

Független Magyarország, 1909. március 14.: *Catullus költő halála*.

A Holnap új versei — Bp., 1909. [április 8.] — című kötetben: *Kató a misén és Budapest éjszakája szől*.

Ady Lajos közlésének pontatlansága annál is inkább megmagyarázhatatlan, mivel éppen ő közölte — s időben nem is olyan sokkal később — azt a levelet, amely a leghitelesebb keletkezéstörténeti dokumentuma pontosan *négy versnek* a szóban forgó öt közül:

„Édes Barátom!

Egy fenét iratok zenét azokhoz a versekhez! Gyilkosság volna! Minden este kiálllok, felolvasom, és a publikum (minden este roskadásig) — úgy megtapsolja, mintha egy vice volna Faragó Jenő tollából, Milyen idők! Még megérjük, hogy egy »közönség kedvence« leszell! Itt volt tegnap este Singer (a Wolfner Singerje) és majd kiugrott a bőriből. Azt mondja, van náluk egy könyved, és ez jó reklám — márhogy neked.

Az a »Catullus«, a »Katóka« és a »Nyomor« a leghatásosabb. Az »Ö«-kről valót is felolvastam, de nem nagy hatással. Hát abbahagytam. A »Budapest éjszakája szól« nekem a legjobban tetszik. A »Kató«-t megveszem tőled, mert ahhoz mégis csináltak muzsikát a Reinitz-cal. Bolond, és az a mániája, hogy neki mindenhez muszáj zenét csinálnia.

A munkásoknak átadtam üdvözettedet és a verseidet. Közben egy kicsit beleszóltam abba a vitába, ami a Népszavában folyt... Megmondtam, hogy frászt vagy te »modern«. Mindig csak a talentumtalan a modern. Rajtad nem politúr van, hanem a szobrok patinája. És bitang, aki egybe soroz azokkal a kamerúni szcrecsenyekkel, akik orrukra patkoltatják a rézsarkantyút és azt hiszik, hogy most már ők is lovassági őrnagyk.

No és most beszéljünk a biznessről. Küldd be hozzám a verseidet, utasítással együtt, hogy melyiket melyik laphoz juttassam. En előbb itt este fölolvastam és másnap küldöm híven a redakciókba. Ezért küldök neked havonként száz franc-t. Kutya-kevés, de talán jobb a semminél. A »Kató« vers megzenésítési jogáért, valamint minden más nótára alkalmas versért jár ötven Korona. Gilt?

Ölel barátod,

Bandi“

„A levél — írja a szöveg alatti jegyzetben Ady Lajos — nyilván Párizsba szölt, s a versek szerint 1909 januárjában kelt. Írója: Nagy Endre.“ (*Ady-könyv. Dokumentumok az Ady-kérdéshez.* Bp., 1924. 61—62.)

A következő — 1909. március 28-i — levél írója Kabos Ede, s nála is található egy idevágó mondat: „Nagy Endre kabaréjában is meghallgattuk a dolgaidat“ (*i.m.* 63.).

Nagy Endre levelén nincsen keltezés, s ha időmeghatározásához Ady Lajos a versek — akkor már nyomtatásban rendelkezésére álló Földessy-féle kronológiájában feltüntetett — első megjelenésének adataira lett volna utalva, akkor valamivel későbbre, február végére vagy március legelejére datálja. Feltehető azonban, hogy a levélben említett versek megírásának időpontjára még annyira elevenen emlékezett, hogy nem volt szüksége bibliográfiai segédesszövegre. És ez nagyon való-

Meteor-szálloda

szinű, mert az akkor még Zilahon helyettes tanárkodó Ady Lajos életének is zajos emlékü szakasza volt 1908 november—decembere.

A duk-duk kavarta viharral egyidejűleg Ady Lajos tanári presztízse kerül kritikuss helyzetbe, ugyanis gáláns kalandjai s virtuosus lumpolásai nemcsak adósságokba keverték, hanem meggondolatlanságában odáig ment, hogy egyik tanártársra nevét írta alá váltójára, s mivel lejártakor nem állott módjában fizetni, várni lehetett a botrány kirobbanását. Az öccsét fenyegető veszély elhárítására Ady utazott Zilagra, s éppen ott érte a november 15-i cikke által kiváltott irodalmi háborús híre, Hatvany Lajos levele.

A Párizsból nemrég hazaérkezett Böllöni György — Ady hívására — december 29-én Szilágysomlyóról átmegy néhány napra Érminszentre. Könyvében pontosan felidézi a család akkori hangulatát: „Amint Bandi átesett az első jogászévek lumpos válságain és Debrecenben újságíró lett, maga keresi meg kenyerét s nem kap hazulról anyagi támogatást. Sok minden között erre is büszke volt Ady Endre, s mint elsöszülött fiú, ezen az alapon is formálgatta jussát a kicsiny mindszenti domíniumhoz, ha egyszer mégis kedve kerekedne hazahúzódni ide s letelepedni véglegesen. Mert lám, Lajost, az öccsét, nagy-ember, tanár korában is hazulról kell sokszor pénzelniök az öregeknek. 1908 végén is Lajos miatt volt teli izgalommal a ház, és én jókor érkeztem villámhárítónak. Nem a Duk-duk izgatta itt a családi kedélyeket, hanem a Lajos ügye. Ő Zilahon volt ekkor helyettes tanár, adósságokat csinált, egy s más meggondolatlanságot követett el, s ezeket kellett most már nem is ídészel, akinek tárcájából nem futotta, hanem Ady Lőrincceel rendezni. Bandi már bent járt Zilahon, hogy az afférokát elintézze. Hatvanyinak írja (nov. 20-án) a Duk-duk-ot szemrehányó levelére: »Gonosz, beteg órádban írhattad azt a levelet, mely különben engem rettenetes szituációban, Zilahon, egy váratlan családi tragédia elintézése, illetve elcsitítása közben talált.« Hatvany úgy értelmezte ezeket a sorokat, mintha a családi tragédia abban állott volna, hogy Ady szemrehányást kapott, amiért öccse az ő irodalmi állásfoglalása miatt nem juthatott állami tanári álláshoz. Pedig Lajos kacskaringós zilahi dolgai okozták a tragédiát. Az bizonyos, hogy Lajosban s a családban is ott nyugtalankodott, hogy Bandi forradalmisága elveszti azt a possibilitást, melyet már megszerzett, és szívesen látták volna valami jól biztosított költői állásban, ha már nem lehetett belőle szolgabíró. S Lajos élesztette is a hitet, hogy Ady forradalmisága útjában van tanári boldogulásának. Bandi meg is írta egy jegyzetében a »B. N.«-ban, hogy fivére azért nem kap Apponyitól állami tanári állást, mert az ő öccse. Ady sürgette is ezt a kinevezést, márcsak, hogy mint a magán képzelt személyes sérelmet is reparálhassa. Most pedig, hogy Zilahon Lajos részére minden köthel szakadt, sürgősebb ez a kinevezés, mint bármikor. Bandi belül dül-fül, de felülkerekedik benne a családi érzés és már nem is testvéries, de családős szeretettel és anyáskodó jószággal igyekezik öccse dolgát elintézni. Még október 30-án Budapestten Hatvanyval is emiatt keres érintkezést, és ha most a Duk-Duk-kal összekötéseibe be is ütött az istennyila, mégis minden követ megmozgat Lajos érdekében... káromkodások és mennydörgések között sikerült Ady Lőrincceel Lajos pénzügyi dolgait rendbehozni...“ (Az igazi Ady. Bp., 1947. 192—193.).

Ebben a feszült családi légkörben nemcsak hogy sok szó eshetett anyagi kérdésekről, hanem érthetően minden ekkori szóbeszéd az anyagiak körül zajlott. S hogy Ady a pénzszerezés minden addig bevált módszere mellett igyekezett megkísérelni valamennyi kínálkozó vagy újonnan megpróbálható lehetőséget, annak oka legfőképpen az, hogy már hetek óta lázasan készült ismét Párizsba.

Ady Lajos emlékezése két — időben egymástól távol eső — életrajzi mozzanatot mosott egybe: az 1908-as karácsonyi vakációja emlékeit és a Meteor-kabaré tervét. Az általa említett versek közül négy valóban ekkor íródott, pontosabban: 1908. december 19. — a karácsonyi vakáció kezdete — és 1909. január 3. — Ady Pestre utazása — között. Ady Lajos visszaemlékezését a verseit felolvasó s dicsőkedve magyarázgató Adyról nincs okunk megkérdőjelezni, s az is menthető elírás, hogy a valóban akkor készült négy vers felsorolását önkéntelenül megpótolta egy — szintén kabaré számára készült — ötödikkal. Az, amit Ady Lajos elfelejtett, s amit Nagy Endre levele bizonyít: a négy kabaréverset Ady a magyar irodalmi kabaré történetének immár klasszikussá vált Bonbonnière-jét megteremtő Nagy Endre kérésére írta, az általa 1908 szeptembere óta vezetett Andrassy úti *Modern Színpad Kabaré* számára. Arra is jól emlékszik Ady Lajos, hogy novella-kézirattal látta el bátyja a napilapok karácsonyi számaint, s — bár a *Pester Lloyd* és a *Neues Pester Journal* hiányos kollektói nem tették lehetővé, hogy meg is bizonyosodjunk felőle

— az is valószínű, hogy a két német nyelven megjelenő napilapnak vagy leg-
alábbis azok egyikének szintén küldött írást, ugyanis december 18-án Mohácsi
Jenőnek, a *Pester Lloyd* munkatársának ezt írja Ermindszentről Ady: „... főszer-
kesztő úr a levelemből láthatta, hogy nem okvetlenül kívánom fölhasználni magya-
rul is a tárcát... Én csak a kéziratot kérem vissza...”

Az Ady-levelezésnek még a számunkra elérhető részében található utalások-
ból is megállapítható, hogy az 1908—1911 közötti években Ady majdnem rendszere-
sen adott kéziratot a két lap — 80—150 oldalon megjelenő! — karácsonyi, illetve hűs-
vétí számai részére. Az akkori sajtóviszonyok között óriásinak mondható példány-
számban jelent meg mindkettő, hatalmas tőke állott rendelkezésükre, s így minden
más napilapnál jóval magasabb honoráriumokat fizethettek. Ez utóbbi — éppen
nem elhanyagolható — körülmény is Ady Lajos állítását valószínűsíti: persze
egyáltalán nem lehetetlen, hogy Ady Lajos más esztendőbeli emlékeit tulajdonította
1908-belinek.

Itt említtük meg, hogy Ady németül megjelent írásai még nincsenek teljesen
feltárva, holott meglepetések is várhatók az ilyen irányban végzendő kutatástól,
hiszen például Vezér Erzsébet magyarul meg nem jelent Ady-tanulmányt (*Geistige
Elephantiasis*) talált a *Pester Lloyd* 1909. hűsvéti (április 11.) számában, s magam
is akadtam olyan novellájára (*Kötsy Balázs temetése. Budapesti Napló*, 1908. de-
cember 29.), amelyet később úgy küldött el a *Neues Pester Journal* 1910. kará-
csonyi számának, hogy mind az elejére, mind pedig a végére egy-egy passzust
hozzáírt (*Graf Walter's Begräbniss*).

Ady 1909. január 3-án utazott fel Pestre, hogy párizsi útjához a „szükséges
pénzeket” felhajtsa. Hogy a duk-duk és a családi bajok előidézte megtépázott ideg-
állapota ellenére mekkora erőfeszítéssel dolgozott, annak — s egyben rendkívüli
termékenységének — illusztrálására ideiktatunk néhány adatot: a lapok karácsonyi
számaiban tizenegy verse (*Vasárnapi Újság: Az elsüllyedt utak; Budapesti Napló:
A fehér csönd, A Jézuska tiszteletére; Független Magyarország: A Halál pitvará-
ban, Ond vezér unokája, Milánó dómja előtt; Népszava: A könnyek haszna, Rette-
gésben a falu, Proletár fiú verse; Pesti Napló: A hatalmas Tél, Az öreg Kunné*),
két novellája (*Független Magyarország: A régi nők; Pesti Napló: Péter gróf törté-
nete*) és egy cikke (*Független Magyarország: Krisztus urunknak áldott születésén*)
jelent meg, s Pestre utazása előtt még további öt verse (*Nyugat: Egy megiratlan
naplóból, A Halál: pirkadat, Varjak, szent madarak; Pesti Hírlap: Áldott, falusi
kő; Pesti Napló: A mentő glória*), egy novellája (*Budapesti Napló: Kötsy Balázs
temetése*) és egy cikke (*Nyugat: Szini Gyula*).

Január 5-én levélben próbál előleget kicsikarni *Az Illés szekerén* kiadójától,
Wolfner Józseftől — a december 22-én megjelent kötet további kiadásaiért: „... még
a falumból, ahol mostanig pihennem kellett, akartam e levelet megírni. Célja, hogy
Önt és idejét megkíméljem esetleg fölösleges tárgyalásoktól. Én most megint kül-
földre készülök s természetes, hogy ez pénz-aggodalmakkal jár... Azt szeretném
megtudni, tárgyalhatunk-e mi *Az Illés szekerén*-nek egy újabb szerződéses elinté-
zéséről. Arról volna szó, hogy a három kiadás helyett négy kiadásra csinálnók a
szerződést s a harmadik és negyedik kiadás honoráriumának kétharmad részét
megkapjam mindjárt. Ha ez a terv lehetséges, kegyeskedjék ezt nekem mindjárt
megüzenni. Címem: Bpest. István Király szálloda, Podmaniczky-utca...”

Még december 9-én jelent meg az *Új versek* második kiadása, s így az is
feltehető, hogy annak kiadójával (*Pallas*) is próbált eközben tárgyalni. Ugyancsak
ekkor adja el hét régebbi novelláját a *Mozgó Könyvtár* sorozat kiadójának. Március
6-án jelennek meg a — kis alakú, s vasúti kocsikban és pályaudvarokon felszerelt
automatákból árult — sorozat 27. köteteként, *Új csapáson* címmel.

Az látszik a leghihetőbbnek, hogy a négy kabaréverset az elutazása előtti na-
pokban írta Mindszenten, azokkal a tarsolyában érkezett Pestre, és személyesen
adta át őket Nagy Endrénak — e minden szerkesztőséggel és lehetőséggel megpró-
bálkozó pénzszerzési manőver során.

Végre január 16-án sikerül útra kelnie Párizs felé. Nagy Endre idézett levele
tehát ez után az időpont után íródott, de okunk van hinni, hogy az Ady Lajos
által feltételezettnek valamivel később. (A levelet hasonlóan közlő Ady Lajosné
— illetve az 1942-ben megjelent *Az ismeretlen Ady* című kötetet az ő neve alatt író
Dénes Zsófia — 1909 őszére teszi a keltét, ami vagy nyilvánvaló elírás, vagy pedig

teljesen indokolatlan, önkényes helyesbítés, tehát megcáfolására szükségtelen érveket felhoznunk. Ady Lajosné előzőleg folyóiratban is publikálta a szövegét — *Híd*, 1940. december 25. —, s ezek után érthetetlen, hogy a legilletékesebb kiadványok sem korrigálták Ady Lajosnak a kabaréversekkel kapcsolatos közlését.)

Nagy Endre említi levelében a *Népszavában* folyó vitát, amelyet Csizmadia Sándor január 26-án megjelent cikke váltott ki — az irodalmi modernség és nevezetesen Ady költészete körül —, és amely egészen február végéig tartott. Nagy Endre hozzászólását nem találtuk meg a *Népszavában*; talán más lapban jelenhetett meg, bár az is lehet, hogy csupán szóban fejtette ki véleményét a *Népszava* szerkesztői előtt. Ady legelső verse 1909-ben a *Népszavában*, a *Küldöm a frigy-láddát* (február 7.); ez már Párizsban íródott, válaszul Csizmadia támadására. Ezt követőleg csak március 7-én jelenik meg két újabb verse: *Álmodik a nyomor* és *A kétségbeesés dala*. Az első a Nagy Endre levelében említett kabaréversek közül való, a másodikról azonban nem tudni, mikor írta, illetve juttatta el Ady Nagy Endréhez. Márpedig a két vers együttes megjelenése, továbbá az, hogy Nagy Endre átadott versekről ír, arra enged következtetni, hogy mindkettő egyidejűleg s Nagy Endre közvetítésével jutott el a laphoz. Nem feltételezhető a szerkesztők-ről, hogy Ady verseit — és éppen az Ady győzelmével végződött vita után! — elfektették volna, és ne a legközelebbi vasárnapi számban közölnék. Az előző vasárnap február 28-ra esett, tehát az látszik valószínűbbnek, hogy Nagy Endre március első napjaiban adta át nekik a verseket. Nagy Endre levele más versek továbbbításáról nem tesz említést, így tehát a *Catullus költő halála*, amely egy héttel később — március 14-én — jelent meg a *Független Magyarországnak*, a levél megírásakor még nála lehetett. Ezek alapján úgy véljük, hogy a levél közvetlenül 1909. március 7. táján — néhány nappal előtte vagy utána — íródott.

A Nagy Endre kabaréjáról szóló újságközlemények sem tesznek említést január-február folyamán arról, hogy Ady-versek szerepeltek volna műsorán, a március elsején bemutatásra kerülő műsort viszont már így hirdetik:

„A »Modern Színpad« új műsora. Hétfőn, március elsején mutatja be Nagy Endre kabaréja, az Andrassy-úti »Modern Színpad« teljesen új márciusi műsorát. E premiérnek a műsor összes újdonságai között a legnagyobb érdekessége egy teljesen újfajta kabaré-produkció lesz, amelynek »A magyar cabaret« a címe, amelynek során modern magyar dalok kerülnek bemutatásra új magyar költők, köztük Ady Endre verseire...“ (*Népszava*, 1909. február 28.)

A márciusi műsorról szóló hosszabb tudósítás már cím szerint említi Reinitz „egy újabban írt dalát: »Kató a misén«-t (*A Modern Színpad márciusi műsora. Reinitz Béla dalai. Népszava*, 1909. március 2.).

A levélben említett két másik verset — *Kató a misén, Budapest éjszakája szól* — a készülő új holtnapos antológia számára küldte el Ady. A kötet tizenöt Ady-verse közül csupán ez a kettő nem jelent meg előzőleg másutt nyomtatásban.

*

Zavarban vagyunk azonban a Nagy Endre levelében említett — „Ök“-ről való — ötödik vers azonosításával. A legkézenfekvőbb a *Népszavának* átadott másik vers — *A kétségbeesés dala* — volna, erre azonban sehogyan sem illik rá a levélbeli különös utalás. Két vers jöhet számításba. Az első *A Hágár oltára*, két kapcsolatba hozható helyével: „...Ök: a semmiség és a világ... De szeretem őket mind-egyig, Magdalénát és szűz Máriát...“; de ez már megjelent a *Nyugat* december 16-i számában, s így nem valószínű, hogy az új verskéziratokkal egy már megjelent verset is odaadta volna. Ugyanezen meggondolás hagyatja számításán kívül azt a még 1908. július 16-án, szintén a *Nyugatban* publikált verset — *Isten, a vigasztalan* —, amelynek huszonnyolc sora közül tíz kezdődik — nem is „Ök“-kel, hanem — „Ó“-vel, s egyébként tartalmát tekintve is valószínűtlennek látszik, hogy a kabaré számára odaadta volna Ady.

Több érv szól azonban amellett, hogy a Nagy Endre által kissé fanyalogva említett, s egyetlen felolvasás után félretett vers a — csak jóval később nyomda-festéket látott — *Szétverek majd kötetek* (*Nyugat*, 1909. augusztus 16.) lehetett:

Úri számárságom
Velem szolgálátja
(Jaj, be szánom-bánom)
Okos ellenségimet.

Ők ütnek örökkön
Szép, póri ütéssel
S én ellágyult öklöm
Alighogy mutogatom.

Én várom, csak várom
Ő vak térdelésük
S ők fényes orcámon
Rugdosódnak vakmerőn.

Hát gyertek, ti végek,
Nagy, paraszt haraggal,

Minden ellenségek
Versengve alázzatok.

Gyertek nagy erősen
Nagyurat tiporni
S én hideglelősen
Játsszam a nem-mozdulót.

Gyertek verekedve
S tán megint kicsordul
Új harcok új kedve
Belőlem s úri harag.

Egy szép délutánon
Kemény lesz az öklöm
(Jaj, be szánom-bánom)
S szétverek majd köztetek.

A vers kétségtelenül a duk-duk után reá zúduló támadások, bántások és szemrehányások által kábulatba süjtött költő ocsúdásának és harcos ereje eszmélődő ébredésének pillanatában fogant harcos üzenetnek látszik; a január elseji *Nyugataban* megjelenő verse végén már sokkal erőteljesebb harci kedvvel csattan fel hadüzenete:

Békesség az Istennek,
Békesség az embernek,
Békesség a halálnak,
Békesség mindeneknek,
De nékem,
Maradjon háborúság.

(Egy megíratlan naplóból)

Nem tekinthető ugyan döntő bizonyítéknak, de meggondolkoztató az a kapcsolat, amely a *Szétverek majd köztetek* és két Adyhoz írott levél egyes gondolati, illetve fogalmazásbeli elemei között kimutatható. Hatvany Lajos írja december 24-én: „... Rákosi cikkét nem hagyhatom szótlannul. Írok egy cikket új kötetedről, Oláh kötetéről s ebben nekimegyek Jenő bácsinak... Aztán dezavualj, ha tetszik. De én kiadom a mérgemet... Legszebb volna, ha te magad szólnál. Nem érzékenyen, hisztériásan, asszonyosan, nyavalygósan — de úgy, mint verseid írójához illik. Se a Holnap-beszéd, se a duk-duk hangján — valami olyan prózában elmondott lírai program, méltóságos »úri, őszi« voltod büszke odaállítása. Jó volna a *Nyugatnak!* No de téged »külön Apolló«, »szűz borzongások királyfia« minden Új untat...“

Hatvany ösztönző-bátorító provokációjának hatása már a napló-vers záró-sorain is érződik, amit pedig Ady „méltóságos úri“ voltának „büszke odaállítása“-

ÚJ ÍR — MARADÉKTALANUL MEGTALÁLHATÓ AZ ÁLTALUNK VIZSGÁLT VERSBEN. AZ „ELLÁGYULT ÖKLÖM“ kifejezésben pedig mintha érződne Hatvany „őszi“ jelzőjének hangulata. Végül a levélbeli „minden Új untat“ egyenes replikájának tekinthető a versben szereplő „Új harcok új kedve... s úri harag“.

A Hatvany levelével egy időben kaphatta kézhez Ady legkedvesebb embe-
rének, Zubolynak (Bányai Elemér) sorait: „Nekem az az ítéletem, hogy kár volt, mégpedig nagy — azt a cikket megírnod. Igaz ugyan, hogy téged sokfelől izgatnak s te magad is sokféleképpen vagy felfordulásban magaddal, de ha már egyszer á-t mondtál, akkor állani kell a platzot rendületlenül. Mert mit értél el a duk-dukkal? Az Új Idők karácsonyi számában olvasván bizonyos tetű »Legmodernebbjeink fejlődéséhez« című cikkét, láthatod, hogy még csak meg sem vagy említve benne. Te tudod jól, hogy nem hiúsági okból hozom én itt fel ezt a dolgot, hanem annak a megvilágítására, hogy egy ilyen senki, egy ilyen legutolsó irodalmi szemét mire képes, ha látja, hogy nem kemény öklű emberrel áll szemben...“ (Kolozsvár, 1908. karácsony).

Mintha csak Zubolynak válaszolva ígérné Ady: „*Kemény lesz az öklöm!*”

Ismerjük Ady — december 26—27-én — Hatvanyhoz írt válaszlevelét: „Tanácsolod, hogy rukkoljak ki s nézzek alaposan a szemükbe elleneimnek. De tudod-e Te, hogy nekem még a Nyugat-ban sem lehet mindent megírnom, mert megcenzúráznak ott is? Nem gondolod-e, hogy egy seregnyi ügyetlenség után legüdvösebb nekem hallgatni? Pláne akkor, amikor a tébolydák előszobájába kell készlődnöm?”

A nyíltan „színt valló” cikkekkel valóban nem is a *Nyugatban* „rukkolt ki” Ady néhány héttel később. A verset azonban megírhatta hamarabb is, sőt mintegy a — rövidesen be is következett — „szétverést” kilátásba helyező — előlegként.

A vers további sorsát illetően is — már amennyiben valóban ekkor írta — csak találgatásokra vagyunk utalva.

Január 16-án jelent meg a *Szocializmus* című folyóirat, s benne Ady cikke: *Irodalmi háborgás és szocializmus*, amelyet másnap teljes egészében reprodukál a folyóiratszámot recenzáló *Népszava*; február 26-án pedig megjelenik a Zuboly szerkesztette újságíró-almanach is a másik „színt valló” Ady-írással: *Magyar lelkek forradalma*. A *Szocializmusban* megjelentet ily kommentálja Adyhoz írott levelében Zuboly: „...csak most olvastam az irodalmi vitákhoz fűzött cikket. Sokan azt mondják, nem előkelő dolog, de nem erről van szó. Én nagyon örvendtem neki, mert egy jól sikerült körpofozás lovagias elintézését látom benne. Mindenki megkapta a magáét és így van jól.”

Talán a duk-duk utolsó rezgéseinek elülte s a *Népszava*-vita befejezése után — hiszen Nagy Endre, amennyiben eddigi feltételezéseink helyesek, csak március elején továbbíthatta a verset — a szerkesztők úgy vélekedtek, hogy annak megjelentetése már nemcsak hogy nem aktuális, hanem egyenesen nem kívánatos következmények előidézője lehet, ismét felkorbácsolhatná a nagy nehezen s csak nemrég lecsillapult hullámokat. A vers fenyegetését éppúgy magukra vehetik az új kötet kiadására készülő holnaposok, mint az ekkor még májusra tervezett Ady-szám anyagát már készítő *Nyugat* tábora, vagy akár a *Népszava*-beli vitát elindító Csizmadia („*póri útessel*”, „*Nagy, paraszt haraggal*”), akire pedig még nem is gondolhatott Ady a vers írásakor. Augusztus közepén azonban, a júniusban megjelent Ady-számnak a vártnál sokkal nagyobb, mondhatni elsőprő sikere után, a verset kiváltó — valós, avagy esetleg ráfogható — aktualitásoktól olyannyira távol, hogy senkinek se juthasson eszébe a vers célzásait magára vonatkoztatni — nem kellett már alig hegedt sebek újbóli feltépődésétől tartani.

Bár a kötetbe rendezett Ady-versek sorrendje általában nem igazodik megírásuk kronológiájához, mégis megemlítjük, hogy a *Szeretném, ha szeretnének* kötetében kijelölt helye és környezete is mintha útbaigazítást sugallna a vers megírásának idejét illetően. A ciklusnak, amelybe Ady elhelyezte — *A harcunkat megharcoltuk* —, ez az ajánlása: „A »Nyugat«-nak s mindazoknak, akik harcoltunk, mert harc és harcosszépesség kívánt lenni a lelkünk.” A vers közvetlenül a ciklus címadó verse elé kerül, arról pedig tudjuk, hogy 1909. január 6-án este, a Meteor kávéházban írta Ady, válaszképp a Petőfi Társaság aznapi nagygyűlésén ellene elhangzott kirohanásokra. (Színes leírása maradt ránk e vers megszületésének Hatvany és Krúdy tollából!) A két vers szomszédságának, illetve sorrendjének, amely mintegy igazodni látszik a „harc” tényleges fázisaihoz, útbaigazító jelentősége is lehet. Végül az 1909-es esztendő Adyval kapcsolatos eseményeinek s verstermésének ismeretében is kevés érvet találni, amely alapján az augusztus 16-i megjelenéshez közelebbi időpontban íródottnak kellene feltétlenül tartanunk. A vers nem távolból visszatekintő emlékezés egy már lezajlott és lezárult esemény-sorra, hanem friss bejelentése — határozottan érezhető *első proklamálása!* — a harc újból való felvételének, illetve továbbvitelének.

*

Adósok vagyunk még a Meteor-kávéház tervezett kabaréja számára írott Ady-versek, illetve az Ady Lajos által említett ötödik kabarévers — *A Lóri csókja* — kérdésének tisztázásával.

A Meteor Szálloda 1908. január 25-én nyílt meg, s bérlője a nagyváradi volt kávéháztulajdonos — Rendes Szidor —, Ady és Szűts Dezső régi ismerőse, akinek alakját Ady-novella (*A Vér városa*), Bíró Lajos színdarabja (*Sárga lilium*) és több Krúdy-írás is megőrizte (*A Meteor szálloda megnyitása*. *Budapesti Napló*, 1908. január 26.).

Adyt nagyváradi lokálpatriotizmusa vonzotta ide, a megnyitás pillanatától kezdve, s jelképes is volt egyben, hogy az akkori irodalmi centrumnak tekintett New York-kávéházzal farkasszemet néző Meteorban ütötte fel tanyáját. Találóaan nevezi Krúdy „a két szomszédvár”-nak ezt az Erzsébet körúton egymással szemközt levő két kávéházat.

A kávéház megnyitásakor Ady még „állandó” budapesti lakos volt. 1907. december elsején adta be felmondását a *Budapesti Napló*hoz, s a három hónapos felmondási határidő 1908. február 29-én járt le. Közben február elején felszámolta addigi hónaposszobáját, s ötödikén már hazaérkezett szülőfalujába, ahol — néhány napos utazgatását leszámítva — május 20-ig maradt. Ekkor utazott fel ugyanis Pestre, hogy másnap induljon is tovább Párizs felé. Ez idő alatt mindössze öt ízben volt távol hazulról: február közepén két napot töltött lompéti rokonainál; február 26-án délután szerepelt a debreceni Csokonai Kör irodalmi matinéjában, a másnapot pedig Váradon töltötte Léda húgánál, illetve barátai körében (alig két hete került Váradra Juhász Gyula); március közepén az Ermsindszentre látogató Révész Bélával átrándul Zilahra; március 23-tól április elsejéig Budapesten időzik (ekkor lakik első ízben a Meteor szállóban!), majd hazatérőben ismét Váradon tölt két napot; végül május 2-án Lompérton részt vesz unokaháza esküvőjén.

A március 24-i budapesti lapok arról adnak hírt, hogy „Alba Nevis a neves írónő és Peterdi Andor szombaton [21-én] este jól sikerült cabaret-t rendezett a New York-kávéház souterrain helyiségében...” Március 29-től kezdve megjelenik a hirdetés: „*Irodalmi Cabaret-est* lesz április 8-án, szerdán, a Meteor-kávéházban (Erzsébet-kr. 6. sz.), melyen az író- és művészvilág jelei vesznek részt. Többek között: Ady Endre, ... Kosztolányi Dezső, ... Rozsnyay Kálmán, ... Szüts Dezső, Judik Etel, Papp Viktor...” (*Budapesti Napló*). Egy későbbi hirdetés már részletesebb: „...A cabaret-este programját a fővárosi író- és művészvilág manapság legérdekesebb tagjai látják el friss és eredeti számokkal. Verseket hoznak magukkal Ady Endre és Kosztolányi Dezső... Papp Viktor zeneszerző saját kompozícióból játszik hegedűn. Rozsnyay Van der Hoshke Kálmán Wilde Oszkáról tart előadást. Konferencier Szüts Dezső lesz...” (*Pesti Hírlap*, 1908. március 31.)

Az április 4-i hirdetés szerint az est 17-én lesz, a későbbiek pedig nagyszombat napjára, április 18-ra hirdetik: „Elsőrendű érdekessége lesz az estének Ady Endre száma” (*Budapesti Napló*). Az utolsó beharangozó közlemény április 15-én jelenik meg, s többet nincs nyoma a „Meteor-kabaré”-nak.

Ady márciusi Pestre érkezésének nyomát megtalálni *Az Újság* hirdetési oldalán, ahol szállodánként közli az új vendégek névsorát: „Megérkeztek f. évi március 24-én Budapestre. Meteor szálloda... Ady Endre Budapest...” (1908. március 25.).

A kabaré-terv tipikus Szüts Dezső-ötlet volt, s barátai segítettek neki a tulajdonos megnyerésében, akinek ambíciója s a konkurens New York-kávéház lepipálásáról ábrándozó becsvágya nem is nagyon igényelt sok rábeszélést, hiszen maga volt az ötlet leglelkesebb felkarolója. Rendes Szidor nem bizonyult szűkmarkúnak, mihelyt úgy vélte, hogy üzlete áhított hírnevét-dicsőségét fogja meghozni irodalom-pártolása, no meg ami azzal jár: a forgalom tüneményes föllendülését. Mutatja ezt a számos lapban elhelyezett és szinte naponként megjelenő terjedelmes hirdetések sora, valamint a leendő kabaréja szerzői vagy előadói honoráriumainak „előlegeként” kávéházában étkézt meg szállodájában lakó írók és művészek számára „gyümölcsöző befektetésként” nyitott hitel! A legértékesebb garanciát természetesen Ady ígéretei jelentették a leendő kabarédirektor számára. Ady hazautazása után pedig Szütsék hitegették-pumpolták tovább — Ady nevét lobogtatva.

Az, hogy Ady Lajos a felsorolt versek között említi *A Lóri csókja* címűt is, két feltételezést enged meg. Először: Ady — ha nem is szándékozott pont húsvétra Pestre utazni hazulról — legalább versével jelen akart lenni, s megírta a kabaré-verset; másodszer: Ady Lajos április 12-től — húsvéti vakáció lévén — Mindszenten tartózkodott, tehát az április 18-ra szükséges vers megírásakor jelen lehetett, s így elhíhetjük neki, hogy ezt a verset is frissiben olvasta fel Ady, aki nyilván beszámolt a Meteor-kabaré tervéről és Szüts Dezső közvetítő szerepéről.

A vers keletkezésének ezt az időmeghatározását valószínűsíti az, hogy *A Holnap* első kötetében jelent meg, ugyanis a kötetben szereplő harminckilenc Ady-vers között csupán négyet találni, amely előzőleg már ne jelent volna meg az *Új versek* vagy a *Vér és arany* kötetében. A négy vers: *Az Isten balján*, *A szerelmeseik Holdja*, *A Lóri csókja* és — *Ha kiszárad a forrás* címmel — az *Egy harci Jézus-Mária* első

három strófája. Ady a Párizsba utazása előtti héten küldte el őket Dénes Sándor-nak, A Holnap elnökének, tehát május 11—17-e között.

Meglehet, hogy a négy vers közül nem csupán *A Lóri csókja* készült eredetileg a tervezett Meteor-kabaré számára, de további adatok híján még találgatásokba sem bocsátkozhatunk.

Bustya Endre

Irodalmi levelezések

Az irodalmi levelezések kiadásának fontosságát az irodalomtörténetírás mindig is hangsúlyozta, s az utolsó évszázad alatt ezen a téren gazdag eredményekre tekinthetünk vissza. Sajnos, éppen a XX. század magyar irodalmának levelezésanyagából kevés látott napvilágot, de a kiadást előkészítő összegyűjtéstük is csak kis mértékben történt meg. Az irodalmi levelezések kiadása a romániai magyar irodalom elmúlt ötven esztendejének tudományos feldolgozása szempontjából számunkra annál fontosabb, mivel a nagyrészt magántulajdonban levő írói levelezések egyre inkább szétszóródnak, az írók halálával nem egy esetben teljesen el is pusztulnak. Mindez természetesen vonatkozik a román és német írók levelezésére is, ezért merült fel — többek között e sorok írójának kezdeményezésére — egy Kolozsvárt létesítendő román, magyar, német anyagot tartalmazó irodalmi múzeum létesítésének gondolata. A feldolgozás szempontjából fontos, hogy ez az anyag — akár eredetiben, akár mikrofilmen — lehetőleg egy városban és egy intézményben álljon a kutatók rendelkezésére. Kolozsvár azért volna alkalmas egy ilyen múzeum vagy kutatóintézet létesítésére, mert a román, magyar, német nyelvet és irodalmat ismerő legtöbb szakember itt fejt ki tevékenységét a Babeş—Bolyai Tudományegyetem, az Akadémia vagy más intézmények keretében.

A most közölt levelek parányi töredékét alkotják bátyám, dr. Jancsó Béla és a saját irodalmi levelezésemnek. Az elmúlt években többször jelenttem meg mind a bátyám, mind saját levelezésemből a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben*, az *Igaz Szóban* és legutóbb az *Utunkban*. Ugyancsak e folyóiratokban adtam ki számos, Kuncz Aladárhoz, Bárd Oszkárhoz írt levelet. Majd minden alkalommal kötelességemnek éreztem, hogy a jelenkori irodalom tudományos feldolgozásához oly szükséges levelezésanyag megőrzésére és kiadására felhívjam a figyelmet. Ily irányú munkát végeztem mint egyetemi tanár azokkal a hallgatókkal is, akik nálam írták államvizsgadolgozatukat. Jelenleg mint doktorátus-vezető professzor továbbfolytatom ez irányú tevékenységemet.

A bátyám és a saját levelezésemet illetőleg még csak annyit jegyzek meg, hogy mindkettőben az irodalom- és művelődés-szervezés foglalja el a központi helyet. Bátyám levelezésének jelentős része a *Tizenegyek*, majd főleg az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmára vonatkozik. E levelezésben őrződtek meg, többek között Balázs Ferenc, Banyai László, Balogh Edgár, Buday György, Kemény János, Kacsó Sándor és Méliusz József levelei. Természetesen a Kolozsvárt élő barátoktól, akikhez mély eszmei és mozgalmi kapcsolatok fűzték bátyámat (így például Biró Sándor, László Dezső, Debreczeni László), alig néhány levél maradt fenn, mert a levelezést pótolta a sűrű személyi érintkezés. Ez természetesen minden irodalmi levelezésre vonatkozik, így az enyémmre is. Legkevesebb levelem éppen azoktól a Kolozsvárt élő íróktól van, akikkel csaknem mindennap találkoztam vagy a Helikon, vagy a fiatal írók kávéházi asztaltársaságában. Levelezésem részben az akkori ifjúsági haladó mozgalmakkal kapcsolatos, részben irodalomtörténeti vonatkozású. Ezekből közülök ezúttal néhányat.

Végül szükségesnek tartom, hogy addig is, amíg a romániai magyar irodalom teljes — vagy teljességre törekvő — bibliográfiája elkészül, valamelyik

folyóiratunk minden évben adja ki a megjelent irodalmi levelek könyvészetét. Az utóbbi években egyre több írói levél látott napvilágot, nemcsak folyóiratainkban, hanem napi- és hetilapjainkban is. Az évente megjelenő könyvészeti adatok elősegítik a további kutatásokat és a tudományos feldolgozást is.

Jancsó Elemér

Balázs Ferenc levelezőlapja Jancsó Bélához

Jancsó Béla

útján a tizenegy székely írónak

Cluj — Kolozsvár
Cal. Moşilor 16.
Románia

Kedves fiúk, ez az írás, komolyan mondom, az enyém, csak éppen az angol tollak másfajták, ti. rondák (azaz rond-ok). Megérkeztem Londonba, szép út után, ámbár a szívem majd megszakadt, az eső annyira szakadt. Bécs, Leipzig, Rotterdam, London — egy-egy nap. A legjobban Leipzig és Rotterdam tetszett — Londonban is a monumentalitás mellett sok szépség is van. Cityben sok a hatalmas és szép templom, amiknél szebbeket én még alig láttam.

— Ma utazom tovább Oxfordba egy napi londoni pihenő után. — Most hirtelenében és előlegezen azért írok, mert az Eszex Hallban keveset várnom kell s az idő akkor pénz, ha kihasználjuk. — Hányan vagytok Kolozsváron? Gondolom: Béla már elutazott, marad Kacsó Sanyi, Laci és Ivánka—Dobai pár. Írjatok a terveitekről — Most még egyről írnom kell. Tökéletesen egyetértek azzal, hogy az Antológia jövedelmét ne osszuk föl. De ha Tamási Aron, Finta Zoltán és én előlegképpen ezer lejelet fölvetünk, föltétlenül szükségesnek tartom, hogy Dobai Pista is kapjon előleget, tekintve az ő nagyon is szorult helyzetét. Legyetek jók, és hallgassátok meg ezt a „szavazatomat“; én remélem, hogy a magam részét talán már pár hét múlva visszaküldhetem. —

Új címemet talán tudjátok, de megérkezve talán pontosabban is tudok küldeni. Egyébként várom a leveleteket a régi címre: Oxford, Manchester College, Unitarian Theological Academy.

ölel mindnyájatokat
Feri

London, Eszex Hall
1923. okt. 12.

Peéry L. Rezső levele Jancsó Bélához

A borítékon:

Monsieur
Jancsó Béla

Cluj—Kolozsvár
Cal. Victoriei 32.
Székely Társaság helyisége

Roumanie

A boríték hátlapján:

Ard Peéry L. Rezső 14 Rue Bapst Asnieres (Paris)

Páris 1930. szeptember 3.

Kedves Jancsó Béla

az a figyelem és rokonszenv, amivel önök a csehszlovákiai ifjúsági mozgalmat kísérik, (mely úgy a cseh, mint a magyar nacionalisták szemében: baloldali kellemtelenség) különösképp az a megértő hang, amivel Ön egy olyan cikkemet fogadta, amiben a csehszlovákiai „kisebbségi tudósok“ baloldali doktrinerizmust és

„hallatlan elfogultságot láttak“, mondom az önök irántunk tanúsított szimpátiája ösztönöz arra, hogy egy ügyel most portájukon kopogtassak. Az ügy a „Monde“ magyar könyveinek az ügye. Itt Párisban megismertem a Monde magyar kiadóját, aki eddig négy könyvvel szenzációs és korszerű kultúrmissziót végzett. Ő kért arra, hogy szerezzem meg a csehszlovákiai és erdélyi radikális magyar fiatalosság támogatását. A hivatalos terjesztők rendszerint nem tudnak a kellő nagy apparátussal dolgozni, de nagyobb baj van: a hivatalos terjesztők útján a könyvek legfeljebb smokk intellektüellek, nagy és középburzoák kezébe jutnak, de nem kerülnek igazi rendeltetési helyükre: ifjúnunkások, diákok, egyetemi hallgatók, fiatal tanítók-hoz.

(pláne, ha jól tudom, a hivatalos terjesztése a könyveknek be van tiltva)
Most arra kérem önt: lehetnének-e önök erdélyi haladó fiatalosság segítségünkre a könyvek terjesztésénél, (csehszlovákiai barátaink már eddig 25 sorozatot adtak el), ha a könyveket diákoknak adják el, a kiadó önöknek kb. 25—30% kedvezményt ad, úgyhogy szegény fiúk is hozzájuthatnak ezekhez a kitűnő olvasnivalókhöz. Ha igen, várom a címet és a megrendelt könyvek listáját. (Nem kell okvetlen sorozatonként venni.)

Igen fontos volna, ha az ottani ifjúsági sajtóban intellektuális és üzleti (reklám) propagandát lehetne csinálni a könyveknek. (istenem hiszen Szilágyi András tíz év egyik legjobb magyar írása az önök tájából, az önök véréből fakadt) Mi ezt a Vetésben, a Diákszemlében a legnagyobb mértékben megteesszük. Ha irodalmi méltatásra, s a könyvek körüli problémák tisztázására (a „csokoládé“ és a felújuló antik tragédia) van szükségük, esetleg én is szívesen állok rendelkezésükre.

Kicsit furcsa, hogy bár nem tudom a Monde könyveiről alkotott véleményét, mégis így berontok evvel a kéréssel, De nekem az a meggyőződésem, hogy magát elfogultságok és előítéletek alól felszabadító egészségesen gondolkodó magyar fiatalembernek 1930-ban a Csokoládé, a 902-esek, az új Pásztor és a Svejk-élmény lehet gondolkoztató problémát adó olvasmány, minden lehet, csak antipatikus nem. Fiatalemberek vagyunk, akik a mi időinket kívánjuk élni, ezek az írások pedig korkönyvek. Ezen a vonalon vagyunk szoros összefüggésben. Ha „kontra“, akkor is.

Minél előbbi választát várom s baráti kézzszorítással üdvözlöm

Peéry Rezső

Címem: Mr. Rodolphe Limbacher étudiant

14 Rue Bapst Hotel Moderne
Asniere (Seine) Paris.

Gellért Oszkár levele Jancsó Elemérhez

NYUGAT

SZÉPIRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Budapest, 1935 jan. 10.

Kedves Barátom!

Brüll dr. úr volt szíves átadni leveledet, melyben az erdélyi irodalomról írott tanulmányod sorsa iránt érdeklődöl. Úgy látszik soraink keresztezték egymást, én a múlt év utolsó hetében már közöltem Veled, hogy tanulmányodat mindenestre ki fogjuk adni, de nagy terjedelme miatt magunk is gondolunk arra, hogy helyes volna valamennyire lerövidíteni. Mihelyt sorát ejthetjük, értesíteni foglak s korrektúra-levonatot küldünk.

Szívesen vesszük, ha Goga Madách-fordításáról s a többi magyar könyvről, mely újabban románul jelent meg, írsz a Nyugatnak. Leveled egyéb tartalmára a kiadóhivatal részéről kapsz választ.

Szeretettel üdvözlöl igaz barátod

Gellért Oszkár

Levélboríték nélkül
Jancsó Elemérnek / Kolozsvár

Temesvár 1935. 9. 4.

Kedves Barátom, Balogh Edgár kolozsvári tartózkodása alkalmával az Ady Társaság felelevenítésének gondolatát vetette fel. Neked és a többi barátainknak az elképzelése az volt, hogy a mi frontunk a „jöhízemű polgáriakkal” közösen kilép. Te annak idején magadra vállaltad az ügy előkészítését. Miután nem adtál hírt kellő időben, Balogh levélben kért innen, hogy közöld velünk a dolgok állását. Erre a négy hét előtt írott levélre még nem jött válasz.

Kérnélek most, hogy hozzám irányított leveledben fogalmazd meg konkrétan, hogy ez ügy körül mire vagy hajlandó és mire nem? Tettél-e lépéseket valamely irányban, vagy sem? Ősmered-e a fiúk idevonatkozó terveit Kolozsváron és ha igen, mik azok? Van-e a megvalósításra vonatkozólag reális programod és mi az?

Közlöm veled, hogy máris találtam valakit, aki egy nagy oktávós röpíratot 60 oldalon hajlandó volna kiadni, illetve a kiadási költségek felénél nagyobb részét előre fedezni. Amennyiben a terv irányában eddig történt volna valami, ha előkészítettük volna, holnap nyomdába mehetne az anyag.

Ezzel kapcsolatban értesítlek arról, hogy Mikó pesti rádióelőadásával kapcsolatos B. L. cikkemből kifolyólag vehemens vita tört ki Kacsó és közöttem. Az elvi része ennek a vitának — amely miatt lehet, hogy el kell hagyjam a B. L.-t — éppen az erdélyi baloldali útegek helyzete és viszonya az új egység-áramlatban a nyeregben ülő demokratikus erőkhöz. Szerény elképzelésem szerint azonban ezen a vitán túl is és ha egységajánlatunk visszautasításra is talál egyesek részéről, meg kell keresni a módot, hogy az ő hátukon addig jussunk szóhoz, amíg ez az áramlat még tart.

Szeretném tudni, hogy mi a véleményed, kik azok a túlsó oldalon, akiket be kell vonni? És milyen alapon? En itt a nemzetiségi védelmi harc vonalán kizárólag taktikus megfontolásból a következőkre gondoltam: Kacsó Sándor, Balázs Ferenc, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza, Tamási. (Wass Albert?) Szenczei.

A románok közül: Groza Péter, Tudor Teodorescu Braniste, Petre Pandrea, Constantinescu-Iasi, Ilie Cristea, Calimachi, Geo Bogza, Mihail Sadoveanu, V. Munteanu. Néhány cseh progresszív író és egyetemi tanárt is megszólaltathatunk.

Hangot a bolgár, orosz, katalán stb. kisebbségektől.

A mi frontunkról Illyés, József, Hollós Korvin, Sértő, Darvas, Veress, Morvay, Selleyi, Dömötör, Fábry, Jócsik, Kovács Károly, Dobossy, Barta Lajos, Szilágyi, Nagy, Korvin, Salamon Ernő, Gaál, Csehi, Bányai, Te, Balogh Edgár.

Hogy most már szorosan milyen nevekről lenne konkrétan szó, milyen tartalomról a népi irodalom mellett? Ezt nektek körvonalaznotok kellene, hogy konkrétizált bázison tehesünk ajánlatot a polgári balnak. Ez természetesen csak minimális követeléseket tartalmazhat, mindkét részről sérülés nélküli elfogadás lehetőségével. Ez legyen lehetőleg egy olyan proklamáció, amelyet nem cikkíró újságírók, írók, és művészek aláírhatnak.

Ezekre vonatkozólag kérek tehát válaszolj nekünk minden halogatás nélkül

Méliusz

Balogh Edgár levele Jancsó Elemérhez

Levélboríték nélkül

Nagybánya 36 IV 19

Kedves Elemér,

pár napig voltam csak Kolozsváron, elfoglalt voltam s hallottam, hogy Pesten vagy. Múltkor egy napig voltam benn, kerestelek, nem találtalak. Így kénytelen vagyok írni. Mellékelem egyelőre 2 példányban a Magyar Újságban megjelent interjút. A kéziratban csak az alcímben szerepeltél, a szerkesztőség adott a cikknek önhatalmúlag címet. Talán a cikk végén rövidítettek pár mondatot, de nem az értelem rovására. (Már a hűsvéti számban megjelent Tamási-interjúmból sokkal több és lényegbevágó maradt ki.) Remélem, megmutatod a cikket Szenczeinek és társainak is, üdvözlöm Szenczei Lacit.

Mellékelem Szentimrei-interjúmat is, Téged feltétlenül érdekelni fog, de arra kérlek, miután Szenczeinek ezt is megmutattad, juttasd el ezt Szentimreinek. A pontos címét ugyanis nem tudom! Mellékelem a neki írt levelemet is és címzett borítékot. Tedd be a borítékba a levelet és cikket, címezd meg és add fel postán. Ez a legegyszerűbb. Ezért van felbélyegezve a levélboríték. Sürgös.

A Szentimreinek írt levelemet persze olvasd el Te is.

Bejövök Kolozsvárra pár napra a hét végén. Mi van Veletek? Minél nagyobb a zaj a Hítel körül — most vasárnap Szentimrei is Albrechtnek tömjénezt, azelőtt Tamási tette ezt meg —, annál égetőbb az Erdélyi Műhely megjelenése. Határozottság kell itt. A magam részéről májusban már meglehetősen szabad vagyok és Kolozsváron veszek ki lakást. Természetesen teljes szolidaritással segítetek.

A Hítel sikere arra vezethető vissza, hogy — megjelent. Hogy — cselekedet. Hogy hang akkor, amikor minden pang és csöndes. És hogy — a régi, népi, és sajnos, posványba süllyedt „weimári“ Erdélyt kritizálja. Tavasz hang — jobbfelé. Az Erdélyi Műhely pusztája megjelenése új helyzetet, valóban új helyzetet teremthet a közvéleményben, mely most jobbfelől kapott cselekedet-, hang- és tavasz-injekciót.

Szeretettel ölel

Balogh Edgár

Gaál Gábor levele Jancsó Elemérhez

Levélboríték nélkül

UTUNK

A ROMÁNIAI MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGÉNEK

LAPJA

Ciuj — Kolozsvár 1947. május 26.

Piața Libertății — Szabadság-tér 5.

Kedves Barátom!

A legőszintébb sajnálatomra — b. dékáni engedélyeddel — kedden reggel Bukarestbe kell utaznom olyan természetű ügyben, ami elől lehetetlen volt kitérnem. Igen kellemetlen számomra, hogy a szerda délutáni kari ülésről hiányzom, mert számos olyan pont van műsoron, amihez hozzá szerettem volna szólni. Így pl. ha lehetséges, delegáltassál be a tanrendösszeállítás kérdésébe. Szerettem volna a 47—48-as tavalyi pályamunkák ügyében is állástfoglalni. Érdekelt volna

az Acta Bolyaiana címlapja is. Nem tudom, hogy a kari ülés műsor 13. pontjában szereplő könyv elszállítási ügy közelebről micsoda. A szóbanforgó könyvanyag régi egyetemi kiadványok, amelyeknek legfőljebb makulatura értéke van (még szegedi kiadványok).

A leglényegesebb azonban egy indítványom lett volna, amit kérlek, Te terjesszél elő.

Az indítvány a következő: A főiskolai törvény kötelezővé teszi minden olyan bölcsészkar hallgatónak, aki nem társadalom-tudomány-szakos, harmadik évfolyamon a társadalomtudomány hallgatását és kollokviumát. Ennek a régi főiskolai törvénynek a szerkesztői azonban nem tudták, hogy helyes társadalomtudományi ismeret nem lehetséges politikai-közgazdaságtudományi tájékozódottság nélkül. Javaslatom tehát az, hogy a kar írja elő bölcsészhallgatók számára a kötelező politikai-közgazdaságtan hallgatását és kollokviumát a hallgatók valamelyik évfolyamára. Egyidejűleg a kar, amennyiben javaslatomat elfogadja, írjon át a Jog- és közgazdasági fakultás dekanatusához, hogy a politikai közgazdaságtan előadója évenként tartson egy olyan összefoglaló kurzust stúdiumából, amely az előbbiekben kifejtett célnak megfelel. Ez elől a Jog- és Közgazdasági fakultás már azért sem térhet ki, mert a mi karunkról több tanárnak van egyenesen a jogászok és közgazdászok számára kötelezővé tett kollégiuma.

Még egyet: ne feledd el, hogy a tárgysorozat 10. pontjában szereplő „kari tag“ a kar egy régebbi határozata szerint én vagyok. Szeretném, ha ezzel kapcsolatban Csögörtl informálnád, hogy minden valószínűség szerint esütörtök este már visszaérkezem Bukarestből úgy, hogy pénteken vagy szombaton délután meg lehet Csögörnél az az értekezlet a kiadandó munkákról, amit már hetek óta sürget.

Még van egy kérésem; légy szíves íráss egy hivatalos dékáni értesítést arról, hogy hivatalos természetű elfoglaltságom miatt pénteken előadásomat a rendes időben megtartom. A hirdetményt két helyen kérem kifüggeszteni: a Jogi kar II. számú tantermének és a Linczeg-utca-i bölcséleti szemináriumnak az ajtaján.

Nagyon sokszor üdvözöllek
Gaál Gábor

a hét végéféle legyen cikked
feltétlenül az Utunknak!
Kérlek!

A biológiai determinizmus értelmezéséről

Századunk második felében az élet tudománya évtizedről évtizedre jelentkezik közérdeklődésre számot tartó gondolatokkal. Az ötvenes években a molekuláris genetika bukkant fel, a hetedik évtizedben az ökológia és a természetvédelem gondjai jutottak el a közönséghez, a nyolcadik évtized első éveiben pedig az ember társadalmi életének biológiai gyökerei felé fordul fokozott érdeklődés. Ez az irányzat — mely bizonyos elemeiben egyenes leszármazottja a korábbi szociál-biológiai törekvéseknek — mindenekelőtt állatlélektani kutatásokra támaszkodik; a behaviourizmus felől építi ki bizonyító-rendszerét. Szervesen felhasználja azonban a neurológia, az endokrinológia, a pszichofarmakológia, az általános fizioológia, sőt a társadalomkutatás eredményeit is, legalábbis annyiban, amennyiben azokat a maga érdekében hasznosítani tudja. A tényekből adódó következtetésekkel viszont gyakran megszzebberre merészkeedik annál, amennyire maguk a tények megengedik. A viszonylagos érvényű vagy éppen alaptalan következtetések aztán újabb és újabb közvetítéssel egyre bizarrabb formát ölthetnek, hiszen mennél szélesebb körnek szánják, annál vonzóbb köntösbe, hangzatosabb címek alá bújtatják őket.

A hozzáférhető publikációk nyomán körvonalazható, lényegében most forrongó-formálódó képbén két egymástól elkülönülő felületet lehet megkülönböztetni. Az egyik a kevésbé látványos, de kétségtelenül az értékesebb, tényekre törrő kísérletes kutatások eredményeit közlő dolgozatok csoportja. Az ide vágó közlemények, melyek adataira az emberi támadókedvet vizsgáló agresszológia valóban támaszkodhat, már az új tudományág „önállósulása” előtt sem voltak ritkák az orvosi, különösen az ideggyógyászati szaklapokban. Az emberre vonatkozó eddigi megállapítások mellé most — biológiai kontinuitásunk vállalásával — rohamosan felsorakoznak az állatkísérletek adatai. Ezeknek a kísérleteknek az alap gondolata: az egyéni emberi viselkedésmódok elemeinek és gyökereinek éppen úgy meg kell lenniük a magasabbrendű állatok között, mint a testi, anatómiai tulajdonságok homológiáinak. Ha pedig ez a gondolat helytálló, akkor olyan kísérletes kutatások számára teremt lehetőséget és elméleti alapot, melyekre másként — az emberkísérletek erkölcsi tilalma miatt — sem eddig nem volt, sem a jövőben nem lesz lehetőség. Az elképzelés nyomán új laboratóriumi és terepkutató irányzat izmosodott meg, mely már eddig is érezhetően közelebb vitt az erőszakos viselkedésformák idegrendszeri alapjainak megértéséhez. A vizsgálatok kiterjedtek az idegfolyamatok legapróbb rész-

leteire, de figyelték az idegműködés, valamint a természetes és mesterséges környezet kölcsönhatásainak szerepét a szervezet életében (különösen a szükségállapotban jelentkező aszociális, erőszakos cselekmények vizsgálatával), kutatták — egyebek között — az agresszív viselkedésmód genetikai meghatározottságát, a társadalmi környezet szerepét, a nevelés alaptermészet-módosító hatását.

Érdekes és ígéretes eredményeket mutatott fel a hormonkutatók az emberi agresszivitás megítélése szempontjából. Ez a vonal tagadhatatlan, általános és közismertségében teljesen természetesnek tűnő történelmi tényekre alapozott: a háborúk története (különlegességeket nem tekintve) lényegében mindig férfi-harcok története. Ez az általános férfi-agresszivitás különösen akkor meggondolkoztató, ha végigtekintünk a történelem társadalmi berendezkedéseinek vagy a jelenkor népeinek tarkaságán. A hormonális faktor szerepét kutató irányzat a magyarázatot a következőképpen próbálja megközelíteni: a női és férfi agresszivitás közötti különbség oka nem elsődlegesen társadalmi, hanem elsődlegesen biológiai. A nő és a férfi — genetikai szempontból — az úgynevezett nemi kromoszómákban, vagyis az X, Y kromoszómákban lokalizált örökítő egységekben (génekben) különbözik egymástól. Ezek a genetikai egységek különleges szerepű fehérjék, hím és női nemi hormonok szintézisének irányításával hatnak a szervezetre. Állatkísérletekben kimutatható volt, hogy a nemi hormonok nemcsak általában a test és különösen a nemi szervek differenciálódását határozzák meg, de esetenként az agyszerkezetek kialakulását is befolyásolhatják. Az agy idegközpontja viszont a viselkedés anyagi hordozója. Ugyanakkor a hormonok, különösen a nemi hormonok, közvetlenül is befolyásolhatják a viselkedést, tehát agresszivitást kiváltó tényezőként jöhetnek számba (az androszteron-szint és az agresszivitás növekedése között például egyenes összefüggés volt kimutatható). Kritikus helyzetben, így az ún. stressz-állapotokban hormonok serege szabadul fel a szervezetben, közöttük nemi hormonok is, és ez a hormonhullám elképesztően erős, kiszámíthatatlan válaszreakciókat is kiválthat. A nemi hormonoknak a viselkedésben játszott szerepe egyébként klasszikus példa a „szeszélyes női lélek“, mely jórészt a menstruációs ciklus szabályosan vagy éppen szabálytalanul következő hormonhullámai játékanak az eredménye.

A hormonok és az emberi viselkedés összefüggéseiről egyébként vezető kiadványkiadóvállalatok (mint a neves Academic Press) készítenek elő vagy jelentettek már meg újabb és újabb összefoglaló köteteket.

A tényekhez ragaszkodó tudományos elemzésekkel szemben a biológiai gyökereket népszerűsítő másik kiadványcsoport jobbra az előbbi közlemények részeredményeire támaszkodva, vonzóan, magabiztosan, de többé-kevésbé idő előtt, éppen ezért megalapozatlanul általánosít és szintetizál. Nagy visszhangot váltott ki például Konrad Lorenz *On Aggression* (Az agresszióról — 1967) című könyve, valamint néhány, nálunk kevésbé ismert, de Európa-szerte sikerszerzőként számon tartott író, mint Robert Ardrey vagy Desmond Morris könyvei. R. Ardrey az *African Genesis* (Afrikai teremtség — 1967) és *The Territorial Imperative* (A terület parancsa — 1966), D. Morris viszont a *The Naked Ape* (A meztelen majom — 1969) és *The Human Zoo* (Az emberi állatkert — 1970)

hangzatos című kötetekkel váltak híressé. Olyan könyvekkel, melyeknek részletei, szemlélet- és gondolkodásmódja így vagy úgy hatottak a köz-tudatra és egyre sűrűbben bukkannak fel világszerte.

Lényegében ehhez a vonalhoz csatlakozik Lionel Tiggernek 1970-ben megjelent könyve is, a *Men in Group* (Emberek egymás közt), valamint egy most sajtó alatt lévő kötete a társadalmi kapcsolatok biológijáról. Megjegyzendő, hogy ugyanezt a Lionel Tiggert — aki egyébként a New Jersey-i egyetem antropológia tanára — kérték fel az UNESCO égisze alatt, Péter Lengyel szerkesztésében megjelenő nemzetközi társadalomtudományi folyóirat agresszológiai számának bevezetésére és gondozására (Comprendre l'agressivité; Revue Internationale des Sciences Sociales, XXIII. 1971. I.).

Míg az UNESCO-folyóirat agresszológiai száma elsősorban a tényközlő, kísérletes kutatások eredményeit bemutató és könyvészeti összefoglaló tanulmányoknak ad helyet, a fentebb idézett, „közfogyasztásra” szánt kötetek már alapos kritikai állásfoglalást követelnek. Ardrey, Morris és Tigger, valamint a többi általánosító szerző gondolatmenete nagyjából a következő:

1. az ember antropoid elődjektől ösztönös bio-szociális viselkedésformákat örökölt, mint a csoportosulás, a hímek uralkodása a csapatban, a területhez való ragaszkodás, az agresszivitás, a hierarchián és dominancián alapuló szerveződés;

2. az ösztönök önmagukban nem kárhóztathatók és nem kárhóztatandók;

3. az előember környezeti kényszer hatására vált különleges, fegyverhasználó ragadozóvá;

4. a fegyver mint a technológia kezdete eredményesebbé tette a vadászatot, erősítette a csapatot és eltolta az agresszív ösztönök felerősödésének irányába;

5. az emberi evolúció legkimunkáltabb szerve a fejlett agyvelő, és az ebből fakadó találékonyság elvezetett a tudományos technológiához. Az ösztönök, melyek eredetileg a szűkebb életkeretekhez, kisebb csoportokhoz való alkalmazkodást segítették, elvesztették eredeti szerepüket és helyzetüket — a technokráciában kiszámíthatatlanul felerősödve zúrzavarhoz, és végső soron elkerülhetetlen végpusztuláshoz vezetnek.

Ilyenformán, amint azt D. és F. Bartlet hangsúlyozza (*Social Implications of Biological Determinism. Science and Society, 1971. XXXV. II.*), ezek a könyvek, illetőleg szerzőik a társadalmi bűnöket, az erőszakot, agressziót, banditizmust, sőt az elnyomást és kizsákmányolást is biológiailag determinálnak, kiirthatatlanul ösztön-eredetűnek fogják fel, szem elől tévesztve egyebek között már azt az alapigazságot is, hogy a magasabbrendű emlősök ösztönei sohasem autonóm jellegűek, hanem mindig a változó körülmények függvényei. Másrészt a szociál-biológiai elméletek többsége szerint például egy 250 milliós nemzet területvédő reakciói csupán mennyiségileg különböznének egy 25 főből álló csimpánzközösség területvédő reakcióitól — a közösségalkotó képesség különböző erősségének a függvényében. A sikerkönyvek, bevált recept szerint és éppen a siker érdekében, látványos egyszerűsítésekkel és

könnyedségük miatt vonzó gondolatmenetekkel hígítják fel a szövés-
vényes valóság fölötti felelősségteljes töprengést. Ennek ellenére még
a szimplista megfogalmazások sem kerülhetik meg a valódi problé-
mákat.

A háborúnak mint emberi jelenségnek a szociál-biológiai magya-
rázata például elképzelhetetlen. Hiszen a területvédő reakció jellegze-
tesen védekező típusú, a háború azonban lelkes és biológiailag teljesen
indokolhatatlan áttételes támadóösztönt tételez fel. Egyébként ennek a
buktatónak az elsimitásához volt feltétlenül szükség a hiányzó paleon-
tológiai láncszem előkerítésére. Az „agresszológiai törzsfajlódásnak“ ezt
a láncszemét az Australopithecusban vélte megtalálni Ardrey. Sze-
rinte az Australopithecusok közösségében a természetes szelekció egy
új típusú, az állatvilágban ismeretlen agresszív ösztönt, a fegyverrel
való ölés ösztönét munkálta volna ki. A továbbiakban az Australo-
pithecus „öslélektanának“ fejtegetése típuspéldája egy feltételezett ki-
indulópontonra építhető következtetés-sorozat korlátlan lehetőségeinek. Az
irányzat követői a bizonyítandót kész tényként elfogadva, úgy vélik,
hogy az a bizonyos „fegyverrel ölni“-ösztön munkált volna a törté-
nelemben az antilopesont-buzogánytól egészen az atombombáig.

Az agresszivitás növekedésének elhárítására javasolt bioszocioló-
giai megoldások szintén az adott alapállás függvényei. Rendszerint ki-
merülnek a népesedési robbanás ellenőrzésére, a túlnépesedés csökken-
tésére, az agresszív magatartásformák sportmozgalom keretében való
levezetésére, a humanisztikus nevelés hangsúlyozására való biztatásban
— vagy nem ritkán éppen isteni segítségben, váratlan genetikai csodák-
ban való reménykedésben.

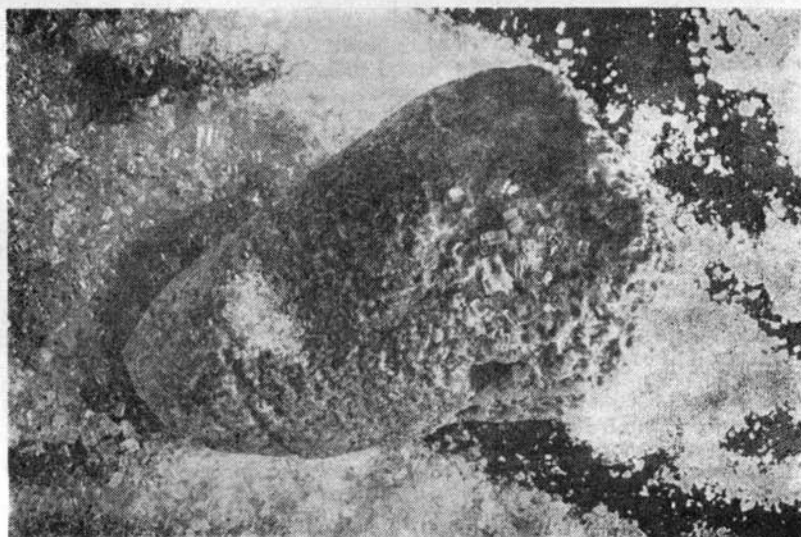
Nem kell hozzá különösebb ítélőképeség, hogy észrevegyük: ezek-
ből az elméletekből valahol a legjellegzetesebben emberi vonások, ma-
gának a társadalmi életnek a törvényszerűségei sikkadtak el. A szerzők
megfeledkeznek a történelemtől, és úgy tesznek, mintha a technológiai
vívmányok az antilopesonttól a számítógépig csupán a társas érintkezés
mennyiségi oldalait érintették volna, és nem okoztak volna semmilyen
minőségi változást. Megfeledkeznek arról, hogy az emberi és állati tár-
sasélet között a szakadék évszázadok óta hatalmassá mélyült és ma
is tovább mélyül. Hiszen az állati társasélet állandó jellegű kapcsolatok
fenntartására törekszik (statikus), az eszközt fejlesztő emberi társada-
lom viszont alapjaiban dinamikus; egyre újabb, változó kapcsolatrend-
szereket épít ki. A történelmi fejlődés ezért sajátosan emberi, s már
csak ezért sem kereshetők reá sehol megfelelések az állatvilágban. Az
az elmélet pedig, amely a történelmet figyelmen kívül hagyva közvet-
lenül az állatvilágban keres választ a XX. vagy éppen a XXI. század
kritikus kérdéseire, elkerülhetetlenül ködösít, félremagyarázza a társa-
dalmi valóságot, és képtelen reális megoldások felé utat mutatni. A ma-
darak és halak területvédő reakciói mit sem mondanak egy nemzetközi
monopólium-rendszer igazgatótanácsának terület-, tulajdon- és érdek-
védő törekvéseiről, sőt az esetek többségében a biológikum még ana-
lógiaikkal sem szolgálhat, hiszen a monopóliumok tulajdona nem a cso-
port területén, nem a nemzeti határokon belül van.

A társadalmi jelenségeknek biológiailag meghatározott ösztönökre
való visszavezetése amellett, hogy eltereli a figyelmet a megoldás jár-

ható útjairól, egy igen kényelmes erkölcsi álláspont elfogadását is ösztönzi. A szociál-biológia hívei szerint a társadalomban mindenki egyaránt hibás, helyesebben senki sem hibásabb a másiknál a társadalmi kapcsolatok nemkívánatos alakulása miatt. Sőt, tovább görgetve a logikai bukfeneket: aki hibás, az maga sem hibás azért, amiért hibás, hiszen a cselekedeteit ösztönös, tudat alatti tényezők irányították. E szerint a nézet szerint minden elnyomás, a fiatalok, az idegenek, a nők felé irányuló kíméletlenség az élet ősi parancsa. Ezért már magával az elmélettel is ellenkező — még a saját gondolatrendszerében sem állja meg a helyét — az az elkeseredett törekvés, mellyel egy-egy szerző politikusoknak, államférfiaknak, tábornokoknak ajánlja művét, hogy azok az „új-biológia“ szellemétől vezérelve megértsék és átforgalmazzák tetteiket.

Az elméletek és irányzatok harcának klasszikus veszélye azonban — a fürösztővízzel együtt kivetett gyermek példázata — itt is figyelmeztető. Hiszen az, hogy az emberi reakciók alapelemei valóban biológiai gyökerűek, nem cáfolható. Ez a megállapítás nyilván a viselkedésre is érvényes. Az alapelemek vizsgálata és ismerete nélkül nem mérhető fel semmilyen rendszer. A részek azonban még egyetlen emberi egyed esetében sem azonosíthatók az egészszel — a társadalom kapcsolatrendszerébe ágyazva pedig minden egyed gyökeresen különbözik biológiai őseitől. Az emberi egyedek csoportviselkedése így hát elemi fokon sem hasonlítható állatcsoportok viselkedéséhez, és még kevésbé azonosítható azzal. Az agresszológia való értelme tehát csak az emberi megismerés és önmegismerés új területeinek bővítésében kereshető: itt jelentkezhetik az új tudományág haszna, erre kell keresnie távlatait.

J. Kabán T. M. L. Ca.

Kabán József fotója

August '44

A Constantin Bărbulescu, Georgeta Oancea és Livia Danka szerkesztésében az RKP Központi Bizottsága mellett működő Történelmi és Társadalompolitikai Tanulmányi Intézet kiadásában megjelenő Biblioteca de istorie (Történelmi könyvtár) sorozat új tanulmánykötete az 1944. augusztusi antifasiszta nemzeti felkelés eseményeit tárgyaló és értékelő — részben már közzét — íráskor gyűjteménye, „előzetes” egy készülő nagyobb monográfia tárgyköréből. A három — további részekre tagoló — fejezet címe: Az 1944 augusztusi antifasiszta nemzeti felkelés bel- és külpolitikai előfeltételei; A Román Kommunista Párt — a felkelés szervező és vezető ereje; A nemzeti felkelés — döntő fordulat a román nép sorsában. (Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., 1971.)

Impotriva fascismului

Románia Szocialista Köztársaság Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának és az RKP Központi Bizottsága mellett működő Történelmi és Társadalompolitikai Tanulmányi Intézetének 1971. március 4—5-i közös ülészakán a romániai fasizmus kritikai elemzése tárgyköréből előterjesztett tanulmányok gyűjteményes kiadása. A tanulmányos szesszió természetesen nem csupán akadémikus céllal tárgyalta a fontos témát, hanem az oktatás-nevelés előmozdításának szándékával, főként a fiatal nemzedék megfelelő világnézeti és érzelmi töltetű ismereteinek biztosításáért. Tiszteletre méltó szándék, hiszen éppen egy generációnyi időtelt el, amióta tájainkon „a zöld pestis” pusztított, s a vész irodalma nem túlságosan gaz-

Erdély az emlékiratirodalom klasszikus földje. A történelmi sorsfordulók, a nagy társadalmi-politikai átalakulások idején mindig akadt tollforgató ezen a tájon, aki a szükségszerűség kényszerével, a számvetés vagy a magyarázkodás szándékával idézte meg korát — személyes élményeinek tükrében. S a legjobb erdélyi emlékiratok nemcsak dokumentumai voltak a kornak, hanem teljes értékű irodalmi alkotások. Elegendő itt Bethlen Miklós XVIII. század eleji *Önéletrására* utalnunk.

Napjaink romániai magyar irodalmában mintha az erdélyi emlékiratirodalom legnemesebb hagyományai elevenednének meg. Egymás után látnak napvilágot az emlékező írások, olyannyira, hogy igazoltnak tűnik Balogh Edgárnak az a megállapítása (*Korunk*, 1971. 8.), amely szerint az 1971-es év — a líra, a regény és a dráma esztendeje után — a hazai magyar emlékirat éveként vonul majd be a köztudatba.

A dokumentáris irodalom iránt nemzetközi viszonylatban is megnőtt az érdeklődés. Egy megrázó kódtatásokkal teljes évszázad utolsó harmadának olvasóközönsége a fikció helyett a tiszta valóságot igényli, a tényekkel kíván szembenézni. Ezt az igényt nálunk az utóbbi évek megújult szemlélete támogatja. Emlékiratirodalmunk gazdagodása tehát korántsem csak a kerek évfordulók alkalmával vagy egy nemzedék emlékezésre érett életkorával magyarázható.

Az emlékező irodalomban külön hely illeti meg a szépírói vallomásokat. Ez utóbbiak közé tartozik Kacsó Sándor önéletrajzi visszaemlékezéseinek a kötet is.*

Csehi Gyula szerint az emlékező művek esetében „a méglyo esztétikai kritika sem hunyhat szemet a kérdés fölött, tükrözi-e a szubjektív mű (és mi képzelhető el szubjektivebbnek az önéletrásnál?) az objektíve létezett kort, amely az olvasás pillanatában már múlt” (*A Hét*, 1971. 42.). De ugyancsak Csehi jegyzi meg, hogy a „későn jött” olvasó számára első-sorban „a mű belső koherenciája” létezik. E jegyzet szerzője — életkoránál fogva — „későn jött” olvasó, vagyis csak korábbi olvasmányai alapján „ellenőrizhetné” Kacsó művének valóságtartalmát. Olvasmányai közül viszont — önhibáján kívül — hiányzik a romániai magyar irodalom történetének első évtizedét részletesen és megbízhatóan tárgyaló munka. Értethető tehát, hogy az említett „ellenőrzésre” nem vállalkozhatik. Szolgáljon mentségül az a tény, hogy az önéletrás, amely műfajánál fogva „szubjektív”, nem zárja ki szükségképpen a tárgyilagosságot; mi több: dokumentáris hitelét éppen személyes jellege biztosítja.

Az emlékező mű megítélésének azonban van más kritériuma is: az a bizonyos „belső koherencia”,

* Kacsó Sándor: *Virág alatt, iszap fölött*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971.

amely — szépírói emlékezésről lévén szó — nemcsak a műben magában, hanem az életmű egészében is kitapintható.

Kacsó önéletrajzi visszaemlékezései — mint általában a hasonló jellegű művek — a vallomás erejével hatnak, s — igen természetes módon — csak a személyes élmények „áttételein” keresztül tájékoztatnak magáról a korról. Ilyen értelemben tartjuk metaforikusnak Kacsó könyvét, amire különben a könyv „címadó” részlete is feljogosít bennünket: „... annyi virágos ág hajlott fölém, amíg folyt az életem, előbb mint csermely, aztán mint patak, s végül fáradtan ballagva már, mint a folyó! S én gyönyörködtem akkor a virágos ágakban és én áramlottam át sietve nehéz szagú iszapok fölött.”

S alább:

„Akkor nem is gondoltam rá, hogy lassan nemcsak körülöttem, hanem bennem is megváltozott valami, hogy szívemben és eszemben egyaránt átléptem az ifjúkorból a férfikorba, amelyben egyre kevesebb lett fejem fölött a virágos ág, és egyre több iszap gyűlt meg alattam egy-egy partkanyarban.”

Kacsó „élmény-metáforáiból” egy olyan valóság képe bontakozik ki előttünk, amelyről senki sem vallhatna hitelesebben. S mert Kacsó életútját paradigmaticusnak látjuk, könyve több vonatkozásban is forrásértékű számunkra.

Amikor Gaál Gábor, 1930-ban, a hazai magyar irodalom arcvonalait mérte fel (*Korunk*, 1930. 12.), a „transzilvanisták” csoportján belül a „transzilvanizmus” belső ellenzékéről, az ún. székely csoportról is megemlékezett. Ehhez a csoporthoz tartozott Kacsó is, s e csoport tagjai közül — *Vakvágányon* című regényének és a *Brassói Lapok* hasábjain kifejtett publicisztikai munkásságának tanúsága szerint — ő volt talán a legellenzékibb. Regényében egyedülállóan éles bírálattal illette a korabeli társadalom „vezető” rétegeit, publicisztikájában pedig a hazai magyar írók „gyávaságával” is szembenézett (*Brassói Lapok*, 1929. 235.).

A kezdetektől napjainkig, egykori harcosan humanista állásfoglalásaitól mai meggyőződéséig, Kacsó útja lényegében töretlen s töretlenségében példamutató.

Ennek az útnak az állomásait idézi fel a szerző önéletrajzi visszaemlékezéseinek két „könyvre” tagolt kötetében — születésének évétől, 1901-től a *Brassói Lapok* szerkesztőségébe való belépéséig, vagyis 1927 novemberéig.

Kacsó csaknem egyidős a századdal, irodalmi kezdetei pedig csaknem egybeesnek a romániai magyar irodalom kezdetivel. Önéletírása tehát a század hazai valóságának s a romániai magyar irodalmi élet első éveinek krónikája is, s éppen e két minőség összefonódása révén jelentős számunkra.

Kacsó életéről s különösen kezdő éveiről mostanáig meglehetősen keveset tudunk. Szépirodalmi műveinek jelentős hányada önéletrajzi fogantatású ugyan, de úgyszólván valamennyire érvényes az, amit Izsák József a *Válogatott írások* (Kriterion. Bukarest, 1970) előszavában a *Vakvágányon* című regénnyel kapcsolatban megállapít. A regény — írja Izsák — „nagy áttételekkel rejt magában személyes

téka

dag. Természetesen ezzel a kötettel sem lehet minden „letudva”. A bevezetőben Ion Popescu-Puțuri mondja: vannak még tisztázásra váró vonatkozások. A kötet *Bányai László* A román és a magyar dolgozók közös harca a katonafasiszta diktatúra és a horthysta leigázás ellen című tanulmányát is tartalmazza. (Editura politică, 1971.)

Gustav Janouch

A nevető bíró

Gustav Janouch nevét kevesen ismerik. A prágai német irodalomnak ahhoz a vonulathoz tartozik, amely Franz Kafkát, Egon Erwin Kisch-t, Franz Werfelt adta a világ-irodalomnak. Beszélgetések Kafkával című művét méltán tartják számon a legjobb, Kafkáról szóló írások között. Kortársa és barátja volt Jaroslav Hašeknek is. Róla szól ez a könyv. Legfőbb értéke, hogy az életpályája jól dokumentált, személyes ismeretségre épülő adatai mellett bemutatja Jaroslav Hašek művészetének, humorának sajátos természetét: „Hašek többé-kevésbé csípős elbeszélései mindig az emberi méltóság és szabadság iránti vágyból fakadnak.” (Gondolat, 1971.)

Szilágyi István

Jámbor vadak

A szerző Ullő, dobszó, harang című regénye szerkezeti-leg novella-mozaiknak is tekinthető, ezért a most közölt novellák nem jelentenek meglepő műfajváltást. A novellák között nem találunk szerkezeti-leg két azonos írást, ezért aztán a kötet összhangulata sem egységes. Néhány érett írás mellett (A Dermes, Kibic, az árva ember, Űgy magam-

téka

ban, annak idején) olyan novellákat is találunk, amelyekben a szerkezeti kísérletek csökkentik a tartalmi hatást. A kötet hősei szabad emberek. Látszólag csak saját jószáguk vagy kegyetlenségük cselekedteti őket. A szerző szavaival: ötletük van, de gondolkozni nem tudnak. Jóságuk vagy kegyetlenségük e belső szabadság egyetlen tartalma: „...mindig melóztam valamit ahhoz, hogy... egy rozsdás vashordón ücsöröghessek utána, s nézhesem magam körül a dombokat. Egy rozsdás vashordót még mindig találok ott, ahol lesek.” Szilágyi István hőseinek ez a mesészerű igénytelensége líraiságának a varázsa. (Kriterion, 1971.)

Szarvasokká vált fiúk

Kiss Jenő fordításában, Faragó József történeti elemzéssel és Bartók Béla emlékének ajánlva pompás kiállításban jelent meg a román kolindák válogatott gyűjteménye. Ősi, a téli napforduló pogány ünnepléséig visszavezethető kelet-európai népszokás lírai anyagáról van itt szó, mely sokban megfelel a hagyományos magyar regölésnek. A Bartók Béla gyűjtései és feldolgozásai óta világhírűvé vált kolindálás román népköltészeti termését a műfordító a magyar regöséneknek és balladák nyelvezetével oly izesen közvetíti, hogy egy pillanatig sem tűnnek tolmácsolásnak. Már a címadó kolinda jellemző sorai is ilyen eredetiséget árulnak el: „...Várja őket anyjuk — Épp kilenc új inggel — És kilenc gagyával — És kilenc kucsmával — Meg kilenc sűbával.” A bő jegyzetanyag kimutatja a román és magyar változatok eredeti rokonságait is. A kötet A báránka (1963) s a Novákékról szól az ének

elemeket, mert Birtók Béni inkább programosan azonos teremtőjével, indulataiban, tüzes, nagy ifjonti hevületében”. Néhány részlet cáfolja ezt a megállapítást. Az önéletrajzi visszaemlékezések megjelenése előtt mégis joggal állíthatta Irsák, hogy — „epikai hitel szerint” — „hiába keresgéljük Kacsó Sándor élettörténetét írásaiban”.

A szó szoros értelmében vett hiányt pótol tehát Kacsó önéletrírása, hiszen — amint Jancsó Elemér megjegyzi (Utunk, 1971. 22.) — a szerző írói-közéleti pályájának „nagy szakaszához” vezető út korábban még a barátok, kortársak előtt sem volt ismeretes (legfeljebb egyes mozzanataiban).

A kötet egészében nyomon követhetjük a szerzőnek azt a törekvését, hogy személyes emlékeit lehetőleg más források alapján is ellenőrizze, felfrissítse. Gyermekkorával kapcsolatban életben maradt testvéreit, újságírói indulását illetően pedig a korabeli lapokat vallatta. Emlékei azonban, akárcsak a felfrissítés lehetőségei, különböző természetűek. Ennek következtében a kötet két „könyve” is nyilvánvalóan különbözik egymástól.

A gyermek- és az iskoláskor élményeit felelevenítő első „könyv” kevésbé adatszerű emlékekből táplálkozik. Éppen ezért valahogy gördülékenyebb, leke-rekítettebb: olyan, mint egy regény. A szerző az egyéniséget, további sorsát formáló eseményekről, hatásokról számol be. Közben azonban erőteljes vonásokkal rajzolja meg a nyárádménti falu első világháború előtti és alatti életét. Felidézi a sokgyermekes földműves-család mindennapos küszködéseit, apró örömeit; a Nyárádménten is végigsöprő háborús hisztéria hangulatát; a kitérésí lehetőséggel kecsegtető kisvárosi felekezeti tanintézet sajátos légkörét.

A második „könyvben” a szerző már érezhetően küszködik az emlékek gazdagságával. Íme egy vallo-más: „...néhány, életemben fontosnak tetsző időpont pontosabb megállapításáért átlapoztam a Keleti Újság évfolyamait attól az időponttól kezdve, amikor a szolgálatába léptem, egészen addig, amíg ennél a lapnál dolgoztam. Elöntött, megzavart, elkábított az így felidézett emlékek forgataga. Még is ijesztett: hogyan találom meg önmagamat ebben a sodró áradatban? Pánikézés vett erőt rajtam, s napokig nem tudtam rendbe szedni az idegimet. Aztán elhatároztam, hogy csak azokkal az eseményekkel törődöm, amelyekkel kapcsolatban személyes élmények is alakították életemet.”

A második „könyv” azokat az emlékeket idézi, amelyeket a szerző egyetemi hallgatóként és kezdő tollforgatóként raktározott el. A háttérben itt is kirajzolódik a kor — nem annyira társadalmi, mint inkább politikai — életének a képe. A szerző citál is az egykori sajtókommentárokból. A korkép azonban óhatatlanul töredékes marad. Nemcsak az emlékek torlódása miatt, hanem azért is, mert a szerző gondosan vigyáz arra, hogy ne mai állásfoglalása, hanem egykori tudata szerint láttassa az eseményeket (nem hanyagolva el, persze, az itt-ott szükséges utólagos korrekciókat sem).

A Tizenegyek írói csoportosulásáról egyebütt is olvashattunk már. Sokkal kevesebbet tudunk azonban

téka

(1969) című balladagyűjtemények folytatása. Plugor Sándor illusztrációi szépek. (Kriterion, 1971.)

Béla Kelemen

Dicționar de buzunar român—maghiar

A nemrég megjelent magyar—román zsebszótár ikerpárja, a román—magyar zsebszótár is forgalomba került. Szerkesztője a legsűrűbben használt szavak szókincs-statisztikákon alapuló kiválogatásánál tekintettel volt korunk jellegzetes tudományos-műszaki vívmányaira, s így találkoznak először a román—magyar szótár-irodalomban ilyen címszavakkal, mint heliopurta (helikopteren szállított), microbus (kisautóbusz), microșion (mikrobarázdás lemez), monorai (egyszínű vasút), poluare (szennyeződés) vagy reciclaré (átképzés). Az új zsebkönyv nélkülözhetetlen, a 16 lejes ár viszont ez esetben túl magas, inkább a példányszám volna növelendő. (Editura științifică, 1971.)

Molter Károly

Komor korunk derüje

Választott műfajának megfelelően hazai magyar irodalmunk nagy öregje „a megélt történeteket..., írócéhbeliek, szerkesztőbarátok, művészemberek, tanártársak emlékeit” idézi meg „az élet egy-egy keserves vagy groteszk, szomorú vagy vidám pillanatában”, olyan történeteket mond el róluk, melyeket a „komoly” irodalomtörténeti vagy más munkák nem említenek meg, s melyek nélkül az illető egyéniségek portréi szegényesebbek maradnának. Mintegy hatvan esztendő sok jelentős személyiségét (Adytól a maiakig) si-

a korszak mozgalmas újságírói életéről, holott az „újságíróskodás” azokban az években a hazai magyar közélet egyik legértékesebb fóruma volt. Ezen a fórumon szerepelt Kacsó is, mégpedig kezdettől fogva a haladás oldalán. A *Keleti Újság* szerkesztőségében töltött két év, mint írja, „a polgári baloldal politikai iskoláját” jelentette számára.

Elfogltság nélkül és sok helyen valóban dokumentáris hitellel emlékezik meg Kacsó egykori szerkesztőtársairól és a *Keleti Újság* köré tömörült más tollforgatókról. A legjobb szolgálatot azonban azzal teszi a sajtó- és az irodalomtörténetnek, hogy részletesen felidéri az *Újság* című kolozsvári napilap munkaközösségének (Paál Árpádnak, Szentimrei Jenőnek és másoknak) két évig tartó — tévelygésektől és megalkuvásoktól korántsem mentes, de éppen ezért rendkívül tanulságos — küzdelmeit a konzervatív körök képviselte „hivatalos” felfogással.

Kacsó önéletrésében viszonylag kevés szó esik a szerző szépirodalmi műveiről. A *Vakvágányon* című regény, valamint néhány elbeszélés (például az 1939-es *Büntetés*) tematikai, illetve élménybeli azonossága folytán mégis műhelyvallomásként olvashatjuk a visszaemlékezés több részletét.

Kacsó Sándor önéletrajzi visszaemlékezéseinek a kötetét a legmagasabb rendű írói felelősségtudat hatja át. Személyes élményeinek felidézésével, egy nemzedék harcainak, törekvéseinek és tévedéseinek igaz felmutatásával a szerző az utódok eszméltetésére törekszik. Végős soron ez a tiszta szándék biztosítja emlékiratának helyét valóságírodalmunk legkiemelkedőbb alkotásai között.

Mózes Huba

Ady és Csokonai

Nemcsak a felvilágosodáskori magyar irodalom jövő évi kétszázados évfordulójával magyarázható, hogy Csokonai élete, költészete, kortársaira s az utókorra tett hatása iránt az utóbbi években megélénkült az érdeklődés, részlettanulmányok sora és szintéziskísérletek láttak napvilágot. (Ez utóbbiak jelentőségéhez olykor kétség fér — gondoljunk a Dacia Kiadó kismonográfia-sorozatának legutóbbi kötetére.) Élet, életmű, utóélet kérdésének tisztázása többé-kevésbé elválaszthatatlan egymástól, irodalmunk fejlődésének megértése szempontjából mindegyikre szükségünk van, s a Csokonai-filológia eddigi eredményei is igazolhatják, legnagyobb költőink, íróink életművének jobb megértése elképzelhetetlen ezek nélkül. Mert nem véletlen például, hogy Móricz első nagy regényének metaforikus címe már Csokonai *Vitéz Mihály* című tanulmányában („mint földbe temetődő arany”) felbukkan, vagy hogy Ady Endre a magyar *Pimodánban*, Dózsa György *unokája* című

téka

kerül ily módon jellemeznie pársoros írásában, de végső soron Molter Károlyt is új oldaláról ismeri meg az olvasóközönség. (Kriterion, 1971.)

Pál Balázs

Kós Károly

A Major Máté szerkesztésében megjelenő nemzetközi Architektúra-sorozat legújabb számaként 37 művészi felvétel mutatja be ez a kötet az immár nyolcvannyolcadik életévébe lépett író-építész sajátosan népi-történelmi műalkotásait: grafikáját, terveit, épületeit. A könyv szerkesztője bevezető tanulmányában a Lechner-féle stílromantikán túljutott „magyar szecesszió” építészeti forradalmát ismerteti (a források közt szerepel Debreczeni Lászlónak a Korunk hasábjain megjelent elemzése is), kiemelve Kós Károly építészetében egyfelől a szerkezet és a funkció logikáját, másfelől a formák és a felületek gazdagítását a tektonikai elemek plasztikájával. A bemutatott szemléleti anyagban örömmel látjuk a sztánoi „Varjuvár” tervét és magát az épületet több oldaláról, együtt a berendezés szépségeivel. Le Corbusier, Breuer és Neutra építészetének bemutatása után méltán került sor a jeles romániai magyar alkotó életpályájának, műveinek és könyvészetének bemutatására. (Akadémiai Kiadó, 1971.)

Theodore Dreiser

Carrie drágám

Dreiser a XX. századi modern amerikai irodalom nagy alakja. Most nálunk megjelent regénye, amely első számottevő műve, 1900-ban íródott. Nem csoda, hogy a regény első kiadása körüli huzavona ti-

versére emlékeztetve, Csokonai unokájának vallja magát („Csokonai Vitéz Mihály unokájának érzem és tudom magam”).

Az életreszóló Csokonai-élmény kézzelfogható bizonyítékai ezek. Az irodalomtörténeti kutatásnak azonban nemcsak az élmények mélységét, hanem forrásait is fel kell tárnia, s ez gyakran csak aprólékos, több területre kiterjedő kutatás eredményeképpen valósulhat meg. Az Adyt ért Csokonai-hatás egyik részletkérdését tárgyaló írásom talán figyelemztet arra, mennyire fontos lenne az irodalomtörténeti kutatást — íróinkat ért hatások forrásait keresve — összekapcsolni iskolatörténeti kutatásokkal, egy-egy korszak tankönyveinek, tanterveinek alapos vizsgálatával.

Ady első figyelemre méltó, Csokonairól szóló írása a század eleji Csokonai-centenárium alkalmából született meg (*Csokonai Vitéz Mihály. Budapesti Napló*, 1905. május 21). Ekkor említi először Csokonait mint irodalmi ósét, a már előbb felfedezett Tolnai és Vajda mellett. Az 1905-ös Csokonai-ünnepségek ráirányították Ady figyelmét a XVIII. század legnagyobb magyar költőjére, azonban sem akkori cikkeinek megszületése, sem megfogalmazott s a későbbiekben részletesen kifejtett, Csokonaival kapcsolatos nézetei (*A magyar Pimodán. Nyugat*, 1908; *A költői nyelv és Csokonai. Nyugat*, 1910; *Van-e magyar nyelv? Nyugat*, 1910) nem magyarázhatók pusztán csak az ünnepségekkel. Cikkeinek megszületését tekinthetjük ugyan alkalminak, a 100 éve halott költő iránti rajongását — nem.

Ennek alapjait keresve vissza kell nyúlnunk diákkorába. Bóka László, Ady pályakezdésével foglalkozva, a Csokonai iránt megnyilvánuló, fenntartás nélküli rokonszenvet az érmindszenti iskola padjait vezeti vissza, aláhúzza műveltségük alapjainak azonosságát, a Károli-biblia és Szcenzi Molnár Albert zsoltárainak ismeretét. Csokonai költeményeinek az elemi iskola padjaiban tananyagként vagy otthoni olvasmányként való ismeretéről azonban semmilyen konkrét adatunk nincs. Nagyon valószínű — Bóka állításával ellentétben —, hogy Ady nagykárolyi és zilahi tanul éveiben találkozott először Csokonai költeményeivel és élettörténetével. Költeményei olyannyira hatottak rá, hogy ekkori verseit — többek közt az érmindszenti előjárásáról írt gúnyversét — Csokonai verseire emlékeztető vas-kosság jellemezte.

Az iskolai tankönyvek, a nagykárolyi és zilahi gimnáziumok Értesítői bizonyítják, hogy Ady Csokonai-ismeretének alapjait itt kell keresnünk, s a későbbi Csokonai-rajongás gyökerei ide vezethetők vissza. Az itt megismert Csokonai-versek egy-egy sorát szívesen idézi majd cikkeiben.

Nagykárolyban a Tomor Ferenc és Várad Antal szerkesztette olvasókönyvből tanult. Az általuk szerkesztett tankönyv I. osztályban a *Zsugori uram*, majd IV. osztályban a *búkergető* című verset közli Csokonai műveiből. Az utóbbi könyv nélküli ismeretét megkövetelhetők, vagy — tartalmának köz-

kedveltsége miatt — Ady önként tanulhatta meg. A vers egyik részét ugyanis szó szerint idézi az 1898-ban Ermindszenten tett látogatásáról szóló írásában (*Falun. Szilágy*, 1898. március 13), s *A magyar Pimodán* néhány sorában szintén felfedezhető ennek a Csokonai-versnek a hatása. A két említett költeményen kívül a III. osztályban, a hangsúlyos verseletről tanulva, Csokonai versművészete is szóba került (Ihász Gábor—Barbarics Robert: *Magyar nyelvtan*. Budapest, 1886), tanára, Kovács Endre pedig minden bizonnyal felhasználta az 1891-ben a tanári könyvtár számára megvásárolt *Csokonai életrajza* című Szana Tamás-művet a IV. osztályos tankönyvben szereplő Csokonai-vers tanításakor.

Nagykárolyi Csokonai-élményeinél sokkal mélyebbnek tekinthetjük azonban a zilahlit. A református kollégium diákjai közt elevenen éltek a Csokonai-mondák, melyek Csokonait mint embert szeretethették meg Adyval. Az itteni VII. osztályos tananyag, mint ahogy ezt a kollégium 1894—95-ös Értesítőjéből megtudjuk, „A verstan részletes tárgyalása. A költői műfajok elmélete olvasmányok alapján. A Zrínyász, Zalán futása és Csokonai Dorottyájának olvasása és tüzetes tárgyalása. A kiválóbb műfajok történeti fejlődése” volt. Írásbeli házi feladatot kaptak többek közt Csokonai *Dorottyájából*, VIII. osztályos korában Beöthy Zsolt iradalomtörténetét tanulták, s hogy foglalkoztak akkor is Csokonaival és a felvilágosodással, bizonyítja „Kazinczy és a nyelvújítás” című írásbeli dolgozatuk. Az itteni ifjúsági könyvtárból vehette ki és olvashatta Csokonai válogatott verseit, az iskolai Értesítő szerint ugyanis 1894-ben e kötetet a könyvtár számára megvásárolták.

Ady iskolai tananyagként Csokonairól semmivel sem tanulhatott többet, mint a kor bármelyik iskolájának diákja, mégis az a pár mű, amellyel az órákon megismerkedett, valamint Jókai *És mégis mozog a föld-jének* (a Csittvári krónikáról szóló rész) és Csokonai műveinek olvasása felkellették figyelmét a költő iránt, s amint Kóhalmi Bélának beszámolt róla, művei nagyon fiatalon megmámorosították (*Könyvek könyve*. Szerkesztette Kóhalmi Béla. Budapest, 1918). Önvallomásain kívül kortársai, barátai (Bíró Lajos, Dénes Zsófia, Földessy Gyula, Schöpfflin Aladár, Oláh Gábor) visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy egész életében, a biblián kívül, Csokonai műveit forgatta a legtöbbet.

Csokonai emberi sorsára, költői tehetségének nagyságára igazán Debrecenben döbrent rá, a Csokonai-hagyományt a maga egészében ott ismerte meg, „ahol Csokonai élt és írt. szegény diákként a szegény és örök diák Csokonait, italozó diákként az italozó Csokonait” (Bóka László: *Ady Endre pályakezdése*. Budapest, 1955). Nyelvi öntudata is ebben a városban alakult ki, s ennek fejlődésében nem kis szerepe volt Csokonainak. Érdekes lenne összevetni az említett, de tudomásom szerint elveszett *Kazinczy és a nyelvújítás* című írásbeli dolgozatát későbbi írásaival, amelyekben a nyelvújításról szólva Kazinczykat elmarasztalja Csokonaival szemben. Az iskolai tankönyvek Kazinczyját ismerve jogosan feltételezhetjük, hogy Ady ma ismert véleményének meg-

zenkét évig tartott, hiszen e művében már tisztán kitapintható a szerző legfontosabb erénye: az amerikai társadalom kíméletlen bírálata. Carrie, akinek alakját nővéréről mintázta Dreiser, „a megvetett, de rövidebb ösvényt választja” a boldoguláshoz — a kitarított. Jogunk van-e elítélni tettet, amikor olyan társadalom veszi körül, amelyben az erényt meghurcolják, a hamisak pedig érdemtelenül juthatnak a Szép birtokába? Dreiser fölmenti hőseit — az embert — „bűnei” alól. Bukásdért a züllesztő körülményeket teszi felelőssé. Felelős a társadalom azért is, hogy tagjait tragikus választás elé állítja: megmutatja nekik a Szépséget, elérésükhöz azonban nem tudja felmutatni a tisztességes eszközet. (Kritérium, 1971.)

Erdei Ferenc

Város és vidéke

Erdei Ferenc a harmincas években ifjú szemmel és fejjel „mindent egybeszűrő képet” igyekezett festeni a Duna—Tisza közéről. Szándéka az volt, hogy bemutassa az akkori társadalmi-gazdasági állapotok tarthatatlanságát, a társadalmi forradalom szükségességét. Az azóta eltelt csaknem egy emberöltő alatt a táj, az ember és a társadalmi viszonyok teljesen megváltoztak. Erdei Ferenc szépirói eszüközökkel szülőföldjét választotta kutatási anyagul. Az eredmény sokféle tudományos módszerrel, gazdag élettapasztalattal és reálpolitikai látással megírt könyv. Öt város — Szeged, Hódmezővásárhely, Makó, Szentes, Csongrád — társadalmi keresztszétét mutatja be. A teljes korszakváltást. A társadalmi alap átalakulása mellett a legszembetűnőbb változás a tudatvilágban, az életmódban és az élet-

téka

szemléletben ment végbe. Tanulságos, gondolkodásra ösztönző megállapításai a városiasodásról a hazai kutatóknak is használható ötleteket sugallnak. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.)

Germanus Gyula

Kelet fényei felé

Hadszi Abdul-Karim Germanus, a Kairói Tudományos Akadémia tudosa, tudvalevőleg budapesti. 1957-ben a magyar fővárosból kerekedett fel nejevel, s látogatta meg Egyiptomot, Szíriát, Indiát, Marokkót, Irakot, majd Mekkába is elzarándokolt, s mind e helyeken az iszlám művelődéstörténetéről, különösen az arab nyelv és irodalom sajátos kérdéseiről tartott előadásokat. E sok országra, több kontinensre kiterjedő körút meghatóan kedves, érdekesen hű, izgalmasan tanulságos rajza ez a kötet. Érdekes szószarmaztatások, arab és hindu szokások, egy mítoszromboló rész az állítólagos szudáni „magyarokról”, az arab és berber viszony történeti jellemzése, vallásfilozófia és modern arab tudományosság mozzanatai követik egymást, a múlt és jövő csatáit éli át az olvasó. (Táncsics, 1970.)

Benedetto Croce

Breviar de estetică. Estetica în nuce

Az anytiak részéről inkább tagadott, mint érdemlegesen vizsgált, kitűnő olasz esztéta és filozófus Esztetikája után most két értékes esszéorozatot is kézbe veheti az olvasó. A kötethez fűzött előszó külön említést érdemel. N. Tertulian, az ismert román Lukács-hívó félszáz oldalnyi tanulmányában a hegelianizmussal és marxizmussal egyaránt meg nem békélő Croce esztétikai

formálásában Debrecennek, Csokonainak volt nagy szerepe. Debreceni nyilatkozataiban Csokonairól mint a „magyar nyelv önfeláldozó úttörőjéről” (*Debreczen örömmünnepe. Debreczeni Reggeli Ujság*, 1898. november 28), Oláh Gábor emlékezése szerint pedig mint „a legművészibben festő magyar költőről” (Ady-Múzeum I. é.n.) beszél. Irodalmi cikkeiben többször hangoztatja, hogy Csokonai a magyar nyelv tudatos művelője, aki a nyelv megújítását, a szókincs bővítését elsősorban a népnyelv szavainak felhasználásával akarta elérni. Szerinte „a nyelvgazdagítás helyes reguláit Vitéz Mihály szabta meg legjobban” (*A költői nyelv és Csokonai*). Kazinczy kultúrát terjesztő, izlésnemesítő munkáját tisztelte és becsülte, de a nyelvújítás pörében félreérthetetlenül a mellett a Csokonai mellett állt ki, aki kortársai figyelmét elsőként hívta fel a népnyelv gazdagságára. A nyelvújítás iránti érdeklődés minden erőltetett belemagyarázás nélkül visszavezethető a zilahi gimnáziumban tanultakra, mint ahogy *A magyar Pimodán* és a *Falun* borozó Csokonai-képében kísért az anekdoták Csokonaija, vagy az 1905-ös cikkekből a Beöthy-től tanultak, még akkor is, ha Csokonai magyarságát, borszeretétét magyarázva, forrásaitól eltérő megállapításokra jut.

Ady 1905-ös, majd későbbi, Csokonaival kapcsolatos megnyilatkozásainál figyelembe kell vennünk iskolai élményeit, amelyek csakis debreceni és párizsi éveit alatt tudatosulhattak s mélyülhettek el. Ady vallomásaiban olyan tárgyi tudásról tesz tanúbizonyságot, amelyet egyáltalán nem szerezhettek meg iskolai tanulmányai során, s ez csakis azzal magyarázható, hogy lépést tartott az irodalomtörténet fejlődésével, érdekelte Csokonai élete és költői öröksége.

Muzsnay Árpád

Horváth Imréről — kérdezetlenül

„TIK-TAK, TIK-TAK
az óra jár.
TIK az élet.
TAK a halál“*

A tikitakit intelligencia-vizsgálatra is használták. Ma: divatjátékszer. A madzag két végén egy-egy gömb lóg le. Ha a madzagot mutató-és középső ujjunk közé fogva le-fel mozgatjuk, a gömbök hol fent csattannak össze, hol alul. Tiki-taki, tik-tak. Nehéz játékszer. Amíg ezt megtanulja valaki, kékre pottyolja az ujját. De, ha jól megtanulta, úgy szól, mint a gépfegyver. Természetesen továbbra is játék-hangú lesz. „Tinci-tánci, / minden törpe / ugrabugrál / hőbörögve“. Ebben a játékban csak két változat van:

* Horváth Imre: Janus-arcú órák. Kriterion, 1971.

vagy fent, vagy lent. Ha fent csattan össze, akkor „a mélypontról hallgassatok, / zengjétek a magaslatot!”

téka

Ha lent csattan össze:
*TIK-TAK együtt
teljes egész,
de kerekebb
a felerész.*

A madzagot nagyon gyorsan kell rángatni, ezért a játék csak néhány másodpercig tarthat. Azután újból kell kezdeni. Ha a gondolatgömb alul csattant, még nem biztos, hogy fent is csattan; de ha fent összeütődött, valószínű, hogy alul is hangot ad. Látványosan a fenti csattanás a lényeg, de a játék lent kezdődik: csak azért, hogy fent is szóljon. Ha lassabban csattog, tovább is tarthat a játék:

*kajánoknak kajánság jön
kapóra,
azóta
valakinek világa vált
valóra,
azóta
révbe ért a céltalanság
hajója,
azóta
mikor megáll magányt mutat
az óra,
azóta,
mióta,
rossz tréfából föld alá bújt
apóka.*

E játékos gondolatébresztő forma csak akkor válhat hitelessé, ha a madzagot nem a költő fogja; csak a csattanást rögzíti:

*A hajómmal
révbe értem,
nincs a révben
egy révész sem,
nincsen kötél,
nincs cölöp sem,
nincsen part,
hol kikötöttem.*

Mivel hajóval indult, s nem ladikkal, nincsen Kháron, sem Styx, a halálból utazik a „parttalan” élet felé. E nyílt térben nincsenek már évszakok, mint az *Őszi remény* című verskötetében, de annál általánosabb a végtelen: „VAN OTT KIÜT, HOL NINCSEN MENEDÉK”. E hajó kincseivel — az élet megfejtett rejtvényeivel — nem a pusztulásba, hanem az életbe rohan az Erinniszek üldözése elől: a művészetbe.

„Az élet rövid, hosszú a művészet!”
Hippokratész tételében hiszek.

E tétel szerint, ha a görög mitológia Erinniszai az életéért üldözik, halálával úgyis tovább él, de ha mű-

rendszerének kritikai elemzését adja, s felhívja a figyelmet a rendszer ma is érvényes, a marxista esztétikában hasznosítható elemeire. (Editura științifică, 1971.)

Írók a moziban

Lev Tolsztoj 1908-ban látványos mondatot írt le: „Meglátjátok, hogy az a kis zörgő masina a forgó fogantyújával forradalmat okoz majd az életünkben — az írók életében.” Az írói vallomások, esztétikai elemzések, portrék, kritikák szerzői: Majakovszkij, Chaplin, Tristan Tzara, Jean Cocteau, Kassák Lajos, Radnóti Miklós, Michel Butor, Karinthy Frigyes, Bertolt Brecht szólnak első filmélményeikről, a játékfilm esztétikájáról, a film hatásáról az irodalomra és viszont, rendezőkről, színészekről, producerekről... Kenedi János, az antológia összeállítója és szerkesztője discséretes munkát végzett. (Magvető, 1971.)

Gh. Anghel, M. Răvăruf,
Gh. Turcu

Geobotanika

A szerzők — a bukaresti N. Bălcescu Mezőgazdasági Főiskola és a Iași-i tudományegyetem botanika-tanárai — kézikönyvükben a geobotanikának mint a növénytakaró komplex kutatását szolgáló tudományak az eredményeit, irányzatait és módszereit tekintik át. Azt a tudományos alapot mérik fel, melyen a növényzet gazdaságos kihasználása, a növénytakaró ésszerű befolyásolása nyugszik; azokat a gyakorlati szempontokat mutatják be, amelyek a geobotanika iránt világszerte jelentkező megkülönböztetett figyelmet magyarázzák. A tudományág hármasság tagozódását,

téka

az ökológiai, növényföldrajzi és növénytársulástani (cönológiai) ismeretek fonálát követve dolgozzák fel a kérdéseket, általánosan alkalmazva az álláspontok szembesítésének módszerét. A fejezetek szervesen illesztik be a hazai eredményeket a nemzetközi kutatásba. A növényföldrajzi fejezet kitér a részterületek hármashatárán elhelyezkedő természetvédelemre, a természeti emlékeket érintő megvalósításokra és feladatokra is. A kötet összefüggések feltárásával a gyakorlati feladatok elméleti alapjaira tekint, és mint ilyen, hasznos segédkönyv minden biológus, talajtanos, földrajzos és erdész szakember számára. (Ceres, 1971.)

Oláh István

Alom a csodalúdról

A megújult formátumú Forrás-sorozat első kötetének huszonhét éves szerzője inkább csak ígér még ebben a versgyűjteményében; az élmények — falu, ifjúság, szerelem, kisváros — ritkán jelentkeznek még írává éretten. Amire törekszik: verssé ötvözni a költői képeket s a látszólag prózai sorokat, nem mindig sikerül még, s jó verseiben (Téma szombat éjjel; Szomorú tizparancsolat; Visszaszámolás) sem szabadult meg a példaképek hatásától. De kutatja az áttétel-lehetőségeket, „az évszakok érintkezéseit”, az etikai parancs, az igény a többet akarásra is megvan benne. (Kriterion, 1971.)

Fejes Endre

Kéktiszta szerelem

A válogatás Fejes Endre színműtrői tevékenységét tárja az olvasó elé. A négy szindarab közül a regényformá-

vészetéért, akkor örökre meghalt. Ezért emlékezete szigorú korrekcióra kényszeríti, tudva azt, hogy „Emlékezni szerenese, de nem érdem”:

Korrigálom, amit eddig írtam.

A kezemben kegyetlen rádír van.

*Tűz-tornyában egy vak isten ül fenn —
azt olvassa, amit kitörültem.*

Horváth Imre mindig azt írta, amit az „idő parancsolt”. Hogy ez az imperatívusz, ha az idő pillanattá szűkül, akkor nem méntség és nem is érdem, hanem vagy természetes, mint fának a lomb, vagy negatív értelmű; ezt több gondolati paradoxonon bizonyítja. Ilyen a *Fejszék élén* című vers zárósora:

*„Bölcs Öreg Fa”
Fejszékre írt nevem —
s fejszék élén
nem csillog kegyelem.*

Idősebb írónemzedékünk tehetséges alkotóira jellemző egy rendkívül erkölcsös, emberséges magatartás: csak önmagukkal szemben kegyetlenek; szembe mernek nézni tetteikkel, művükkel. A kérdés nem az, hogy vajon a fiatalok képesek lesznek — erre, hanem vajon szükséges lesz-e majd nekik is? Pedig a kiigazítás sohasem megfutamodás, de mindig helytállás, az őszi levél ettől válik pirossá, még egyszer figyelmeztet: a tehetség „élő pasztell”.

Ősz öleiben öreges, özvegy utca.

*A szél égett lombot fúj vaskapukba,
s egy páratlan penészfolt, omló házon.*

A világot színéből magyarázom.

Mivel a vers több, mint logika, e „magyarázat” hangulati hatásának lényeges, de szűkítő logikai kiegészítője az utána levő vers: „Kigondolok egy kék tereget, / hol halandók nem ölnék.” A tér jellemzője a szűk vagy a tágas, de semmi esetre sem a „kék”. Itt a kéznek hangulati hatásaként az utópikus tér bizonytalanná válik. Ehhez a térhez viszonyítva minden töredék hamis vigasz. Marad a biztos évszakmeghatározás: az ősz, amely

*Csupán azért felelős,
hogy egy lyukas üstben
ezer édességet főz —
egyre keserűbben.*

Tehát boszorkányosan forognak e kötetben a képek; lényegét „tisza beszéd”-nek nevezhetjük, s az is, csakhogy épp ez a megfoghatatlan — vagy csak a könnyed forma teszi; hajlamosak vagyunk azt hinni, csak játék. Játék-halál, játék-fáradtság, játék-félelem. Vesztesség: „Meghalt. / Mindegy: ellenség vagy barát. / Egy világgal szegényebb a világ.” Hajnali, intellektuális játék, ősszel. Kő, kavics, kígyó, lúd — mindent lehet „piktör-szemmel” is látni:

*„A királykígyó
ádázul sziszeg —
de mily szelídek
bőrén a színek...!”*

— és ugyanezen lehet dühöngeni is, hisz hozzátartozik e játékhoz a két ellentét:

*Mindig felbőszít az „ördögi“ tett —
s még inkább, ha „angyalként“ tűritek.*

Talán a legrövidebb soraiban leghosszabb a gondolat, s az állandó aforizma-szint — bármennyire hatásos — hatása pillanatnyi, csak megvillantja a gondolat mélységét, de összképe inkább a bizarr csillogás, mint a líra alapossága. Néha a „négy sorosok“ előtti stílusára ismerhetünk az ilyen sorokban: „Mért tántorog köztünk az is, ki józan? / Mért tétoz, ki bátran talpra állt?“ De ezt most, szinte privilégikusan, megtoldhatja egy utolsó sorral, ami már epigrammatikus hatású: „S mért bukom el, ha van kibé fogózzam?“ Szókimondó ötletesség, halált megvető félelem és pátoz („Táblát tart most élem e szívszázad. / Kőbe vésem pillanataimat.“) — ez a „Janus-arc“ figyelmeztet arra, hogy a születés és halál közt „nincs semmi, mit vállalnod kell — kérdészetlenül.“ Ez az erkölcsi magatartás hitelesíti a gondolatot, és néha elnyomja a játékban épp azt, ami játékos:

*Számra veszem számtalanszor nevem.
A nyelvemet véle megperzelem.
Szájam szélén szinte füstölve ég el —
élén a Halál kezdőbetűjével.*

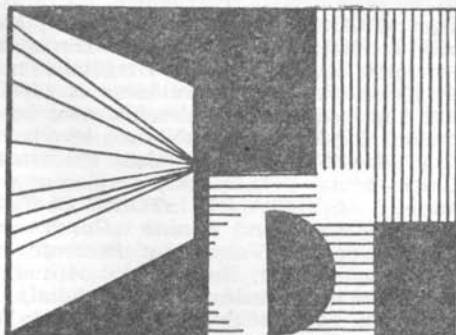
Saját baján az tud nevetni, aki már belefáradt. A fáradtság persze érthetetlen, s még érthetlenebb a nevetés. A játék, csak a játék érthető. Nem zsíros asztal után, de csillogó szemmel, játszani, öregesen, lassan:

*TIK-TAK, TIK-TAK
az óra jár
TIK az élet —*

természetesen tovább kell ezt játszani, mindaddig, amíg...

*Lassan szólok, nem könnyű már sietnem.
Elfáradt bennem büszkeség, harag,
a béke is botra görnyed szívemben,
csak a félelem mind fiatalabb.*

Ágoston Vilmos

téka

ban már jól ismert és nagy sikert aratott Rozsdatemető megőrizte a regény legfőbb erőnyeit: a kitűnően megrajzolt jellemeket és a nagyszerű korrajzot. A kötetben szereplő másik három színdarabot: a Mocorgót, a Vonó Ignácot és a Jó estét nyár, jó estét szerelem címűt is sikerrel játszoták. A válogatás tartalmazza még a Vigyori című rádiójátékot és három irodalmi forgatókönyvet: Eljegyzés, Élő Klára és Kéktisza szerelem címmel. (Magvető, 1971.)

Pierre Chaunu

A klasszikus Európa

A caeni egyetem professzora a XVII—XVIII. század történetének vizsgálatakor a hagyományos polgári történetírás módszerével ellentétben nem a folyton változó politikai-katonai tényekre helyezi a hangsúlyt — bár a teljes korrajzba ezeket is beleszövi —, hanem a népességalakulás, az anyagi és szellemi kultúra, a társadalmi struktúra változásait tárgyalja elsősorban, kitérve a köznapi élet számtalan vonatkozására, és újszerű beállításban mutatva meg sok, már ismert eseményt vagy adatot. Ha a fejlődés egészének megítélésében Chaunu nem is áll mindenben a történelmi materializmus álláspontján, a részletelemzésekben kétségtelen, a marxista szemléletől kapott indítást. A Benda Kálmán előszavával megjelent, három nagy részre (Állam és államok, A hosszú távú fejlődés és az anyagi műveltség, A szellem kalandja) osztott könyvet a fogalmak és személyek gazdag jegyzéke egészíti ki, és jól megválogatott képek, térképek illusztrálják. (Gondolat, 1971.)

Kritikatörténeti kutatások

Az irodalomtörténetírás kezdetét és fejlődését, az irodalmi ízlés és az irodalmi tudat koronkénti alakulását az irodalomtudomány és -kritika története hivatott vizsgálni. Az utóbbi évek irodalomtörténeti kutatásainak gazdagodásával párhuzamosan világszerte fellendülés tapasztalható ezen a téren is. A magyar irodalom története megírása után a budapesti Irodalomtudományi Intézet soronlevő feladatként a kritikátörténet elkészítését jelölte ki. A megírásra váró magyar kritikátörténet eddigi munkálatainak eredményeiről az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 1971. 1—2. száma tájékoztat. 1967 óta, Somogyi Sándor *Irodalmunkról, múltjáról szólva* című vitaindító tanulmánya és kritikátörténeti szintézis-tervezetének közrebocsátása után ez az első, s most már a konkrét eredményeket, a feldolgozás irányát és módszerét jelző munka.

A közölt tanulmányok a szintézis korszakolását követve egy-egy jelentősebb, már kidolgozott problémakört mutatnak be. Tarnai Andor (*A magyarországi irodalomtörténetírás megindulása*) és Németh G. Béla (*A magyar kritika története a pozitivizmus korában*) közleményei már a készülő szintézis nagyobb fejezeteinek tekinthetők, a többi tanulmány olyan részletkérdéseket tárgyal, melyek a hat korszakra osztott kritikátörténet megírásához elengedhetetlenül szükségesek, egyúttal pedig mutatják azt a széles skálát, amelyet e tervezett mű a problémák nemzeti és nemzetközi vetületeinek vizsgálatával átfog. A stíluskritika (Durza Sándor: *Az appositio mint középkori stílus kategória az ars dictandi tanításában*), az irodalomelmélet története (Klanciczay Tibor: *Nicasius Ellebodus és poétikája*), a színikritika története (Solt Andor: *Első színikritikusaink*), lapmonográfiák (Agárdi Péter: *Egy radikális lap a polgári baloldaltól*), írók kritikai utókora (Barta András: *Krúdy Gyula kritikai utókora*) — mint részlettanulmányok utalnak a kutatók előtt álló feladatokra.

A szintézis szerkesztői vállalkozásuk sikere érdekében a rokontudományok történetének megírását és a nemzetközi tudományos élettel való együttműködést sürgetik. A folyóirat Szemle-rovata épp ezért számba veszi azokat a tanulmányköteteket, melyek a kritikátörténet kérdésével kapcsolatban francia, angol, orosz, magyar nyelven az utóbbi időben megjelentek. (Kedvezően értékelik többek közt a Dávid Gyula és Csehi Gyula gondozásában 1968—1969-ben az Ifjúsági Könyvkiadónál megjelent *Irodalomkritikai antológia* három kötetét.)

Az utóbbi években hazai román és magyar nyelvű tudományos folyóiratainkban is egyre gyakrabban látnak napvilágot kritikátörténeti tanulmányok. A készülő román irodalomtörténet előmunkálataiként értékelhetjük az irodalmi körök, lapok, folyóiratok tevékenységének, az eszmeáramlatok hazai hatásának vizsgálatát, melyek befolyásolhatták az irodalom alakulását. Kritikátörténeti, művelődés- és ideológiatörténeti kutatásaink eredményei, ezekkel kapcsolatos adatközléseink nem lebecsülendők. Először is a MANUSCRIPTUM című folyóiratban közölt írói levelezéseket, visszaemlékezéseket kell megemlítenünk (Tudor Teodorescu-Braniște: *Povestea unei reviste — „Cuvântul liber“*; Benedetto Croce—Mihai Dragomirescu levelezése a MANUSCRIPTUM 1971. 2. számában), valamint a REVISTA DE ISTORIE ȘI TEORIE LITERARĂ (1971. 2.) néhány tanulmányát (Stancu Ilin: *Revista „Cultura proletară“*; Rodica Stein: *Revista „Cuget liber“*; Cătălina Velculescu: *Prezențe comuniste la „Viața românească“ înainte de 23 August 1944*; Emil Manu: *Atitudinile rezistenței în literatura română din timpul celui de-al doilea război mondial*).

A romániai magyar irodalomtörténetírás is egyre több hasonló eredményt tud felmutatni. Az újabb közlemények sorából említhetjük a kolozsvári NYELV- ÉS

IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEKből (1970. 2.) a Balogh Edgárét (*A néprfronti Korunk*), a Kicsi Antalét (*Tompa László és a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság*) vagy az Engel Károlyét (*Mozzanat a két világháború közötti írói szervezkedések történetéből* — 1971. 1.). A két világháború közti idők irodalmi életének elemzésével előkészítik a romániai magyar irodalomtörténet e korszakának helyes szempontú, részletekre is rávilágító megírását.

M. A.

MEGÚJHODIK A FILOZÓFIATÖRTÉNET?

(*Revista de filozofie*, 1971. 9.)

A korunkra jellemző tudománytörténeti és művelődéstörténeti szakosítás nyilvánul meg a jelenkori filozófiatörténeti irányzatokban is. E szakosítás előnyéből származik a filozófia és a kultúra különböző területei közti különbség, valamint a filozófia sajátosságának kidomborítása. A szakosítási módszer mind ezideig csak részeredményre vezetett, mert egy korszak filozófiatörténeti szempontból jelentős műveinek bemutatásával és elemzésével még nem rajzoltuk meg a kor egységes szellemi arculatának képét.

Ezekkel a gondolatokkal foglalkozik Simion Ghiță, román filozófus a *Filozófiatörténet és kultúratörténet* című, tömören megírt és érdekes gondolatokat felvető tanulmányában. A szerző megállapítása szerint a filozófia, története során, nemcsak a saját és állandó eszmealapjára épült, hanem az irodalommal, művészetrel és a tudománnyal való mindenkor szerves kapcsolatában folytonosan új gondolatokkal és értelmezésekkel bővült és frissült fel. Ezt az áramlatot egészítették ki a filozófiatörténet felé mutató, de a tudomány, az irodalomtörténet és a művelődéstörténet talajáról kiinduló jelenségek. A filozófiatörténet módszertani megújítására irányuló kísérletekben figyelemre méltónak tűnik az a napjainkban kibontakozó irányzat, amely egy adott korszak egész szellemi műveltségét magába foglaló eszmei tartalom kifejezési lehetőségét keresi. Ezen az irányzaton belül két törekvéssel találkozunk: a) *Az eszmék és a gondolkodás eszme-története* (Arthur Lovejoy amerikai és George Gusdorf francia filozófus képviselében). Célkitűzésük: az *eszmék története* elnevezésű új tudomány alapjainak kidolgozása. Nézeteiket a *Journal of the History of Ideas* című folyóiratban teszi közzé. Úgy vélik, hogy ennek az új

tudománynak helyét az irodalomtörténet és a filozófiatörténet között kell meghatározniuk. b) A második irányzatot Lucien Febvre és tanítványa, Fernand Braudel képviselik. Ez a két gondolkodó a kor értelmi eszközeinek — szavakban, fogalmakban és érzelmekben kifejeződő — alapszerkezetét kutatja. Ezt a forrást jelöli meg Lévi-Strauss is strukturális antropológiájának megalkotásában. Ugyancsak ehhez az irányzathoz kapcsolódik Lucien Goldmann marxista szemléletben fogant kísérlete, amely a *strukturizmust* és a *történetiséget* egy átfogó *genetikai strukturizmusban* öszegezi. A Lucien Goldmann elképzelt szintézis magában foglalja egy adott korszak egész műveltségét és annak szerves történelmi fejlődését. És mire épülne ez a kor-szintézis? Goldmann szerint „minden kultúra egységének az alapját képező problémák közösségére és az azt tükröző világszemléletre“. Lucien Goldmann az ember létkérdéseire adott és a kultúra kialakulása és fejlődése szempontjából fontos válaszokat a következőkre osztja: a) elvont, fogalmi válaszok — *filozófia*; b) közvetlen, érzékelhető válaszok — *művészet*; c) gyakorlati válaszok — *cselekvés*.

Tanulmánya befejező részében Simion Ghiță a fenti kérdésekkel kapcsolatos személyes nézetét fejti ki. Ennek lényegét így fogalmazhatjuk meg: a filozófia történetének *feloldása* a gondolkodás és művelődés történetében éppolyan egyoldalú és eredménytelen kísérlet, mint a kultúra együtteséből, különböző korok gondolkodásától elszakadt filozófiai *szi-get-élet*. Erre vonatkozólag a szerző idézi George Gusdorf francia filozófus frapáns megfogalmazását: „A filozófiának, eszme-hegyek csúcsain végzett absztrakt szellemi torna helyett, a kultúrák megújulásának medrébe épített emberi gon-

dolkodás természetes történetévé kell válnia." Ennek érdekében elsősorban a gondolkodást és a kultúrát kifejező jelenségek történetét, valamint a filozófia története közti viszonyt kell pontosan meghatározni. Simion Ghiță véleménye szerint ebben az irányban téves múltbeli nézeteket is tisztáznunk kell; elsősorban azt a téves módszertani szemléletet, amely a filozófiatörténeti nézeteket szigorúan azok társadalmi jelentősége szempontjából értékelte, és elemzésüket erre szűkítette le. A társadalmi és politikai szempontok túlértékelése és kizá-

rólágossága vezetett a filozófiában az axiológia és a tudományban a (ma már a fejlődés élvonalában álló) genetika és kibernetika elhanyagolására. A filozófiatörténet művelőinek el kell kerülniük a módszertani elmélet látókörének leszűkítését és dogmatikus megmerevedését. A dialektikus, marxista szemléletet pedig differenciáltan és árnyaltan kell alkalmazniuk a filozófiai gondolat elemzésében, s ugyanakkor meg kell őrizniük fogékonyságukat az egyetemes művelődés új jelenségei iránt.

OCTAVIAN GOGA — EMBER ÉS MŰ

(Contemporanul, 1971. 44.)

A Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája — a legutóbbi párt-dokumentumok ösztönzésének szellemében — egyre gyakrabban szervez élénk vitaüléseket, amelyek során alkotók és művek, ideológiai jelenségek, különböző áramlatok vagy eszmei irányzatok tudományos, marxista, kritikai elemzését végzik el — napjaink vagy kulturális örökségünk területéről. Az Akadémia VIII. tagozata ülészakát — a költő születésének 90. évfordulójára emlékezve — Octavian Goga személyisége és műve elemzésének szentelte. Az ülészakon az Akadémia számos tagjának, egyetemi tanároknak, szakkutatóknak a jelenlétében öt hosszabb közleményt terjesztettek elő, s több hozzászólás is elhangzott. Zoe Dumitrescu-Busulenga professzor, az Akadémia alelnöke bevezető szavaiban felhívta a figyelmet az irodalmunk nagy íróiról alkotott helyes értékítéletek fontosságára, s olyan komplex tudományos elemzési módszert ajánlott, amelynek a segítségével a lehető leghűbb, legigazabb képet nyerhetjük a *Zsellérek* költőjének életművéről.

Valeriu Râpeanu, az Akadémia levelező tagja közleményében Goga alapvető költői témáit vizsgálta. Legelőkeltebben visszhangzik társadalmi lírája, az elnyomott falu költészete, amelyben az énekes együttérez a zsellérekkel, a százados szenvedéseket átélte kollektivitással. Így ötvözdik a „gogai vízióban“ a jelen a múlttal, realitás a mítosszal, így hangzik nála Erdély és a testvéri földek szava csengőbben, mint az adott történelmi pillanat bármely más költőjénél. Valeriu Râpeanu a politikus és a mű-

vész közötti ellentmondásokról szólva megállapította, hogy a „Goga-mítosz“ a költőé, mert a költő Goga volt az, aki beírta művét a román nép mitológiájába.

Aron Petric professzor a gondolkodó és politikus Goga fejlődését a kor társadalmi-politikai viszonyainak bonyolult összefüggéseibe ágyazta. A fiatal költő az Erdélyi Román Nemzeti Párt haladó szárnyának híveként harcolt a román nép társadalmi-nemzeti felszabadításáért, a román nemzeti állam egységének a kiteljesítéséért. A 20-as években azonban a politikus Goga fokozatos jobbratolódásának vagyunk a tanúi. Ezt a folyamatot „44 napos“ kormányzása töltötte be, keserű mérleggel mind maga, mind hazája számára. A *Zsellérek* költőjének szavát, a gyulafehérvári egyesülést kimondó, haladó nemzeti államférfi szavát elnyomja a meddő politikai agitáció hangja, egy olyan légkörben, mely egyre inkább fenyegeti az emberi szabadságot, méltóságot. A fasizmus vesztélyéről van szó, a fasizmus előretöréséről, amelyért — mondjuk ki nyíltan — Goga is felelős. Az utókor ítélete azonban — állapította meg Aron Petric professzor —, ennyi ellentmondás ellenére, a teljes igazságért szét kell hogy válassza az árnyat a fénytől, a felemelőtől, a rozszatattól a jótól, ami megnevesíti irodalmi örökségünket, szabadságharcos hagyományainkat.

Szemlél Ferenc *Goga és Az ember tragédiája* című közleményében Goga műfordítói erényei mellett a Madách-mű interpretálásának politikai jelentőségét emelte ki. A fordítás megjelenése jelentős esemény volt, a népek közötti meg-

értés, közeledés élénk tanújele — állapítja meg Szemlér. Mint minden nagy fordító, Goga is a román Tragédiával magas művészi fokon szinte új, eredeti művet alkotott, egy maradandó értékű román drámai költeményt.

Gh. Bulgár professor Octavian Goga nyelvéről és stílusáról terjesztett elő közleményt. Bulgár professor Goga költői nyelvének népi jellegét, egyszerű és természetes közlésmódját emeli ki. Szókincsének forrásairól szólva — különben Goga maga is így vall — a népnyelvet, szülőföldjének román köznyelvét, a régi egyházi könyvek és az irodalom nyelvét említi.

Mircea Zaciu egyetemi tanár, az Akadémia levelező tagja Goga költészetének, költői „üzenetének” fogadtatásáról, visszhangjáról érkezett. Zaciu professor az irodalomszociológia kutatói módszereit alkalmazva, behatóan elemezte, milyen hatást váltott ki e nagy költő műve az ország minden vidékén, de különösen Erdélyben — olvasókban, íróársakban, kritikusokban egyaránt. E hatásnak voltak magas csúcsai és mély hullámvölgyei, Goga költői-politikai tevékenységének függvényeként. Verseinek művészi értéke, gondolatainak ereje legyőzik a politikust, s különleges értékű életműve újból elindul irodalmunk marandó kincseinek körforgásában.

NÉMETH LÁSZLÓ LEVELEI

(Híd, 1971. 6.)

34 Németh László-levél — önmagában is irodalomtörténeti érdekesség; s ha figyelembe vesszük, hogy ezeket a leveleket szerzőjük, 1932 és 1939 között, ugyanahhoz a személyhez, Szirmai Károlyhoz, a *Kalangya* szerkesztőjéhez írta, Bori Imre dokumentum-közlésének az értéke még jelentősebbnek tűnik. Németh László ugyanis ebben az időszakban a vajdasági *Kalangya* állandó munkatársa volt, s több tanulmányt, önéletrajzi jellegű művet (*Ember és szerep*), drámát (*VII. Gergely, Papucsös*) adott itt közre. A levelekből nemcsak Németh László és Szirmai, illetve a *Kalangya* kapcsolatának alakulása követhető nyomon, hanem Németh László pályájának egyik mozgalmas időszak is, a *Tanú*-évek. (Ezen a címen egyébként a *Tanú* egykori szerkesztője tanulmányt is írt, s ezt ugyancsak Szirmai folyóiratában közölte.)

Az előadások elhangzása után élénk vita alakult ki. A hozzászólók közül (Dumitru Micu, Emil Manu, Marin Bucur és mások) Ov. S. Crohmálniceau Goga időszerezésével kapcsolatos problémákat emelt ki. Crohmálniceanu megállapította, hogy Goga művének igazi jelentőségét, értelmét csupán az alapos, elmélyült marxista elemzés hozhatja felszínre. Csak az ilyen tudományos elemzés oszlathatja el azokat a hiedelmeket, amelyek a „gogai mítosz”, „gogai messianizmus” körül kialakultak. Mindezek nagyon is konkrét valóságtartalmakat takarnak, konkrét vágyakat, törekvéseket fejeznek ki Goga sajátos költői nyelvén.

A vita tanulságait Zoe Dumitrescu-Buşulenga professor összegezte zárszavában. A közleményeket, hozzászólásokat értékelve-kiegészítve megállapította, hogy Octavian Goga életműve — korlátai és árnyoldalai ellenére — a román kulturális örökség értékes alkotórésze: Goga a közösségi fájdalmak harcos, nagy költője. A Goga művéről folytatott tudományos vita jelentőségét pedig abban jelölte meg, hogy költészetének nemcsak értékeit, hanem korlátait is kritikailag tárták fel. Egy ennyire elmentmondásos életmű árnyalt, elmélyült elemzését csak marxi-lenini világnézetünk tette lehetővé — mondotta Zoe Dumitrescu-Buşulenga.

Amint azt Bori Imre bevezető tanulmánya kiemeli, e levelezésnek különös érdekességet ad Németh László véleményének alakulása a jugoszláviai magyar irodalomról. „1933 nyarára összeállt a jugoszláviai magyar irodalomról a kép Németh Lászlónál — összegezi a levelek tanúságát Bori —: az önzetlenség, amelyet Senteleky gesztusa sugallt, a Proust jelezte igény, amely tagadása volt mindenfajta »vidékiségnek«, a kritikai autonómítás, amelyet éppen a *Tanú*-cikk bizonyított, s a legfontosabb: az autonómítás tényének és szükségének a felismerése, melyből az értékteremtés elve nőhet ki — immár az általánosításnak egy magasabb és egyetemesebb szintjén is. A *Kalangya* Senteleky-száma kiváltotta reflexiók már ezeket revelálták, amikor Németh László (Szirmai Károly könyve ürügyén) megfogalmazta állás-

pontját a jugoszláviai magyar irodalomról." A magasra helyezett esztétikai mérce (amelyet Szirmai könyveivel szemben is felállít) s ugyanakkor a funkció hangsúlyozása mellett rendkívül jellemző, hogy Németh László „a Kalan-

gyától szerb és horvát szótárakat, irodalomtörténeteket, szövegkiadásokat kér, cserébe könyvbírálatokat ígér délszláv írók műveiről", a *Tanú* koncepciójának megfelelően.

GAZDASÁGI-TÁRSADALMI VEZETÉS

(*Viața economică*, 1971. 424.)

Tágabb értelemben a gazdasági-társadalmi folyamatok irányítása a szocializmusban feltételezi, hogy a társadalmi cselekvés céljait az objektív törvények ismeretében tűzzék ki, s hogy a stratégia és taktika kidolgozása biztosítsa a kijelölt célpontok elérését — írja tanulmányában Gheorghe Crețoiu. Következésképpen a szocialista építés vezetése a társadalmi tevékenység tudatos megszervezését és irányítását jelenti az objektív követelmények függvényében és figyelembe véve az ország konkrét feltételeit. Feltételez továbbá egy döntési központot, amely egybehangolja a munkában a szocialista kooperációs folyamatokat és meghatározza a gazdasági fejlődés koordinátáit. A szerző leszögezi, hogy a társadalom vezetése mindenekelőtt emberek: közösségek és egyének irányítását jelenti. E felfogásban a szocialista építés folyamatának vezetése magában foglalja: a kommunista párt vezető szerepét; a szocialista állam tevékenységét a gazdasági, társadalmi-kulturális életben; a termelés megszervezését, a gazdasági egységek, valamint a társadalmi-kulturális intézmények vezetését.

A szerző rámutat, hogy a nemzetgazdaság tervszerűsítése szerves része a vezetés e művének, amely az egész nemzetgazdaság fejlődésében tudatosan törekszik a különböző gazdasági ágak, alágak és egységek közötti arányok megvalósítására és megőrzésére, az összes megyék harmonikus fejlesztésére, a műszaki haladás eredményeinek széles körű alkalmazására, az ország emberi és anyagi erőforrásainak hatékony értékesítésére és a nép életszínvonalának emelésére. E folyamatban összetett kapcsolatok jönnek létre a központi gazdasági szervek és a nemzetgazdaság más láncszemei között. A szakirodalom e kapcsolatokat eddig inkább politikai és jogi szempontból vizsgálta, s kevés figyelmet fordított gazdasági vonatkozásaikra. Minthogy a központi szervek állami szervek, a vezetés

és tervszerűsítés irányításában létrejövő kapcsolatok természetesen jelentős politikai, jogi elemeket is felölelnek, de — hangsúlyozza Crețoiu — tartalmukban erősen jelentkezik a gazdasági aspektus is, érdemben társadalmi-gazdasági viszonyok, szerves részét alkotják a szocialista társadalom alapjának. E viszonyok akkor keletkeznek, amikor a társadalmi termék létrehozásának, elosztásának, forgalomba hozatalának folyamatában az ökonomikum a politikummal egybeötvozódik.

A továbbiakban a szerző kifejti, hogy a szocialista társadalom fejlesztése és tökéletesítése szükségszerűen megköveteli a nemzetgazdaság szervezésének, vezetésének és tervszerűsítésének szüntelen javítását. E törvényszerű követelményt számos tényező határozza meg. Közülük elsősorban a termelőerők állandó fejlődését kell megemlíteni. A társadalmi termelés volumenének növekedése — az ipari termelés 1990-ig körülbelül hatszorosára emelkedik —, a társadalmi munkamegosztás kiszélesedése fokozza a nemzetgazdaság összetettségét, növeli arányait és megsokszorozza a termelési kapcsolatokat. E tekintetben erőteljesen hat a műszaki-tudományos haladás felgyorsulása. Ez újabb és újabb módosításokat igényel a termelőeszközök színvonalában és szerkezetében, a termelés-szervezésben, s ugyanakkor újabb követelményeket támaszt a munkaerő-képzéssel szemben.

Másodszorban ez irányban hatnak a gazdasági ésszerűség és hatékonyság szempontjai is. A jelenlegi körülmények között állandóan változnak a belterjes és külterjes tényezők összefüggései a gazdasági fejlődésben. Természetesen nem állítható, hogy a külterjes tényezők nem játszanak és nem fognak fontos szerepet játszani a gazdaságfejlesztésben. A tapasztalat azonban azt bizonyítja, hogy a nemzetgazdaság fejlesztésében a belterjes tényezők jutnak egyre nagyobb szerephez. E tekintetben a munkaerő, a termelési gépezet, a szervezési, veze-

tési és tervezési módszerek minőségéről van szó. Harmadsorban a vezetés és tervezés jelentőségének növekedését a tömegek fokozódó alkotó kezdeményezése is meghatározza. Mindeme tényezők meg-

követelik, hogy a vezetés gépezete a szocialista építés jelenlegi szakaszának igényeire idomuljon, a legmagasabb gazdasági hatások eléréséért növelnie kell árnyaltságát és rugalmasságát.

A MATEMATIKA ÉS A DIALEKTIKUS MATERIALIZMUS

(*La Nouvelle Critique*, 1971. 41.)

Jean Desantinnak e témáról írt doktori értekezése élénk visszhangot váltott ki tudományos körökben. Ehhez a kérdéshez szól hozzá cikkében Philippe Cazelle.

A matematika az anyag mozgásának egyes törvényszerűségeit tárgyalja. Eppen ezért elválaszthatatlan a matematikai gondolkodás — melynek törvényei a modern matematikai logika tárgyát alkotják — a dialektikus materialista világméltól, jóllehet azt a mozgásformát, amely a matematikának mint tudománynak engelsi értelemben megfelel, nem ismerjük pontosan. E logika alapjait Hilbert vetette meg és Bourbaki fejlesztette tovább a formális logika irányába, kifejtve, hogy minden matematikus többé-kevésbé tudatos módon dialektikusan gondolkodik.

A matematikai gondolatmenetnek Desanti szerint két oldala van: a tételek megfogalmazásának mozgása és a bizonyítási eljárások mozgása. Ez matematikailag azt jelenti, hogy: adva vannak egy halmaz elemei, például egy háromszög oldalai (a, b, c) és adott az elemek közötti összefüggések halmaza, például Pitagorasz tétele: $a^2 = b^2 + c^2$; és ez igaz, ha a háromszög derékszögű. A logikai funktorok segítségével egy magas fokú absztrahálást végezve bármely összefüggésből új elemeket kaphatunk, ezekre újabb összefüggések érvényesek, és így tovább. Ez az absztrahálás olyan mozgást rejt magában, mely végtelen mozzanatokból áll és ugyanakkor minden újabb elvonatkoztatással közelebb kerülünk a mindennapi anyagi világ pontosabb tükrözéséhez. Bármely bizonyítást egy végtelen lánc egyik szemeről a másikra való átmenetnek tekintjük, és ez csak sajátos törvényszerűségeknél tesz eleget. Az elméletek transzformálásának halmaza egy újabb elmélet, mert két tag egyesítése újabb tagot eredményez. (Itt figyelembe kell venni a beltrandi ellentmondást.)

A matematikusok elméletei nem öncélú játékok — állapítja meg Philippe Cazelle. A mindennapi gyakorlati életben való alkalmazásuk a közvetlen vagy

közvetett cél, még akkor is, ha ez nem mindig nyilvánvaló. (Gondoljunk csak Boole angol matematikus algebrájára a múlt századból, amely nélkül a mai elektronikus számítógépek elméletét nem lehetne elképzelni.) A rendkívül elvont matematikai gondolkodás központjairól csak annyit tudunk, hogy az agykéregben található, megközelíthetjük az őket az elektronikus számítógépek működésével, s ezáltal „anyagiasítjuk”. Nem fedkezhetünk meg a matematikának mint leguniverzálisabb nyelvnek szerepéről az emberi világban minden szinten, az ember egy, kettő és több fogalmától a mai matematikusok legelvontabb elméleteig. Valójában minden ember végez gondolatban matematikai műveleteket.

A természetben előforduló jelenségeket, folyamatokat a matematikai modellek segítségével írjuk le. E modellek a megismerés univerzális és szükségszerű útjai, amint az episztemológiai síkon igazolható. Jean Desanti a jelenségeket a következőképpen osztályozza: jelenség-elemek (a gyakorlati élet szerves részei); jelenség-modellek (a jelenség-elemek megismerésének eszközei), jelenségkapcsolatok (biztosítják a megfeleltetést a jelenség-elemek és a jelenség-modellek között); jelenség-elméletek (amelyek a jelenség-kapcsolatokat célszerűen tárgyalják). Minden modell csak megközelítése a valóságnak, és mindig tartalmazza az elvonatkoztatást, mert a legjobb elektronikus számítógépben is előfordulhat az információ perturbációja. „Minden jelenség-elmélet szükségszerűen a jelenség-kapcsolatok elmélete, egy bizonyos típusú jelenség-modell és jelenség-elem között.” A relativitás elmélete nem egyéb, mint egy, a tér- és az időismereteink alapján kialakított és kísérletileg igazolt matematikai modell-típus, magába foglalja saját határait, amelyek túlhaladásuk pillanatában válnak láthatókká. Van a matematikának egy belső fejlődése is. Ma a matematika legkülönbözőbb ágai között a modern elméletek teremtenek kapcsolatot, például a

Makarov-láncok és a potenciálok között, az algebrai struktúrák és a topológia között. A második világháború után fejlődött ki és hatalmas mértékben tért hódított a kategória-elmélet, amely új módszert ad a matematikusok kezébe és a matematikát új szempontok szerint csoportosítja. Napjainkban egy jó matematikusnak e tudományág minden részterületén kitűnően kell tájékozódnia ahhoz, hogy valóban újat alkothasson.

BARTA JÁNOS KÖSZÖNTÉSE

(Alföld, 1971. 9.)

Horváth János tanítványát, a mai magyar irodalomtörténetírás nagy egyéniségét, a hetvenéves Barta Jánost köszönti a debreceni irodalmi folyóirat főszerkesztője, Kovács Kálmán, a munkatársak és tanítványok nevében. Nem szokványos köszöntőről van szó, mint ahogy rendkívüli maga az életmű is: Barta János, a Kossuth Lajos Tudományegyetem professzora irodalomtörténeti, irodalomelméleti és nevelői munkásságával Debrecenen messze túlmutató példát ad; kutatásainak eredményei csakúgy nélkülözhetetlenek számunkra, mint a továbbgondolásra buzdító kérdések, amelyekre a választ részben még Barta Jánostól, részben egy újabb irodalomtörténész-nemzedéktől várhatjuk. A „Barta-iskola”, a „debreceni műhely” már kezdettől a vulgarizmust kerülő irodalomszemléletet, a tárgyszerűséget jelentette; a „stílerzékeny, de elméletsszegény esszé-stílus mellett olyasmis jelent meg, ami elméleti hajlamú, ami a poétika és az esztétika elvei felé emeli a történeti anyagot, ami megkezdte az ösztönzést, hogy újra és újra átgondoljuk a műfajok, az irodalom elméletét”.

Barta János gazdag életművében az esztétikai igényesség és a történetiség szempontja nem zárja ki egymást, sőt következetesen összekapcsolódik. Ez nyilvánult meg Barta nagy jelentőségű állásfoglalásában a realizmus kérdéseit illetően. „A lengyel Markiewicz-csel és a szovjet Scserbinával együtt sürgette, hogy kizárólagos ismeretelméleti alapozottság helyett történeti szemlélettel elemezzük a realizmust. A történeti szemlélet eleve

A matematikai gondolkodásmód az anyagi világ törvényeinek felismeréséből adódó szellemi folyamat, tehát magában hordozza azokat az ellentmondásokat, amelyek fejlődésének mozgatórugói. Mivel nagy fokú absztrahálásra alkalmas és egy adott axióma-rendszeren belül a jelenségek legfinomabb árnyalatait is képes tükrözni a modellek segítségével, a dialektikus gondolkodás hatékony eszközévé vált.

kizárja, hogy érték-kategóriává, a művészet értékbeli minősítésévé duzzadjon a realizmus, s a filozófia materializmus—idealizmus ellentétpárjának analógiájára úgy tekintsük az irodalmat, amelyben csupán az örök realizmus harcol anti-realisztikus (a minősítés szerint: nem művészi) művek vagy törekvések ellen. Az már aztán az irodalomtörténész érdeklődésére vall, hogy két irányzatot vizsgált tüzetesebben: a romantikát és a realizmust. Éppen társadalmi, osztályalapon tudta magyarázni, hogy »egy-egy kor művészetének, irodalmának van valami egységes szelleme, stílusa, irányzata, formavilága — csupán akkor tévednénk, ha a 'klasszicizmus, barokk' és hasonló elnevezések mögött önálló spirituális létezőket sejténénk, amelyek anyagtól, társadalomtól, tértől-időtől függetlenek. Elkülönítette Barta az irányzat fogalmát az érték-kategóriáktól, így el tudta kerülni azokat a történeti és esztétikai zavarokat, amelyek minden esztétikai értéket realizmussá minősítettek.“

Alkotáslelektan, személyiségvizsgálat — mind irodalomtörténeti, mind irodalomelméleti (tükrözéseméleti) munkáiban fontos szerepet játszik. E téren egyik legizgalmasabb eredménye ábrázolás és kifejezés megkülönböztetése, a kifejező funkció és stílus vizsgálata. A XIX. század magyar irodalomtörténetében is ezzel a sokoldalú árnyaltsággal tudott újat, jelentőset, analitikus-szintetikus értékűt mondani nagy klasszikusainkról, például Arany Jánosról. Madách Imréről, Vajda Jánosról.

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

Adalékok a román irodalom magyar bibliográfiájához

Ezelőtt öt évvel, 1966-ban jelent meg Domokos Sámuel *A román irodalom magyar bibliográfiája* című, közel 1000 oldalas munkája, amely összegezi a korábbi kutatások eredményeit, s azóta az összehasonlító irodalomtörténettel foglalkozó, román—magyar kultúrkapcsolatokat elemző szakemberek egyik legértékesebb kézikönyve.

„Az anyaggyűjtésben a teljességre való törekvés vezetett” — írja bevezetőjében a szerző. Mi ezt a törekvést szeretnők még teljesebbé tenni néhány olyan bibliográfiai adat bemutatásával, amely az említett könyvből kimaradt.

A múlt század végén és az első világháborút megelőző időszakban a Szamosújvári álnéven közlő Brán Lőrinc és Révai Károly nagybányai költők az első fordítókkal egyidőben vállalkoztak Eminescu és Coşbuc magyar tolmácsolására. Noha az első Eminescu-vers magyarra fordításának az érdeme Sándor Józsefé, ebben az időszakban legtöbbször Brán Lőrinc fordít, és átültetései értékben sem maradnak a többi kísérlet mögött. Révainál költői tehetség társul a fordítói munkához, ezért átültetései ma is élvezhetők.

Brán és Révai több lapban megjelentette fordításait. Kötetben először Révai Coşbuc-fordításai jelennek meg 1905-ben, majd a *Delelő* (1907) címen napvilágot látó verseskötetében közöl román fordításokat. Brán és Révai 1909-ben közös fordításkötetet jelentet meg *Rómán költőkől* címen.

Az említett kiadványok szerepelnek Domokos Sámuel bibliográfiájában, viszont szinte teljesen kimaradt az első világháború előtti időszakban Nagybányán megjelenő lapok, a *Nagybányai Hírlap*, a *Nagybánya és a Nagybánya és Vidéke* anyaga. Így a két lelkes barát fordítói munkásságának jelentős része feltérképezetlenül maradt. Pedig tevékenységük jelentős része éppen erre az időre esik. Révai Nagybányára költözik, és a helyi lapok állandó munkatársa. Brán Lőrinc tagja a Révai kezdeményezésére alakult Teleki Társaságnak. Sok esetben először a nagybányai lapokban jelentették meg fordításaikat, s az újraközlés is gyakori jelenség. Kutatásaink során olyan alkotásokkal is találkozunk, melyek magyar tolmácsolásáról nem tudnak a mostanig készült bibliográfiák. Az alábbiakban azokat a könyvészeti adatokat közöljük, kiegészítésként, amelyek az említett műben nem szerepelnek.

Az eddig kiadott bibliográfiákban nem szereplő fordítások:

- Eminescu: SARAMIS. Révai Károly: Hold kelte. *Nagybányai Hírlap*, III(1910), 31; VI(1913), 26.
Eminescu: SONET (CUM OCEANU-NTĂRITAT). Brán Lőrinc: Eminescu szonettjeiből. *Nagybányai Hírlap*, VI(1913), 30.
Isac, Emil: MARIA MEA. Révai Károly: Szépséges Máriám, Te! *Nagybányai Hírlap*, VI(1913), 9.
Isac, Emil: MARIA MEA. Révai Károly: Hagyd látnom kebled. *Nagybányai Hírlap*, VI(1913), 8.
Isac, Emil: MARIA MEA. Révai Károly: Mária képe előtt. *Nagybányai Hírlap*, VII(1914), 21.
Isac, Emil: DUMNEZEU. (A fordító ismeretlen). *Isten. Nagybányai Hírlap*, VII(1914), 51.
Duliu, Eugen: IN VIAȚĂ. Brán Lőrinc: Az életben. *Nagybánya*, VIII(1910), 21.
Sorucu, Ioan: IN DRUM. Brán Lőrinc: Útban. *Nagybányai Hírlap*, II(1910), 19.
ROMÁN NÉPMESEK I. (Négy népmese cím és fordító nélkül). *Nagybányai Hírlap*, VII(1914), 39.
ROMÁN NÉPMESEK II. (Négy népmese cím és fordító nélkül). *Nagybányai Hírlap*, VII(1914), 40.
A FULEMILE LEGENDĂJA. Román népköltészeti alkotás. Fordította Révai Károly. *Nagybányai Hírlap*, VII(1914), 28.
HA ISTEN UGY AKARJA. (Karcolat, a szerző neve nem szerepel, fordította Brán Lőrinc). *Nagybányai Hírlap*, III(1910), 52.

Az eddig ismerteknél korábbi fordítások:

- Eminescu: PE ACEEAȘI ULICIOARĂ. Brán Lőrinc: Ablakodat... Nagybánya, 1912. ápr. 4. (A bibliográfia az 1924-ben megjelent fordítást jelöli elsőként.)
Eminescu: LACUL. Brán Lőrinc: Vízirózsa virágától... Nagybánya, IX(1911), 12. (Az eddig elsőnek tartott fordítása 1924-ben jelent meg.)
Eminescu: NOAPTEA. Révai Károly: Ejjel. Nagybánya, IV(1906), 40.
Eminescu: DE AR FI MIJLOACE? Révai Károly: Ó, ha lehetne. Nagybányai Hírlap, IV(1913), 14. (Elsőnek a Culturában, 1924-ben megjelent fordítást jelölték.)
Eminescu: CE E AMORUL? Révai Károly: Mi a szerelem? Nagybánya IV(1906), 10.
Coșbuc: RUGĂMINTEA DIN URMĂ. Révai Károly: Utolsó üzenet. Nagybánya III(1905), 33.
Goga, Octavian: CASA NOASTRĂ. Brán Lőrinc: A mi házuk. Nagybánya, VI(1908), 46.
Sulutișu-Sterca, Alexandru: NORI ȘI SENIN. Révai Károly: Ború után jön a derű. Nagybánya, III(1905), 5.

A fordított versek első megjelenése:

- (Ezek a versek más fordítók tolmácsolásában már korábban is napvilágot láttak.)
Eminescu: MORTUA EST! Brán Lőrinc: Mortua est! Nagybánya és Vidéke, XXXIV(1908), 33; Nagybánya, VII(1909), 36.
Eminescu: REVEDERE. Révai Károly: Viszontlátás. Nagybányai Hírlap, III(1910), 32. (A bibliográfia az 1924-ben a Culturában megjelent közlést ismeri.)

Ujraközlések a nagybányai lapokban:

- Eminescu: CU MIINE ZILELE-ȚI ADAOGI. Brán Lőrinc: A holnappal... Nagybánya, VIII(1910), 41.
Eminescu: MAI AM UN SINGUR DOR. Brán Lőrinc: Ha kívül e bús szív. Nagybányai Hírlap, VII(1914), 16; Révai Károly: Van még egy óhajtásom. Nagybányai Hírlap, VI(1913), 7.
Eminescu: O, MAMĂ. Brán Lőrinc: Oh, anyám! Nagybányai Hírlap, III(1910), 44.
Eminescu: VENETIA. Brán Lőrinc: Szonett. Nagybánya VI(1908), 31; Nagybányai Hírlap, VII(1914), 24.
Eminescu: ȘI DACĂ. Brán Lőrinc: Ha lomb susog. Nagybányai Hírlap, III(1910), 41.
Eminescu: SOMNOROASE PĂSĂRELE. Brán Lőrinc: Már álmos... Nagybánya, VI(1908), 27. (Nem azonos az 1889-ben a Szilágy-Somlyóban Jó éjszakát! címen megjelent fordítással.) Révai Károly: Jó éjszakát! Nagybánya, VIII(1910), 9.
Eminescu: LA STEAUA. Brán Lőrinc: Be messze van... Nagybányai Hírlap, III(1910), 38.
Eminescu: DE CE NU-MI VII? Brán Lőrinc: Miért nem jössz? Nagybányai Hírlap, III(1910), 43.
Coșbuc: LA PAȘTI. Révai Károly. Húsvétkor. Nagybánya, II(1904), 13; IV(1906), 15.
Coșbuc: SEARA. Révai Károly: Alkonyat. Nagybánya, IV(1906), 42.
Coșbuc: LUPTA VIETII. Révai Károly: Az élet harca. Nagybányai Hírlap, VI(1913), 48. (A bibliográfiában feltüntetett adat — 1903 — elírás. A Nagybányai Hírlap 1908-ban indult.)
Coșbuc: PĂSTORIȚA. Révai Károly: Pásztor leányka. Nagybánya, V(1907), 20.
Coșbuc: VESTITORII PRIMAVERII. Révai Károly: A tavasz hírnökei. Nagybánya, VII(1907), 18.
Coșbuc: FATA MORARULUI. Révai Károly: Molnár leány. Nagybánya, III(1905), 9.
Coșbuc: NOAPTE DE VARĂ. Révai Károly: Nyári éjszaka. Nagybánya, III(1905) 21.
Coșbuc: TOAMNA. Révai Károly: Összel. Nagybánya, II(1904), 41.
Coșbuc: ARMINDENII. Révai Károly: Májusfa. Nagybányai Hírlap, VI(1913), 19.
Coșbuc: MAMA. Révai Károly: Anyám. Nagybányai Hírlap, III(1910), 40.
Goga, Octavian: ASFÎNȚIT. Révai Károly: Alkony. Nagybánya, VI(1913), 46.

Balogh Béla

Klacsmányi Sándor

A KORUNK HÍREI

Herédi Gusztáv november folyamán a székelyudvarhelyi művelődési otthonban előadást tartott a népszaporulat és a család kérdéseiről. Az egybegyűltek a vita keretében megjegyzéseket fűztek a Korunk 1971. szeptemberi, demográfiai jellegű számához is.

Gáll Ernő Székelykeresztúron december hónapban tartott előadást a vidéki értelmiség kérdéseiről, a provincializmus jelenségeiről. A népes hallgatóság több kérdést tett fel, élénk vita alakult ki.

Sumar

* * * O disciplină străveche — exigențe noi	1775	<i>Dante: Infernul</i> — fragment (trad. de Lőrinczi László)	1874
<i>Gáll Ernő: Arierplanul istoriei literaturii noastre</i>	1777	<i>Alvin Toffler: Șocul viitorului</i> (trad. de Farkas László)	1877
<i>Rácz Győző: Ideologie și istorie literară</i>	1782	NOTE	
<i>Antal Árpád: Temeliile filologice ale investigațiilor noastre</i>	1790	<i>Kacsó Sándor: În amintirea lui Kemény János</i>	1888
<i>Alexandru Dima: Prezent și perspective</i>	1794	<i>Veress Zoltán: O posibilă reinterpretare a lui Dante</i>	1890
<i>Cseh Gyula: Pe marginea comparatisticeii est-europene</i>	1797	<i>Gazda József: Variante grafice</i>	1893
<i>Szigeti József: Pentru o concepție comparatistică a literaturii maghiare vechi</i>	1802	VIATA INTERNAȚIONALA	
<i>Balogh Edgár: Pe marginea unei polemii din trecut</i>	1807	<i>Szováti Endre: Biografie și autobiografie politică în Anglia</i>	1896
<i>Láng Gusztáv: Periodizarea istoriei literaturii maghiare din secolul XX.</i>	1812	<i>Furdek Máttyás: Criza dolarului</i>	1901
<i>Dávid Gyula: Ion Chinezu — istoriograf al literaturii maghiare din Transilvania</i>	1819	ISTORIE VIE	
<i>Ion Chinezu: Versul liber</i>	1826	<i>Engel Károly: Scriitor și public în polemicele sfârșitului de veac</i>	1906
<i>Kántor Lajos: De la balada populară la nuvelă</i>	1829	<i>Bustya Endre: Versurile de cabaret ale lui Ady</i>	1911
<i>Lakatos Demeter: Versuri</i>	1838	Jancsó Elemér Corespondențe literare	1919
<i>Tóth Sándor: Orientarea socială a scriitorilor dintre cele două războaie</i>	1839	REVISTA	
<i>Szilágyi Júlia: Expresionismul revistei Korunk</i>	1846	<i>Szabó T. Attila iun.: Despre interpretarea determinismului biologic (De la viață la rațiune)</i>	1925
<i>Ritók János: Revista Klingsor și literatura maghiară din România</i>	1851	<i>Mózes Huba: Metaforă și realitate</i>	1930
<i>Páll Lajos: Versuri</i>	1855	<i>Muzsnay Árpád: Ady și Csokonai</i>	1931
<i>Katona Ádám: „Pozitivismul” lui György Lajos</i>	1856	<i>Agoston Vilmos: Horváth Imre</i>	1936
<i>Kozma Dezső: Din istoria criticii noastre literare</i>	1865	POȘTA REDACȚIEI	
<i>Lőrinczi László: Dante — lectură contemporană</i>	1870	<i>Balogh Béla—Klacsmányi Sándor: Contribuții la bibliografia literaturii maghiare din România</i>	1947

BIBLIOTECA, PANORAMĂ
STIRILE REVISTEI KORUNK

Hazai magyar könyvújdonságok

ADÁM ZSIGMOND—BALÁZS JÁNOS—BALÁZS LÁSZLÓ:

Helyesen románul (harmadik, átdolgozott kiadás)

BALLA ZSÓFIA: Apokrif ének (versek)

BALOGH EDGÁR: Intelmek (esszé)

BARTÓK-KÖNYV (1970—71-es romániai Bartók-émlékezések). Szerkesztette LÁSZLÓ FERENC

ANA BLANDIANA: Homokóra (versek). Fordította HERVAY GIZELLA

BODOR PÁL: Monológ zárójelben (röplapok versben, prózában)

RICHARD DE BURY: Philobiblon, avagy a könyv szeretete.

Bevezeti JAKÓ ZSIGMOND, fordította BODOR ANDRÁS (Téka)

DAVID GYULA: Jókai (kismonográfia)

DOMOKOS SAMUEL: Octavian Goga, a költő és műfordító (monográfia)

ERDÉLYI JOBBÁGYOK PANASZLEVELEI. Bevezeti KOVÁCH GÉZA (Téka)

FARKAS ÁRPÁD: Jegenyekör (versek)

HORVATH ISTVÁN: Magyarózdi toronyalja (írói falurajz)

NICOLAE IORGA: Válogatott írások. Fordította NAGY GÉZA

KOCSIS ISTVÁN: A korona aranyból van. Bolyai János estéje. Megszámláltatott fák (drámák)

KRÚDY GYULA: Férfimese (novellák). Bevezeti KOZMA DEZSÓ (Tanulók Könyvtára)

LAKATOS ISTVÁN: Zenetörténeti írások (tanulmányok 1918—1968)

LÁSZLOFFY ALADÁR: A hetvenes évek (versek)

MARX GYÖRGY: Utazás a jövőbe. Bevezeti Toró Tibor (Korunk-sorozat)

MAGYAR SZÓ—TAVASZ antológia (1919—1920). Bevezeti KOVÁCS JÁNOS (Romániai Magyar Írók)

NAGY ISTVÁN: Az aranykakas krónikája (egy gyár története)

PALOCSAY ZSIGMOND: Nádiringó (deltai útijegyzet)

PANEK ZOLTÁN: Hiúz-szemét fogok viselni (novellák)

ROZSA ÁGNES: Jövölesők (nürnbergi lágernapló 1944—45). Bevezeti BAJOR ANDOR

SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM (kétnyelvű kiadás). Bevezeti ENGEL KÁROLY és IOSIF PERVAIN. Fordította ENGEL KÁROLY (Téka)

SZASZ ISTVÁN: Nyúl a telefonpóznán (anekdoták, történetek)

VERESS DÁNIEL: Vándorúton (esszék, portrék, Jegyzetek)